

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN BİTİMİNDEN
JOHNSON MEKTUBU’NA
DIŞ YARDIMLAR VE TÜRKİYE

DOKTORA TEZİ

Gökser GÖKÇAY

DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Elif YENEROĞLU KUTBAY

İZMİR—2015

Dokuz Eylöl Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “İkinci Dünya Savaşı’nın Bitiminden Johnson Mektubu’na Dış Yardımlar ve Türkiye” adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Gökser GÖKÇAY

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı

Tarih : 16.04.2015
Sayı : 71225727-302-14-05/ 284

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı A.İ.İ.T. Doktora programı 2007880021 numaralı öğrencisi **Gökser GÖKÇAY** ile ilgili Doktora tez savunma sınavı tutanağı aşağıdadır.
Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Kemal ARI
Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI

Tez sınav jürimiz tarafından incelenen **“İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN BİTİMİNDE JOHNSON MEKTUBU’NA DIŞ YARDIMLAR VE TÜRKİYE”** başlıklı Doktora tezi ile ilgili olarak jürimiz 16/04/2015 tarihinde saat: 14.00 'da toplanarak aşağıda belirtilen şekilde işbölümü yaptıktan sonra adayın tez savunmasını dinlemiştir. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş ve tartışmalardan sonra adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

☒ KABUL edilmesine

☒ Oy Birliği ile

BAŞARI NOTU: (100) 40z

☐ RED edilmesine

☐ Salt Çoğunlukla

☐ (**) DÜZELTME verilmesine

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Elif YENEROĞLU KUTBAY	
Üye	Prof. Dr. Kemal ARI	
Üye	Doç. Dr. Galip YALMAN	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Onur KINLI	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Mete ULAŞ AKSOY	

Prof. Dr. Kemal ARI
Müdür

(**) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci, en geç altı ay içinde gerekli düzeltmeleri yaparak tezini aynı jüri önünde tekrar savunur.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10069832
Yazar Adı / Soyadı	GÖKSER GÖKÇAY
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 45931214942
Telefon	5557106705
E-Posta	goksergokcay@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN BİTİMİNDEN JOHNSON MEKTUBU'NA DIŞ YARDIMLAR VE TÜRKİYE
Tezin Tercümesi	FOREIGN AID AND TURKEY BETWEEN THE END OF THE SECOND WORLD WAR AND THE JOHNSON'S LETTER
Konu	Tarih = History ; Uluslararası İlişkiler = International Relations ; Ekonomi = Economics
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Doktora
Yılı	2015
Sayfa	290
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. ELİF YENEROĞLU KUTBAY 15904576636
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Dış Yardımlar, Truman Doktrini, Marshall Planı, Dünya Bankası, IMF, Karşılıklı Güvenlik Programı
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 23.03.2018 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

23.03.2015

İmza:.....

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	I
TUTANAK	II
TEZ VERİ FORMU	III
KISALTMALAR	VII
TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ	IX
EKLER LİSTESİ	X
ÖZET	XI
ABSTRACT	XII
ÖNSÖZ	XIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE DIŞ YARDIMLAR 13

A. Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın Arka Planı	16
B. Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın İçeriği ve Anlaşma'ya Yönelik Eleştiriler	23
C. Karşılıklı Yardım Anlaşması'na Ek Anlaşmalar ve Diğer Dış Yardımlar	26
1. Eximbank Kredisi	26
2. Savaş Fazlası Malzemelere Dair Anlaşmalar	29
a. Kredi Anlaşması	31
b. Kahire Anlaşması	34
c. Kredi Anlaşması'na Ek Anlaşma	36
3. Kredilerin Geri Ödenmesi	37
D. Savaş Sonrasında Truman Doktrini'ne Doğru Geçiş	39

İKİNCİ BÖLÜM

TRUMAN DOKTRİNİ KAPSAMINDA TÜRKİYE'YE YAPILAN DIŞ YARDIMLAR 42

A. Truman Doktrini'nin Arka Planı	43
B. Truman Doktrini'ni Yaratan Etkenler	46
1. Birleşik Krallık Notası ve Notaya Tepkiler	50
C. Truman Doktrini'nin İlanı	53

D. Yardımın İçeriği ve Biçimi Üzerine Tartışmalar	57
E. Yardıma Hazırlık	62
1. Yardım Anlaşmasının İçeriği ve Hakkında Görüşmeler	65
F. Yardımın Uygulanışı	69
G. Truman Doktrini'nden Marshall Planı'na Geçiş	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MARSHALL PLANI YARDIMLARI VE TEKNİK DESTEK	82
A. Türkiye'nin Marshall Planı Kapsamına Alınışı	86
1. Ekonomik İşbirliği Anlaşması	88
B. Türkiye'de Marshall Planı Yardımlarının Uygulanış Süreci	91
1. Yardımların Biçimi	93
a. Doğrudan Yardım	94
b. Koşullu Yardım, Dolaylı Yardım ve Avrupa Ödemeler Sistemi	99
2. Yardımlarla İlgili Diplomatik Süreç	104
a. Borç Tabanlı Yardımları Hibeye Geçirme Girişimleri	105
b. Yardımlar ve Bütçe Açıklarının Kapatılması	111
c. Tarım Anlaşması'nın İptali ve Hükümet Krizi	118
d. Ekonomik Yardımdan Askeri Yardıma Geçiş	121
C. Türkiye'ye Yapılan Marshall Planı Yardımlarının İçeriği	124
1. Tarımsal Yardımlar	125
2. Sanayi, Madencilik ve Enerji	131
3. Ulaşım	133
4. Askeri Yardımlar	135
5. Teknik Destek	138
6. Genel Olarak Yardımların Dağılımı	140
D. Türkiye'de Marshall Planı Yardımlarının Değerlendirilmesi	144
E. Marshall Planı'ndan Karşılıklı Güvenlik Programı'na Geçiş	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
KARŞILIKLI GÜVENLİK ANLAŞMALARI VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR	
ARACILIĞIYLA ALINAN DIŞ YARDIMLAR	156
A. Dünya Bankası Yardımları	157
1. Barker Heyeti	158
2. Türkiye’de Dünya Bankası Projeleri	162
3. Dünya Bankası Yardımları ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası	165
4. Lieftinck Olayı ve Dünya Bankası ile Kriz	170
B. Karşılıklı Güvenlik Yasaları Kapsamında Yapılan Dış Yardımlar	173
1. Askeri Yardımlar	174
2. Ekonomik Yardımlar	183
a. Karşılıklı Güvenlik Programının Başlangıcı	183
b. Chenery Raporu’ndan 1958 İstikrar Programına Kadar Dış Yardımlar	187
c. 480 Sayılı Kanun Kapsamında Alınan Yardımlar	201
d. Teknik Destek	204
C. 1958 Türk İstikrar Programı, IMF ve OEEC Yardımları	207
D. Yardımların Kullanılışı Sorunu ve Planlı Döneme Geçiş	215
SONUÇ	220
BİBLİYOGRAFYA	227
EKLER	256
ÖZGEÇMİŞ	277

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AT	Ayın Tarihi
BCA	T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BK	Birleşik Krallık (United Kingdom, UK)
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
CEEC	Committee for European Economic Cooperation (Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi)
CENTO	Central Treaty Organization (Merkezi Antlaşma Örgütü)
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi Haberalma Kurumu)
DB	Dünya Bankası (World Bank, International Bank for Reconstruction and Development)
DIT	Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, Arşiv Veritabanı
DLF	Development Loan Fund (Kalkınma Borcu Fonu)
DOSB	Department of State Bulletin (ABD Dışişleri Bakanlığı Bülteni)
EBK	Et ve Balık Kurumu
ECA	European Cooperation Administration (Avrupa İşbirliği İdaresi)
Ed.	Editör(ler)
ERP	European Recovery Plan (Avrupa Kalkınma Planı)
FEA	Foreign Economic Administration (Dış Ekonomi İdaresi)
FLC	Foreign Liquidation Commission (Dış Tasfiyeler Komisyonu)
FOA	Foreign Operations Administration (Dış Operasyonlar İdaresi)
FRUS	Foreign Relations of the United States (Birleşik Devletler'in Dış İlişkileri)
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development (Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, Dünya Bankası)
ICA	International Cooperation Administration (Uluslararası İşbirliği İdaresi)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
JAMMAT	Joint American Military Mission to Aid Turkey (Birleşik Amerikan Türkiye'ye Askeri Yardım Misyonu)
JCS	Joint Chiefs of Staff (Kurmay Başkanları)
JUSMMAT	Joint United States Military Mission to Aid Turkey (Birleşik ABD Türkiye'ye Askeri Yardım Misyonu)
MDA	Mutual Defense Act (Karşılıklı Savunma Yasası)
MİİT	Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı
MSA	Mutual Security Agency (Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı)
MSB	Milli Savunma Bakanlığı

NARA	United States National Archives and Records Administration (Birleşik Devletler Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NCO	Non-Commissioned Officer (Astsubay)
NEA	Office of Near Eastern and African Affairs (Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Bürosu)
OECD	Organization for Economic Cooperation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OEEC	Organization for European Economic Cooperation (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)
OFD	Office of Financial and Development Policy (Finans ve Kalkınma Politikaları Bürosu)
OSR	Office of Special Representative (Özel Temsilci Bürosu)
ÖVKK	Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (Lend-Lease Act)
PL 480	Public Law 480 (480 Sayılı Yasa)
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAA	Technical Assistance Administration (BM Teknik Yardım İdaresi)
TBMMTD	Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
TCA	Technical Cooperation Administration (Teknik İşbirliği İdaresi)
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TSKB	Türkiye Sınai Kalkınma Bankası
TUSLOG	The United States Logistics Group (Birleşik Devletler Lojistik Grubu)
UNRRA	United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Birleşmiş Milletler Yardım ve Yenilenme İdaresi)
UNSF	UN Special Fund (BM Özel Fonu)
USAID	United States Agency for International Development (Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Teşkilatı)
USIE	United States Information and Education Service (Birleşik Devletler Bildirişim ve Eğitim Hizmeti)
USOM	United States Operations Mission in Turkey (Birleşik Devletler Türkiye Operasyonlar Misyonu)
y.y.	Yayıncı Yok

TABLolar VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Birleşik Devletler Türkiye'ye Yardım Misyonu–Örgütsel Şema	69
Şekil 2.2: Truman Doktrini Yardımlarıyla İlk Aşamada Yapılması Planlanan Yollar	76
Şekil 3.1: Marshall Planı Propaganda Posterlerinden Biri	90
Şekil 3.2: ECA Türkiye Özel Misyonu–Örgütsel Şema	92
Tablo 3.1: 31 Mart 1952 Tarihinde Karşılık Fonlarının Kullanımı (Milyon TL)	99
Tablo 3.2: Marshall Planı Doğrudan Yardımlar (Nisan 1948–Haziran 1951)	110
Tablo 3.3: Türkiye'ye Marshall Planı Dönemi Yapılan Tarımsal Yardımlar	130
Tablo 3.4: Türkiye'de Marshall Planı'ndan Askeri Yardım Amaçlı Kullanılan Fonlar	138
Tablo 3.5: Marshall Planı Doğrudan Yardımların Ülkelere Göre Dağılımı	141
Tablo 3.6: Marshall Planı Yardımları İçin Türkiye'ye Ayrılan Ödenekler	142
Tablo 4.1: ABD'de Dış Yardımdan Sorumlu Devlet Kuruluşları (1948–1961)	174
Tablo 4.2: Türkiye'deki PL 480 Başlık I Yardımlarının Ürünlere Göre Dağılımı	203
Tablo 4.3: Karşılık Fonlarındaki PL 480 Fonlarının Kullanım Alanları	204
Tablo 4.4: ABD Teknik Destek Programının Kullanılış Alanlarına Göre Dağılımı	206

EKLER LİSTESİ

EK-1: ABD ve Uluslararası Kuruluşlardan Alınan Dış Yardım Ödenekleri 1946-1961 (cari fiyatlarla)	257
EK-2: ABD ve Uluslararası Kuruluşlardan Alınan Dış Yardım Ödenekleri 1946-1961 (sabit fiyatlarla)	258
EK-3: Tezde Adı Geçen Kişilerin Aldıkları Görevler	259
EK-4: Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dış Yardımlar Tarihi Kronolojisi	262
EK-5: 30 Haziran 1962 Tarihine Kadar Dış Yardım Karşılık Fonlarının Kullanım Durumu	266
EK-6: Eximbank ile Yapılan Kredi Anlaşmaları	268
EK-7: SIPRI Veritabanına Göre Türkiye'nin ABD'den Aldığı Silahlar ve Askeri Malzemeler (1950-1961)	269
EK-8: ABD-Türkiye Arasında Yapılan PL 480 Başlık I Anlaşmaları (1954-1962)	271
EK-9: 1950-1962 Yıllarında Türkiye'de Uygulanan Teknik Destek Proje Tipleri	272

ÖZET

Bu doktora tezi çalışmasında, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında almaya başladığı dış yardımların kökenleri, içerikleri ve yarattıkları sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin dış politikasını biçimlendiren ve sonraki planlı yıllarda alınan ekonomik ve hatta askeri kararları etkileyen olaylar İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye, kapsamlı bir şekilde dış yardımlar almaya başlamıştır. Savaş sonrasından planlı döneme kadar olan yılların politik ve iktisadi tarihini ayrıntılı bir biçimde inceleyen eserlerin sayısı diğer dönemlere göre oldukça azdır. Türkiye'nin dış yardımlar tarihine dair yazılmış eserlerin büyük kısmı ikincil kaynaklara dayalıdır ve dolayısıyla dönemi açıklamakta yetersizdir. Bu tezde, bu açık kapatılmaya çalışılmış ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dış yardımları deneyimine bütüncül ve birincil eserlere dayalı, analitik bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır. Tezin ana kaynakları daha önce yayımlanmamış arşiv belgeleridir. Bu belgelerde en büyük yeri tutan kaynak Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı ve dış yardımlardan sorumlu kuruluşların arşivlerindeki belgeler ve raporlardır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivleri'nden ve Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun çevrimiçi arşiv belgelerinden; kitap, akademik makale ve tezlerden oluşan üç yüzün üzerinde ikincil eserden faydalanılmıştır.

Tez, dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında almaya başladığı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu yardımlarının geri ödemelerine ilişkin anlaşmalar ve savaş fazlası malzemelerin yardım kapsamında satın alınmasına ilişkin görüşmeler; ikinci bölümde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk kapsamlı dış yardım programı olan Truman Doktrini'ne bağlı alınan yardımlar; üçüncü bölümde Marshall Planı ve buna bağlı sağlanan Teknik Destek programı yardımları; dördüncü ve son bölümde, Karşılıklı Güvenlik Kanunu kapsamında alınan ekonomik ve askeri yardımlar ile uluslararası kuruluşlar aracılığıyla alınan dış yardımlar incelenmiştir. Tezde, dış yardımların verilmiş ve alınış nedenleri, işleyiş mekanizmaları, kapsamı ve sonuçları çok boyutlu bir biçimde ele alınmıştır. Dış yardımların Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamına etkilerinin anlaşılması için genel bir çerçeve oluşturmaya çabalanmış; dış yardımların tam bir bilançosunun çıkarılmasına ve Türkiye'nin iktisadi ve siyasi tarih literatürüne naçizane bir katkıda bulunulmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Yardımlar, Truman Doktrini, Marshall Planı, Dünya Bankası, IMF, Karşılıklı Güvenlik Programı, Türkiye.

ABSTRACT

In this dissertation, the roots, contents and results of the foreign aid received by Turkey in the post-war period are analyzed. The events after the Second World War were not only formative to Turkish foreign policy but also instrumental in laying the foundation of its economic and military policies. In this period, Turkey began to receive a considerable amount of foreign aid. However, there are few studies which carefully study the political and economic history of the post-war period in Turkey. Most of the works about Turkey's foreign aid experience are based on secondary sources, thus inadequate in explaining the period. This dissertation aims to fill this gap and present a comprehensive and analytical perspective on Turkey's post-war foreign aid experience based on the primary sources. The main sources of the dissertation are unpublished archival documents, most of which are from the collections of the Department of State and Foreign Assistance Agencies in the National Archives and Records Administration in the United States. In addition to these documents, the Archives of the Turkish Prime Ministry; the digital archives of the World Bank and the IMF and more than three hundred books, academic articles and theses are utilized for this study.

The dissertation is comprised of four chapters. In the first chapter, Turkey's agreements with the US about foreign aid and surplus properties provided under the Lend-Lease Act during the war and their repayment are analyzed. In the second chapter, the Truman Doctrine as the first comprehensive foreign aid program of the Republic of Turkey and in the third chapter the Marshall Plan and the Technical Assistance program are presented and discussed in detail. The fourth chapter deals with the foreign aid received by Turkey during the Mutual Security Program and delivered by international organizations. The scope of the foreign aid, the motivations and goals behind their planning, their mechanisms and final results are discussed in a multidimensional framework. As a result, the dissertation aims to give a general picture of the foreign aid political, economic and social repercussions in Turkey and to make a contribution to Turkey's political and economic history.

Keywords: Foreign Aid, Truman Doctrine, Marshall Plan, World Bank, IMF, Mutual Security Program, Turkey.

ÖNSÖZ

Bu doktora tezi oldukça uzun ve meşakkatli bir çalışmanın sonucu ortaya çıktı. Öncelikle teze başlamamda vesilen olan ve ilk aşamalarında destek veren Prof. Dr. Engin Berber'e teşekkür ederim. Çalışmalarım sırasında çeşitli aşamalarda desteklerini gördüğüm İzmir Milli Kütüphane, Birleşik Devletler Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve TÜBİTAK çalışanlarına, Enstitümüz Öğrenci İşleri sorumlusu Selahattin Kızıllırmak'a teşekkür ederim.

Bu çalışma birçok dostun yardımı ve desteği olmadan tamamlanamazdı. Dr. Gürkan Yellice, Yrd. Doç. Dr. Barış Gürsoy, Burak Şimşek, Demet Altuntaş ve Dr. İrem Özgören Kınılı'ya teşekkür ederim. Kemal Deniz Teket, tez sürecinde, tezin içeriğinin eleştirilmesinde ve düzeltilmesinde önemli katkılarda bulundu.

Enstitümüzün Müdürü Prof. Dr. Kemal Arı ve değerli hocaları Yrd. Doç. Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu ve Yrd. Doç. Dr. Türkan Başyigit'e, Celal Bayar üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Muzaffer Tepekaya'ya tez süresince verdikleri destek için teşekkür ederim. Doç. Dr. Galip Yalman, tezin ilk aşamalarından sonuna kadar konuyla ilgili bilgilerini paylaşılarak ve önerilerde bulunarak teze önemli bir katkı sundu. Tezin bibliyografyasındaki desteğinin yanı sıra, içeriğinin oluşturulmasından düzeltilmesine kadar Yrd. Doç. Dr. Onur Kınılı'nın yardımları saymakla bitmez, kendisine teşekkür ederim. Tez danışmanlığımı üstlenen, bir danışmanın görevlerinin de ötesinde beni yönlendiren, akıl veren ve sonuna kadar desteğini esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Elif Yeneroğlu Kutbay'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Gamze Alper'e, hem moral desteği ve dostluğuyla hem de tezin düzeltilmesindeki eşsiz katkılarıyla tezin tamamlanmasında yaptığı yardımlar için çok teşekkür ederim. Ailem bu uzun süreç boyunca bana verdikleri destek ve sarsılmayan güvenleriyle tezimin tamamlanmasında en büyük emeğe sahiptir. Bu nedenle ablam Gökçe Kalkan'a, babam Bülent Gökçay'a ve annem Vildan Gökçay'a müteşekkirim.

Tezin hazırlanmasında birçok meslektaş ve dostun desteğini almış olsam da, tezin yazarı olarak içerisindeki tüm hataların ve eksikliklerin sorumluluğu bana aittir.

Gökser Gökçay

İzmir, 2015

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve kimliğinin inşasında ekonomik kalkınma ve bağımsızlığa verilen önem yadsınamaz. Lozan Antlaşması müzakerelerinde kapitülasyonların kaldırılması için verilen çabalarla başlayıp, yerel sermayeye dayalı bir ekonomi politikasıyla devam eden ekonomik kalkınma çabaları sadece erken Cumhuriyet döneminin değil, belki de tüm Cumhuriyet tarihinin en önde gelen gündem maddelerinden biridir. Günümüzde halen Türkiye ekonomisinin yaşadığı çalkantıların çözümü ve istikrarın oluşturulması için gerekli politikalar tartışılmaya devam etmektedir.

Ekonomik kalkınmanın en temel gereksinimlerinden biri sermayedir. Türkiye, sanayileşme sürecinde gereksinim duyduğu sermaye birikimini oluşturabilmek için öncelikle özel sermayeden faydalanmaya çabalamış ancak başarısız olunca kamu destekli Devlet İktisadi Teşebbüsleri aracılığıyla Devletçilik politikasını yürütmeye başlamıştır. Ancak her sanayileşmemiş ülkede olduğu gibi Türkiye'de de yerel kaynaklar yeterli olmamış ve Sovyetler Birliği ile Birleşik Krallık'tan sınırlı krediler alınmıştır. Türkiye, mirasçısı olduğu Osmanlı Devleti'nin verdiği kapitülasyonların ve aldığı borçların hem manevi hem de maddi yükünü taşıdığı için, İkinci Dünya Savaşı başlayana kadar dış borçlanma konusunda oldukça çekingen bir politika izlemiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan konjonktür ve buna bağlı olarak Türkiye Hükümetlerinin ekonomi politikalarında yaşanan değişiklikler, dış yardımları Türkiye'nin en önemli gündem maddelerinden biri yapmıştır.

Bu doktora tezi çalışmasında, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında almaya başladığı dış yardımların kökenleri, içerikleri ve yarattıkları sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin dış yardım deneyimini biçimlendiren ve sonraki planlı yıllarda alınan ekonomik ve hatta askeri kararları etkileyen olaylar tam da bu savaş sonrası dönemde yaşanmıştır. Bu dönemin geri planda kalması ve dış yardım tarihi konusundaki derinlemesine araştırmaların yetersizliği, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal iktisadını anlamayı da güçleştirmiştir. Dönemin tutarsız denilebilecek politikaları nedeniyle, savaş sonrasından planlı döneme kadar olan yılların politik ve iktisadi tarihini ayrıntılı bir biçimde inceleyen eserlerin sayısı diğer dönemlere göre oldukça azdır. Bu eserlerin büyük bir kısmı dış yardımların teorik çerçevesine, faydaları ve zararlarına ya da 1960'lar sonrası dış yardımların seyrine odaklanmaktadır.

Türkiye'nin dış yardımlar tarihinin yazımına bakıldığında, Türkiye'nin 1960'lar öncesi dış yardım deneyimini inceleyen eserlerin konuya (çoğunlukla Truman Doktrini ve Marshall Planı özelinde) ABD ve Avrupa'nın güvenliği veya kurumsal çerçevesi açısından yaklaştığı görülmektedir. 1960'lar öncesi Türkiye'nin dış yardım deneyimini siyasal iktisat tarihi açısından inceleyen eserler ise oldukça sınırlıdır. Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi iki önemli dış yardım programına Türkçe literatürde oldukça sık rastlanmaktadır fakat bu dış yardım programlarına dair yazılmış kapsamlı ve birincil kaynaklara dayalı bir eser mevcut değildir. Türkiye'nin savaş sonrasında aldığı dış yardım programları ya Türk Dış Politikası ve Türk–Amerikan ilişkileriyle ilgili kitaplarda ya da Türkiye'nin iktisat politikasını inceleyen kitaplarda alt bölümler olarak yer bulabilmiştir. Bu eserlerde dış yardımlara dair sunulan veriler de ikincildir ve birçok rakamsal ve niteliksel hatayı içermektedir. İstisnai olarak Türkiye'nin dış yardımlar deneyimine dair yazılmış ve birincil eserlere dayalı çalışmalar da yapılmıştır ancak dış yardımların Türkiye'nin çok partili döneme geçtiği bu dönemde taşıdığı önem düşünülünce oldukça yetersiz olduğu söylenebilir. Özellikle Amerikan arşivlerinde bulunan belgelerin büyük bir kısmı araştırmacılar tarafından kullanılmamıştır. Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı arşivleri tam olarak işlevsellik kazanmadığı ve Cumhuriyet Arşivi'ne aktarıldığı söylenen belgeler yok denecek kadar az olduğu düşünüldüğünde, bu konuda büyük bir boşluk olduğu söylenebilir. Bu tezde, işte bu açık kapatılmaya çalışılmış ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dış yardımları deneyimine bütüncül ve birincil eserlere dayalı, analitik bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır.

Dış yardımların anlaşılması için öncelikle dış yardım kavramının bu tez kapsamı içerisinde tanımlanması gereklidir. Dış yardım kavramı geniş ve dar kapsamlı olan iki tanıma sahiptir. Geniş kapsamlı tanıma göre dış yardımlar, gelişmekte (sanayileşmekte) olan ülkelere yapılan her türlü sermaye aktarımı olarak açıklanmaktadır. Bu sermaye aktarımlarının içine özel sermaye aktarımları da dahil edilmektedir.¹ Dar tanıma göre dış yardımlar, gelişmiş (sanayileşmiş) ülkelerin veya uluslararası kuruluşların, gelişmekte olan ülkelere yaptıkları, ticaret dışı hibe, borç veya teknik desteklerdir. Bu tanım içerisine özel sermaye yatırımları ve —devlet destekli olsun veya olmasın— dış ticaret borçlanmaları dahil değildir. Teoride, dış yardımlar borç şeklinde alındığı takdirde borcun faizi normal piyasa hadlerinin altında veya vadesi çok daha uzun olmaktadır. Dış yardımların tanım itibarıyla

---

1 Canan Balkır, *Dış Yardım ve Türkiye'nin Kalkınmasında Konsorsiyum Yardımlarının Ekonomik Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1978.

tarafından birine kasıtlı olarak avantaj sağladığı (sübvansiyon verdiği) söylenebilir.² Tezde dış yardım kavramı bu dar tanıma göre alınacaktır. Zira piyasa koşullarına göre alınmış ve özel sermaye ile yönetilen kar odaklı yatırımları dış yardım kavramı içerisine almak, yardım kavramının ve ülkelerin kalkınma çabalarının özüne aykırı bir kavramsallaştırmaya yol açmaktadır. Dar anlamıyla bile yararları tartışmalı olan dış yardım kavramını, özel sermayeyi kapsayacak bir biçimde tanımlamak, bir anlamda kavramın içsel tutarlığına zarar vermek anlamına gelecektir.

Kısacası, tezde kullanılan tanımıyla dış yardımlar, yardımı alan ülkeye göre daha gelişmiş bir ekonomiye sahip bir ülkenin hükümeti veya çeşitli ülkelerin bir araya gelerek sermaye katkısında bulundukları uluslararası kuruluşlar tarafından borç veya hibe olarak, sermaye piyasası koşullarına göre daha iyi şartlarda sağlanan mali veya aynı ödenekler ya da hizmetlerdir. Dış yardımlar, genel kanının aksine, yardımı alan ülkelere doğrudan harcaması için verilen nakitten oluşmamaktadır. Hatta bu tip dış yardımlar çok istisnai olarak ancak acil durum gerektiren hallerde uygulanmaktadır. Genel olarak yardımlar, yardımı veren ülkenin malları veya para birimi aracılığıyla diğer ülkelerin mallarının alımı yoluyla gerçekleştirilmekte ve çoğunlukla bu alımlar belirli bir politik karar çerçevesinde yardımı alan ülkenin ekonomik koşullarına göre belirlenen projeler veya programlar çerçevesinde yapılmaktadır.

Barış dönemlerinde verilen ekonomik amaçlı yardımlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde oluşmaya başlayan bir olgudur.³ Daha önceki dönemlerde askeri amaçlı veya savaş sırasında ekonomik içerikli olarak verilen yardımlar, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sömürge yönetimlerinin dağılması ve iki kutuplu bir dünya sisteminin ortaya çıkmasıyla beraber ekonomik odaklı olmaya ve kurumsal bir yapı edinmeye başlamıştır. Bu dönemde olgunlaşmaya başlayan dış yardımlar çeşitli biçimlerde uygulanmıştır. Dış yardımlar, borç veya hibe olarak verilmesi, doğrudan veya dolaylı olarak aktarılması, ikili veya çoklu bir mekanizma kapsamında görüşülmesi ve mali veya teknik yardım olarak sağlanması açısından dört farklı sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Borç olarak sağlanan yardımlar genelde görece düşük faizli ve uzun vadelidir. Hibeler ise geri ödemesiz olsa da, bu

---

2 Basil Yamey, "Dış Yardımlarla İlgili Bazı Meseleler," *Dış Yardım* içinde, Milliyet Kültür Kulübü, İstanbul, 1967, s. 108.

3 Zafer Z. Başak, *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri: Türkiye 1960-1970*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 35.

hibelerin kullanımı belirli bir ekonomik programın uygulanmasına veya belirli bir projenin hayata geçirilmesine bağlanabilir. Doğrudan sağlanan yardımlar bütçe desteği, kredi açmak veya doğrudan mal temini şeklinde olabilir. Dolaylı yardımlar ise sıklıkla ülkelerin dış ticaretinde yaşadıkları döviz açığının kapatılması için sağlanan ödenekler veya kotalardır. Dış yardımlar bir ülkeden diğerine sağlanabildiği gibi, Dünya Bankası, IMF ve benzeri kuruluşlar aracılığıyla çok uluslu bir havuz içerisinde karşılanabilir. Son olarak, dış yardım sadece parasal veya maddi ürünler değil teknik ve bilgi aktarımı şeklinde de olabilir. Yardıma ihtiyaç duyan ülkedeki teknik bilgiyi arttırmak için sağlanacak olan teknik destek de dış yardımların bir parçası sayılmaktadır. Türkiye, incelenilen dönemde bu dış yardım türlerinin neredeyse hepsinden en az bir defa yararlanmıştır. Türkiye'nin savaş sonrasında almaya başladığı yardımların ezici çoğunluğu ABD tarafından doğrudan veya dolaylı olarak sağlanmıştır. Uluslararası kuruluşlar aracılığıyla sağlanan dış yardımlar içerisinde de ABD'nin payı büyüktür. Bu nedenle tezde temel kaynak olarak ABD arşivleri ve dış yardımlarla ilgili hazırlanmış raporlar kullanılmıştır. Aşağıda tezde kullanılan bibliyografya ile kısaca bilgi verilecektir.

Tezin ana kaynakları daha önce yayımlanmamış arşiv belgeleridir. Bu belgelerden en büyük yeri tutan kaynak Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı ve dış yardımlardan sorumlu kuruluşların arşivlerindeki belgeler ve raporlardır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Arşivleri'nde bulunan belgeler de taranmış ve 449 sayfayı bulan ve doğrudan dış yardımları ilgilendiren resmi belgelerden faydalanılmıştır. Amerikan arşivlerinin ise birden çok kaynağı vardır. İlk olarak mikrofilm formunda taranıp dijitalleştirilmiş olan, 1945–1949 yıllarını içeren ve 5684 sayfadan oluşan mikrofilm belgesi ABD'den posta yoluyla getirtilmiş ve tasnif edilmiştir. İkinci olarak dijitalleştirilmiş olan ABD Dışişleri Bakanlığı gizli belgelerini içeren bir çevrimiçi veritabanı olan *Democracy in Turkey*'deki 1950–1959 yıllarını kapsayan ve Türkiye–ABD ilişkileriyle ilgili 14 bin 169 sayfa tutarındaki belge tasnif edilmiş ve dış yardımlara ilişkin olanlarından faydalanılmıştır. Bu dönemde Türkiye–ABD ilişkilerinde dış yardımların önemini gösterme açısından, tüm bu belgelerin yaklaşık üçte birinin doğrudan dış yardımlarla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Türk ve Amerikan diplomatların yaptıkları görüşmelerde ve Amerikan diplomatların başkentlerine verdikleri raporların çoğunda mutlaka bir şekilde dış yardımlara ilişkin bir konuya değinilmiştir. Üçüncü ve son olarak bu mikrofilm ve dijital belgelerle yetinilmemiş ve Amerikan arşivlerinin merkezi olan Washington, D.C.'deki National

Archives and Records Administration'a (Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi) araştırma için gidilmiş ve burada ABD Dışişleri Bakanlığı, European Cooperation Administration (Avrupa İşbirliği İdaresi), Foreign Operations Administration ,(Dış Operasyonlar İdaresi) International Cooperation Administration (Uluslararası İşbirliği İdaresi) ve Türkiye'deki Amerikan Misyonlarına ait belgeler taranmış ve doğrudan dış yardımlara ilişkin 661 sayfalık belge getirilmiştir. Tüm bu arşivler birleştirildiğinde toplam 20 bin sayfanın üzerinde arşiv belgesi taranmış, tasnif edilmiş ve Türkiye'nin dış yardımlarını ilişkilendirdikleri ölçüde faydalanılmıştır.

Tezin belgesel kaynakları sadece yayımlanmamış arşiv belgeleri ile sınırlı değildir. Ayrıca, Amerikan tarihçiler tarafından derlenen ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerindeki temel belgelerin toplandığı Foreign Relations of the United States (Birleşik Devletler'in Dış İlişkileri) adlı eserlerden de yararlanılmıştır. Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, özgün arşiv belgelerini kısmen çevrimiçi olarak kullanıma açmıştır. Buradaki belgeler kullanılarak Türkiye'nin uluslararası kuruluşlardan aldığı dış yardımlara dair birincil kaynaklardan belgeler edinilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Tutanak Dergisi (Zabıt Cerideleri) ve ABD Kongresi'nin dış yardımlara ilişkin yaptıkları görüşmeler de ülkelerin seçilmiş temsilcilerinin dış yardımlara bakışını anlayabilmek için kullanılmıştır. Bu resmi belgelere ek olarak, dış yardımlar hakkında çeşitli kuruluşlar tarafından hazırlatılan 75 resmi rapor tezde geniş çapta kullanılmıştır. Bu raporların bazıları kurumun adı altında (Dünya Bankası, IMF vs.) yayımlanmışken, bazıları bu raporları hazırlayan uzmanların (Barker, Thornburg vs.) adları ile anılmaktadır.

Yukarıda açıklanan birincil kaynakların yanında dış yardımların genel çerçevesinin anlaşılması için kitap, akademik makale ve tezlerden oluşan 300'ün üzerinde ikincil eserden faydalanılmıştır. Bu eserlerin incelenmesi aracılığıyla genel anlamda dış yardımların ve özel anlamda Türkiye'nin dış yardımlar tarihinin yazımının geldiği nokta ve bu noktadan itibaren alınabilecek ilerlemeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Türkiye'nin iktisadi tarihini veya dış yardımlar deneyimini araştırmak isteyen araştırmacıların inceleyebileceği kaynaklara bakıldığında aşağıdaki gibi bir durum görülmektedir.

Kavramsal açıdan bakıldığında Türkçe'de dış yardımları inceleyen eser sayısı ne yazık ki oldukça kısıtlıdır. 1960 ve 70'lerde basılan dış yardım konulu eserler⁴ haricinde

---

4 Suat Bilge, "Dış Yardımlar," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2 (1965):

doğrudan bu konuya değinen geniş kapsamlı eserler yok gibidir. 1980’lerden sonra dış yardımlar konusu Truman Doktrini ve Marshall Planı ile 1960’lar sonrası planlı ekonomi ile Dünya Bankası, OECD ve IMF gibi kurumlarla ilgili yapılan incelemeler arasına sıkışmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi dış yardımlar tarihini doğrudan incelemese de, bu konuya en azından bir alt bölüm ayıran eserler mevcuttur ancak birincil kaynaklara dayalı olmaktan mahrumdurlar. Örnek olarak, Oral Sander’in 1947–1964 yılları arasındaki Türk–Amerikan İlişkileri’ni inceleyen eseri⁵ alt bölümleri içinde Türkiye’nin aldığı dış yardımlara değinmektedir. Kullandığı resmi raporlar ve ABD Kongresi zabıtları ile literatürde istisnai çalışmalardan biri olan bu eser, ne yazık ki o dönemde arşiv kaynakları henüz açılmamış olduğu ve dış yardımları doğrudan incelemeyeği için alınan yardım miktarları ve nasıl kullanıldığına dair birçok yanlış bilgiyi içermektedir. Türkiye’nin ekonomi politikasını inceleyen önemli eserlerden biri olan Stefanos Yerasimos’un *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*⁶ adlı kitabı dış yardımların, Türkiye ekonomisi üzerinde etkilerine değinen çalışmalardandır. Türkiye’nin kalkınma tarihi açısından çok önemli veriler ve tespitler içermesine rağmen, bu eserde de sunulan veriler sınırlı kaynaklara dayandığı için eksik veya yanlıştır. Daha güncel ve genellikle dış politika odaklı çalışmalarda ise dış yardımlara çok daha kısıtlı bir biçimde yer verilmektedir.⁷ Türkiye’nin askeri ve ekonomik tarihini inceleyen

---

441–475. Nuri Uman, “Az Gelişmiş Memleketlerin İktisadi Kalkınmasında Dış Yardım ve İhtiyacın Önemi,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2 (1965), ss. 301–340. *Dış Yardım*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1967. Nezihe Sönmez, *Az Gelişmiş Memleketlere Yapılan Dış Yardımlar*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1966. Yazar Yok, *İktisadi Gelişme ve Dış Yardım*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969. Zafer Z. Başak, *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri: Türkiye 1960-1970*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977. Osobennosti Rozaliev, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri: 1923-1960*, Onur Yayınları, İstanbul, 1978. Canan Balkır, *Dış Yardım ve Türkiye’nin Kalkınmasında Konsorsiyum Yardımlarının Ekonomik Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1978.

5 Oral Sander, *Türk–Amerikan İlişkileri, 1947–1964*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1979.

6 Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974.

7 Bazı örnekler için bkz. Kemal Karpat, *Turkey’s Foreign Policy in Transition: 1950-1974*, Brill Archive, 1975. Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993. Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997. Nasuh Uslu, *Türk–Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000. Emre Kongar, *21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim*, İstanbul, 2001. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 3. Baskı, Oxford University Press, New York, 2001. Cüneyt Akalın, *Soğuk Savaş, ABD, ve Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003. Nasuh Uslu, *The Turkish-American Relationship between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, New York, 2003. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi,

eserlere bakıldığında dış yardımlarla ilgili daha detaylı incelemelere rastlanmakla beraber, bu eserlerin de kaynak olarak ikincil eserlere dayanması nedeniyle dış yardımları kapsamlı ve doğru verilerle değerlendirebilmek mümkün değildir.⁸

Türkiye'nin dış yardım deneyimini inceleyen akademik makale ve tezlerde de birkaç istisna dışında aynı sorunlar vardır. Birçok araştırmacı ikincil kaynaklara, gazete haberlerine ve ikincil eserlere dayalı olarak dış yardımları inceleme çabasına girmiştir. Bu nedenle, dış yardımlarla ilgili yanlışlar tekrar edilmeye devam etmiş ve bütünüleyici eserler ortaya çıkmamıştır. Araştırmacılar ya finansal sıkıntılar ya da dil sorunları nedeniyle arşivlerde çalışma yapamamışlar, sonuçta birbirini yineleyen ve dış yardımların etkilerini kritik edemeyen çalışmalar ortaya çıkmıştır. Lakin, akademik çalışmalar arasında dış yardımlarla ilgili kaynak olarak kullanılabilecek önemli çalışmalar da vardır. Tuncer Baran'ın *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi* adlı eseri kaynak eserlere ve uluslararası kuruluşların verilerine dayalı olarak genel bir çerçeve sağlayan ilk çalışmalardan biridir.⁹ ABD Ankara Büyükelçiliği'nde çalışmış diplomatlardan olan George Harris'in *Troubled Alliance* (Sıkıntılı İttifak) adlı kitabı sadece Türk–Amerikan ilişkileri için değil bu dönemin dış yardım atmosferini anlamak için yararlı bir eserdir.¹⁰ Zafer Başak, Üstün Dikeç ve Canan Balkır'ın çalışmaları, tezin çalışma alanı dışında olan 1960'lar ve sonrası dönem dış yardımlarına ilişkin olsalar da Türkiye'de dış yardımların başlangıç adımlarına değinmektedir.¹¹ İkincil kaynaklara dayalı tezlerin dışında, dış yardımlar ve Türkiye konu-

-
- İstanbul, 2003. Sayim Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, Nobel Yayın, İstanbul, 2007. Jamil Hasanli, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953*, Lexington Books, 2011. Füsun Türkmen, *Kırılğan İttifaktan "Modern Ortaklığa": Türkiye-ABD İlişkileri*, Timaş, İstanbul, 2012.
- 8 Bazı örnekler için bkz. Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970. Önder Arı, *Türkiye-ABD İlişkilerinde Çok Yönlü Etkiler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1977. Sezai Orkunt, *Türkiye - ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni: (Dün, Bugün, Yarın)*, C. 1 ve 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982. Ziya Öniş ve James Riedel, *Economic Crises and Long-Term Growth in Turkey*, World Bank, Washington, D.C., 1993. Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004. Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005. Demet Yılmaz, Ed., *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot, Ankara, 2006. John F. Kolars vd., *Four Studies on the Economic Development of Turkey*, Routledge, London, 2013.
- 9 Baran Tuncer, *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963.
- 10 George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945–1971*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C., 1972.
- 11 Zafer Z. Başak, *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri: Türkiye 1960-1970*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977. Üstün Dikeç, *Dış Yardımların Koordinasyonu ve Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu*, Gazi

sunda yapılmış derinlikli tez araştırmaları mevcuttur. Leyla Şen'in Türkiye ve Hindistan'ın dış yardım deneyimlerini çevre ülkelerinde bağımlılığın kurumsallaşması çerçevesinde; Howard A. Munson'un Truman Doktrini sırasında kurulan Askeri Misyon'un kapsamı ve Burçak Keskin Kozat'ın bir sosyolog gözüyle Türkiye'de Marshall Planı uygulamalarının modernleşme olgusunu algılayış ve yorumlayış açısından incelediği doktora tezleri Türkiye'nin dış yardım tarihi yazımına önemli katkılar sunmuşlardır.¹²

Literatürdeki bu eksikler tespit edilerek, tez çalışmasında Türkiye'nin dış yardımlar deneyiminin ilk safhası olarak adlandırabileceğimiz, çok partili dönemin yaklaşık ilk 17 yılı incelemeye alınmıştır. Bu dönemdeki dış yardımların veriliş ve alınış nedenleri, işleyiş mekanizmaları, kapsamı ve sonuçları çok boyutlu bir biçimde ele alınmıştır. Dış yardımların Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal yaşamına etkilerinin anlaşılması için genel bir çerçeve oluşturmaya çabalanmış; dış yardımların tam bir bilançosunun çıkarılmasına ve Türkiye'nin iktisadi ve siyasi tarih literatürüne naçizane bir katkıda bulunulmasına çalışılmıştır. Tezin en önemli hedeflerinden biri dış yardımların askeri odaklı bir biçimde güvenlik unsuruna dönüştürülmesini ve bu süreç içerisinde Türkiye'nin yeni ekonomik düzene eklemlenmesini açığa kavuşturmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası sağlanan yardım malzemelerinin güvenlik odaklı olması ve genelde Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kalemlerine aktarılması, Marshall Plan yardımlarının son iki senesinde neredeyse tamamen askeri odaklı gerçekleştirilmesi ve Karşılıklı Güvenlik Programı yardımlarının adı üstünde savunma odaklı olması, dış yardımların İkinci Dünya Savaş sonrasında ne kadar askeri odaklı olduğunun göstergeleridir. Ancak dış yardımların askeri odaklı olması, olgunun sadece bir boyutudur. Dış yardımların diğer boyutu, yardım programları aracılığıyla Türkiye'nin ekonomik politikasının ve planlamasının yeniden belirlenmesi, erken Cumhuriyet döneminde sahiplenilmiş ve bu dönem boyunca da aslında fiilen uygulanmaya devam eden Devletçilik politikasından, serbest piyasa odaklı bir ekonomik politikaya

---

Üniversitesi, Ankara, 1984. Canan Balkır, *Dış Yardım ve Türkiye'nin Kalkınmasında Konsorsiyum Yardımlarının Ekonomik Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1978.

12 Burçak Keskin Kozat, *Negotiating Modernization Through United States Foreign Assistance: Turkey's Marshall Plan (1948-1952) Re-Interpreted*, University of Michigan, Michigan, 2007. Howard Adelbert Munson, *The Joint American Military Mission to Aid Turkey: Implementing the Truman Doctrine and Transforming U.S. Foreign Policy, 1947-1954*, Washington State University, Pullman, 2012. Leyla Şen, *The US Foreign Aid Policy and the Institutionalization of Dependency in The Periphery in the Post-WW2 Era: Turkey and India Compared (1947-1973)*, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003. Türkçe yazılmış, arşiv çalışmalarına dayalı ve dış yardımlara odaklı bir tez tespit edilememiştir.

geçildiğine dair algının sorgulanmasıdır. Türkiye'nin dış yardım deneyimi incelenirken yardım programları aracılığıyla uygulanan ekonomi politikaları da sorgulanmakta ve ne derecede 'Devletçilik' veya 'Liberal' politikalar çerçevesinde değerlendirilebilecekleri sorgulanmıştır.

Bu tezde, tarihsel kesinlikler ve 'gerçeklikler' sunmak değil, aksine incelediği dönemler üzerinde keskin bir bıçak gibi birbirine karşıt duran tarihsel 'gerçekliklerin', farklı açılardan incelendiğinde bambaşka yönlerden görülebileceğinin ortaya konması ve tarihsel olayların çok boyutlu bir biçimde araştırılması çabasına bir katkı sunulması amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesinde tamamen tarafsız kalılabildiğini söylemek mümkün olmasa da, belirli konular çerçevesinde deliller sunmayı ve bilindik yargıları pekiştirmeyi sağlayacak niyet sorgulamalarından da kaçınılmıştır. Maddi olayların ve ilişkilerin getirdiği değişimi anlamaya çalışarak, geçmiş dönemlerin manevi birikimini de yadsımadan, analitik bir çerçeve sunulmaya çalışılmıştır. Tarihsel olayların tasviri ile tahlili olabildiğince ayrı tutulmaya çalışılmış; dış yardım tarihi aktarılırken, öznel ve önyargılı görüşler sunmaktan kaçınılmıştır. Diğer yandan, dış yardımların Türkiye üzerindeki etkilerinin anlaşılabilmesi için her dönem için bölüm sonlarında değerlendirme altbaşlıklarına yer verilmiştir.

Tez, dört ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermek üzere olduğu dönemle başlamakta ve Türkiye'nin savaş sırasında almaya başladığı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (ÖVKK) yardımlarının geri ödemelerine ilişkin anlaşmalar ve savaş fazlası malzemelerin yardım kapsamında satın alınmasına ilişkin görüşmeleri kapsamaktadır. Bu bölümde açıklanan yardımlar literatürde neredeyse tamamen ihmal edilmiş ve dış yardımlar doğrudan Truman Doktrini ile başlatılmıştır. Savaş sonrasında imzalanan Karşılıklı Yardım Anlaşması ve ona bağlı anlaşmaları inceleyen; koşullarını, içeriklerini ve geri ödeme şartlarını açıklayan bir esere rastlanamamıştır. Halbuki ÖVKK anlaşmaları, sonraki yılların büyük dış yardım programlarının öncülleridir ve Türkiye'nin dış yardımlar tarihini biçimlendirmede önemli katkıları olmuştur. Birincil kaynaklara dayalı olarak sunulan bu bölüm, bu bağlamda literatürde bir ilktir.

İkinci bölümde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk kapsamlı dış yardım programı olan Truman Doktrini'ne bağlı alınan yardımlar incelenmiştir. İlk bölümde incelenen yardımların aksine Truman Doktrini yardımlarını inceleyen birçok eser vardır. Ne var ki eserler genelde birbirlerine referans vererek ya da gazete, kitap ve makale gibi ikincil

kaynaklara dayanılarak hazırlandığı için birçok yanlış bilgi içermiştir. Bu bölümde, Truman Doktrini'ni yaratan etkenler ve Doktrin'in ilanına giden olaylar açıklanmış ve yardımların içeriği üzerine tartışmalara değinilmiştir. Daha da önemlisi, literatürde sürekli tekrar edilen 100 milyon dolarlık yardımın eksik olduğu arşiv kaynaklarına dayalı olarak ortaya konmuş ve yardımın tam bir bilançosu verilmeye çalışılmıştır. Ek olarak, yardımın içeriğini oluşturan Amerikan askeri stratejik planların ne olduğu açıklanmış ve bu askeri yardımlarla neyin amaçlandığı tartışılmıştır.

Marshall Planı ve buna bağlı sağlanan Teknik Destek programı yardımları, üçüncü bölümün içeriğini oluşturmaktadır. Truman Doktrini yardımlarının devam ettiği dönemde başlayan ve temelde Batı Avrupa ekonomilerini canlandırma amaçlı olan bu ekonomik yardım programının Türkiye ayağının nasıl gerçekleştiği ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Truman Doktrini'nde olduğu gibi yardım rakamlarında birçok eserde tekrar edilen sayısal hatalar düzeltilmiş ve yardımın tam bir dökümü, detaylı tablolarla sunulmuştur. Ayrıca, genel olarak bir ekonomik yardım programı olarak bilinen Marshall Planı yardımlarının Kore Savaşı sonrasında bir askeri programa nasıl dönüştürüldüğü ve güvenlik odaklı bir anlayışla savunma kalemlerine aktarıldığı açıklanmıştır. Son olarak, Marshall Planı'nın Türkiye'nin ekonomik planlaması ve politikası üzerindeki etkileri ve uygulamasındaki artılar ve eksiler tartışılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde, Karşılıklı Güvenlik Kanunu kapsamında alınan ekonomik ve askeri yardımlar ile uluslararası kuruluşlar aracılığıyla alınan dış yardımlar incelenmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi belirli bir program çerçevesinde sağlanmasa da bu dönemde verilen dış yardımlar Türkiye'nin ekonomisini doğrudan etkilemiş, ödemeler dengesi sorunlarının içinden çıkılmaz hale geldiği anda uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu bir toplantı sonucunda sağlanan yardımlarla Türk ekonomisinin sürdürülebilirliği geçici de olsa sağlanabilmiştir. Bu bölümde Amerikan yardım programlarının yanında Dünya Bankası, IMF ve OEEC aracılığıyla alınan dış yardımlar incelenmiş ve Türkiye üzerindeki etkileri tartışılmıştır. İçeriği itibarıyla bu bölüm de literatürde bir ilktir.

Tezin bitiş tarihi olarak belirlenen Johnson Mektubu'nda, ABD'nin verdiği dış yardımların ABD Başkanı'nın rızası dışında kullanılamayacağı ifade edilmiştir. Bu, sembolik olarak bir dönemin sonunun geldiğini göstermektedir. 1960'lar ve sonrasında Türkiye, ABD ile dış yardım ilişkilerini sonlandırmamış ama dış yardım alımında yeni yöntemler

uygulanmaya başlanmıştır. Değişim sadece sembolik düzeyde kalmamış, Türkiye’de siyasal iktidar değişmiş, planlı ekonomiye geçilmiş ve ABD’nin dış yardımlardaki ağırlığının azaldığı bir döneme geçilmiştir. Sonuç bölümünde İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan 1960’ların başındaki bu geçiş dönemine kadar tasvir ve tahlil edilmiş olan Türkiye’nin dış yardımlar tarihinin genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Birçok tarihsel meselede olduğu gibi dış yardımlar konusunda da tartışmalara son verecek sonuçlara varıldığı söylenemez. Dış yardımlar konusunda tarih ilerledikçe yepyeni yorumlar ve incelemeler yapılacaktır. Arşivlerde bu konuda incelenecek belgelerin ve bilgilerin tek bir çalışmanın çapı içerisine sığdırılamayacak kadar çok olduğu rahatlıkla söylenebilir. Amerikan arşivlerinde dış yardımlar konusunda incelenmeyi bekleyen on binlerce (belki de yüz binlerce) belge vardır. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bu tezin bitmek üzere olduğu aylarda, kendi arşivini tasnif etmeye ve dijitalleştirmeye başladığını açıklamıştır. Türkiye ve ABD arşivlerindeki belgelerin karşılaştırılmasıyla Türkiye’nin dış yardımlar tarihine yepyeni katkılar yapılabilecektir. Arşivlerdeki tüm belgeler açığa çıktıktan sonra bile, her dönemde dış yardımların tarihi yeniden yazılacak ve yepyeni biçimlerde anlamlandırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE'DE DIŞ YARDIMLAR

Bu kurtarma ve yeniden yapılanma önlemleri kısmen insaniyet namına önerilmektedir. Kongrenizin onayladığı ve hükümetinizin uyguladığı kurtarma ve yeniden yapılanma politikası, bugün temelde bir ulusal çıkar meselesidir.

Dean Acheson

ABD Dışışleri Bakanı Yardımcısı, 8 Mayıs 1947

Türkiye, dış yardımlarla dünyanın en büyük savaşının bittiği ve yepyeni bir savaşın, soğuk savaşın başladığı dönemde tanıştı. Savaşın Türkiye'ye getirdiği yıpranma ve savaş sonrası döneme geçişin sancıları Türk yöneticileri dış yardımlara kucak açmaya yönlendirdi. Bu kabullenişin bir zorunluluk mu yoksa bir tercih mi olduğu bu bölüm ve sonrasında sunulacak tarihsel bilgi ve belgeler aracılığıyla cevaplanmaya çalışılacaktır. Ancak açık olan bir nokta varsa, o da Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dış yardımlar tarihinin ilk 15 yılının, Amerikan dış yardımları ile neredeyse tamamen örtüştüğüdür. İkili yardımların yanında, uluslararası kurumlar aracılığıyla alınan askeri ve sivil yardımlar da Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülüğünde veya kontrolü altında verilmişti. Bu durum, daha sonra Truman doktrini ve Marshall Planı'nda da görüleceği gibi sadece Türkiye'ye özgü değildir. Savaştan yıkımla çıkan birçok Avrupa devleti ve bağımsızlığını yeni kazanan birçok Asya devleti de dış yardımlar sürecinin ilk yıllarında, savaştan güçlü bir ekonomi ile çıkan ABD'ye başvurmuştu.

ABD'nin öncülüğünde, serbest piyasa yapısının merkez ekonomilerini kontrol eden devletler, savaş sonrasında Bretton Woods sistemi altında Dünya ekonomik sistemini yeniden yapılandırma sürecine girmişlerdi. Diğer yandan, Sovyetler'in¹ temsil ettiği politik yapı, serbest piyasa ekonomileri ve onların uzantısı olan temsili demokrasilerin temel düşmanı olarak algılanmaktaydı. Bu dönüşüm süreci içerisinde Türkiye, yeni ekonomik sisteme ve onunla bağlantılı politik yapılara uyum sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Bu dönemde, Türkiye'nin dış politikasını ve ona bağlı olarak dış ekonomik ilişkilerini belirleyen temel çerçeve, bu konjonktür içerisinde en azından söylemsel planda öne çıkartılan "Sovyet Tehdidi"ydi. Politik düzeyde 'Batı' ülkeleri etrafında bir konum alınırken, ekonomik bağlamda da piyasa ekonomisine eklemlenme çabaları başlamıştı. Ekonomik bütünleşme içerisinde dış yardımların sahneye çıkışı da aynı dönemde başlamıştır.

---

1 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kısaca Sovyetler veya Sovyetler Birliği olarak anılacaktır.

Soğuk Savaş'ın en önemli dış politika araçlarından biri olan dış yardımları anlatan kaynakların önemli bir bölümü Truman Doktrini'ni başlangıç noktası olarak almaktadır.² Ancak dış yardımlar kavramının henüz kamuoyunun gündemine gelmediği ve İkinci Dünya Savaşı'nın fiilen devam ettiği bir dönemde, dış yardımlar çoktan alınmaya başlamıştı. Bu yardımlar ABD'nin 1941 yılında çıkardığı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (ÖVKK) kapsamında alınan askeri odaklı yardımlardır. ÖVKK kapsamında alınan yardımların içeriği, kapsamı ve hukuksal tabanı, dış yardımlar içerisinde incelenen Amerikan Yardımları, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile alınan mallar ve hizmetlerle birçok yönden ortak noktaya sahiptir ve Soğuk Savaş dönemindeki dış yardımların temellerini atmışlardır. Ancak ÖVKK yardımlarından da önce Türkiye, Birleşik Krallık³ (BK) ve Fransa arasında imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması'na ek olarak yapılmış olan Özel Anlaşma'ya göre, 1939 ile 1942 arasında BK'dan askeri yardım almıştı. BK yetkililerinin meclislerine verdikleri raporlara göre 1939–1945 yılları arasında Türkiye'ye BK aracılığıyla yapılan yardımların toplamının o dönemin fiyatlarıyla 32 milyon sterlin olduğu belirtilmektedir.⁴ Avam Kamarası'na yapılan başka bir soru önergesinde de savaş sırasında Türkiye'ye aktarılan malzemelerin içeriği ve kapsamı konusu sorgulanmış, verilen cevapta 1938 ve 1939 kredisi kapsamında 34 milyon sterlinlik yardım yapıldığı; 1 Nisan 1943 ve 15 Haziran 1945 arasında karşılıklı yardım kapsamı altında ise 26 milyon sterlinlik yardımda

---

2 Araştırmacıların Truman Doktrini'ni başlangıç noktası olarak almaları, bir eksiklik değil, tercih meselesi olarak görülebilir. Ancak bu çalışmada, dış yardımların hukuki ve siyasal kaynaklarının bütüncül bir şekilde anlaşılması için savaş sonrası anlaşmalara da büyük önem verilmiştir. Dış yardımlarla ilgili bu tür araştırmalara örnekler olarak bkz. Nasuh Uslu, *The Turkish–American Relationship Between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, New York, 2003; Oral Sander, *Türk–Amerikan İlişkileri, 1947–1964*, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1979; Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993; İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem, İstanbul, 1970; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974. Orkunt, Tunçkanat ve Koçak bu konudaki istisnalar: Sezai Orkunt, *Türkiye–ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978; Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001; Cemil Koçak, *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları, 1945–1950*, İletişim, İstanbul, 2010.

3 Birleşik Krallık (United Kingdom) Türkçe'de genelde İngiltere adıyla anılmaktadır. Ancak İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda, Birleşik Krallık devletinin alt birimleridir ve sadece İngiltere olarak anılması yanıltıcıdır. Diğer bir adlandırma şekli olan Büyük Britanya ise siyasi ve kurumsal değil, coğrafi bir nitelendirmedir. Birleşik Krallık devleti vatandaşı olanlara Britanyalı denilmesi yaygın bir kullanımdır. Birleşik Krallık'tan kurumsal bir şekilde bahsedilirken BK olarak, coğrafi anlamda bahsedilirken Britanya olarak anılması tercih edilmiştir.

4 Mutual Aid Third Report, *House of Commons Parliamentary Papers Online*, Ekim 1946.

bulunulduğu açıklanmıştı.⁵ İkinci Dünya Savaşı dönemi bu tezin inceleme alanı içerisinde yer almadığı için bu askeri yardımlardan detaylı bir şekilde bahsedilmeyecek, sadece savaş sonrası döneme etkileri göz önüne alınarak kısaca değinilecektir.

ÖVKK kapsamında savaş sonrasında alınan Amerikan yardımlar hem Türkiye'nin dış yardımlar politikası hem de dış politikası üzerinde kalıcı etkilere sahiptir. ÖVKK kapsamında alınan yardımlar ve bu yardımların ilkelerini belirleyen anlaşmalar, Truman Doktrini, Marshall Planı ve genel olarak soğuk savaş dönemi alınan dış yardımların genel çerçevesini belirleyen anlaşmaların, ABD ve uluslararası kuruluşlarla imzalanacak olan diğer birçok uluslararası bağının temellerini atmıştır. Dolayısıyla, bu bölümde, soğuk savaşta alınan dış yardımların yasal yapısını oluşturan ilk anlaşma olan "Karşılıklı Yardım Anlaşması" ve onu takip eden anlaşmalar için yapılan görüşmeler, bu anlaşmaların içerikleri, sonuçları ve uygulanma süreçleri tartışılacaktır.

A. Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın Arka Planı

Savaş içerisinde fiilen yer alan ülkelere destek olmak amacıyla çıkartılan Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu 11 Mart 1941'de kabul edildiğinde, Türkiye bu kanunun kapsamı içerisinde görülüyordu. Diğer yandan, Üçlü İttifak anlaşmasına göre Türkiye'ye yardım etmesi gereken ama savaş koşulları nedeniyle bu görevini yerine getiremeyen BK, Amerika'nın Türkiye'ye yardımı devralmasını istiyordu. BK'nın yürüttüğü diplomatik girişimler sonucu Türkiye ÖVKK kapsamına girmek için başvurmuş ve 31 Mart 1941 tarihinde yardımdan yararlanabilir hale gelmişti. BK, Türkiye'yi halen kendi nüfuz alanı içerisinde gördüğü için yardımların kendisi aracılığıyla aktarılmasını istemekteydi. Amerika, yardımı doğrudan göndermek istiyorsa da BK'nın ısrarları sonucu, yardımların Amerika'dan Britanya'ya oradan da Türkiye'ye aktarılması kararlaştırılmıştı.

31 Mart'ta Türkiye yardımdan yararlanabilir hale gelmişse de, 18 Haziran'da Türkiye ile Almanya arasında imzalanan Saldırmazlık Paktı nedeniyle BK, yardım malzemelerini gönderme konusunda tereddüte düşmüştü. Ancak daha sonra, Türkiye'nin yardım

---

5 *National Archives and Records Administration (NARA)*, Microfilm Publications, M-1292, Roll 11, 867.24/12-2745, 27 Aralık 1945, Ankara Büyükelçiliği'nin İkinci Kâtibi Robert Coe'dan ABD Dışişleri Bakanlığı'na. Görüldüğü gibi rakamlar birbiri ile çelişmektedir. Savaş dönemi yapılan yardımları birincil elden arşiv belgeleri ile inceleyen ve en azından gerçeğe yakın bir hesaplama içeren bir çalışmaya ulaşamamıştır.

almazsa Almanya'ya daha da yakınlaşacağı korkusuyla yardımlar gönderilmeye başlamıştı. Türkiye'ye 1941'in son 4 ayında —ağırlıklı olarak silah yapımında kullanılabilecek— çeşitli malzemeler ulaşmıştı.⁶ Yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Batı'dan aldığı yardımların önemli bir kısmı BK üzerinden gelmekteydi. Bu bağlamda, ABD'den gelen yardımlar da BK aracılığı ile Türk limanlarına ulaşmaktaydı. Türkiye'nin ABD'deki Askeri Ataşesi Cemal Aydınalp, ABD'den gelen yardımların BK üzerinden yapılıyor olmasının nedeninin BK'nın Türkiye'yi "zayıf" tutma konusunda Rusya'ya verdiği sözler olduğunu iddia etmişti.⁷ Ek olarak Türkiye, bu mallara çifte ödeme olasılığından çekinmekteydi ve ABD ile yapacağı bir ÖVKK anlaşmasında bu konuya dikkat çekilmesini istemekteydi. Amerikan tarafı ise bu duruma sorumluluk alanı açısından bakmaktaydı. O dönemin birçok diplomatik yazışmasında Türkiye'nin "*Birleşik Krallık'ın askeri sorumluluk alanı içerisinde olduğu*" belirtilmekteydi.⁸ Ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndaki yetkililer, Türkiye'nin sıkıntılarının farkındaydılar ve her ne kadar savaş boyunca BK'nın, Türkiye'nin kendi askeri sorumluluk alanlarında olduğunu savunmasına karşı çıkmamış olsalar da, bu durumun Türkiye'yi kendilerinden uzaklaştırdığını da düşünüyorlardı.⁹ Bu sorumluluk alanı ve çifte ödeme sorunları, ÖVKK'ya yapılan yardımların tamamen geri ödemesi tamamlanana kadar çeşitli şekillerde gündeme gelecek ve yeni tartışmalara neden olacaktı.

ABD, ÖVKK kapsamında yardımda bulunduğu tüm ülkelerle, bu yardımların ilkelerini belirleyen çerçeve anlaşmaları imzalamaktaydı. ÖVKK kapsamında Türkiye ile ABD arasında yapılacak olan anlaşmanın maddelerinin kesinleştirilmesi için yapılan görüşmeler 1942 yılında başlamış ancak yardımların ulaştırılması konusunda yaşanan bazı anlaşmazlıklar nedeniyle anlaşmanın imzalanması 1945 yılının başına kadar gecikmişti. ABD'den gelen yardımlarla ilgili bir temel anlaşma metninin taslağı 1943 yılının başında Amerikan yetkilileri tarafından Türkiye'ye iletilmişti. Bu metin diğer Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu anlaşmalarıyla neredeyse eşdeğerdi ama ek olarak bir nota teatisini içermesi öngörülmüyordu. Bu nota teatisinin taslağının üç ana maddesi aşağıdaki gibiydi:

---

6 Gül İnanc Barkay, *ABD Diplomasisinde Türkiye: 1940–1943*, Buke Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 51–65.

7 *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, Diplomatic Papers 1943, Volume IV, United States, Government Printing Office, Washington, 1965, s. 1091. (Bundan böyle FRUS, 1943.)

8 FRUS, 1943, s. 1094.

9 FRUS, 1943, s. 1100.

1. 11 Mart 1941 tarihli yasa uyarınca Türkiye'nin sivil nüfusu tarafından kullanılmak üzere sağlanan gıdalar ve diğer malzemeler bundan böyle Türkiye Hükümeti tarafından yapılacak ödemeler temelinde sağlanacaktır; ve diğer mallar ve hizmetler bu anlaşma temelinde zaman zaman sağlanabilir. Özel bir anlaşmanın yokluğunda ödeme Birleşik Devletler doları ile yapılır, ancak teslimattan önce iki hükümet arasındaki yapılmış bir anlaşmaya göre Türk para birimi, mallar veya hizmetlerle de yapılabilir. Bu paragrafın hükümlerine göre Türkiye Hükümeti tarafından alınanlar, o hükümetin malı olurlar ve dolayısıyla anlaşmanın beşinci maddesinin hükmü dışında kalırlar.
2. Türk para birimiyle yapılan ödemeler Birleşik Devletler hükümetinin seçeceği Türkiye'deki bir depozitte o hükümetin hesabına yatırılacaktır. Bu hesaplar Birleşik Devletler Hükümeti tarafından istenildiği zaman çekilip kullanılabilir. Birleşik Devletler tarafından bu hesaplar aracılığıyla Türkiye Hükümetinden veya onun onayıyla alınan her türlü materyal ve ürünün, Birleşik Devletler'in istediği herhangi bir noktaya taşınmasına Türkiye Hükümeti izin verecektir.
3. Karşılıklı yardıma ilişkin iki hükümetin diğer yükümlülükleri bugün imzalanan anlaşmanın hükümlerine göre gerçekleştirilecektir.¹⁰

Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın imzalanması için görüşmeler yapılırken, Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi'nin tavsiyeleri uyarınca Türkiye, ABD'de bir Türk Malzeme Ofisi açmıştı. Malzeme Ofisi'nin ÖVKK ve BK aracılığıyla gönderilen malzemeleri takip etmenin yanında serbest pazardan satın alınan mallar için de gerekli düzenlemelere yardımcı olması öngörülmüştü. Ofisin kuruluşunun yardımların ulaştırılmasında karşılaşılan sorunların çözümünü hızlandıracağı umuluyordu.¹¹

ABD Dışişleri Bakanlığı, 1943 Martı'nda Türkiye'ye bir Aide-Mémoire¹² göndererek ÖVKK'ya dayanarak aralarında Çin, Sovyetler Birliği ve BK'nın da bulunduğu birçok devletle yapılmış olan anlaşmalardan bir benzerini Türkiye ile yapmak istediklerini belirtmişti.¹³ Anlaşma taslağının I, III, IV, V, VI ve VII. maddeleri diğer devletlerle yapılan anlaşmalarla birebir aynı iken “Türkiye savaş dışı olduğu için” giriş ve ikinci maddesi farklılık göstermekteydi. Bu anlaşmanın hem mevcut ve gelecekteki, hem de geriye dönük olarak geçmişteki ödünç verme ve kiralama yardımlarına uygulanır olacağı öngörülmekteydi. Amerikan makamları tarafından anlaşmaya ek olarak imzalanacak nota teatisinin Türk

---

10 FRUS, 1943, s. 1088.

11 FRUS, 1943, s. 1094.

12 Diplomatik yazışmaların başlıkları mevcut ise Aide-Mémoire veya Memorandum gibi özgün adlarıyla, aksi durumda sadece nota teatisi (değişimi) olarak adlandırılacaktır.

13 FRUS, 1943, s. 1096.

Hükümeti tarafından üstlenilecek finansal sorumlulukları olabildiğince doğru şekilde belirtmek amacıyla hazırlandığı dile getirilirken, ileride doğacak durumlara göre esnetilebileceği umuluyordu.

Türkiye, ABD'den gelen anlaşma taslağını incelerken, 31 Mayıs 1943'te BK kendisi aracılığıyla aktarılan ÖVKK yardımlarının savaş malzemelerini de içerebileceğine karar vermiş ve 1943 yazında Türkiye'ye bir ÖVKK Anlaşması teklifi hazırlamıştı. Ancak bu teklif sonuçlandırılmamış ve Türkiye Eylül 1943'te anlaşmayı Türkiye'nin doğrudan bir anlaşma ile belirtilmediği sürece hiçbir sorumluluk altına girmeyeceğini belirten bir nota teatisinin ek olarak imzalanması şartıyla kabul ettiğini bildirmişti. Amerikan tarafı ise ek bir nota teatisi yerine özgün notanın içerisine *"her bir tarafın potansiyeli ve sorumlulukları çerçevesinde diğerine yardım sağlayacağına"* dair bir cümle eklenmesini teklif etmişti.¹⁴

1944'ün ilk aylarında BK ve ABD ile yardımların geliş şekli konusunda pürüzler çıkmış ve Amerikan yardımları durmuştu.¹⁵ Daha sonra BK ile Türkiye arasındaki sorunlar düzenlenmiş gibi görünse de bu sefer de ABD Senatosu Dış İlişkiler Komitesi'nin bir üyesi olan Senatör Arthur H. Vandenberg ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasında *"çeşitli Ödünç Verme-Kiralama Anlaşmalarının savaş sonrasında uygulanmalarında meclislerin antlaşma yapma yetkisinin boyutları"* konusunda bir anlaşmazlık çıkmıştı. Dışişleri Bakanlığı bu sorunu Ağustos ayında anlaşmalara *"Her hükümet kendi anayasal prosedürlerine göre hareket edecektir."* şeklinde bir madde ekleneceğini belirterek sonlandırmıştı (Bu daha sonra anlaşmanın sekizinci maddesi olarak taslağa eklenmiştir.). Bu koşullar içerisinde Ankara'daki ABD Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt'a *"en kısa süre içinde"* anlaşmanın imzalanması talimatı verilmişti.¹⁶

Türkiye'nin savaştan sonra alacağı Amerikan yardımlarının çerçevesini belirleyecek olan antlaşmanın imzalanması kolay olmamıştı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Türkiye öncelikle BK aracılığıyla gelen Amerikan yardımları için hem ABD'ye hem de BK'ya ödemeler yapmak zorunda kalacağından korkmaktaydı. Amerikan Büyükelçisi Steinhardt, Türkiye'nin aynı mal için çifte ödeme yapması gibi durumun söz konusu olamayacağını söyleyerek sözlü garanti vermektedir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile Steinhardt arasında

---

14 FRUS, 1943, s. 1100.

15 FRUS, 1944, Volume V, The Near East, South Asia and Africa the Far East, Government Printing Office, Washington, 1965, s. 814.

16 FRUS, 1944, s. 904.

yapılan görüşmede, Saraçoğlu Washington'daki Ödünç Verme ve Kiralama Yönetimi'nin kayıtlarından öğrenebildiği kadarıyla o güne kadar (Eylül 1944) ABD'den Türkiye'ye 125 milyon dolarlık teslimat gerçekleştiğini söylemekteydi.¹⁷

Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Saraçoğlu'nun endişelerinin yersiz olduğunu, zira askeri malzemelerin aylık olarak kayıtlarının tutulduğunu, Türkiye'nin çıkarlarının korunduğunu belirtmişti. Hull'un Steinhardt aracılığı ile ilettiği garantiye rağmen halen Türkiye'nin anlaşmanın bazı maddelerine dair çekinceleri mevcuttu ve bu çekinceler giderildiği takdirde Türk tarafı anlaşmayı imzalayabileceklerini bildirmişti.¹⁸ Bu çekincelerin başında Türkiye savaş dışı olduğu için, Anlaşma'nın VII. maddesinde belirtilen durumlarda alınan malları geri verme durumu yer alıyordu. Türkiye, bu malzemeleri savaşta kullanmadığı için ileride düşeceği zor bir durumda geri istenirse, bunların bedelini ödemeyi öneriyordu. Diğer bir çekince Eylül 1943'te yapılan teklifteki benzer sorumlulukların sınırının bir nota teatisi ile belirlenmesiydi. Üçüncü ve son çekince ise bu anlaşmanın imzalanması ile eski usulde yürütülen yardımların, yeni döneme geçene kadar kesintiye uğrama olasılığıydı. Amerikan hükümeti VII. maddeye dair çekincelerin yersiz olduğunu belirtmek için yoğun diplomatik çabalar göstermişti ve aksi takdirde anlaşmayı imzalayan veya imzalayabilecek olan diğer devletlerle görüşmelerde sıkıntı yaratacağını düşünüyordu. Bu konuda çekincelerini bir kenara bırakan Türkiye, 1944 yılının son ayına gelindiğinde, bu sefer Amerikan tarafının önerdiği nota teatisinde yer alan hükümlerin "Türkiye'nin ticareti ve dış alım satımına Birleşik Devletler'in haksız bir müdahalesine kapı açabileceği" yönünde görüş bildirmişti. Türkiye'nin direktmesi üzerine Ankara'daki Büyükelçi Steinhardt, notanın dördüncü paragrafını ana metne dâhil ederek imzalama yetkisi istemiş ve bu talep Dışişleri Bakanlığı tarafından uygun görülmüştü.

Diğer yandan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Türkiye'nin yardımları BK aracılığıyla alması nedeniyle oluşabilecek çift ödeme olasılığını bertaraf edecek bir yöntem önermiş ve anlaşmanın geriye dönük olmayacağını belirten bir mektubun Amerikan Büyükelçisi tarafından verilmesini istemişti.¹⁹ Anlaşmanın içerisinde anlaşma hükümlerinin geriye dönük olmayacağına dair bir ibarenin (*non-retroactive clause*) yer alması talebi uzun tartışmalara

---

17 FRUS, 1944, s. 907.

18 FRUS, 1944, s. 909.

19 *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, Diplomatic Papers 1945, Volume VIII, United States, Government Printing Office, Washington, 1969, s. 1297.

neden olmuş gibi gözükmetedir.²⁰ Saraçoğlu, savaş boyunca alınan yardımların çıkış kaynağı konusunda kendilerine net bir bilgi gelmediği, hatta gelen yardımların ne kadarının Britanya kaynaklı ne kadarının Amerika kaynaklı olduğu konusunda kendilerine açıklayıcı bir doküman iletilmediğini Steinhardt ile yaptığı görüşmede söylemişti. Başbakan, son maddedeki anlaşmanın imza tarihinde yürürlüğe gireceğine dair ibarenin geriye dönük olmadığı şeklinde yorumlanıp yorumlanamayacağını Büyükelçi'ye sormuş ve muğlak bir yanıt almıştı.²¹ Bunun üzerine Başbakan, Büyükelçi'den Anlaşmanın geriye dönük olmadığına dair bir mektup yazmasını istemişti ama Büyükelçi, kendi Dışişleri Bakanlığı'nın böyle bir mektubu kabul etmeyeceğini iletmisti. Bu durumda görüşmeler tıkanma noktasına gelince, Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı'nın kendi yorumunu içeren bir mektup yazmasını ve bu mektupta geçmişte yapılan teslimatların ileride yapılacak görüşme ve anlaşmalara göre olacağını belirtmesini istemişti. Bu konuda mutabakata varılmış ve ilgili mektubun taslağını Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın onayına sunmuştu. Türkiye'nin önerdiği mektupta yer alan *"anlaşmanın hükümleri hiçbir durumda imza tarihinden önce yapılmış teslimatları kapsayamaz"* şeklindeki ibare Amerikan Dışişleri tarafından çıkarılmıştı. Steinhardt, 21 Şubat'ta İnönü ile yaptığı görüşmede anlaşmanın halen imzalanamadığını bildirince İnönü bu duruma şaşırılmış ve Saraçoğlu'na Büyükelçi ayrılmadan önce anlaşmanın imzalanması konusunda talimat vermişti. Türk tarafı mektubun içerisine ısrarla *"geriye dönük"* kelimesinin eklenmesini istemişse de Büyükelçi'nin katı tutumu karşısında vazgeçmiş ve

---

20 Koçak, Türkiye ile ABD arasında yapılan görüşmeleri FRUS kaynaklı olarak anlatırken Saraçoğlu'nun *"anlaşmanın geçmişi de kapsamı gerektiği"* yönünde görüş bildirdiğini yazmaktadır ki durum aslında tam tersidir. (Koçak, 2010, s. 85.)

21 NARA, M-1292, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey 1945-1949 Decimal File 867, Roll 11, 867.24/1-2745, Ankara'daki Amerikan Büyükelçi Steinhardt'tan Dışişleri Bakanı Stettinius'a gönderilen telgraf, 27 Ocak 1945. Aynı telgraf için bkz. FRUS, 1945, ss. 1294-1298. Belgenin FRUS'ta yer alan kopyasında, NARA'da yer alan özgün belgenin tek cümlelik son paragrafı yoktur. Bu cümlenin, Amerikan Dışişleri belgelerinin uzman bir kurul tarafından seçilerek yayınlandığı FRUS eserinden neden çıkarıldığı bilinmemektedir. Ancak bu cümlenin *"Türkler"* hakkında bir önyargıyı ifade ettiği ve ilgili yayın, Türk-Amerikan ilişkilerinin hassas olduğu bir dönemde yayınlandığı için cümlenin metinden çıkarıldığı tahmin edilmektedir. Çıkarılan cümlenin tam tercümesi şu şekildedir: *"Türklerin eski iyilikleri kabullenmemek için bahane bulma şeklinde tezahür eden adı çıkmış özellikleriyle uğraşmada gösterdiği dinmeyen sabrı için Bakanlık'a [Dışişleri'ne] derin teşekkürlerimin not edilmesini dilerim."*

imza için 23 Şubat gününü önermişti.²² Yıllardır süren görüşmelere ve aylardır Türk tarafının geriye dönük olmama ibaresinin metne dâhil edilmesi konusunda ısrarlarına rağmen birden neden bu konudaki ısrarından vazgeçtiğini tam olarak bilmek mümkün değildir. Türk Dışişleri Bakanlığı (eski adıyla Hariciye Vekâleti'nin) kendi iç toplantı tutanaklarını açıklayana kadar da kesin bir cevap vermek söz konusu olamayacaktır ama Steinhardt'ın verdiği bilgilerden bir gün önce İnönü ile yaptığı görüşmede Cumhurbaşkanı'nı, anlaşma bir an önce imzalanmazsa Türk–Amerikan ilişkilerinin zarar göreceğine dair ikna ettiği tahmin edilmektedir.

Türkiye'nin aynı borcu iki defa ödeme ile ilgili korkusu ancak Anlaşma'nın imzalanmasından sonra giderilebilmişti. BK'daki Amerikan Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı'na 9 Mart'ta gönderdiği telgrafta, '*Britanyalıların*' Türkiye'ye aktarılan malzemeler konusunda tüm yükümlülüğün ABD'ye ait olduğu ve bu malzemelerin Türkiye ile BK arasında yapılan Silahlandırma Kredisi kapsamı dışında olduğunu bildirdiğini yazmıştı.²³ Bu bilgi Türk Dışişleri Bakanı Vekili Nurullah Sümer'e, BK'nın Ankara'daki Büyükelçisi Maurice Dummond Peterson tarafından 30 Haziran'da iletilmişti.²⁴

Görüşmelerin tamamlanması ve mektubun son halinin kabul edilmesi üzerine 22 Şubat'ta yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında Hariciye Bakanlığı'na Anlaşma'nın imzası için yetki verilmiş²⁵ ve 23 Şubat 1945'te nota teatisi ve mektup ile birlikte imzalanmıştı.²⁶ Anlaşma, Türkiye'nin ABD'den alacağı dış yardımların ilkelerini belirleyen ilk anlaşma olmuş ve daha sonra yapılacak olan anlaşmaların belirlenmesinde de dayanak noktası olarak

---

22 Koçak, bu son görüşmede Saraçoğlu'nun tutumuna ilişkin "*antlaşma metninde antlaşmanın geçmişi de kapsayacağına ilişkin uygun bir kelime kullanılmasını istediğini*" yazmıştır ki bu cümle mevcut sonuçla uyumlamamaktadır. Zira Steinhardt "*retroactive*" kelimesinin mektuba dahil edilmesini Saraçoğlu'nun istediğini yazarken Saraçoğlu'nun anlaşmanın geriye dönük olmasını istediğini değil aksine "*retroactive clause*"un yani geriye dönük olup olmama teriminin dahil edilmesini ve daha önceki taslakta yer aldığı gibi daha önceki teslimatları kapsamayacağı yönünde bir ibare bulunmasını istemekteydi. Steinhardt'ın Saraçoğlu'na atfen aktardığı cümlelerin Saraçoğlu'nun anlaşmanın geriye dönük olmasını istemesi şeklinde yorumlanması zaten aylardır süren bu görüşmelerin boşuna yapıldığı anlamına gelecektir ki durum böyle değildir.

23 NARA, Microfilm Publication 1292, Roll 11, 867.24/3-945, BK Büyükelçisi Winant'tan Dışişleri Bakanı'na, 9 Mart 1945. Aynı belge için bkz. *FRUS*, 1945, s. 1305.

24 NARA, M-1292, Roll 11, 867-24/7-545, Büyükelçi Wilson'dan Dışişleri Bakanı'na, 5 Temmuz 1945. Aynı belge için bkz. *FRUS*, 1945, s. 1309.

25 *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 030.18.01.02.108.24.1, 22 Şubat 1945.

26 *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 27 (1067), *Resmî Gazete (RG)*, No: 6053, 10 Temmuz 1945.

kullanılmıştı. Amerikalı diplomatlar daha sonra resmi adı “11 Mart 1941 kanununda derpiş edilen yardıma müteallik esaslara dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında anlaşma” şeklinde belirlenecek olan bu metine diplomatik yazışmalarında kısaca Karşılıklı Yardım Anlaşması (*Mutual Aid Agreement*²⁷) adını ver-
mekteydiler ve bu çalışmada da anlaşma kısaca bu şekilde anılacaktır.

B. Karşılıklı Yardım Anlaşması’nın İçeriği ve Anlaşma’ya Yönelik Eleştiriler

Anlaşmanın giriş kısmında ÖVKK kapsamında verilecek olan yardımın, Türkiye’nin savunma araçlarını geliştirme amacıyla verildiği belirtilmekteydi. Bu amaca uygun olarak da iki devletin yardımın koşullarını, anlaşmada belirlenen prensiplere uygun olarak, karşılıklı çıkarlarına göre tayin edeceği vurgulanmıştı. Anlaşmanın ilk iki maddesi iki ülkenin birbirlerine gerekli yardımları (araçlar, hizmetler ve tesisler vs. şeklinde) sağlaması hakkındaydı. Üçüncü madde açıkça yardım kapsamında sağlanan malzemelerin üçüncü ülkelere aktarılamayacağını belirtmekteydi. Bu madde, çok açık bir biçimde, yardım malzemelerinin SSCB’nin kontrolü altına geçmesini engellemek amacıyla konulmuştu. Dördüncü madde patent hakları gerektiği takdirde Türkiye’nin gerekli ödemeyi yapacağı ile ilgiliydi. Beşinci madde ise, daha sonra çok tartışılacak olan acil bir durumda, ABD Başkanı’nın isteği üzerine yardım malzemelerinin geri verilmesine ilişkindi. Altıncı maddede, Türkiye’nin yardımlar için ABD’ye sağlayacağı kolaylıklardan bahsedilmekte, yedinci maddede ise yardımların koşullarının iki ülke arasındaki ticareti engellemeyecek, hatta dünya çapında ticareti teşvik edecek yönde kullanılmasına, gümrük engellerinin kaldırılmasına dair prensipler yer alıyordu. Yukarıda bahsedilen ilk yedi madde, diğer ülkelerle yapılan ÖVKK anlaşmalarının neredeyse aynısıdır. Sekizinci madde ise Senatör Vandenberg’in itirazı üzerine eklenen, ülkelerin kendi anayasal prosedürlerine göre anlaşmanın uygulanacağına dair teknik bir ayrıntı için eklenmişti.²⁸

---

27 İngilizce tam adı: *Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of the Republic of Turkey on the Principles Applying to Aid under the Act of 11 March 1941.*

28 Bu madde Senatör Vandenberg’in, gerektiğinde Amerikan Kongresi’nin onayına başvurulması için eklenmesini istediği bir maddedir. Türkiye açısından etkisi de, gerekli durumda, Türkiye’nin yasalarına bağlı olarak TBMM’ye başvurmasını gerektirebilecekti.

Türkiye'nin ABD ile yaptığı anlaşmaları kritik bir şekilde inceleyen bir kitapta Karşılıklı Yardım Anlaşması'nın maddelerine tek tek değinilmekte ve şu sonuca varılmaktadır:

Türkiye ve Amerika gibi bağımsız iki ülke arasında 'eşitlik' ilkesine göre yapılan bu anlaşmada, Türkiye çok ağır yükümlülükler altına girmiş olmasına rağmen, anlaşmada, Türkiye'nin hak ve çıkarlarını koruyan tek kelimeye bile yer verilmemiştir. ... Kaldı ki bu anlaşmanın Türkiye açısından ne kadar devam edeceği de belli değil, çünkü 'olağanüstü hal', burada tarif edilmediği için, ne zaman sona ereceğinin kararlaştırılması da ABD'ye bırakılmıştır.²⁹

Yazarın burada belirttiği noktalar haklı bulunsa bile, anlaşmanın diğer ülkelerle yapılan Ödünç Verme–Kiralama metinlerinin neredeyse birebir aynı olduğu göz önüne alınırsa,³⁰ bu sözlerin BK, Sovyetler Birliği, Çin, Belçika, Hollanda ve diğer birçok ülke için de geçerli olacağı söylenebilir ki,³¹ böyle bir durumda ABD'nin Dünyanın yarısını bir anlaşma metniyle sadece kendi çıkarlarına hizmet etmeye zorladığı gibi bir sonuç çıkacaktır. Ancak başka açılardan incelendiğinde anlaşmanın çok daha önemli sonuçları vardır. Anlaşmanın maddeleri dikkatle okunduğunda anlaşılacaktır ki, Ödünç Verme ve Kiralamaya dayalı yardımlar savaşın kazanılmasında bir araç olarak kullanıldığı gibi, teslim edilen malzemelerin esasta halen ABD'nin aidiyetinde olduğu, savaş bitiminde istenirse iade edilmesi veya satın alınması gerektiği açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca VII. Madde ile ABD'nin hedefleri doğrultusunda serbest ticareti engelleyen gümrük ve tarifelerin kaldırılmasının da prensipte kabul edildiği ve ileride gerekli çalışmaların yapılacağı hükmü kabul edilmektedir. Böylece Türkiye, iki savaş arası dönemde yaşanan korumacı devlet politikalarını bırakma yönünde hükümler taşıyan 1945 sonrası ilk anlaşmasını da imzalamış olmaktaydı. Bu anlaşma ve devamında yapılan anlaşmalar ve özellikle teknik destek kısmında göreceğimiz gibi, Amerikalı yetkililer Türkiye'ye yapılan yardımların artması konusunda ticaretin serbestleştirilmesi ve özel girişime özgürlük tanınması şartlarını

---

29 Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Kaynak Yayınları, 2001 (İlk Basım: 1970), ss. 18–19.

30 Giriş kısmında Türkiye'nin savaş dışı olması nedeniyle değişiklikler yapılmıştır ama bu maddelerin hiçbirinde anlamı değiştiren bir farklılık yoktur. Senatör Vandenberg'in isteği ile ülkelerin kendi anayasal prosedürlerine göre yasanın yürürlüğe girmesi ile ilgili 8. madde aslında Kongre'nin yetkilerinin korunması için konmuştur.

31 ÖVKK anlaşmaları savaş fiilen sona erdikten ve stokların satışı tamamlandıktan sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

sürekli gündeme getirecekler ve yardımların işlenmesi için bunu bir şart olarak masaya koyacaklardı.

Savaş sırasında Amerika'nın bir işgale veya doğrudan ana kara parçasında saldırıya uğramamış olması, ABD'yi avantajlı bir konumda tutmuş ve müttefiklerine yardım ederken aynı zamanda, siyasi ve ekonomik nüfuzunu arttıracak girişimlerde bulunmasına yardımcı olmuştu. Bu bağlamda, Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'nin müttefiklerine yardım için kullandığı bir yöntem olduğu gibi ABD'nin çıkarlarını koruyan bir araç görevi de görmüştü. Ayrıca, anlaşmanın Amerikan çıkarlarını korumak amacıyla olduğu gizli bir unsur da değildi. Anlaşmayı imzalayan diğer ülkeler de bunu bilerek ve anlaşmanın o dönemde kendi çıkarlarına da uygun olduğunu düşünerek imzalamışlardı. Türkiye'nin koşullarının farklı olması nedeniyle çıkarlarının zedelendiği varsayılsa bile, Türkiye'nin çıkarlarını zedeleyecek olan unsurların Anlaşmanın maddelerinde yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı aranması oldukça zordur. Dünyadaki birçok ülkeyle yapılan standart bir anlaşmanın maddeleri üzerinden ulusal çıkarların zedelendiğini varsaymak, olaylar arasındaki neden sonuç ilişkisini göz ardı etmek demektir. Türkiye'nin bu anlaşmadan kazançlı veya zararlı çıktığını sorgulamak, bu anlaşmanın uygulanmasında ve anlaşmaya bağlı yapılan alımların koşullarını inceleyerek yapılabilir. Bu da zaten ilerleyen sayfalarda anlaşmaya bağlanan diğer uygulama anlaşmalarının belirlediği koşullar ve bu koşullara göre alınan yardımların mahiyeti ve Türkiye ekonomisi üzerine etkileri incelenerek anlaşılmalı çalışılacaktır.

Anlaşmanın maddelerine ek olarak imzalanan mektup³² ve ona bağlı nota teatisi ise Türkiye'nin geçmişe dönük yardımlarla ilgili kaygılarını bertaraf etmek amacıyla imzalanmışsa da mektubun son halinin anlaşmanın imzalanmasından önceki dönemi kapsamadığını söylemek mümkün değildir. Hasan Saka'nın anlaşmaya ek verdiği notada, anlaşmadan önce alınan ÖVKK malzemelerinin, *"son tespit zamanında değerlendirme konusu"* olacağı belirtilmekteydi. Bu cümle, anlaşmanın geriye dönük olmamasını sağlamaktan uzaktır. Zira ileride görüleceği gibi, anlaşmanın imzasından sonra geçmişte yapılan teslimatlar ile ilgili ödemeler bu anlaşmaya dayanarak düzenlenmişti. Steinhardt'ın verdiği ek notada ise ABD'nin geri isteme hakkından feragat etmek istemediği ama ileride bu malzemelerin satışı konusunu görüşülebileceği iletiliyordu. Ayrıca, Türkiye'nin şüphelerini gidermek için bu anlaşmanın imzalanma amacının ÖVKK yardımlarını sonlandırmak olmadığının altı çiziliyordu.

---

32 Mektup Amerikan Büyükelçisi'ne Fransızca teslim edilmiş ve Amerikan yetkililer tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Bu nedenle mektubun resmi bir Türkçe tercümesi bulunmamaktadır.

C. Karşılıklı Yardım Anlaşması'na Ek Anlaşmalar ve Diğer Dış Yardımlar

Ödünç Verme ve Kiralama Kanununa bağlı anlaşmalar, savaş öncesi dönemin kredi/borç anlaşmalarından, karşılıklı yardım anlaşmalarına geçişte bir atlama tahtası görevi görmüştür. Türkiye de, eskiden kredi veya borç vermek olarak adlandırılan anlaşmalardan, “yardım” anlaşmalarına geçişini Karşılıklı Yardım Anlaşması’nın imzası ile resmileştirmiştir. Bu anlaşma ardından imzalanan diğer uygulama anlaşmaları da bu prensipler üzerinden yürütülmüştür. 1945 ve 1946 yılında yapılan yardım başvuruları ve Karşılıklı Yardım Anlaşması’na ek olarak yapılan anlaşmalar ve alınan kredilerle yapılan satın alımlar, Truman Doktrini ilan edilmeden önce Türkiye’nin yardım için önemli girişimlerde bulunduğunu ve Amerikalı yetkililerin de Türkiye’ye yardım konusunda detaylı tartışmalar içinde bulunduğunu ortaya koymaktadır.

1. Eximbank Kredisi

ÖVKK kapsamında Türkiye ve Orta Doğu’ya getirilen yardım malzemelerinin alımının gerçekleştiği bir dönemde Türkiye, 2 Ekim 1945 tarihinde³³ Amerikan hükümetine başvurarak 500 milyon dolar değerinde bir kredi talebinde bulunmuştu.³⁴ Türkiye’nin ABD’den talep ettiği 500 milyon dolarlık yardımın temel kullanım amacı olarak Türkiye’nin sanayileşme için hayata geçirilmesi planlanan detaylı ve bilimsel plan öne sürülmüştü. Ödemenin faizinin yüzde 2,375 olması ve 30 yıllık eşit taksitlerle geri ödemesi talep edilmişti.³⁵ Washington Büyükelçisi Baydur ve elçilik görevlilerinin Eximbank yetkilileri ile yaptıkları görüşmede, Amerikalı yetkililerin kredi için sunduğu şartlar aşağıdaki gibiydi:

---

33 Kredi talebi 2 Ekim tarihinde verilmişti ama İstanbul’da çıkan La Turquie adlı Fransızca gazetesinin 27 Eylül 1945 tarihli sayısında 500 milyon dolarlık kredi talebi ile ilgili bir yazı yayımlanmıştı. Kredi talebi daha Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin eline ulaşmadan, İstanbul’da bir gazete yayımlanması, kredi talebinin Türk yetkililer tarafından basına sızdırıldığını akla getirmektedir.

34 Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 212’de 300 milyonluk bir kredi talebi olduğu yazılıdır ancak bu miktarda bir kredi talebine hiçbir arşiv kaynağında rastlanılamamıştır. Bu kredi haberinin bir yazım hatası olduğu ve 500 milyonluk kredi talebine atfen yazıldığı tahmin edilmektedir.

35 NARA, M–1292, Roll 14, 867.51/9–2445, Washington’daki Türkiye Büyükelçiliği’nin İkinci Katibi Eranel ile yapılan görüşme, 24 Eylül 1945.

1. Kredi, sadece üretim amaçlı verilebilecekti,
2. Kredi, sadece Amerika'dan ihraç edilecek mallar için olabilecek ve yerel para birimi maliyetleri için olamayacaktı,
3. Kredi toptan değil birer birer projeler için sağlanabilecekti,
4. Borcu alacak devlet kurumlarının finansal varlıkları, özellikle dış varlıkları ile ilgili bilgiler istenmişti,
5. Türkiye'nin istediği yüzde 2,375'lik faiz oranı sadece acil durumdaki ödünç verme ve kiralama kapsamında olan ülkelere sağlanabilmekteydi ve faiz oranı yüzde 3 olabilecekti.

Son olarak, 500 milyon dolarlık meblağın bankanın verebileceği miktarın çok üstünde olduğuna değinilmişti.³⁶ Türkiye tatminkâr projelerle geldiği takdirde gerekli borçların sağlanması konusunda kendisine yardımcı olunacağı ve borçların şartları konusunda diğer ülkelerle eşit şartların sağlanacağı garantisi verilmişti.³⁷ Daha sonra, Amerikalı yetkililerin Türkiye'ye ilettikleri bilgilerde, 500 milyonun Eximbank tarafından karşılanamayacak kadar büyük bir miktar olduğu tekrar edilmiş,³⁸ kredinin detaylı projeler için verilebileceği, Türkiye'nin Haziran 1945 itibarıyla elinde bulunan 270 milyon dolarlık altın ve döviz rezervinin düşünülebileceği ve Eximbank'ın savaştan çıkmış ülkelere yardım edemeyeceği, bunun için, Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası işler duruma girdiğinde oraya başvurulabileceğine değinilmişti.³⁹ Büyükelçi Wilson ise Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda kredinin 25 milyonu⁴⁰ geçemeyeceğinin iletilmesinin "*Türklere ciddi bir şok*" olacağını iletmış ve Ulusal Güvenlik

---

36 NARA, M-1292, Roll 14, 867.51/10-1345, Türkiye Büyükelçiliği, Eximbank ve ABD Dışişleri Bakanlığı görevlilerinin yaptığı görüşme notları, 13 Ekim 1945.

37 FRUS, 1945, ss. 1309-1311

38 Maliye Bakanı Sümer, Büyükelçi Wilson ile yaptığı görüşmede 500 milyon meblağının Washington'da kendilerine Amerikalı yetkililer tarafından önerildiğini iddia etmişti. (NARA, M-1292, Roll 14, 867.51/10-1745, Wilson'ın ABD Dışişleri Bakanı'na raporu, 17 Ekim 1945) 500 milyon dolar, 2012 fiyatları ile 6 milyar 380 milyon dolara denk gelmektedir.

39 FRUS, 1946, ss. 902-903.

40 2012 fiyatlarıyla 319 milyon dolar.

Konseyi tarafından Ruslara verilmesi önerilen 1 milyar dolar, Bretton Woods ve UNRRA⁴¹ gibi konularda gösterdiği işbirliği, Türkiye'ye Finlandiya gibi Nazilere yakın bir pozisyonda yer almış ülkelerden daha iyi koşulların sağlanmaması, ülkenin ekonomisinin gelişmesine yönelik ihtiyaç duyulan birçok proje olması ve eldeki rezervlerin çoğunun yükümlülüklerin karşılığı olduğunun belirtilmesi gibi nedenlerin son karar verilmeden önce değerlendirilmesi gereken şartlar olduğunun altını çizmişti.⁴² Dışişleri Bakanı Vekili Acheson, konuya son noktayı koymuş ve Eximbank'ın 25 milyon üstünde bir kredi vermesinin mümkün olmadığını, kalkınma amaçlı destekler için IBRD'yi⁴³ düşündüklerini açıkça ifade etmişti.⁴⁴ Ulusal Güvenlik Konseyi'nin onay vermesi sonucu kredi Temmuz ayında onaylanmış ve projelere bağlı olarak verilmeye başlanacağı bildirilmişti.⁴⁵ Kredinin alınmasının hemen ardından Türkiye, Amerikan Denizcilik Komitesi'ne (*Maritime Commission*) başvurarak fazlaya çıkartılan 12 ticaret gemisini almak istediğini bildirmiş,⁴⁶ yapılan görüşmeler sonucunda 5 milyon dolarlık kredi karşılığında 6 geminin satışı gerçekleştirilmişti.⁴⁷ Ancak ne 25 milyonluk proje kredisi, ne 5 milyonluk gemi kredisi yeterli görülüyor; bir 25 milyon bulunması için daha çaba gösterilmesi isteniyordu. Bu krediye ek olarak, 11 Eylül 1945'te alınan bir karar ile Türk Havayollarına Westinghouse şirketi tarafından uçak ekipmanlarının satışına onay verilmiş ve 3 milyon 60 bin dolarlık kredi 13 Şubat 1946'da Eximbank Yönetim Kurulu'nda onaylanmıştı.⁴⁸ Teslimatların 1947 sonunda yapılması

---

41 United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Birleşmiş Milletler Kurtarım ve Onarım İdaresi). Türkiye, UNRRA'ya katılım için daha önceden başvuruda bulunmuş, hatta ekonomik durumu nedeniyle (istilaya uğramamış ve UNRRA'ya katılacak ülkelerin milli gelirlerinin yüzde biri kadar) istenilen katkı payını ödememe talebinde bulunmuş ama Amerikalı yetkililer bunun mümkün olmadığını ve en geç 15 Mart'a kadar karar alınmasını tavsiye etmişti. (BCA, 030.10.268.806.1, 4 Şubat 1946.) UNRRA'ya katılım anlaşması 7 Mayıs'ta imzalanmış ve 6 milyon liralık bir katkıda bulunulmuştur. (*Department of State Bulletin (DOSB)*, 19 Mayıs 1946, s. 68.) Anlaşmayı onaylayan kanun 25 Mayıs'ta RG'de yayımlanmıştır.

42 *FRUS*, 1946, ss. 903–904.

43 Kuruluş adı International Bank of Reconstruction and Development, (Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) olan banka gayri resmi olarak World Bank (Dünya Bankası) adıyla anılmaya başlamıştır. Dönemin resmi belgelerinde bile yer yer Dünya Bankası olarak anılmaktadır. Daha sonra bankanın resmi adı da bu şekilde değiştirilmiştir. Bundan sonra Dünya Bankası olarak anılacaktır. (Filiz Zabcı, *Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s. 31.)

44 *FRUS*, 1946, ss. 909–910.

45 *FRUS*, 1946, ss. 911–912.

46 *NARA*, M–1292, Roll 11, 867.24/7–3146, 31 Temmuz 1946.

47 *FRUS*, 1946, s. 919.

48 *NARA*, M–1292, Roll 14, 867.51/2–1946, Eximbank Yönetim Kurulu'nun 13 Şubat tarihli kararını bildiren telgraf, 19 Şubat 1946

bekleniyordu. Türkiye'ye yapılan yardımlar bu kredilerle kalmamış, Amerika'nın savaş fazlası malzemelerini satış için açmak istediği kredi de aşağıda göreceğimiz gibi Türkiye tarafından çok kısa sayılabilecek bir sürede kabul edilmişti.

2. Savaş Fazlası Malzemelere Dair Anlaşmalar

Karşılıklı Yardım Anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde önemli bir tartışma içermeyecek şekilde 25 Haziran 1945'te yapılan görüşmelerde kabul olunmuştu.⁴⁹ Anlaşmanın meclis onayından geçip yayımlandığı dönemde, Türkiye'nin ÖVKK kapsamında aldığı yardımların imzalanan anlaşma çerçevesinde satın alması yönünde girişimler başlamıştı. Britanya Amerika İşbirliği Komitesi (*British American Coordinating Committee*⁵⁰) Başkanı Somerville Smith, diğer Britanyalı ve Amerikan görevliler ile birlikte Dışişleri Bakanlığı'na gelerek, 1946 senesi için satmak istedikleri malların listesini vermişti.⁵¹

ÖVKK kapsamında satılmak istenen malzemelerin Türkiye'de olanlarının listesi Ekim ayında Türk yetkililere iletilmişti. Bu malzemelerin listesi ABD'nin, sınırları dışındaki savaş fazlası malzemelerin satışını sağlayan Ordu Donanma Tasfiye Komisyonu aracılığıyla gelmişti. Bu komisyon da Kahire'de açılan ofislerde Merkez Bölge Komisyonu aracılığıyla Türkiye'nin de aralarında olduğu ülkelere satışlara başlamıştı. Türkiye'ye yapılacak satışlardan sorumlu olmak üzere Binbaşı P. B. Braun görevlendirilmiş ve 1945 Eylülünde Ankara'ya gelmişti. Bu sırada Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği, Türk yetkililere bir Aide Mémoire aracılığıyla satışların usulü ve satılması planlanan mallarla ilgili bilgileri ve listeleri yollamıştı. Savaş fazlası olan bu malzemelerin neredeyse tamamı Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında BK tarafından Amerika'ya bırakılan ve BK aracılığıyla Türkiye'ye getirilen mallardan oluşmaktaydı. Malzemeler, 4267 ve 4340

49 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, Dönem 7, Cilt 18, Yetmiş sekizinci Birleşim, 25 Haziran 1945, ss. 395–397. RG, Sayı 6053, 10 Temmuz 1945.

50 BK ve ABD arasında kurulan bu işbirliği komitesi Türkiye'ye yapılan yardımları organize etme amacıyla 1942 yılında kurulmuştu. Komite işlevine ÖVKK'nın savaş bitimine müteakip yürürlükten kaldırılması ile son vermişti. Savaştan sonra yeni ÖVKK malzemeleri gelmeyecek, sadece elde kalan malzemelerin üçüncü ülkelere satışı ile ilgilenilecekti. Komitenin lağvedilmesi üstüne hazırlanan oldukça detaylı bir rapor için bkz. NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/11-845, B.A.C.C. – An Experiment in Co-ordination, 8 Kasım 1945, 86 sayfa.

51 BCA, 030.101.163.140.21, Bakanlıklara yapılan duyuru, 31 Temmuz 1945.

sayılı kanunlara göre BK'dan gümrüksüz bir biçimde Savunma ve Bayındırlık Bakanlıkları için getirtilmişti.⁵²

Savaş fazlası malzemelerin satışı için sunulan şartlar oldukça ayrıntılıydı. Burada bütün detaylarına girmeden belli başlı noktalarına değinilecektir. İlk olarak malzemeler Türk lirası ile satılacaklar ve Amerikan doları ile satılacaklar olmak üzere iki ayrı listeye ayrılmıştı. Amerikalılar tarafından daha önceden satılmak için öneride bulunan bazı malzemeler Türkiye'ye geldikten sonra Türk lirası ile alınabilecekleri ama satıştan elde edilecek Türk lirası karşılığı paranın Türkiye içinde serbestçe ve sınırsızca kullanılmasının istendiği belirtilmişti. İşte bu malzemeler ilk listede yer almıştı. Bunlar arasında betonyer, traktör, buldozer, kamyon, çelik, kazma makinesi ve uçak yakıtı bulunmaktaydı. Bunların toplam bedeli 295.617,89 lira olarak belirlenmişti. Döviz kurunun, eğer kurda büyük bir değişiklik olursa telafi edilmesi şartıyla 0,55371 olması önerilmişti. İkinci listede yer alan malzemeler arasında Savunma Bakanlığı'na sunulan uçak yakıtlarının yanında Ulaştırma Bakanlığı'na sunulan kablo ve benzeri metaller, demiryolu malzemeleri, ufak çapta elektrik üreteçleriydi. Bunların toplam bedeli ise 494.270,38 dolar olarak belirlenmişti. Verilen kur üzerinden toplam bedeli Amerikan doları olarak hesaplırsak Türkiye sınırları içerisinde satışa sunulan Amerikan "yardım" malzemelerinin 657.956,96 dolar tuttuğu hesaplanmaktadır. Bu malzemelerin satın almadan itibaren 30 gün içinde teslim alınması ve teslim alma tarihinden itibaren 30 gün içinde de ödemelerinin yapılması şart koşulmuştu. Türk Bakanlıkların talep ettikleri diğer türdeki malzemelerin de Kahire'deki Komisyon tarafından satışa sunulabileceği not düşülmüştü.⁵³ Bu malzemelerin bedellerinin yanında, ayrıca BK aracılığıyla Amerika'dan nakledilen malzemelerin nakil ücretinin peşin ödenmesi için de BK tarafından talepte bulunulmuştu ama Türk yetkililer peşin ödeme ile ilgili kabul edilmiş bir anlaşma bulunmadığını savunmuştu. BK'nın ABD'den peşin ödeme ile aldığı malzemelerin de nasıl ödeneceği konusu belirsizliğini koruyordu. 24 Temmuz 1945'te BK İktisat Nezareti tarafından gönderilen bir yazının tercümesinde aşağıdaki anlaşma maddelerine atıf yapılmaktaydı:

---

52 Sonuçta bir tür alım-satım olan bu işlem, hem ÖVKK kapsamı içerisinde görüldüğü hem de Türk politikacılar ve hükümet yetkililerinin söylemlerinde göreceğimiz gibi "Amerikan yardımı" olarak tanıtıldığı için çalışmamızın kapsamı altına alınmıştır.

53 BCA, 030.10.154.86.8, 3 Ekim 1945.

Madde 1. Birleşik Kiraliyet [sic] Hükümeti, Askeri malzeme ve diğeri Askeri yardımı Türkiye Hükümetine temin edecektir. Madde 2. Aşağıdaki noksanlardaki bütün Askeri malzeme, kiraliyet [sic] Hükümeti tarafından hali hazır anlaşması gereğince parasız olarak temin edilecektir. (a) Türk hududundaki yol ve tren yolu ile teslimat (b) Teslimatın Deniz tarikile[sic] yapılması halinde, Britanya kontrolü[sic] altındaki gemiler tarafından teslim edildikleri takdirde teslimat bir Türk limanında İcar edilecektir. Türk gemileri tarafından teslim edildikleri takdirde ise zaman zaman elde mevcut bulunacak gemi vaziyetine göre Türk Hükümeti [sic] tarafından tayin edilecek olan limanlarda teslim edilecektir [sic]. (c) Hava yoluyla [sic] teslimat yapılması halinde teslimat ya bın [sic] İngiliz pilotu tarafından yapıldığı takdirde, malzeme Türk Hava meydanında tesellüm edilecektir. Yahutta Türkiye [sic] hava yoluyla [sic] tayyareci teslim aldığı İngiliz hava meydanında icra edilecektir. Madde 5, İşbu anlaşmanın metninde yazılı askeri malzeme tabirine bilumum silah, cepane, [sic] tank,. Diğer Askeri arabalar, Tayyareler, gemiler ve diğer harp techizat veya malzeme dahil isede dogrudan[sic] doğruya Askeri mahiyette ham maddeler matine veya teçhizat dahim [sic] değildir. İşbu mukavele projesinde yazılı her hangi diğer hususat[sic] hakkındaki soruların İngiltere Hariciye Nezaretine Müracaat edilmesi lazımdır.⁵⁴

Türkiye, iki ülkeyle de yaptığı önceki anlaşmalarda peşin ödemeyi kabul etmemişti ama daha sonra Türkiye'deki malzemeleri peşin, diğer ülkelerden getirilecek ÖVKK malzemeleri ise kredi hesabı aracılığıyla almayı kabul ettiği görülmektedir.

a. Kredi Anlaşması

Dış Ödemeler Komisyonu Müdür Yardımcısı H. D. Rue ve Komisyonunda Mali Danışman sıfatıyla çalışmakta olan Yarbay Charles Shields planlı olmayan bir ziyaretle 31 Ocak 1946'da Ankara'ya ayak basmış ve savaş fazlası malzemelerin alımı için Türkiye'ye açılması düşünülen kredi için görüşmeler yapmak istediklerini belirtmişlerdi. Görüşmeler Ticaret Bakanlığı'nda Fransızca olarak gerçekleştirilmişti. Görüşmelerde Türk tarafından ikisi Ticaret Bakanlığı biri Maliye Bakanlığı'ndan olmak üzere üç Türk yetkili ve dört Amerikalı yetkili arasında 4 Şubat'ta başlamıştı. Yarbay Shields, 8 Şubat'ta Türkiye'den ayrılacağı için Türk tarafına karara varması için dört gün tanınmıştı.

Amerikan tarafının bu anlaşmayı yapmak istemesinin temel amacı Orta Doğu'daki savaş fazlası malzemeleri olabildiğince çabuk elinden çıkarmak ve bunları nakite

---

54 Tercüme metindeki yazım hataları aynen korunmuştur. Metin D. O. A. Hall imzalıdır. (BCA, 030.10.52.345.1, 11 Şubat 1946.)

dönüştürmekti. Bu temel amacın yanında alınmayan malları gümrük olmaksızın başka bölgelere ihraç edebilmek ve alınacak ödemelerin Türk lirası ile olma durumunda bu meblağı Türkiye'deki misyonlarının bina ve malzeme alımları için kullanabilmek isteniyordu. Ayrıca kur farkı nedeniyle Türk lirası üzerinden alınmak istenen prim de bir tartışma konusuydu.

Amerikan belgelerinde Türk tarafının görüşmelerdeki tavrı için “*en geleneksel Doğuya*⁵⁵ özgü biçimde pazarlık yapmak, aşırı tedbirli olmak ve kendileri için birincil önemde olmayan konularda fazladan zaman harcamak” kelimeleri kullanılmıştır. Türk tarafının söylenen aşırı tedbirliliğine rağmen, görüşmelerin sonunda Amerikan tarafı prim⁵⁶ konusu dışında tüm isteklerini kabul ettirmiştir. Türk tarafı, Türkiye sınırları içerisindeki malzemeler için ayrı bir anlaşma imzalanmasını ve alınan malzemelerin tekrar satılabilme olasılığı için daha serbest koşullar düzenlenmesin istemişse de bu koşulları kabul ettirememiştir. Anlaşmanın imzalanması için 13 Şubat'ta Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi'ne yetki verilmiş⁵⁷ ve 27 Şubat 1946'da Anlaşma imzalanmıştır.⁵⁸

Anlaşmaya göre savaş fazlası malzemelerin alımı için 10 milyon dolarlık bir kredi⁵⁹ açılmış ve bu kredinin geri ödemeleri için yüzde 2,375'lik bir faiz belirlenmiştir. İlk ödeme 1 Ocak 1947'de yapılacak ve ödeme geciktikçe de faiz işleyecekti. Amerikan tarafı isterse

---

55 Kullanılan kelime “Oriental”dır.

56 Amerikan tarafının kur farkı açısından mağdur duruma düşürülmeyeceği konusunda güvence veren bir nota Türk Dışişleri tarafından anlaşmaya ek olarak iletilmiştir. 12 Şubat tarihli bu nota tespit edebildiğimiz kadarıyla şu ana kadar yayımlanmamıştır.

57 “Yakınşark'da bulunan Amerika ordularına ait malzeme ve teçhizat fazlasının satın alınmasına ve hususu kolaylaştırmak amacıyla açılacak krediye dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile ABD Hükümeti arasındaki anlaşmanın imzalanması için Kahire Elçisi Numan Tahir Seymen'e yetki verilmesi...” (BCA, 030.18.01.02.110.12.18, 13.02.1946 tarihli Bakanlar Kurulu kararı.) Nitekim anlaşmanın imzası bile beklenmeden Amerikalı yetkililere iletilen telgrafta Türkiye'nin taşımacılık masraflarını karşıladığı anda, malların teslimatını gerçekleştirmesi için derhal harekete geçilmesi istenmiştir. (NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/2-1946, 19 Şubat 1946.)

58 RG, 10 Mayıs 1946, Sayı: 6303. Kredi anlaşmasının yapıldığı aynı ay içerisinde Türkiye ile ABD arasında doğrudan hava ulaşımının sağlanması için 12 Şubat 1946 tarihinde bir havacılık anlaşması imzalanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında Hava Nakliyatına Dair Anlaşma. (TBMMTD, Dönem 7, Cilt 23, Kırk Sekizinci Birleşim, 8 Mayıs 1946, DOSB, 24 Şubat 1946, s. 306. RG, 18 Mayıs 1946, Sayı: 6310.) Bu anlaşmaya göre ABD-Türkiye arası karşılıklı uçak seferleri başlayacaktı. New York'tan kalkan bir uçak 31 saat sonra Ankara'ya varacaktı. Bu anlaşmanın daha önceden günler hatta bazen haftalar süren iki ülke arasındaki yolculuğu oldukça kısalttığı söylenebilir.

59 Bu ve bundan sonraki dış yardım miktarlarının cari fiyatları için bkz. EK-1, sabit fiyatlarla yapılmış hesaplamaları için bkz. EK-2.

ödemeleri resmi kur üzerinden Türk lirası olarak alabilecekti. Ödemeler TCMB'deki bir hesapta Amerika adına tutulacak ve *"kültürel, eğitimsel ve insani amaçlarla"* veya Amerikan misyonunun harcamaları için kullanılabilecekti. Türkiye'deki malzemeler için ise Amerika tam listeleri ve yıpranma paylarını gösteren çizelgeleri Türkiye'ye iletecekti. 20 gün içinde alınmayan malzemeler gümrüksüz başka ülkelere satılabilecekti. Ödemeler nakit Amerikan doları olarak yapılacaktı. Son olarak, savaş fazlası malzemelere karşılık olarak Amerikan misyonunun kullanımına sunulmak üzere arazi alımı yapılabilecekti. Bu arazi- nin belirlenmesi için Türkiye aracı olacak ve iki taraf arasındaki ortak anlaşmaya göre bu alımın koşulları belirlenecekti.⁶⁰

Anlaşmanın imzalanmasını takiben 2 Mart'ta Tümgeneral Sırrı Zeyrek başkanlığın- da bir heyet alınacakları gözden geçirmek için yola çıkmıştı. Anlaşma görüşmelerinde malzemelerin sivil odaklı olduğu belirtilmişse de neden askeri ağırlıklı bir heyet gönde- rildiği Amerikan makamları tarafından sorulmuş ve kredinin yarısının Milli Savunma Bakanlığı tarafından kullanılacağı cevabı alınmıştı. Amerikan Büyükelçiliği, Milli Savunma Bakanlığı'nın birçok malzemeye el koyup sivil ekonominin kullanımına sunulmasını en- gellediğine dair eleştirileri hatırlatmış ve Türkiye'nin Sovyetler'e karşı duyulan korkunun yoğun hissedildiği bu dönemdeki savunmacı tavrına yönelik *"iyi bir örnek"* olduğunu aktarmıştı.⁶¹ Heyet, Haziran ayına kadar Kahire'de alınacak malları tespit etmiş ve 10 Haziran'da İtalya'daki malzemeleri tetkik etmek için Kahire'den yola çıkması istenmişti.⁶²

ABD'nin Türkiye'ye savaş sırasında *"yardım"* amaçlı gönderdiği bu malzemelerin Türkiye tarafından satın alınabilmesinde *"destek"* olmak için verdiği bu kredi (borç) anlaş- masında ilk başta dikkati çekmeyen nokta ise şudur: ABD'nin verdiği bu borçta kasasından çıkan herhangi bir miktar yoktur. Kredi malzemelere karşılık verilmiştir ama malzemeler zaten savaş sırasında İtalya veya Orta Doğu bölgesindeki Amerikan orduları tarafından kullanılması amacıyla gönderilmişti ve ana karaya geri götürülmeleri oldukça maliyetli, belki de bazılarının durumu nedeniyle anlamsız olacaktı. Ancak burda kastedilmek istenen Türkiye'nin bu malzemeleri alarak, ABD'ne bir iyilik yapmış olduğu değildir. Türkiye bu

---

60 Anlaşmanın özgün metinleri İngilizce ve Fransızcadır. Bu nedenle anlaşmanın açıklaması İngilizce özgün metin üzerinden tercüme edilerek açıklanmıştır.

61 NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/3-1346.

62 BCA, 030.10.52.345.21, 10.06.1946. Heyet Kahire'de bulunduğu dönem boyunca düzenli olarak Ankara'ya raporlar göndermişti. (BCA, 030.10.52.345.18, 18 Mayıs 1946 ve BCA, 030.10.52.345.23, 28 Haziran 1946.)

malzemeleri satın alarak, kendi ordusunun ve sivil kurumlarının bazı ihtiyaçlarını karşılamıştır. Lakin, bu anlaşma ile ABD’den hiçbir kaynak aktarımı olmamış, aksine Türkiye elindeki döviz ve lira rezervlerinin⁶³ bir kısmını TCMB’deki Amerikan hesaplarına aktararak, Türkiye’deki ABD Büyükelçiliği, konsoloslukları ve onların rezidanslarının arazisinin satın alınması ve binalarının inşa edilmesi için kaynak sağlamıştır.⁶⁴

b. Kahire Anlaşması

Kredi Anlaşması’nın ikinci kısmında belirtildiği üzere Türkiye’deki malzemelerin listeleri ve istenilen meblağları gelmeye başlamıştı. Amerikalılar, gönderdikleri malzemelerin bir kısmı için toplam maliyeti olan 681 bin doların 400 binlik kısmını peşin olarak istemişlerdi.⁶⁵ 1945 yılının Ekim ayında yapılan başvurudaki malzemeleri de içeren liste için 500 bin ve diğer tüm ÖVKK yoluyla teslim edilmiş mallar için 5 milyon dolarlık bir ödeme yapılması istenmekteydi.⁶⁶ Bütün bu ödemeleri kapsayacak şekilde son bir Ödünç Verme ve Kiralama Ödeme Anlaşması imzalanması için hazırlık yapılmaktaydı. Bu sırada Türkiye, Ekim ayında listeleri gönderilen ve sınırları içerisinde bulunan malzemeleri toptan olarak 500 bin dolara almayı kabul etmişti. 5 milyon dolarlık meblağ ÖVKK malzemelerinin içinde savaş fazlası malzemeler de katıldığı için 4 milyon 600 bin düşürülmüştü. 4 Mayıs’ta Amerikan Büyükelçisi Wilson ile Başbakan Saraçoğlu arasında öğlen yemeğinde yapılan görüşmede Saraçoğlu meblağın 4 milyon 500 bin dolara⁶⁷ yuvarlanmasını istemiş ve bu

---

63 Amerikan Büyükelçisi Wilson, ÖVKK kapsamında yapılan toplantıların tutanaklarında bahsedilen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) hesaplarında görünen varlıkların ve özellikle altın rezervlerinin durumu hakkında Dışişleri Bakanlığı’na bir soru yöneltmiş ve aldığı cevapta 30 Kasım 1945 itibarıyla TCMB’nin rezervlerinin aşağıdaki gibi olduğu bilgisini almıştı. Resmi hesaplarda; toplam altın rezervleri (sadece merkez bankası): 236 milyon dolar, kısa vadeli bilanço: 25 milyon dolar, toplam altın ve dolar bilançosu: 261 milyon dolar. Özel hesaplarda; ABD bankalarındaki hesaplar: 21 milyon dolar, diğer ABD tahvilleri: 2 milyon dolar, toplam kısa vadeli varlıklar ve tahviller: 23 milyon dolar. (NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/2-1146, 11 Şubat 1946.)

64 Türkiye-ABD ilişkilerini anlatan en önemli eserlerden biri olan Oral Sander’in (1979) kitabında bu anlaşma ve devamında yapılan anlaşma ekonomik yardım olarak sınıflandırılmıştır. (Sander, 1979, s. 44) Ancak bu yardımların askeri amaçlı olarak kullanıldığı ve içerikleri itibarıyla Amerikan ordusundan gelen malzemeler olduğu düşünülürse dolaylı yoldan ekonomik ama temelde askeri yardımlar olduğu söylenebilir.

65 BCA, 030.10.52.345.8, 22 Mart 1946.

66 Aynı dönemde BK Hükümeti de, Türkiye’nin 1939 Silahlandırma Kredisinden olan borçlarını hesaplamış ve 819.402 sterlin olduğunu bildirmişti.

67 2012 fiyatlarıyla 52 milyon 900 bin dolar.

isteği kabul edilmişti.⁶⁸ Sonunda ufak değişikliklerle ödeme anlaşması 7 Mayıs 1946'da imzalanmıştı.⁶⁹

Anlaşmaya göre ödemenin tamamı 30 gün içerisinde yapılacaktı. Türkiye satın aldığı bu malzemelerin tam kullanım hakkına kavuşuyordu ama 23 Şubat 1945'teki prensip anlaşmasına atıfta bulunan V. Maddede ABD Başkanı'nın gerekli acil durumlarda bu malları geri isteyebileceği ama bu hakkını kullanmaya "genel olarak niyeti olmadığı" yazılmaktaydı. Krom ve savaş fazlası malzemelerin satışı ise bu anlaşmadan ayrı tutulmaktaydı. ÖVKK'ya göre alınmış/alınmamış veya teslim edilmiş/teslim edilememiş tüm malların bu anlaşmadan sonra tartışma konusu olmayacağı açık bir şekilde ifade ediliyor ve bir anlamda savaş döneminin dış yardımlarının muhasebesi bu ödeme anlaşmasıyla kapatılıyordu.

Anlaşmanın maddelerinde görülmeyen ilginç bir durum ise anlaşma ile paraları nakit olarak ödenen malzemelerin tam listesinin Türk tarafına hiçbir zaman iletilmediğidir.⁷⁰ Miktar genel olarak konuşulmuş ama malzemelerin kategorileri ve tek tek miktarlarının dökümü yapılmamıştır. Bir anlamda denebilir ki, bu miktar konusunda neredeyse hiç pazarlık yapılmamış ve Türk tarafı Amerikan tarafının önerdiği miktarı detaylıca sorgulamadan, sadece rakamın yuvarlanmasını istemiştir. Amerikalı yetkililerin yaptıkları hesaplamalarla tüm malların yıpranma payı olmaksızın bedeli 6 milyon 125 bin dolar tutmaktadır. Yıpranma payı ve diğer tüm koşullar göz önüne alınca ilk başta 5 milyonluk bir teklif yapmayı düşünmüşler, daha sonra 400 binlik sivil amaçlı kullanılamayacak savaş fazlası malzeme çıkınca 4 milyon 600 bin dolara düşmüşlerdir. Türkiye'nin pazarlıkla indirdiği tek kısım öğle yemeğinde Başbakan Saraçoğlu'nun istediği 100 bin dolarlık yuvarlamadır.⁷¹ Diğer yandan, bu anlaşma ile Türkiye bir ilke imza atmıştı: Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından 8 Mayıs 1946'da basına yapılan açıklamada "Ödünç verme ve kiralama yardımı olarak azımsanamayacak miktarda malzeme alan Türkiye[nin] ödünç verme ve kiralama malzemelerine dair borçlarının tamamını peşin nakit ödemeye kapatan ilk ülke" olduğu bildirilmişti. Aynı bildiride, anlaşmaya göre Türkiye'nin sınırları içerisindeki —orijinal maliyeti

---

68 NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/5-446, 4 Mayıs 1946.

69 RG, 25 Mayıs 1946, Sayı: 6316. Daha sonra yapılan bir nota teatisi ile 25 Mayıs'ta anlaşmanın yürürlüğe girmesi kabul edilmişti. (NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/5-2946, 29 Mayıs 1946.)

70 NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/5-846, 8 Mayıs 1946.

71 NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/3-2946, 29 Mart 1946. Aynı belge için bkz. FRUS, 1946, s. 906.

5 milyon 728 bin dolar olan⁷²— sivil kullanım amaçlı ÖVKK malzemelerinin tam sahipliğini edindiği yazılıdır. Anlaşma iki hükümet arasında ödenmemiş tüm alacakları kapsamaktaydı. Türkiye’de bulunan ve orijinal değeri 700 bin dolar olan satın alınması yapılmamış olan tüm malzemenin önceki ay (Nisan 1946) Türk Hükümeti tarafından 500 bin dolara satın alındığı da not düşülmüştü.⁷³ Sonuç olarak, Savaş ve Donanma Bakanlığı’nın gönderdiği ve 500 bin dolara toptan alınan malzemeleri de eklersek,⁷⁴ Türkiye’deki tüm Amerikan malları için toplam 5 milyon dolar⁷⁵ ödenmiştir.⁷⁶

c. Kredi Anlaşması’na Ek Anlaşma

Şubat 1946’da imzalanan Kredi Anlaşması’nın üçüncü kısmında değinilen, Amerikan misyonlarının kredi ödemelerini Türkiye sınırları içerisinde kullanımlarını düzenlemek üzere, 6 Aralık 1946’da “27 Şubat 1946 Kredi Anlaşması’na Ek Anlaşma” adıyla imzalanmıştı.⁷⁷ Anlaşma, özellikle Türkiye’deki Amerikan misyonunun arazi alımı, bu alımın bedelinin ödenmesi ve elçilik ve konsolosluk binalarının yenilenmesi ile ilgiliydi. Anlaşmaya göre tercihen arazi alımı Türkiye tarafından (ABD’nin talebi üzerine) yapılacak ama görüşmelerde Amerikalı yetkililer bulunabilecekti. Ayrıca binaların yenilenmesi ve geliştirilmesi için yapılacak işlemlerde de benzer bir usul izlenecekti. Anlaşmanın kilit noktası ise yukarıda değinildiği gibi, bu alımların hepsinin Türkiye’nin savaş fazlası

---

72 Bu hesaplamada sonradan çıkarılan 400 bin dolar yer almamaktadır.

73 DOSB, 8 Mayıs 1946, s. 868.

74 Bu malzemeler 22 Nisan 1946’da imzalanan bir sözleşme ile alınmışlardır. İlk başta 681 bin dolar olarak hesaplanıp 400 bine satılmak istenen bu malzemelerin daha sonra özgün değerinin 911.376 olduğu tespit edilmiş ve Türkiye’ye 500 bine satılmaları üzerine anlaşmaya varılmıştır. Wilson bu malzemelerin her türlü Türkiye’ye “satılmak zorunda” kalınacağı için yüzde 60’lık getirinin iyi olduğunu yazmaktadır. (NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/5-1046, 10 Mayıs 1946.)

75 2012 fiyatlarıyla 58 milyon 700 bin dolar. Bu miktar EK 1’de yapılan hesaplamaların içinde yer almamaktadır, çünkü bu ödemeler savaş döneminde alınan yardımlar için yapılmıştır ve ABD yetkilileri tarafından savaş sonrası dış yardım hesapları içine dahil edilmemiştir.

76 Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, Türk Büyükelçi’ye ilettiği 22 Haziran 1946 tarihli teşekkür notunda 4 milyon 500 bin dolarlık ödemenin Merkez Bankaları aracılığıyla Hazine Bakanlığı’na ulaştığını yazmıştı. (NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/6-2246, 22 Haziran 1946. Aynı belge için bkz. BCA, 030.10.137.980.15, 20 Temmuz 1946.)

77 RG, 15 Şubat 1947, Sayı: 6533.

malzemeler için kullandığı krediye karşılık olarak Amerika adına TCMB'de açtığı hesap üzerinden aktarılacak olmasıydı.⁷⁸

3. Kredilerin Geri Ödenmesi

Dış yardımlardan bahseden literatürün neredeyse tamamı kullanıma açılan miktarları açıklayıp geçmekte ama aslında bu miktarların ne kadar kısmı gerçekten tahsis edilmiş, ne kadarı gerçekten kullanılmak için alınmış, alınan yardımlar nerede ve nasıl kullanılmış ve alınan yardım eğer borç veya koşullu yardım ise, şartlar ne kadar yerine getirilebilmiş, geri ödemeler nasıl yapılmış veya yapılabilmemiş mi gibi birçok soruya eksik cevaplar vermekte veya bu konulara hiç değinmemektedir. Bu bağlamda savaş sonrasında alınan dış yardımların nasıl kullanıldığına ve sonrasına dair bazı sorular da —arşiv kaynaklarının izin verdiği ölçüde— cevaplanmaya çalışılacaktır.⁷⁹

27 Şubat 1946 Kredi Anlaşması ve ona ek olan 6 Aralık 1946 Anlaşması'na göre alınacak yardımın geri ödemelerinin her yıl ödenecek 10 taksitinden ilki 1 Temmuz 1947'de ödenmeye başlanacaktı. Ödemelere geçmeden önce, öncelikle Türkiye'nin savaş fazlası malzemelerin alımı için açılmış olan kredinin tamamını kullanmadığı söylenmelidir. 10 milyon kredi toptan verilen bir meblağ değil, bir kredi limitidir. Türkiye, bu kredi limitinin 6.111.296 dolarlık kısmını kullanmıştır. 6 milyon doları aşan bu kredi eşit taksitlerle geri ödenmemiş, alınan malzemelerin içeriğine göre yapılan sözleşmelerdeki miktarlara göre, faizleri ayrıca hesaplandıktan sonra taksitler halinde Merkez Bankası'ndaki hesaba aktarılmıştır.

23 Şubat 1950'de ödenmeyen borçların Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından hatırlatılması üzerine Türk tarafı yapılan ödemelerin ayrıntılı bir dökümünü göndermiştir.⁸⁰ 1950 öncesi

---

78 NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/12-1346, 13 Aralık 1946.

79 USAID'e göre Türkiye'nin 1946-1948 yılları arasında, savaş fazlası malzemeler fonundan aldığı yardımların toplamı 12 milyon 200 bin dolardır. Bunların içinde ilk alımlar, *Maritimes Commission*'dan alınanlar ve daha sonra Kahire ve diğer satım bölgelerinden getirilen tüm malzemeler vardır. (USAID, *Custom Country Report: Turkey*, Surplus Property, Erişim: 07 Nisan 2013, <http://gbk.eads.usaidallnet.gov/>)

80 *Democracy in Turkey, 1950-1959: Records of the U.S. State Department Classified Files* (Bundan sonra DIT), Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950-April 17, 1950, 782.56/2-2350, 23 Şubat 1950. Ödeme tablolarının ne yazık ki, büyük kısmı okunmaz bir haldedir. Bu nedenle net okunamayan kısımlar yaklaşık olarak verilmiştir.

borçlardan kalan 611.012 dolarlık borcun Ocak ayı başında yapılan 433.140 dolarlık ödemeye 177.871 dolara düşürüldüğü iletilmişti. Ancak bu ödemelerin içerisinde arazi alımları yer almayabileceği için hesapların net olmadığı da not düşülmüştü. Türkiye tarafından iletilen hesaplarda arazi alımları da belirtilmiştir ve buna göre Amerikan tarafı 100 bin dolara yakın miktarda arazi alımı yapmıştır. Savaş fazlası malzemeler için açılan kredinin yanında ÖVKK ile alınan malzemelerin taşımacılık maliyetleri için de 34.087 dolarlık bir ödemenin yapılmadığı bildirilmişti.⁸¹ Savaş döneminden gelen borçlar sadece ABD ile sınırlı kalmamış, BK da 1952'nin sonunda 1939 Silahlanma Kredisi ile alınan malzemelerinin ödemelerinin yapılmasını istemekteydi.⁸²

Türkiye'nin 30 Eylül 1952 itibarıyla aldığı ödemeleri ve borçlarını gösteren bir Amerikan Hazine Bakanlığı belgesine göre: ÖVKK kapsamında 39.527.096 dolarlık savunma yardımı alınmış, bunlar 4 milyon 500 bin dolarlık anlaşma ile kapatılmış; savaş fazlası ödemelerden ise 719.138 dolarlık bir kısım kalmıştı.⁸³ Türkiye 8 Mart 1954'de ÖVKK hesabından kalan 34.087 dolarlık ödemeyi yaptığını bildirmiş ve buna bağlı olarak da Amerikan Dışişleri Bakanlığı "*Türkiye'nin 25 Mayıs 1946 Karşılıklı Yardım Ödeme Anlaşması kapsamında Birleşik Devletler'e olan savunma yardımı sorumluluklarının hepsini tamamıyla yerine getirdiği*"ni Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne iletmışti. Ancak devam eden anlaşma hükümlerine göre malzemeleri geri isteme hakkı ve üçüncü ülkelere gönderilmesi yasaklarının hala geçerli olduğu hatırlatılarak, "*demir perde*"⁸⁴ ülkelerinin bu malzemeleri ele geçirme çabaları konusunda Amerikan misyonunun uyanık olması istenmişti.⁸⁵

---

81 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950–April 17, 1950, 782.56/5–1850, 18 Mayıs 1950.

82 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950–April 17, 1950, 782.56/12–1952, 19 Aralık 1950.

83 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950–April 17, 1950, 782.56/1–553, 5 Ocak 1953. ÖVKK ile gelen malzemelerin toplam maliyeti konusu tartışmalıdır. Bu konuda Amerikan belgeleri kendi içinde çalışmaktadır. Bir yerde savunma amaçlı yardım olarak 40 milyon civarları denirken, başka bir yerde askeri yardımları 90 milyonu bulduğu yazılıdır. Konsolos Menemencioğlu, Steinhardt'ın kendisine 125 milyon dediğini aktarmıştır. (DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950–April 17, 1950, 782.56/12–1952, 19 Aralık 1952.)

84 Churchill'in kullandığı şekliyle tam olarak "*iron curtain*" yazılıdır.

85 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Turkey, Equipment and Supplies, February 23, 1950–April 17, 1950, 782.56/3–1554, 15 Mart 1954.

D. Savaş Sonrasında Truman Doktrini'ne Doğru Geçiş

1946 Kasımı'nda Yunanistan'daki BK Büyükelçiliği'nin Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderdiği bir notada, Amerikan Dışişleri Bakanı Byrnes ve Yunan Savunma Bakanı Alexander arasında yapılan görüşmelere değinilmiş, Yunanistan'a yapılan yardımlarda BK'nın taşıdığı ağırlığın azaltılmak istendiğini iletilmiş ve Truman Doktrini'ne giden yolun ilk sinyalleri verilmeye başlamıştı. Türkiye açısından özellikle bahsedilen konular askeri yardım meselesi olmuştu. ABD'nin o ana kadar Orta Doğu'ya askeri yardım yapmaktan kaçındığı (muhtemelen Sovyetler ile doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmak için) ve Türkiye'ye yapılan yardımların sivil amaçlı kullanılabilecek malzemeler olduğu iletilmişti.⁸⁶ Amerikan Dışişleri Bakanlığı da, kendi büyükelçiliğine Türkiye'ye silah sağlamalarının şu an mümkün olmadığını ve BK Dışişleri Bakanı Bevin ile yapılan görüşmede de karar verdikleri üzere, bu tür askeri yardımlar için BK'ya başvurulması gerektiğini aktarmıştı. Eğer BK bunları sağlayamazsa, Amerika'nın, BK aracılığıyla bu malzemeleri sağlayabileceği de not düşülmüştü.⁸⁷

Amerika, Türkiye'ye askeri yardım yapmaktan —şimdilik— kaçınsa da, bu yazışmaların ardından 18 Kasım 1946'da Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu ve Afrika İşleri Dairesi'nde (Office of Near Eastern and African Affairs—NEA) Türkiye'ye yapılabilecek olan askeri ve ekonomik yardımlar hakkında bir toplantı düzenlenmişti. Truman Doktrini'nin ilan edilmesine neden olacak İngiliz bildirisinden yaklaşık 4 ay önce yapılan bu toplantı, Doktrin'in sağladığı ekonomik ve politik olanaklar seferber edilmemişken bile Türkiye'ye yapılacak olan yardımların nasıl ayrıntılı bir şekilde planlandığını gözler önüne sermektedir.⁸⁸

Toplantıda en başta Türk ordusunun genel durumu ve Türk ekonomisinin ordunun getirdiği yükü taşıyıp taşıyamayacağı tartışılmıştı. Toplantının asker katılımcılarından, Amerika'nın Ankara'daki Askeri Ataşeliğini yürütmekte olan Albay Frank Roberts,

---

86 FRUS, 1946, ss. 913–915.

87 Nitekim savaş fazlası malzemeler için verilen kredi ile alınan mayın temizleme araçlarının üzerindeki silahların sökülmeden teslim edilmesi istenmiş ve Amerikan hükümeti bunu kabul etmişti. (NARA, M-1292, Roll 11, 867.24/12-1646, 16 Aralık 1946.)

88 *National Archives and Records Administration (NARA)*, College Park, Record Group 59, General Records of the Department of State, Records of the Officer-in-charge of Greek Affairs 1940–1951, Subject File 1946–1951, Box 39, Department of State, Memorandum of Conversation, 18 Kasım 1946, "Subject: Aid to Turkey".

Türkiye'nin bir mekanize birliğe daha ihtiyacı olduğunu ama Türk ekonomisinin büyük çapta bir makineleşmeyi destekleyebilecek yeterli sanayi potansiyeli ve teknik yeteneğine sahip olduğundan şüphe ettiğini belirtmişti. Mevcut durumda ordu bir saldırı karşısında kalırsa —saldırı ile olası bir Sovyet saldırısının kastedildiğini tahmin etmek zor değildir— müttefik güçler gelene kadar üç ile dört hafta arasında dayanabileceğini tahmin etmekteydi. Deniz Bakanlığı'ndan Yüzbaşı Dennison, Türkiye'ye BK aracılığıyla yardım etmeyi onaylamadığını ve Rus saldırganlığını savuşturmanın en etkili yolunun, Amerika'nın Türkiye üzerinde ciddi bir askeri çıkarı olduğu mesajının dünyaya verilmesi olduğunu savunmuştu. Türk donanmasının etkili bir güç haline getirilmeye çalışılmasının beyhude olacağını çünkü Türk ekonomisinin, Sovyetler'in planlı bir saldırısına karşı koyabilecek derecede güçlü bir donanmayı destekleyemeyeceğini ama Türk donanmasına birkaç fırkateyn ve diğer çapta gemilerden sağlanabileceğine değinmişti. Finans ve Kalkınma Politikaları Dairesi (Office of Financial and Development Policy —OFD) Müdürü Norman Ness ise Türkiye'nin finansal durumu hakkında yorum yapmış, savaş sırasında döviz ve altın rezervlerinde önemli bir birikim yapıldığını ancak görece iyi durumda olan finansal duruma rağmen bunun genel ekonomik durumun sağlam olduğu anlamına gelmediğini belirtmişti. Ness'e göre Türkiye'nin elindeki birikimin sebebi savaş sırasında müttefiklerin tedbiren yaptıkları fazla alımlar, hükümetin sıkı vergilendirme ve harcama politikalarıydı ki bunlar yaşam standardının düşmesi, taşımacılık ve sanayi tesislerinin yıpranması sonuçlarını doğurmuştu. Bu eskimiş tesisler geliştirilmeden hayat standartlarının yükseltilemeyeceğini ve bunun yapılması için de dış yardımların gerekli olduğunu not düşmüştü.

Toplantıdaki yöneticilerin hepsi Büyükelçi Wilson'ın, Türkiye'den gelen yardım taleplerinin plansız olduğu yönündeki fikrine katılmaktaydı. Sonuç olarak bazı tavsiye kararları alınmış ve bu kararların somutlaştırılarak uygulamaya geçirilmesi öngörülmüştü. Buna göre ilk olarak, Türkiye'nin durumunu incelemek üzere bir ekonomik misyon gönderilmesi ve misyonun raporuna göre Türkiye'nin ihtiyaçlarının belirlenmesi; ikinci olarak, bu misyona askeri uzmanların da dahil edilmesi; üçüncü olarak da BK Hükümeti'nin bu planlamadan haberdar edilmesi ve kendisinden işbirliği istenmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁹

Son olarak, Türkiye'deki Amerikan Misyonu'nun aşağıdaki gizli görev talimatlarıyla hareket etmesi tavsiye edilmekteydi. İlk olarak, Türk kaynaklarının hükümet tarafından

---

89 NARA, CP, RG 59, Subject File 1946–1951, Box 39, Memorandum of Conversation, “Subject: Aid to Turkey”, 18 Kasım 1946.

mevcut koşullara uygun olarak etkin bir biçimde kullanımının sağlanması için atılması gereken adımları tespit etmeye yönelik olarak Türk ekonomisinin her yönünü araştırmak ve incelemek birincil hedef olarak konmuştu. İkinci olarak, ekonomik istikrar sağlama ve hayat standartlarını yükseltmek amaçlı etkin bir dış ekonomik yardım için gerçekçi bir program geliştirilmesi planlanmıştı. Bu program Türk Hükümeti'nin Eximbank ve Dünya Bankası'na finansman için başvuracağı esaslı ekonomik projeleri içerebilecekti. Görüldüğü gibi Amerikan Dışişleri dış yardımlar için detaylı bir planlama düşünüyor olsa da, Truman Doktrini, Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Kanunu gibi araçların sağlayacağı finansal ve yönetsel kurumsal yapılardan yoksun olduğu için yardımların çerçevesini halen eski dönemlerin kredilendirme yapıları çerçevesinde tasarlamaktaydı. Üçüncü olarak, Türk askeri yapılanmasını —özellikle ordunun idame ettirilmesi açısından— değerlendirmek ve Türk ekonomisine en az yük olacak biçimde en etkin yardımı sağlamak için gerçekçi bir plan oluşturulması düşünülmüştü. Plana göre bu yardım doğrudan veya BK aracılığıyla ABD tarafından sağlanabilecekti. BK'nın ekonomik durumundan net bir şekilde haberdar olunmadığı ve Truman Doktrini'nin koşullarının net bir şekilde ortaya çıkmadığı bu dönemde —Türkiye'nin bu konuda sıkıntılarını sürekli iletmesine rağmen— yardımların BK aracılığıyla iletilmesi halen düşünülen bir olasılıktı. Son olarak, komisyonun Bakanlığa ve Türk hükümetine iletmek üzere raporlar hazırlaması öngörülmüştü.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yaptığı bu planlamalardan da anlaşıldığı kadarıyla ABD'nin Türkiye'ye yapacağı dış yardımın uzun vadeli, ekonomik ve askeri yapıyı doğrudan etkileyecek somut planlar içermesi daha 1947 yılına girilmeden ve Soğuk Savaş'ın ekonomi politikası netleşmeden önce tasarlanmaktaydı. Ancak kesin olan Türkiye'nin savaş sonrası yeniden yapılanma içerisinde belirginleşen konumuydu. Türkiye, bir yandan savaşın getirdiği durgunluğu üzerinden atmaya çalışarak, yeniden sanayileşme yolunda girişimlerde bulunuyor,⁹⁰ diğer yandan bu girişimle zıtlık göstereceği daha sonra anlaşılan yeni ekonomik düzene eklemlenme çabası içine giriyordu. Türkiye'ye bu eklemlenme çabası içerisinde biçilen rol ve daha sonraki dış yardımlar sürecinin bu rolü belirlemedeki etkisi ilerleyen bölümlerde incelenecektir.

---

90 Bu konuda detaylı bir inceleme için bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1974.

İKİNCİ BÖLÜM

TRUMAN DOKTRİNİ KAPSAMINDA TÜRKİYE'YE YAPILAN DIŞ YARDIMLAR

*... burada yaptığımız şey, Türklerin ve Yunanlıların göz
rengini beğendiğimizden veya benzeri bir şeyden değil. Bunu
yapıyoruz çünkü bu bizim çıkarımıza ve bunu Türkiye
veya Yunanistan'da hangi rejim olursa olsun yapardık.*

Edwin C. Wilson

ABD Ankara Büyükelçisi, 28 Mart 1947

A. Truman Doktrini'nin Arka Planı

Önceki bölümde görüldüğü gibi Türkiye'ye yapılması planlanan yardımlar, hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Türkiye yetkilileri tarafından savaşın hemen ardından görüşülmeye başlanmıştı.¹ Türkiye, hem yazılı hem de sözlü olarak çeşitli görüşmelerde yardım taleplerini gündeme getirmişti. 1947 yılının Mart ayına kadar Türkiye'nin yardım istemek amacıyla ilettiği sözlü ve yazılı taleplerinin tam listesi aşağıdaki gibidir:

1. 2 Ekim 1945 tarihli 500 milyon dolarlık Amerikan malı alınması için kredi talebi.
2. 1 Haziran 1946 tarihli Wilson'ın telgrafında aktarılan Eximbank'ın 25 milyon dolarlık kredisinin hayal kırıklığı yarattığına dair yazı.
3. 8 Kasım 1946 tarihli Türkiye Başbakanı'nın ek Eximbank kredisi talebi.
4. 1 Kasım 1946 tarihli Çok Gizli ibareli Türk donanmasına Yavuz Zırhlısı'nın yenilenmesi talebi.
5. 18 Ocak 1946 tarihli Çok Gizli ibareli Türk donanmasına modern bir kruvazör ve refakat gemisi alınma talebi.²

Amerikan yetkililer de, gerek bu taleplere karşılık olması, gerekse kendi dış politika hedeflerine uygun oluşu nedeniyle Türkiye'ye yardım için ayrıntılı planlar yapmak üzere çeşitli toplantılar yapmış ve Türkiye'nin ihtiyacı olan yardımın büyüklüğü, biçimi ve türü konusunda incelemeler için heyetler göndermenin gerekliliği konusunda kanaatlerini Dışişleri Bakanı'na ve Başkan'a iletmişlerdi. Birinci Bölümün sonunda bahsedilen ve 1946 yılının sonunda yapılan toplantının yanı sıra,³ 1947 yılının başına kadar da Türkiye'ye yardımın nasıl yapılacağı konusunda birbirleriyle çelişmekte de olsa çeşitli fikir

---

1 NARA, M-1292, Roll 14, 867.51/12-1846, 18 Aralık 1946 tarihli toplantı. NARA, M-1292, Roll 15, 867.60A/1-2946, 29 Ocak 1946.

2 NARA, M-1292, Roll 14, 867.51/3-1746, Henderson tarafından iletilen rapor, 17 Mart 1946. Türkçe yazında dış yardımlar konusunda alıntı yapmak için kullanılan birçok kaynakta rastlanan, ÖVKK yardımlarının sona ermesinden sonra Truman Doktrini yardımlarına kadar hiçbir yardım olmadığına dair yanlış, sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu listeden durumun böyle olmadığı çok açıktır. Bu yanlışla geçmişte arşivlerin açılmamış olması neden olmuştur ve bu eksiklikle çıkan eski çalışmalara alıntı yapmaya devam eden güncel kaynaklar da yanlış devam ettirmektedir. Soruna kaynak çalışmalardan bazıları için bkz. Bulutoğlu, 1970, s. 116; Yerasimos, 1977, c. 3, s. 1350.

3 NARA, M-1292, Roll 14, 867.51/12-1846.

alışverişleri yapılmıştı.⁴ 1946 yılı boyunca Amerikalı yetkililerin diplomatik temsilcilikleri ile yaptıkları yazışmalardan anlaşılmaktadır ki, Türkiye'nin sanayileşme planları, kalkınma çabaları ve bu konuda ABD'den talepleri ciddiyetle incelenmiş ve bir takım tespitler de yapılmıştı. Örneğin, Türkiye İktisat Vekaleti, Amerikan Büyükelçiliği'nden 1946 yılının başında Sümerbank'ın yapılaşması konusunda danışmanlıkta bulunmak üzere bir uzman önerilmesi için başvuru yapmıştı. Büyükelçi Wilson, Türkiye'nin geçmişte Alman uzmanlara başvurduğunu ve mevcut durumda kendilerinin yetkin bir uzman göndermek için özel bir çaba göstermenin gerekli olduğunu başkentine iletmışti. Wilson bu yorumuna ek olarak, *"kesinlikle gizli"* notu düşülmüş bir paragrafta şu yorumu yapmıştı:

Bakanlık'ın da bildiği gibi, Türk işadamları tarafından sanayide devletçilik politikası hakkında ciddi eleştiriler yapılmaktadır ve hükümetin devlet sanayiini sonu belli olmayan bir döneme kadar geliştirmeye çalışacağına dair bir hisleri de mevcuttur. Hükümetin politikalarındaki genel yönelime rağmen, hükümet yabancı danışmanların hizmetini almak niyetindedir ve yetkin bir Amerikalı başka ülkelerden geleceklere göre daha yardımcı olabilir.⁵

Wilson'ın bu yorumuna karşılık olarak ABD Dışişleri Bakanlığı konuya sıcak yaklaşmış ama *"prensipte Bakanlık'ın Yakın Doğu ülkeleri tarafından işe alınacak olan Amerikan uzmanlarının resmi ABD görevlisi olarak değil, özel çalışan Amerikan vatandaşları olarak işe alınmasını"* istediklerini vurgulamıştı.⁶ Bu uzmanın bulunması için çalışmalara devam edilirken ve Truman'ın konuşmasını yapmasından iki gün önce Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na iletilen bir raporda, Türkiye'nin sanayisinin, büyük çapta üretim konusunda uzmanlığa sahip Amerikan mühendislerinin önerilerinden verimli bir şekilde yararlanamayacağı, istendiği üzere üç yıllık bir dönem için işe alınacak bir uzmanın Türkiye sanayisi için gerekli olmadığı ve Türkiye'nin savaş sırasında yaşanan teknik gelişmeleri yakalamasının yeterli olacağı

---

4 NARA, M-1292, Roll 14, 867.50A/1-1047, 10 Ocak 1947. Byrnes daha önce Türkiye'ye gönderilmesi düşünülen alan araştırma misyonunun o anki konjonktür için oluşturulamayacağını yazmıştı. Diğer yandan Türklere yardıma niyetli olduklarını göstermek için Eximbank'ın devreye girebileceğini düşünüyorlardı. Resmi bir misyon yerine deneyimli Amerikan şirketlerini inceleme yapmak için yollanabileceği konuşuluyordu. Aynı dönemde İran Hükümeti Morrison-Knudsen şirketi ile anlaşmıştı ve bu şirket detaylı bir rapor vermekle yükümlüydü. Diğer yandan, Türkiye'nin kalkınma amaçlı yardım için Dünya Bankası'na yönlendirilmesi önerilmekteydi.

5 NARA, M-1292, Roll 15, 867.60A/1-2946. 29 Ocak 1946 tarihli Wilson'un raporu.

6 NARA, M-1292, Roll 15, 867.60A/1-2946. 8 Şubat 1946 tarihli Dışişleri Bakanı Byrnes'in cevabı.

yorumu yapılmıştı.⁷ Çalışma Vekaleti'nin 1947 Şubatı'nda talep ettiği sanayi psikoloğu da bu teknik yardım taleplerinden bir başkasıydı.⁸ Aynı dönemde, daha sonra özellikle değineceğimiz Max Thornburg başkanlığındaki ekibin alan araştırması için yazışmalar yapılmış ve çalışmalarına 1947 Nisanı'nda başlaması beklendiği belirtilmişti.⁹

Truman Doktrini ve ona yol açan olaylar zincirine girmeden önce, gerek Türkçe gerekse yabancı akademik literatürde Truman Doktrini'nin öncesine dair var olan bir algı biçimiyle ilgili bilgi verilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Genel olarak literatürde Truman Doktrini, Soğuk Savaş'ın en önemli anlarından/olaylarından biri, hatta bazen ilk ateşleyicisi olarak tanımlanmakta¹⁰ ve bu bağlamda, Truman Doktrini aracılığı ile verilen yardımların, BK'nın Yunanistan ve Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımları geri çekeceğini bildirmesi üzerine harekete geçirildiği tezi yaygın bir biçimde dile getirilmektedir. Truman Doktrini'nin Soğuk Savaşın fitilini ateşleyen en önemli olaylardan biri olduğu doğru olsa da, Türkiye'ye yapılan yardımlar, BK'nın yardımları çekeceğini açıklamasından çok daha önce görüşülmeye ve planlanmaya başlanan bir olguydu. Ayrıca BK'nın Türkiye'ye savaş sonrasında yaptığı yardımlar, neredeyse yok denilebilecek bir düzeye inmişti. 1939 askeri yardım anlaşması ile alınan malzemeler, savaş sırasında bile oldukça sınırlı olmuş, çoğunlukla ABD üzerinden gelen malzemeler aktarılmış ve barışın ilanı ile de bitmediyse bile oldukça azalmıştı.¹¹ Bu nedenle, BK'nın bildirisinin Türkiye açısından tarihsel bir dönüm noktasına yol açması yardımların azalması veya duracak olması değildir. Bu doktrini Türkiye için bir dönüm noktası yapan, ABD'nin dış yardımları, özellikle de askeri yardımları, doğrudan kendi idaresi altına alması ve herhangi bir aracı olmadan (Türkiye ve Yunanistan üzerinde) bir dış politika aracı olarak yürütmesidir. Dolayısıyla Truman Doktrini, Türkiye'nin dış yardımlar tarihi açısından ne bir başlangıç ne de bir son olmuştur. Ancak Truman Doktrini'nin Türkiye'nin genel olarak dış ilişkiler ve özel olarak dış

---

7 NARA, M-1292, Roll 15, 867.60A/3-1047. 10 Mart 1947 tarihli Walten von Tresckow (George P. Wagner Associates) imzalı rapor.

8 NARA, Roll 15, 867.60A/5-247. 5 Şubat 1947.

9 NARA, Roll 14, 867.51/1-3047. 30 Ocak tarihli Wilson'un bilgi talebi yazısı ve bu yazıya Dışişleri Bakanı'nın 11 Şubat tarihli cevabı.

10 Gönübol, 1993, s. 213; George Crews McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu...*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 63; Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 89.

11 Bu dönemde Birleşik Krallık'ın Türkiye'ye yaptığı dış yardımlar, neredeyse sıfıra inmiştir denilebilir. Hatta bu dönemde Türkiye'ye ulaşan BK kaynaklı bir dış yardıma dair hiçbir birincil veya ikincil kaynağa rastlanmamıştır.

yardımlar tarihi açısından bir dönüm noktası olduğu net bir şekilde söylenebilir. Bu tezden hareketle ilerleyen sayfalarda, bu dönüm noktasının oluşum nedenleri, uygulanışı, sonuçları anlatılacak ve Truman Doktrini'nin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

B. Truman Doktrini'ni Yaratan Etkenler

1947 yılının ilk aylarında, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Wilson, Türkiye'nin önemli çapta bir yardıma ihtiyacı olduğunu ısrarla vurgulayıp, aksi bir durumun Türkiye'yi zor durumda bırakacağını iletirken, Wilson, 25 milyonluk Eximbank kredisi haberinin Türkiye'de büyük bir şok etkisi yaptığını yazmıştı. Özellikle sanayileşme planının hazırlıkları ve Eximbank'a aktarılacak projeler için aylarca çalışıldığı ve bu planın Birleşik Devletler'den gelecek krediye göre planlandığının kendisine aktarıldığını söylüyordu. 25 milyon ile bir sanayileşme planının yürütülemeyeceğini ve bu durumun kendilerini (Türk tarafını) *"imkansız bir durumda"* bıraktığını söylediklerini iletmiş; Büyükelçi Erkin de *"şiddetli bir hayal kırıklığına"* uğradıklarını söylemişti.¹² Başta Dean Acheson olmak üzere Dışişleri Bakanlığı'nın önde gelen isimleri, istenen yardımı gerçekleştirmek için ellerinde yeterli araçların olmadığı cevabını vermişti.¹³ İşte tam bu çıkmazın yaşandığı dönemde BK'dan alınan bir not, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda, özellikle telgrafın iletildiği günden yardımlara ilişkin yasanın çıktığı tarihe kadar oldukça yoğun ve hareketli bir mesai yaşanmasına neden olmuştu.

Bu notaya geçmeden önce, 1947 yılının ilk yarısında Türkiye ve ABD'nin iç politikaları ve uluslararası ilişkileri açısından bulundukları konumlar gözden geçirilirse, Truman Doktrini'ni yaratan koşulların tam zamanında ortaya çıktığı söylenebilir. Doktrini'nin dış yardım biçiminde cereyan etmesinin de, her iki ülkenin iç ve dış politikalarının yeni bir doğrultuya girmesi, hükümetlerin sorgulanabilirliği ve yeniden seçilebilirliği; dış politikalarına yön verilmesi ve askeri harcamaların yönetilmesi bakımından ülkelerin ulusal çıkarlarını uygulamaları için yeni fırsat sunduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma açıklık getirmek için, öncelikle Türkiye ve ABD'nin, Doktrin'in ilanından hemen önce içinde bulundukları konjonktür gözden geçirilecektir. Ardından, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım için ilan

---

12 NARA, Roll 14, 867-51/6-146, Wilson'dan Dışişleri Bakanlığı'na telgraf.

13 Örneğin Acheson, Türkiye'ye verilecek olan kredi miktarının ufak olacağını, birçok ülkenin yardım beklediğini ve Türkiye ile ilgili politik yansımaların farkında oldukları cevabını vermişti. (NARA, Roll 14, 867.51/4-1746)

edilen Truman Doktrini'nin bu mevcut koşulları değiştirme ve ülkelerin çıkarlarını düzenleme amacıyla ne şekilde araçsallaştırıldığı anlatılacaktır.

Truman Doktrini'nin oluşumuna sebep olan birçok siyasal, ekonomik, askeri ve toplumsal değişken bulunmaktadır. Türkiye açısından Sovyet tehdidi algısı ve buna bağlı olarak Sovyet karşıtlığı üzerine konumlandırılmış politik duruş, Türkiye'nin Batı ekonomi-politiğine eklenmesi için faydalı görüldüğü gibi, iç politikada, gerek CHP'nin gerekse DP'nin sıkça başvurduğu, seçim propagandalarında halka karşı bir popülizm aracı olarak kullanmaktan çekinmediği bir öğeydi. Türkiye, savaşın hemen ertesinde Sovyetler ile yaşadığı gerginlik ve nota alışverişi ile zaten savaş sonrası konumunun açıkça Batı yönelimli olacağını belirtmişti. Amerikan donanmasının Türkiye'yi ziyareti, büyük ilgiyle ağırlanması ve bunun basında yoğun bir Amerikan-Türk dostluğu biçiminde yansıtılması, Türkiye'nin ABD dostu ve müttefiki olmaktan başka bir çaresi olmadığı izlenimini yaratmak ve buna bağlı eylemlerin meşruiyet zeminini güçlendirmek için etkili bir halkla ilişkiler aracı olarak kullanılmasını sağlamıştı.

ABD'nin siyasi konumu açısından ise, Sovyetlerin Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde nüfuzunu arttırma olasılığına karşı Türkiye, Yunanistan ve İran'ın siyasi bakımdan ilgiden mahrum bırakılmaması ve gerektiğinde bu ülkelerin Sovyet etkisine karşı korunacağını teminatının verilmesi gibi birçok öğe, savaş sonrası Amerikan Dış Politikası'nın dayanaklarındandı. Soğuk Savaş döneminin en önemli kilometre taşlarından biri olan "çevreleme politikası"¹⁴, bu stratejinin 1946-1950 yılları arasında uygulamaya konmaya çalışılan taktik öğesiydi. George Kennan'ın 1946 Şubatı'nda Moskova'dan gönderdiği ünlü "uzun telgraf"ın içerisinde bahsedilen politika, Sovyetler'in yaydığı tehdidi siyasi bir tehdit olarak algılamış ve doğrudan askeri müdahaleler içermeyecek şekilde, siyasi bir çevreleme taktiği güdülmesini önermişti. Bu açıdan Türkiye'nin askeri açıdan Sovyetlere karşı net bir tavır alınmasını arzulayan tavrına karşılık, ABD'de Sovyetler'in herhangi bir askeri çatışmaya yol açacak koşulların oluşmasına müsaade etmeyen bir caydırıcılık siyaseti güdülmesi görüşü yaygındı. Ancak çevreleme politikasının askeri öğelerden yoksun olduğu da söylenemezdi. Kennan, gerektiğinde iktisadi, gerektiğinde ise askeri yöntemlerle Sovyetler

---

14 Çevreleme politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. John Lewis Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford University Press, New York, 1982. Melvyn P Leffler, *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford University Press, Stanford, 1992; Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim, İstanbul, 2001, s. 565.

Birliği'nin yayılma ihtimalinin engellenmesini ama diğer taktiklerden farklı olarak bunun Sovyetler ile doğrudan bir savaşa girmeden yapılmasının gerekliliğine vurgu yapmaktaydı. Robert Pollard, Truman Doktrini ile başlayıp Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Yardımları ile devam eden dış yardımları, “*iktisadi çevreleme*” olarak adlandırmaktadır. Pollard'a göre, Avrupa ve çevresindeki ülkelerle dış yardımlar aracılığıyla sağlanan destek, çevreleme politikasının iktisadi ayağını oluşturmuş ve Avrupa'daki ekonomileri canlandırmak aısından da gayet başarılı olmuştur.¹⁵ Ancak Truman Doktrini'ni kolaylaştıran bu nesnel koşullar, öznel koşullarla birleşene kadar net bir biçimde Amerikan kamuoyu tarafından bilinmiyordu. Ne zaman ki, BK notası gelmiş ve Truman ünlü konuşmasını yapmıştır, o zaman bu taktiğin gerekliliği aık bir biçimde kamuoyunda konuşulmaya başlamıştır.

İktisadi aıdan bakıldığında, hem Türkiye hem de ABD savaş sonrasında bütçe denkliği ve devlet harcamaları konusunda baskı altındaydı. Türkiye'de askeri bütçe, genel bütçenin yüzde 30'unu ařan rakamlara ulaşmıştı.¹⁶ ABD'de ise Kongre ve özellikle Cumhuriyetçi Parti üyeleri, Bařkan Truman yönetimini, devlet harcamalarını kısma ve vergileri azaltma konusunda sıkıştırıyordu.¹⁷ Bu koşullarda Türkiye'nin Sovyetlere sert bir karşılık verme, ABD'nin ise çevreleme yoluyla caydırıcı olma odaklı siyasetlerini uygulayacak sečenekler, ekonomik sıkıntılar nedeniyle oldukça kısıtlıydı. Büyük savaşın bitiminin üstünden henüz iki yıl bile geçmemişken, askeri harcamalarda bir artışın istenmesi ne Türkiye ne de ABD kamuoyunda kabul edilebilir bir yaklaşımdı. Hatta Türkiye ordusunun önemli bir kısmı 1947 yılı içerisinde terhis edilecekti. Bu tümenler terhis edilmezse, ordu harcamaları bütçe içerisinde önemli bir yük oluştırmaya devam edecekti ve 1947 iktisadi planında öngörülen kalkınma planlarının gerçeleştirilmesi bir hayal olmanın ötesine geçemeyecekti.¹⁸ Nitekim, ordunun önemli bir kısmı terhis edilse bile, savaş sonrasında emtia fiyatlarının normale dönmesi ile beraber ortaya çıkmakta olan dış açığı finanse etmek için gerekli sermayenin nasıl bulunup kullanılacağı bile bir muamma olmaya devam

---

15 Robert A. Pollard, “The National Security State Reconsidered: Truman and Economic Containment, 1945-1950”, Michael James Lacey, *The Truman Presidency* içinde, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cambridge, 1991, s. 234.

16 1947 yılı bütçe kanunu, RG, 2 Ocak 1947, Sayı: 6495. Genel bütçe 1.136.215.530 lira iken Milli Savunma Bakanlığı'na ayrılan olağan ve olağanüstü toplam bütçe payı 347.497.895'di.

17 Michael J Hogan, *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945-1954*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 87.

18 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tekeli ve İlkin, 1974.

etmekteydi. ABD tarafında ise, savaştan sonra adım adım dış ülkelerdeki askeri ve sivil personel azaltılmaya ve harcamaları kısıtlanmaya başlanmıştı. Yeni harcamaların ve dış ödemelerin Kongre’de kabul görüp, onaylanması oldukça zordu. Türkiye’de bütçe tartışmaları ABD’deki kadar çetin geçmese de, hükümet içerisinde bütçenin hangi bakanlıklara ayrılacağı konusunda tam bir görüş birliği olduğunu söylemek de mümkün değildi. Milli Savunma bütçesinin ve özellikle ordunun giderlerinin savaş sonrasında beklenen düzeyde azalmaması, hatta Sovyetler ile yaşanan gerginlikler sonrasında daha korumacı bir pozisyon alınması sonucu tedbirlerin arttırılmasının istenmesi, zaten bir ekonomik darboğaz içinde olan Türkiye’nin bütçe kaynaklarını ve ödemeler dengesini zorlayacak durumdaydı.

Yeni siyasi açılımlara, devlet harcamalarına ve askeri girişimlere direnç sadece hükümetler ve meclisler seviyesinde değil, halk çapında da sıkça görülmekteydi. Türkiye’nin savaş süresince güttüğü kontrollü pazar ekonomisi, karne sistemi, çeşitli vergiler, kara borsa sisteminin yaygınlaşması, topraksız çiftçilerin yaşadıkları sıkıntılar ve genel fiyatların hızla yükselmesi, toplumun temel işgücünü oluşturan genç erkeklerin hala silah altında tutulması ile birleşince toplumda tam olarak adı konulamayan ama çeşitli vesilelerle ifade edilen rahatsızlıklara yol açmaktaydı. Bu rahatsızlıkların farkında olan CHP, savaş dönemi siyasete devam etmesi durumunda oy tabanını kaybedeceğinin farkındaydı. Bu nedenle CHP, DP’nin siyasetinde temel bir unsur olan piyasaların serbestleştirilmesi ve devlet müdahalesinin azaltılması gibi söylemleri kısa sürede kendi parti politikalarının bir parçası haline getirmiş ve içselleştirmişti ama çiftçiyi topraklandırma kanunu vb. girişimler ile DP’nin oluşumunun öncülerinden olacak toprak sahibi milletvekillerini de çoktan farklı bir siyasi harekete doğru itmişti.¹⁹

ABD’de komünizm karşıtı siyasi atmosfer yavaş yavaş güçleniyorsa da, halka Sovyetlerin yayılmacılığına karşı tedbirler alınması gerektiğini anlatacak söylemin araçları henüz olgunlaşmamıştı. Üstelik Doktrin’in ilan edilmesinden önceki 6 aylık dönemde Sovyet söylemleri oldukça yumuşamıştı ve Kremlin, gerekirse tavizler vermeye hazır olduğunu göstermişti.²⁰ Halk, normal hayata geçmek ve buna göre bir yaşam sürmek istiyordu. Lakin, BK’nın savaştan oldukça yıpranmış bir şekilde çıkması, eski imparatorluk gücünü yeni dünya sisteminin stratejik odak noktaları bir yana, kendi kolonileri üzerinde bile yete-

---

19 Yerasimos, ss. 1339-1349.

20 Leffler, 1992, s. 144.

rince kullanamaz kılınıştı. ABD'nin bazı önde gelen yöneticileri bu durumun farkındaydı ama güç dengesinin nasıl değışeacağı net olmadığı için BK'nın sorumluluk alanları olarak görülen bölgelere doğrudan müdahale etmekten kaçınmaktaydılar.²¹

1. Birleşik Krallık Notası ve Notaya Tepkiler

Washington D.C.'deki BK Büyükelçiliği, 21 Şubat 1947 tarihinde ABD Dışışleri Bakanlığı'na sunduğu Aide-Memoire ile Truman Doktrini'nin ilanına gidecek olan yolu açmıştı. BK yetkililerinin, “*stratejik ve politik açıdan Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyet etkisi altına girmesine müsaade edilemeyeceğine*” dair sorun üzerine tespitler yapacaklarını belirterek başladıkları Aide-Memoire²² iki kısımdan oluşmaktaydı ve ilk kısım Yunanistan, ikinci kısım ise Türkiye hakkındaydı. BK yetkililerinin metinde Türkiye ile ilgili yaptıkları tespitler şu şekildeydi: Öncelikle Türkiye ile ilgili yaptıkları tespitlerin ABD-BK ortak komisyonlarının gözlemlerine dayandığını belirtmişlerdi. Türkiye'nin mevcut askeri durumu içerisinde, başat bir güce karşı etkili bir direniş gücü olamayacağı, Türk ordusuna sadece silahlandırma yoluyla yardımcı olmanın da yetmeyeceği ve eğitim standartlarının yükseltilmesi gerektiğinin altını çizmişlerdi. Metnin Yunanistan ile ilgili kısmında da vurgulandığı ve aslında metnin temel amacı olarak sayabileceğimiz gibi BK'nın bu tip bir yardımı artık yüklenemeyeceğini Amerikan mevkidaşlarına aktarmışlardı.

Türkiye'nin ekonomik durumuna dair yaptıkları tespitleri ise 1946'nın sonunda Birleşik Devletler ticari konsolosu aracılığıyla ilettiklerini belirtiyorlardı.²³ Sunulan rapora göre, Türkiye'nin mevcut durumunu koruyabileceği ancak endüstriyel kalkınma gerçekleştiremeyeceği, mevcut parasal birikim ile ekonomik kalkınma programı uygulanabileceği veya silahlanabileceği ama ikisinin birden yapılamayacağı belirtilmişti. Mali açıdan BK'nın daha fazla destek olamayacağı ama danışmanlık hizmeti verebileceği, bu bağlamda 30 görevlinin hali hazırda Türkiye'de bulunduğu iletilmişti.²⁴

---

21 Savaşın bitiminde, Sovyetler ile Batı'nın nüfuz bölgelerini belirleyen *Yüzdele Anlaşması*'nın Sovyetler ile Birleşik Krallık Başbakanı Churchill arasında yapılmış olması bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

22 *FRUS*, 1947, s. 32-37. Birleşik Krallık Büyükelçiliği'nden ABD Dışışleri Bakanlığı'na Aide-Mémoire.

23 Burada yaptıkları tespitler önceki bölümde değindiğimiz ABD Dışışleri Bakanlığı'nda yapılan görüşmeler ve toplantı sonucu alınan kararlarla örtüşmektedir.

24 *FRUS*, 1947, s. 33-35, Aide-Memoire.

BK'nın bu bildirisi ABD Dışışleri Bakanlığı'nı derhal harekete geçirmişti. Hatta o sırada Dışışleri'ni vekaleten yürütmekte olan Dean Acheson hemen Başkan Truman'ı arayarak bildiriden haberdar etmişti.²⁵ Acheson konuya o kadar önem veriyordu ki, Dışışleri bürokratlarına bu konuya öncelik tanımalarını ve gerekirse diğer işlerini ertelemelerini öneriyordu.²⁶ Acheson, Dışışleri Bakanı Marshall'a notanın içeriğini aktarırken bildiride, yardım edilmezse Türkiye ve Yunanistan'ın bağımsızlıklarını koruyamayacaklarının yazılı olduğunu söylemişti. Bunun sonucunda da, bu ülkelerin ve Orta Doğu'nun Sovyet kontrolü altına gireceğini savunmuştu.²⁷

Bildiri'nin sunulmasından üç gün sonra 24 Şubat'ta yardım konusunu görüşmek amacıyla özel bir çalışma komitesi kurulmuştu. Geniş katılımlı bu komitenin içinde daha sonra çevreleme politikasının mimarı olacak George Kennan da yer alıyordu. Komite, konuyu derinlemesine tartışmış ve BK'nın bu bildiriye sunma nedenini sorgulamıştı. Komitenin daha sonra yayınladığı raporda değerlendirilen olasılıklardan biri aşağıdaki gibiydi:

Yunanistan ve Türkiye, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'tan finansal veya diğer tür yardımlar almazsa, yakın gelecekte Sovyet kuklaları haline gelebilir. Batı dünyası tarafından kaybedilmeleri şüphesiz Sovyetlerin Avrupa, Yakın ve Orta Doğu'da toprak olarak veya diğer şekillerde daha da fazla kazançlar elde etmesiyle sonuçlanacaktır. Sonucunda oluşan kaos, tüm Batı dünyasının özellikle Birleşik Krallık'ın stratejik ve ekonomik konumunun birden bire zayıflamasına yol açabilme ihtimali vardır ve bilhassa Birleşik Devletler'in güvenliğini tehdit edebilir.²⁸

Metnin devamında sorumlulukların yerine getirilmemesi durumunda oluşacak olasılıkların “*üçüncü dünya savaşı*na” giden olaylar zincirine neden olabileceği iddia edilmektedir. Ve böyle bir savaşta olası BK desteğinin eksikliği de düşünülerek Amerika'nın hayli zor bir duruma düşebileceği görüşü dile getirilmektedir. Bu rapordan anlaşılmaktadır ki ABD Dışışleri Bakanlığı yetkilileri bu durumun, ABD'nin gelecekteki dış politikasını değiştireceğini ve dünya üzerindeki liderliğinin belirleyici bir özelliği olacağını kavramışlar

---

25 Denise M. Bostdorff, *Proclaiming the Truman Doctrine: The Cold War Call to Arms*, Texas A&M University Press, College Station, 2008, s. 59.

26 FRUS, 1947, s. 45. Acheson'dan Marshall'a telgraf.

27 FRUS, 1947, s. 44.

28 FRUS, 1947, s. 51. Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Özel Komisyonu'nun Raporu.

ve yer yer abartılı olan senaryolardan bahsederek Başkan'ı bu konuda ikna etmek için yoğun çaba göstermişlerdi.²⁹ Dışışleri, Savaş ve Donanma Bakanlarının yaptıkları toplantılarda da komitenin tespitlerine onay gelmiş ve Başkan'ın konuyu Kongre'ye açmasına giden yol açılmıştı. Başkan, bildiriden altı gün sonra ofisinde Kongre'nin önde gelen kıdemli liderleri ile yaptığı toplantıda, yapılması planlanan yardımı savunmuştu.³⁰ Bu görüşmeler yapıldığı sırada Türkiye'ye herhangi bildiride bulunulmamıştı ama Londra basınına bildirinin içeriğinin sızdığı öğrenilince Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne, kendilerine bilgi verilene kadar Türk hükümetine açıklama yapmaması istenmişti.³¹

Bu arada ABD Dışışleri Bakanlığı, yapılması planlanan yardım için bir taslak hazırlamıştı. Yardımın verilmesi için bazı teminatlar belirlenmişti. Buna göre yardımın önceden tespit edilen ve üzerinde anlaşılan amaçlarla kullanılması; basın ve radyo aracılığıyla halka duyurulması; ABD yetkililerine serbest geçiş hakkı verilmesi; Başkan'ın izni olmadan bu malların aktarılmasının engellenmesi; ve bunların yapılması için gerekli önlemlerin alınması şartları getirilmişti.³²

Mart ayının başına gelinip, notanın verilişinin üzerinden iki hafta geçmesinin ardından Türkiye basınında BK'nın bildirisi hakkında haberler çıkması üzerine Dışışleri Bakanı Saka, Büyükelçi Wilson'a durumu sormuştu. Saka, Türkiye'nin haberlerden ciddi şekilde rahatsız olduğunu söylemiş ve BK'dan daha önce almaya çalıştıkları yardımdan bahsetmişti.³³

---

29 Amerikalı tarihçi Leffler, BK notasının, Kongre ve kamuoyunun desteğini alabilmek için lazım olan gerekçeyi sağladığını savunmuştur. (Melvyn P. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952" *Journal of American History* 71, No. 4, Mart 1985, s. 816.)

30 Senatonun kıdemli üyelerinden Vandenberg, toplantıda yardımın ABD için bir ölüm kalım meselesi gibi sunulması üzerine, Başkan'a her türlü desteği sağlayacağı konusunda söz vermişti. Goldman, Vandenberg'in Başkan Truman'a yardım tasarısının kabul ettirilebilmesi için kamuoyunun "ödüünün patlatılması gerektiğini" söylediğini yazmıştır. (Eric F. Goldman, *The Crucial Decade—and After: America 1945-1960*, Vintage, New York, 1961.)

31 *FRUS*, 1947, s. 69. Marshall'dan Ankara'daki büyükelçiliğe telgraf.

32 *FRUS*, 1947, s. 86. Taslak Yasa ile ilgili rapor.

33 Türkiye, 1946 Şubatı'nda Londra'da Bevin'e 80 milyon lira değerinde alınması istenen askeri malzemeleri sunduklarını ama BK'nın nakit ödeme istediğini, bu yüzden sade bazı uçakların satın alınabildiği söylenmişti. (*FRUS*, 1947, s. 88.)

Wilson'ın BK'nın notası ile ilgili başkentine gönderdiği görüşleri ise şu şekildeydi:

Ani bir saldırı beklenmiyor. Sovyetlerle sınır savaşına devam edilmesi bekleniyor, ama genel bir savaşa dönüşmesi beklenmiyor;
Askeri güçlere yardım konusunda doğrudan veya dolaylı bir destek konusunda karar verilmesi bildiriliyor. Türkiye saldırıya uğrarsa ABD yardımı gelene kadar dayanıp dayanmayacağı veya düşmana etkin bir kayıp verdirene kadar dayanıp dayanmayacağı bir ayrım noktası olarak görülüyor;
Uzun sürecek askeri harcamaların Türkiye ekonomisini güçsüz kılabilmesi nedeniyle iletişim, taşımacılık, liman gelişimi gibi Türkiye'nin savunmasını güçlendirecek ekonomik projelerin desteklenmesi öneriliyor[du].³⁴

Askeri Ataşe Albay Roberts ise Türkiye'nin çok kötü bir yol ağına, yetersiz demiryollarına sahip olduğunu öne sürmüş ve modern ekipmanları kullanabilmek için eğitilebilecek kişilerin aynı zamanda ülkenin sanayii kapasitesini arttırabilecek kişiler olduğunu bildirmişti. Yani Albay Roberts'a göre kısıtlı sayıda eğitilmiş insan kapasitesine sahip olan Türkiye, bu insanlarını ya sanayinin gelişimi için kullanacak ya da, ordunun modernleşmesi için kullanacaktı. Bu durumda, Türk ordusunun gerçekten modernleştirilmesinin uzun ve yavaş bir süreç olacağını, en uygun prosedürün silahlı kuvvetleri alışkın oldukları ekipmanla donatmak olduğunu tavsiye etmişti.³⁵

C. Truman Doktrini'nin İlanı

Başkan Truman'ın ünlü konuşmasını yaptığı günün sabahı Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanları ve onların bürokratları toplanmış ve Türkiye'ye yardım konusunu tartışmıştı. Bu toplantıda Türkiye'ye yapılacak yardımın 150 milyon dolar olması gerektiğinin önerileceği söylenmişti.³⁶ Bu toplantıda ilginç olan nokta ise Savaş Bakanı Patterson'ın Türkiye'ye yapılacak olan yardımın askeri değil ekonomik olmasını talep etmesiydi. Patterson, bu önerisinin kabul edilmeyeceğini bilse de, bu yönde bir yardım yapılması gerektiği fikrini ortaya atmıştı. Acheson ise, Türkiye'nin ordusunu hazırda tutmak için

---

34 *FRUS*, 1947, s. 88-90.

35 *FRUS*, 1947, s. 90. Ön inceleme raporu.

36 Yardım için yasada belirlenen 100 milyon dolarlık toplamın daha sonra ek tahsislerle beraber yaklaşık 150 milyon dolara gelmesi, yapılan hesaplamalarla sonucun birbirine uyduğunu göstermektedir.

bütçeden ayırdığı kaynakların yükü yüzünden sıkıntı çektiğine vurgu yapmış ve Türk ordusunun daha küçük ama daha etkin bir forma girebileceğini öne sürmüştü.³⁷

Genelkurmay Başkanı Eisenhower'ın Türkiye'nin durumu ile ilgili önerileri ise *"Sovyet baskılarına karşı Türk direnci ve kapasitesini güçlendirmek"* ve ikincil olarak *"az bir ihtimal olsa da savaş halinde Türk ordusunun topraklarında Sovyetlerce veya diğer tür saldırı-ganlıklara karşı direnme veya saldırıyı erteleme için askeri kapasiteyi hazırlamak"* üzerine odaklanmıştı. Eisenhower, geçmişte birçok ülkenin kendisine yapılacak saldırılara karşı direnme gücünün yanlış tahlil edildiğini belirtiyor ve Türk direnişinin de çeşitli etkenlere bağlı olarak değişebileceğini öne sürüyordu. Eisenhower kara ve hava kuvvetlerine önem verilmesi gerektiğini, Türk topraklarında savunma için tasarlanmış malzemeler verilmesi ve bunların Türkiye'de üretilebilecek, kendi cephaneliklerinde geliştirilebilecek türden olması gerektiğini, ekonomik yardımın da askeri lojistiği kolaylaştıracak şekilde verilmesi gerektiğini bildirmişti.³⁸ Washington'da bu planların yapıldığı sırada, Türkiye, 7 Mart'ta Başkan'ın yapmayı planladığı konuşma ile ilgili bilgilendirilmiş ve Yunanistan'a verilecek öncelik Dışişleri Bakanı Saka'ya iletilmişti.³⁹

Truman, 12 Mart 1947'de ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi'nin ortak toplantısında bir konuşma yaparak, Yunanistan ve Türkiye'ye yapılması planlanan yardımın amacını ve kapsamını genel hatlarıyla anlatmıştı.⁴⁰ Bu konuşma daha sonra tarihe Truman Doktrini olarak geçmişti ve içerisinde sadece dış yardımlarla ilgili değil, daha sonra sık sık görülecek olan Soğuk Savaş'ın siyasi ve ekonomik söylemlerinin birçok ögesini taşıyordu.

Truman konuşmasına Yunanistan'ın ABD'den yardım talebini ve içinde bulunduğu zor durumu anlatarak başlamıştı. Yardımın asıl tetikleyicisi olan Birleşik Krallık notası ise Yunanistan'ın içinde bulunduğu sıkıntılı siyasi ortam, ekonomik bunalım ve iç savaş anlatıldıktan sonra, sadece iki cümle ile geçirilmişti. Truman, yardım için odak noktasına Yunanistan'ın yardıma olan ivedi ihtiyacını ve bu yardımı başka hiçbir ülkenin sağlayamayacak olmasını koymuştu. Bu yardım gerçekleşemezse, ülkedeki yönetimin komünist gerillaların eline geçeceği iddiası, yardımın temel siyasi gerekçesiydi. Yunanistan'ı bir rejim

---

37 FRUS, 1947, s. 109. Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanlarının görüşme notları.

38 FRUS, 1947, s. 110.

39 FRUS, 1947, s. 101. Wilson'dan Marshall'a telgraf.

40 *Address of the President to Congress, Recommending Assistance to Greece and Turkey*, 12 Mart 1947, US 80th Congress, 1st Session, Document No. 171.

değişiminden korumak ve ‘*demokratik*’ bir yönetime devam etmesini sağlama amacına vurgu yapan Truman, Yunanistan’daki yönetime gelebilecek eleştirileri bertaraf edebilmek için, mevcut yönetimin mükemmel olmadığına, geçmişte hatalar yapılmış olabileceğine ama seçimle gelen ‘*demokratik*’ yönetimin devam edebilmesi için hem mali hem de teknik yardımın gerekli olduğunu belirtmişti.⁴¹

Truman, Yunanistan’dan bahsettikten sonra Türkiye’nin yardıma ihtiyacı olduğunu söylerken, Türkiye’deki koşulların, Yunanistan’dakinden oldukça farklı olduğunu da vurgulamıştı. Türkiye, savaşın getirdiği yıkımdan kendini kurtarmayı başarmıştı ve (önceki bölümde değindiğimiz gibi) savaş boyunca da Birleşik Devletler’den BK aracılığıyla kayda değer bir yardım almıştı. Truman, Türkiye’nin “*ulusal bütünlüğünün korunması için gerekli olan modernleşme*”yi sağlayacak mali yardımın Orta Doğu’daki düzenin sağlanması için olmazsa olmaz olduğunu savunmuştu. Yunanistan’da olduğu gibi, bu yardımın BK tarafından daha fazla sağlanamayacağını ve başka bir ülkenin de bu yardımı sağlama olanağına sahip olmadığını söylemişti.

Truman, Yunanistan ve Türkiye’ye yapılacak olan yardımın etkilerinin farkında olduğunu belirterek, yardımın altında yatan güdüyü, Birleşik Devletler’in Dış Politikası’nın temel hedefleri çerçevesinde açıklamıştı. Buna göre: ABD’nin Dış Politikası’nın temel hedefi, bütün ulusların baskıdan yoksun bir yaşam biçimi içerisinde yaşamasını sağlayacak koşulları yaratmaktır. İkinci Dünya Savaşı’ndaki mücadele de diğer uluslara kendi iradelerini dayatmaya çalışan güçlere karşı verilmişti. Bu durumun tekrar etmesini engellemek için, Birleşmiş Milletler’in (BM) kuruluşu ve işleyişine öncü olunmuştu. “*Özgür halkların özgür kurumlarını ve ulusal bütünlüklerini*” devam ettirebilmeleri için, bahsedilen hedefe karşı çıkabilecek olan totaliter rejimlerden —ki burada açıkça Sovyetler Birliği kastedilmektedir— korunmalarına yardımcı olmaya hazır olduklarını açıklamıştı. Böylece uluslararası barışın ve dolayısıyla ABD’nin güvenliğinin sağlanacağı iddia edilmişti.

Truman’ın siyasi gerekçelerinin can alıcı noktası şu cümlede açık bir biçimde görülmektedir: “*Dünya tarihinde şu anda, neredeyse tüm uluslar alternatif iki yaşam biçiminden birini seçmek durumundadırlar.*” Truman’ın kurduğu karşıtlık içindeki ideal yaşam biçiminde çoğunluğun istencine göre özgür kurumlar, seçimler ve temsili hükümetler, yani Batı

---

41 Yunanistan’ın bu eksiklikleri ile ilgili endişeler, Türkiye’nin yeni geçtiği çok partili seçim sistemi için de geçerli olsa da, Yunanistan’a yardım için gerekçe olarak sunulan kriz durumunun Türkiye için geçerli olmaması Kongre içinde sıkça sorgulanmıştı.

Avrupa ve Kuzey Amerika’da görülen tipte bir demokratik biçim varken ikincisinde bir azınlığın çoğunluk üzerinde kendi istencini dayatması, terör, baskı ve sansür yer almaktaydı. Truman’ın burada ortaya koyduğu çerçevenin iki kutuplu ve birbirlerine zıtlık içerisinde olan iki ayrı ideolojinin çatıştığı bir dünya olduğu söylenebilir. Truman’ın konuşması, Soğuk Savaş’ın ana temalarından biri olan ve kapitalizm/komünizm kutuplaşması olarak kurgulanan bu dünya görüşünün —Churchill’in ‘*Demir Perde*’ konuşmasını hariç tutarsak— kamuoyuna bu derecede üst düzeyde yansıtılan ilk örneğiydi.⁴² Bu karşıtlıktan ısrarla bahsederken, yardımın asıl gerekçesi olan Yunan iç savaşından, genel olarak Türk ve Yunan hükümetlerinin durumlarından ve yardımın askeri amaçlı olacağından hiç bahsedilmemişti.⁴³

Truman, bu koşullarda doğal olarak, karşı kutupla mücadele etmenin Birleşik Devletler’in politikası olması gerektiğini savunuyordu. Bu politikayı gerçekleştirmek için de ‘özgür halklara’ ekonomik ve mali yardım yapılması gerektiğini öne sürüyordu. Bu yardımların, neden yeni kurulan BM aracılığıyla yapılmadığını sorusuna önceden cevap vermek amacıyla olsa gerek, yapılacak yardım aracılığıyla BM Antlaşması’na aykırı olan zorlama ve siyasi nüfuz etme gibi hileli manevralara karşı harekete geçileceğini savunmuştu.⁴⁴ Burada ortaya konulan siyasi ve ekonomik plan, bir anlamda, Batı tipi demokrasi ve serbest piyasa sisteminin tüm Dünya üzerinde dış yardımlar aracılığıyla teşvik edilmesi, karşı kutbun nüfuz alanını genişletmesini engellemekti.

---

42 Truman’ın yapacağı konuşma hazırlanırken, Dışişleri Bakanı Yardımcısı Acheson, dünyadaki mevcut çatışmanın konuşmada nasıl belirtileceği sorununu ortaya atmış ve bunun ABD ile Rusya arasında mı, serbest teşebbüs ile sosyalizm arasında mı, kapitalizm ile komünizm arasında mı veya ne şekilde ortaya konabileceğini sormuştu. (FRUS, 1947, s. 123.) Bu karşıtlığın, konuşmada özgür ve özgür olmayan dünya şeklinde bir karşıtlığa dönüştürüldüğünü söyleyebiliriz. Metinde doğrudan Sovyetler kelimesinin geçmemesinin, söylem sert olsa da doğrudan belirli ülkeleri hedef gösteren bir üslup olmamasında Marshall’ın etkisi olduğu da söylenmiştir. (Robert Frazier, “Kennan, ‘Universalism,’ and the Truman Doctrine,” *Journal of Cold War Studies* 11, No. 2 (April 1, 2009): ss. 8-9.)

43 Arnold A. Offner, *Another Such Victory: President Truman and the Cold War, 1945-1953*, Stanford University Press, Stanford, 2002, s. 201.

44 Timur, bu iddiayı, “*tekelci sermaye[nin] kendi politikasını Birleşmiş Milletler yasasının da garantisi olarak*” sunması olarak yorumlamaktadır. (Timur, 2003, s. 91.)

D. Yardımın İçeriği ve Biçimi Üzerine Tartışmalar

Yardımanın ilan edilmesinin ardından, yardımın ne koşullarda ve miktarda yapılacağı, harcamaların nerede kullanılacağına dair görüşmeler ABD Kongresi'nde başlamıştı.⁴⁵ Yaklaşık iki ay sürecek olan görüşmelerde Kongre temsilcileri, Dışışleri yetkililerine yüzün üzerinde soru sormuş ve yardım yasasına temelde üç alanda karşı çıkmış veya şüpheyile yaklaşmışlardı.⁴⁶ İlk olarak, yardımın neden doğrudan ABD üzerinden yapıldığı; ikincisi, yardımın nasıl ve nerede kullanılacağı; üçüncüsü, bu iki ülkenin ve özellikle neden Türkiye'nin yardım kapsamına alındığı sorgulanmıştı. Birinci konunun can alıcı noktası yardımın neden BM veya yeni kurulan Bretton Woods kuruluşları aracılığıyla yapılmadığına dairdi. ABD Dışışleri Bakanı Yardımcısı ve Truman Doktrini'nin baş mimarlarından biri olan Dean Acheson, Kongre'deki ısrarlı sorulara karşı, BM'nin yardım etme konusunda hazır olmadığını, olsa bile yardım için kaynakların ABD'den gelmesi gerektiğini, eğer ileride hazır olursa BM'nin görevi devralabileceğini savunmuştu.⁴⁷ Kongre üyelerinin ısrarlı sorularına rağmen, yardımın, yeni kurulan BM aracılığı ile gerçekleştirilemeyeceği ilgili bakanlıkların yetkilileri tarafından ısrarla savunulmuştu. Birleşik Devletler'in BM'deki temsilcisi Austin, Güvenlik Konseyi'nde 10 Nisan'da yardım ile ilgili açıklamalar yapmış ve yapılan anlaşmaların istikrar ve barışın sağlanması açısından BM'ye uyumluluğuna vurgu yapmıştı.⁴⁸ Truman Doktrini'nin BM'yi atlamasına itiraz sadece Birleşik Devletler Kongresi ile sınırlı değildi. Gallup Enstitüsü'nün yaptığı bir araştırmada *"otuz sekiz ülkeyi temsil eden seksen üç diplomat'ın yüzde 82'sinin ABD'nin Türkiye ve Yunanistan sorunlarını Birleşmiş Milletler'e getirmemesini üzümlerek karşıladıklarını"* açıklamışlardı.⁴⁹ Amerikan kamuoyunun Truman yardımlarına nasıl baktığına dair iki farklı kamuoyu yoklaması ya-

---

45 Truman Doktrini'ne bağlı yardımların TBMM'de görüşülmesi, ABD Kongresi'nin kendi içinde görüşmelerini tamamlaması ve ilgili yasayı çıkarması ve Türkiye Dışışleri Bakanlığı'nın ikili yardım anlaşmasının imzalaması üzerine olmuştur ve ABD Kongresi'nde yapılan uzun tartışmalara nazaran (Türkiye-ABD ilişkilerinden bahseden konuşmalar haricinde) çok az tartışılmıştır. İlgili tartışmalara ileren sayfalarda değinilecektir.

46 Yardımla ilgili tüm sorular ve ayrıntılarına Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmedeği için değinilmeyecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Department of State, *Aid to Greece and Turkey; a Collection of State Papers, Department of State Bulletin Supplement*, U.S. Govt. Print. Off., Washington, 1947, s. 866-895.

47 DOSB, *Aid to Greece and Turkey*, s. 837.

48 DOSB, *Aid to Greece and Turkey*, s. 861.

49 Timur, s. 90, dipnot 31. O dönemin en önemli köşe yazarlarından biri olan Walter Lippman da, yardım konusunun önce BM önüne getirilmemesini kıyasıya eleştirmişti. (McGhee, s. 73.)

pılmıştı. Bunlarda yüzde 43 ve yüzde 49 oranlarında Türkiye’ye yapılacak yardımın desteklendiği görülmüştü. Anketlerde askeri ve sivil yardımlara ilişkin farklı cevaplar verilse de, genel olarak Amerikan kamuoyunun yardım programını desteklediği yönde bir sonuç çıktığı söylenebilir. Ancak Yunanistan’ın yardıma duyduğu ihtiyacın Türkiye’ye göre çok daha fazla olduğu inancı da yaygındı.⁵⁰

Türkiye’de de bu tartışmaların yankıları olmuştu. Cumhuriyet gazetesi, “Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak Amerikan yardımını, Birleşmiş Milletler Kuruluna intikal ettirmek isteyenler [sic] var. Bu gibiler arasında, Birleşmiş Milletler Teşkilâtına samimi surette inanmış Amerikalılar olduğu gibi, yardım işini bir çıkmaza sokmak isteyen [sic] fena niyet sahibi politikacılar da vardır.” diye yazmıştı.⁵¹ Burada bahsedilen politikacılardan bazıları Eski Başkan Yardımcısı Henry Wallace, Eski Başkan Roosevelt’in eşi Eleanor Roosevelt ve ünlü gazeteci Walter Lippmann gibi kamuoyunda etkili isimlerdi.⁵² Ancak bu kişilerin BM’nin dışarıda bırakılmasına yönelik eleştirileri, yardımı tek taraflı uygulama kararının değişmesini sağlayamamıştı.⁵³

Acheson, Dünya Bankası açısından ise, Banka’nın kuruluş amacı itibariyle askeri yardımlarda bulunamayacağını ama ekonomik projeler için destekte bulunabileceğini söylemişti.⁵⁴ Truman Doktrini’nde verilmesi planlanan yardımların, özellikle Türkiye açısından, savunma bütçesine katkıda bulunarak genel bütçeyi rahatlatması planlandığı için, Dünya Bankası’nın proje bazlı yapacağı yardımların ekonomik kalkınmaya katkısı olacağı varsayılmaktaydı. Nitekim ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak gösterileceği gibi, Dünya Bankası’ndan (Amerikan yardımlarına kıyasla çok az olsa da) proje tabanlı yardımlar alı-

---

50 Mehmet Vedat Gürbüz, “An Overview of Turkish-American Relations and Impact on Turkish Military, Economy, and Democracy, 1945-1952”, University of Wisconsin, 2002, Doktora Tezi, s. 154.

51 31 Mart 1947 tarihli Cumhuriyet gazetesinden aktaran Ayın Tarihi, Mart 1947. Ayın Tarihi’nden aktarılan tüm bilgilere T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü’nün hazırladığı www.ayintarihi.com adresli siteden erişilmiştir. Bundan sonra AT kısaltması ve yayım ayı ve yılı ile anılacaktır.

52 Altemur Kılıç, *Turkey and the World*, Public Affairs Press, Washington, D.C., 1959, s. 138.

53 Frazier, s. 4.

54 United States Congress Senate Committee on Foreign Relations, *Legislative Origins of the Truman Doctrine: Hearings Held in Executive Session before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Eightieth Congress, First Session*, U.S. Govt. Print. Off., Washington D.C., 1973, s. 7. Yardım görüşmelerinin yapıldığı sırada Türkiye’nin resmi başvuru yaptığı Dünya Bankası’na katılımı da tamamlanmak üzereydi.

nacaktı. Bu ekonomik yardımlar ile Truman Doktrini kapsamında yapılacak olan askeri yardımlar birbirlerinden ayrı tutulmaya çalışılıyordu.

Truman Doktrini ile ilgili ikinci tartışma konusu, yardımın içeriği ile ilgiliydi. Acheson, Moskova'daki konferansta olan Dışişleri Bakanı Marshall'a gönderdiği bir telgraf-
ta, Kongre'de yardım yasası ile ilgili soru işaretleri olduğunu, temsilcilerin bu yasanın ağır-
lığını hissettiğini belirtirken, bu durumun biraz zaman alacağını ama sonunda üstesinden
gelebileceklerini söylemişti.⁵⁵ Yardımın kim tarafından gerçekleştirileceğinde olduğu gibi
nasıl olacağına dair de çetin sorularla karşılaşmıştı. Ancak yardımın içeriği hakkındaki
soru işaretleri Kongre'ye gelmeden önce, Bakanlık yetkilileri arasında da tartışılmış ve yar-
dımın ekonomik mi, yoksa askeri mi olacağı üzerine çeşitli görüşler bildirilmişti. Örneğin
daha önce bahsettiğimiz Savaş Bakanı Patterson'ın, Türkiye'ye askeri yardım yerine eko-
nomik yardım verilmesini önermesi, bunlardan biriydi. Acheson ise Başkan'ın Türkiye'ye
hem ekonomik yardım hem de askeri yardım verilmesini onayladığını söylemişti.⁵⁶ Ancak
sonuçta Türkiye'ye sağlanacak yardımın sadece askeri amaçlı olmasına karar verilmişti.⁵⁷
ABD'deki karar alıcılar, savaşın yıkımını doğrudan yaşamamış, işgale uğramamış ve ha-
zinesinde döviz ve altın stoğu bulunan bir ülkenin ekonomik yardımlardan yararlandı-
rılmasının Kongre'ye kabul ettirilmesinin kolay olmayacağını, belki de bütün yasa tasa-
rısının meşruiyetini tehlikeye atabileceğini düşünmüşlerdi. Acheson, Kongre'de yardım
yasa tasarısı ile ilgili konuşmasında Türkiye'ye yapılacak yardımı savunurken, Türkiye'nin
ordusunu hazır tutmak için bütçesinin önemli bir kısmını savunma harcamalarına ayırmak
zorunda kaldığını ve bu durumun devam etmesi halinde Türkiye'nin genel ekonomik du-
rumunu da kötüleştirebileceğini söylemişti.⁵⁸

Truman Doktrini ile ilgili gündeme getirilen üçüncü endişe Türkiye'nin neden yar-
dım programının içine dahil tutulmuş olduğuydu. Türkiye savaşın bir parçası olmamıştı.
Savaşta doğrudan bir yıkım ile karşı karşıya da kalmamıştı. Yunanistan gibi, bir iç savaşın
içinde de değildi. Türkiye'nin de ABD gibi savaş sonrasında ordusunun büyük kısmını
terhis etmesi ve savunma harcamalarını en aza indirmesi bekleniyordu. Bu nedenle ABD
Kongresi'nin temsilcileri, Türkiye'nin askeri yardım programına alınmasına büyük bir

---

55 FRUS, 1947, s. 120. 15 Mart 1947 tarihli telgraf.

56 FRUS, 1947, s. 109. 12 Mart 1947 tarihli toplantı notları.

57 FRUS, 1947, s. 157. 29 Nisan 1947 tarihli telgraf.

58 Department of State, *Aid to Greece and Turkey*, 1947, s. 855.

şüpheyle yaklaşmışlardı. Amerikan yöneticilerinin Türkiye'ye yapılması planlanan yardımı savunurken dayandıkları temel nokta ise, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin yoğun baskısı altında olduğu ve bu baskı devam ederse, Türkiye'nin ekonomik ve askeri olarak buna fazla dayanamayacağı ve sonunda Sovyetler'in nüfuzu altına gireceği düşüncesi idi.⁵⁹ Leffler'e göre, yardımın stratejik nedenlerinin açıklanmaması için, Türkiye'nin ekonomik sıkıntıları ve savunma harcamalarının bütçesinde yarattığı yük bir gerekçe olarak kullanılmıştı.⁶⁰ Başkan Truman'ın konuşmasında Türkiye'nin durumu çok genel ifadelerle geçse de, Kongre'de yapılan görüşmelerde Büyükelçi Wilson'a bu konuda sorular sorulmuştu. Ancak Wilson'ın bu konuda verdiği cevaplar, büyük olasılıkla meselenin kamuoyunda bilinmesi istenmediği için zabıtlardan çıkarılmıştır.⁶¹

Türkiye'nin ardından Yakın Doğu'da bulunan diğer ülkelerin de zincirleme bir biçimde Sovyet etkisi altına gireceği savunulmuştu.⁶² Hatta Sovyetler'in Türkiye üzerindeki baskıyı süreklileştirerek ve ordu masraflarının azalmamasını sağlayarak, Türkiye'nin ekonomisini güçsüz tutmaya çalıştıkları iddiası da dile getirilmişti.⁶³ Amerikan Genel Kurmay Başkanı ve kurmayları, Türkiye'nin Sovyetler'in askeri baskısına uzun süre dayanamayacağını ve Sovyetler'e ileride taviz verebileceğine katılmaktaydı. Amerikan Genelkurmayı, Sovyetler'in yeniden büyük bir savaşa girme niyeti ve olanağı içinde olmadığını biliyor ama doğrudan bir savaşa girmeden dolayı müdahaleler ile Yunanistan ve Türkiye'yi etkileri altına almaya çalışacağını düşünüyordu. Türkiye, Sovyet etkisine girerse Yakın Doğunun da elden gideceğine inanılıyordu.⁶⁴ Dolayısıyla, yardım paketi savunulurken, bu olasılıkların yaşanmasını engellemek için yardımın Türkiye'nin ulusal duruşuna güç verecek ve askeri bir müdahale olasılığında dayanma gücünü arttıracak yardımları içereceği savunulmuştu. Ancak yönetim içerisinde de Türkiye'ye yapılacak yardıma karşı çıkanlar vardı. Dışişleri Bakanlığı'nın Siyaset Planlama Birimi'nin başına getirilen Kennan, Sovyet

---

59 Türkiye'deki hayat pahalılığının giderek artması da bu duruma bağlanmaktaydı. (*Legislative Origins of the Truman Doctrine*, s. 50.)

60 Leffler, 1985, s. 816.

61 *Legislative Origins of the Truman Doctrine*, s. 50 ve devamında kayıttan çıkarılan kısımlar vardır.

62 *Legislative Origins of the Truman Doctrine*, s. 9.

63 *Legislative Origins of the Truman Doctrine*, s. 51.

64 FRUS, 1947, ss. 111-112. Müşterek Kurmay Başkanları'ndan Savaş ve Donanma Bakanı'na Bildiri.

tehdidinin askeri değil siyasi olduğunu düşündüğü için yardımın Türkiye'ye yapılmasına karşı çıkmıştı.⁶⁵

Yardımların içeriği ve alacağı biçimle ilgili endişeler sadece ABD'nin iç kamuoyuna özgü değildi. Türkiye tarafından da bazı endişeler gündeme getirilmişti. Erkin, Wilson'dan fonların kullanımı için Eximbank'taki gibi bir yöntem olmasını talep etmiş; buna karşın Wilson, ekonomik yardımlar için yine Dünya Bankası'nı önermiş ve asıl yardımın askeri bağlamda olacağına değinmişti.⁶⁶ Nisan ayının başında, Wilson ile Hüseyin Ragıp Baydur'un yaptığı görüşmede ise, Türkiye'nin mevcut haliyle yardımı kabul edemeyeceği, zira yasaya göre prensipte Türkiye üzerinde kontrole sahip olunacağı söylenmişti. Wilson yasanın o aşamada değiştirilemeyeceğini ama zaten Türkiye üzerinde kontrol olmadığını ve itiraz edilen 3a bölümünün—Eximbank kredilerinde olduğu gibi—Amerikan yetkililerinin yardımı kontrol etmesine ilişkin olduğunu söylemişti. Türkiye'de Amerikan yetkililerinin yapacağının “gözlemleme” olacağına vurgu yapmıştı. Türk tarafı metinde geçen “administrator” (idareci/yönetici) kelimesinden rahatsızlığını dile getirince, Wilson metinde bu kelimenin bulunmadığını, kendi sıfatının “Misyon Şefi” olacağını aktarmıştı.⁶⁷ Amerikan yetkilileri, Türkiye'nin kapitülasyonlar ve Düyun-u Umumiye gibi dış kaynaklı yönetimler konusunda hassas olduğunu bildikleri için, Türkiye'deki yardımları yönetecek kişinin sıfatına ve statüsüne dikkat edilmesi gerektiğinin farkındaydılar. Bu nedenle, Yunanistan'da ‘governor’ (vali/guvernör/yönetici) gibi bir sığata sahip olan ülke koordinatörünün, Türkiye'deki sıfatı ‘Chief of Mission’ (Misyon Şefi) olarak belirlenmiş⁶⁸ ve Ankara'daki Büyükelçi Wilson'un bu görevi yürütmesi kararlaştırılmıştı.⁶⁹

---

65 Offner, ss. 199-200.

66 FRUS, 1947, s. 118. Wilson'dan Marshall'a telgraf.

67 FRUS, 1947, s. 144. Wilson'dan Ankara Büyükelçiliği'ne telgraf. George S Harris, *Troubled Alliance; Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, 1972, s. 28.

68 Senato'nun 24 Haziran 1947'de verdiği onayla, Wilson resmen görevine başlamıştı. (DOSB, 1947, s. 48)

69 Aslında Acheson, şef sıfatının bile Türkiye'deki eski hassasiyetleri gündeme getirebileceğini ve birçok sorunla karşılaşabileceklerini düşündüğünü söylemişti. (*Legislative Origins of the Truman Doctrine*, s. 80.) Kapitülasyonlar ve sömürgecilik gibi konularda hassas olduğu düşünülen Türkiyeli yöneticiler nedense bu konuda çok ısrarcı olmamıştı. Wilson'ın görevinin sona ermesinin ardından Misyon Şefi görevini Büyükelçi George Wadsworth devralmıştı.

E. Yardıma Hazırlık

Türkiye'ye yapılacak yardımın yüzde 60 kara, yüzde 30 hava ve yüzde 10 deniz kuvvetlerine olacak şekilde dağıtılması planlanmıştı. Yardımın tespiti için gelecek heyetin de 26'sı kara ve havadan, 12'si deniz kuvvetlerinden olmak üzere 38 ordu temsilcisi ve Dışişleri'nin belirleyeceği bir veya iki ekonomistten oluşması planlanıyordu.⁷⁰

Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanlıklarının ortak toplantıları sonucunda Türkiye'ye yapılacak olan yardımın tespiti için bir "*Alan Araştırma Grubu*" kurulması kararlaştırılmıştı. Bu grup, Türk ordusunun temel ihtiyaçlarını tespit edecek ve Türk ordusunun verimliliğinin arttırılması için yeniden düzenlenmesi ve Amerikan malzemelerinin kullanımının eğitimini almaları için gerekli şartları belirleyip, bir rapor hazırlayacaktı. Marshall, araştırma grubunun yardım çalışmaları sırasında takip edeceği iki temel prensip olduğunu yazmıştı:

- a. Sovyet saldırganlığına dayanması için mevcut halde güçlü olan Türk kararlılığının korunması (Bunun için, ABD'ye fiili ve potansiyel bir kaynak olarak güvenin devam etmesi ve yeterli derecede güçlü ve donanımlı bir Türk ordusunun, Türklere savunmalarının güçlü olduğu hissini vermesi gereklidir.)
- b. Türk ekonomisinin iyi durumunun korunması aracılığıyla, sosyal karmaşanın engellenmesi, Sovyet-Komünist nüfuzuna maruz kalınmasına yol verilmemesi. (Bu, ileride Türkiye'nin dış destek olmadan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin masraflarını kendi kendine karşılayabilecek duruma gelmesi için TSK üzerindeki ekonomik yükün azaltılmasını içermektedir.) Mevcut durumda, Türk halkının genel refahının yükselmesi ve Türkiye'nin kendine yeter bir savunma gücü kurması için Türk ekonomik sisteminin gücü ve üretkenliği arttırılmalıdır.⁷¹

General Oliver başkanlığındaki Alan Araştırma Grubu, 75 no'lu yasanın Kongre'den geçtiği gün Ankara'ya varmıştı. Wilson, grubun çalışmalarının ilk iki haftasına dair yaptığı gözlemlerine dayanarak, Türkiye'nin gerek araç ve malzemeleri gerekse teknik destek bakımından yardıma ihtiyaç duyduğunu ve bu yardımın olabildiğince hızlı bir şekilde ulaştırılmasının gerektiğine vurgu yapmıştı.⁷² Alan araştırma grubu, Amerikan yetkililere ayrıntılı bir rapor sunmuş ve bu rapor ABD Dışişleri Bakanlığı'nda Dışişleri, Donanma ve Savaş Bakanlıklarından en üst düzey yetkililerin katıldığı bir toplantıda görüşülmüş-

---

70 FRUS, 1947, ss. 154-155.

71 FRUS, 1947, ss. 172-173.

72 FRUS, 1947, ss. 193-194.

tü.⁷³ Raporun en başında Misyon şefi olan Büyükelçi Wilson'ın, yardımın her seneye 100 milyon dolar olacak şekilde dört sene daha verilmesi önerisi konusunda ayrı bir rapor vereceği belirtilmişti. Wilson da ayrıca verdiği raporda bu görüşünü tekrar etmiş ve mevcut halinde bir senelik hazırlanan yardım programının "*hayvansal taşıma*"ya dayanan Türkiye ordusunu modernleştirmeye yetmeyeceğini öne sürmüştü.⁷⁴ Ancak Kongre'nin 30 Haziran 1948'e kadar verdiği yetki düşünülünce bu talebin henüz düşünülemeyeceği savunulmuştu. Türkiye'ye yardım bir yıllık olmak üzere tasarlanmış ve Türkiye'ye sadece kısmi olarak askeri modernleşme sağlanması öngörülmüştü; Türk ordusunun toptan yenilenmesi gibi bir hedef planda yer almıyordu. Misyonun 200 kişiyi geçmesi öngörüldüyse de, personelin gerekli çalışmaları yapmak için sırayla Türkiye'ye gelmesi ve geri dönmesi bekleniyordu. Türkiye'ye gerekli malzemelerin bazılarının ellerinde olmaması nedeniyle üretilip daha sonra yollanması düşünülmüştü. Sınırlı da olsa, yardım için gönderilecek olan malzemelerin bir kısmının BK'daki Ödünç Verme ve Kiralama malzemelerinden elde edilebileceği de yapılan planlar arasındaydı.⁷⁵

Alan araştırması grubu Türkiye'yi Mayıs'tan Temmuz'a kadar incelemiş ve teknolojik olarak eksikliklerini, Deniz ve Hava Kuvvetleri'nin az gelişmişliğini ve ordunun yönetim yapısındaki verimsizlikleri aktarmıştı.⁷⁶ Araştırma grubunun ara raporunda yardım için öngörülen 16 kategori belirtilmişti. Bunlar, silah depoları ve tamirhaneler; eğitim yardımı; cephane; iletişim ve elektronik teçhizat; tıbbi teçhizat; ordu donatım teçhizatları; hava taşıtları; havaalanları; meteoroloji; gemiler; torpidolar, su altı bombaları, mayınlar ve mayın tarama gemisi teçhizatı; gemi savunma malzemeleri (*net and boom*); *fuel oil*; genel donanma gereçleri; limanlar ve karayolları; ve mühendislik teçhizatıydı.⁷⁷ Raporun sonuçlarına göre Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ana görevi (misyonu) olası bir saldırgana (o

---

73 NARA, Record Group 59, General Records of the Department of State, Records of the Greek, Turkish and Iranian Affairs, Subject File: Turkey 1947-50, "Meeting of Representatives of State, War, and Navy Departments to Consider the Report of the United States Survey Group to Turkey", 22 Temmuz 1947.

74 NARA, Subject File: Turkey 1947-50, "Summary of Report of Ambassador Wilson Concerning Aid to Turkey", 24 Temmuz 1947.

75 NARA, Subject File: Turkey 1947-50, "Recommendations of U.S. Survey Group for Aid to Turkey", 25 Temmuz 1947.

76 Howard Adelbert Munson, "The Joint American Military Mission to Aid Turkey: Implementing the Truman Doctrine and Transforming U.S. Foreign Policy, 1947-1954", Washington State University, Pullman, Wash., 2012, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ss. 70-71.

77 FRUS, 1947, ss. 200-201

dönemki tek olası saldırgan olarak algılan Sovyetler'in düşünüldüğü çok açık bir biçimde) karşı caydırıcı bir güç olarak, saldırganın topraksal veya siyasi hedeflerine ulaşabilmesi için onu toptan ve maliyeti yüksek bir savaşa girmek zorunda bırakmaktı. Bu hedef karşısında Türk ordusunun savaş durumunda bir buçuk milyonluk bir asker toplayabileceği ama mevcut silah ve lojistik kapasitesinin Sovyetlere karşı duramayacağı sonucuna varılmıştı. Modern malzemelerle donatılırsa, Amerikan ve BK yardımları gelene kadar Sovyetler'e karşı direnme olasılığının olacağına vurgu yapılmıştı. Türk Hava ve Deniz Kuvvetleri'nin, Kara Kuvvetlerine yakın seviyelere getirilebilmesi için Türk savunma sisteminin üst seviyelerinin yeniden örgütlenmesinin gerekliliğine de değinilmişti. Genel olarak Türk silahlı kuvvetleri personelinin modern silahlar ve malzemelerin kullanımı için eğitime tabii tutulması gereği görülmekteydi. Buna rağmen, Türkiye ordusu modernleştirilse de, ABD veya diğer bir müttefikten yardım gelene kadar, toptan bir Sovyet saldırısına dayanamayacağı düşünülmüyordu.⁷⁸

Teknik kullanım ve bakım eğitimi için ayrı bir misyonun gönderilmesi gerektiğinden bahsedilmişti. ABD ve BK yetkililerinin yardım konusunda yakın çalışmaları ama tek bir komuta altında olmamaları gerektiği yazılmıştı. Türkiye'nin ordusunu hazır tutmasının bütçesi üzerinde oluşturduğu maliyete yeniden vurgu yapılmış ve uluslararası gerginlikler bitene kadar bu durumun devam edeceği ve bunun da Türkiye'deki hayat standartlarının yükseltilmesi, sermayenin geliştirilmesi için yatırım yapılması gibi birçok öğeye engel oluşturduğu açıklanmıştı.

Türkiye'nin yabancı sermayenin girişi ile ilgili şartları kolaylaştırması durumunda ekonomik kalkınma için hem yerel hem de yabancı özel sermayenin harekete geçebileceği, ancak ulusal savunma bütçesindeki yük azaltılana kadar ekonomik kalkınma olasılığının sınırlı olacağı tespiti yapılmıştı. Önerilen programın Türk savunma bütçesinde önemli bir artış yaratmayacağı ve ithal edilecek malların gümrük vergilerinde yapılması gerekli yasal düzenlemelerden sonra maliyetlerin çok az olacağı öne sürülmüştü. Malzemelerin kullanımında alınacak olan benzin, mazot gibi giderler için belirli bir maliyet çıkabileceği ama malzemelerin para ile satın alınması durumu düşünüldüğünde maliyetin görece daha düşük olacağı sonucuna varılmıştı. Bu tespitlerin ardından yapılan önerilerde 100 milyonluk yardımın kara, deniz ve hava arasında şu şekilde dağıtılması öngörülmüştü: Kara

---

78 Munson, ss. 71-72.

Kuvvetleri için 48.500.000 dolar; Deniz Kuvvetleri için 14.750.000 dolar, Hava Kuvvetleri için 26.750.000 dolar ve Yol Programı için 5 milyon dolar.⁷⁹ Türkiye'nin içinde bulunduğu koşulları incelemek için Kongre üyelerinden oluşan bir heyet de Ekim ayında Türkiye'yi ziyaret etmişti.⁸⁰

1. Yardım Anlaşmasının İçeriği ve Hakkında Görüşmeler

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, 22 Mayıs'ta kabul edilen 75 no'lu yasanın verdiği yetkiye dayanarak, Türkiye ile bir anlaşma yapmak istediklerini bildiren notayı, Ankara Büyükelçiliği'ne 23 Mayıs'ta iletmişti. Wilson, bu notayı 26 Mayıs'ta Dışişleri Bakanı Saka'ya iletmiş, Saka da 27 Mayıs'ta verdiği cevapta görüşmelere hazır olduklarını bildirmişti.⁸¹

Truman Doktrini kapsamında yapılacak yardımlara ilişkin anlaşma hakkında birçok şey yazılmıştır. Genelde birbirinin tekrarı olan kalıpların ötesinde, Türkiye'nin daha sonraki dış yardımlar tarihini doğrudan etkileyen bu metnin genel bir açıklaması yapılacaktır. Anlaşma, Amerikan Dışişleri yetkilileri tarafından hazırlanmış ve ABD Başkanı'na sunulup Haziran 1947'de kendisinin onayından geçmişti. Temmuz ayında imzalanan anlaşma ile bu taslak arasında bazı küçük değişiklikler vardır, aşağıda bu değişikliklerden de bahsedilecektir.⁸²

Anlaşma sekiz maddeden oluşmaktadır ve bunlardan dördü (II, III, IV, V) anlaşmanın özünü oluşturmaktadır.⁸³ Madde II, yardımların işleyişi ile ilgilidir. Birleşik Devletler'in temsilcisi olarak bir Misyon Şefi atanacağı ve bu şefin yardımların yürütmesini sağlayacağı, Türkiye Hükümeti'nin de yardımların kullanılışı ve ilerleyişi hakkında kendisine rapor, bilgi ve görüşme olanaklarını sağlayacağı belirtilmişti. Ancak bu maddede, yardımın mali koşullarının iki hükümet arasında daha sonra belirleneceği yazılıdır. Bu madde ile yardımın ne şekilde olacağı, (hibe veya borç) ne zaman başlayıp bite-

---

79 *FRUS*, 1947, ss. 233-236. Geriye kalan 5 milyon dolar, Amerikan Misyonunun harcamaları için ayrılacaktı.

80 *AT*, 1 Ekim 1947.

81 *FRUS*, 1947, ss. 176-177.

82 *FRUS*, 1947, ss. 190-192.

83 Anlaşmanın İngilizce metni için bkz. DOSB, 1947, ss. 144-145. Türkçe metin ve ilgili komisyonları için bkz. *TBMM Zabıt Cerideleri*, Dönem 8, Cilt 6, Toplantı 1, 1 Eylül 1947, s. 551 vd.

ceği tamamen yürütmenin eline bırakılmıştı. Meclis'te yardımı savunan Saka, yardımın bitiş tarihinin belirlenmediğini ve bunun daha sonra kararlaştırılacağını savunmuştu.⁸⁴ Yardımların ABD'nin göndereceği mallar ve hizmetlere göre belirleneceği düşünülünce de, yardım takvimi tamamen ABD'nin kontrolüne bırakılmıştı. Bu maddede anlaşmanın taslağına göre cümlelerde bazı değişiklikler yapılmışsa da, cümlelerin anlamı ve sonuçları açısından önemli bir değişikliğe gidilmemiştir.

Madde III'te yardımın her türlü iletişim aracılığı ile halka duyurulması konusunda işbirliği yapılacağı taahhüdü dile getiriliyordu. Bu maddeyle de yardımın kamuoyuna aktarılması ve bir şekilde ABD ile girişilen işbirliğinin tüm Türkiye çapında propagandasının yapılmasının yolu açılmıştı. Daha sonra görüleceği gibi, Türkiye'de Amerikan mallarının itibar görür hale gelmesi ve giderek yaygınlaşmasını hızlandıran en temel faktörlerden biri de bu dış yardım programı tanıtımları olmuştur.

Madde IV'te Türkiye, gelen malzemeleri başka bir ülkeye aktarmama yükümlülüğüne girmişti. ABD'li temsilciler ve yetkililerin ilk başlarda en önemli endişelerinden biri, bu malzemelerin Sovyetler'in veya onun etkisindeki ülkelerin eline geçmesi veya onlara satılabiliyordu. Bu madde ile bunun engellenmesi amaçlanmıştı. Anlaşma maddesinin tasarıdan ayrılan bir noktası, tasarıda açıkça ABD Başkanı'nın belirleyeceği koşullar konusunda Türkiye'nin gerekli önlemleri alacağı yazarken, anlaşma metninde iki tarafın karşılıklı önlemler alacağı yazılıdır. Ancak, maddenin son cümlesinde Türkiye'nin, aldığı *"bu maddeler ve malûmatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade"* etmeyeceği belirtilmişti. İşte bu madde, anlaşmadan 17 yıl sonra Kıbrıs konusunda müdahil olmayı düşünen Türkiye'ye karşı bir nota olarak gönderilen, dönemin ABD Başkanı Lyndon B. Johnson imzalı mektupta özellikle belirtilen ve yardımların ABD rızası olmadan, verildikleri amaç dışında kullanılamayacaklarına dair ultimatoma da kaynağıdır. Türkiye, anlaşmanın taslağındaki Madde IV'ün ilk cümlesini değiştirterek bir karşılıklılık unsuru kurmuş gibi görünse de, bu maddenin devamında yardımın doğrudan kullanım amacına bağlanması, hatta mallarının ve bilgilerin aktarımının yasaklanması ile oldukça bağlayıcı hükümlere imza atmıştı.

Madde V'te ise, gelen hibe veya borçların, başka ülkelere olan borçlara karşı ödenebileceği belirtilmişti. Bu maddeden de anlaşıldığı gibi ABD'li yetkililer gönderecekleri

---

84 TBMM, D. 8, C. 6, Toplantı 1, 1 Eylül 1947, s. 553.

malzemelerini belirledikleri amaçlar çerçevesinde kullanılması konusunda oldukça hassastılar. Ayrıca ABD Kongresi verilen yardımların, başka ülkelerin bütçelerin denkleğinin veya dış ticaret dengesinin sağlanması gibi hedeflerden ziyade, Amerikan çıkarlarının korunacağı çerçevede verilmesi konusunda çok ısrarcı olmuştu. Bu maddeyle, yardımların finansal amaçlardan ziyade, belirtilen güvenlik hedeflerine yönelik kullanılması için başka bir önlem daha alınmıştı.

Anlaşma maddelerinin belirli bir yardım gayretini aşacak şekilde, genel yardım koşullarını belirleyecek derecede geniş anlamli olması, daha sonra yapılacak anlaşmalarda, bu anlaşmaya vurgu yapılmasına, bir anlamda da bu anlaşmanın Türkiye'nin dış yardımlara dair uluslararası bağitları arasında başat bir rol edinmesine yol açmıştır. Özetleyecek olursak, 12 Temmuz 1947 Anlaşması, Türkiye'nin alacağı askeri yardımların sınırlarını belirleyen, onlarla ilgili yasaklar koyan ve güvenlik odaklı bu dış yardım paketinin ABD tarafından belirlenen amaçları dışına çıkmasını engellemek amacıyla hazırlanmış bir koşullar listesi idi.

Bu koşullara rağmen Anlaşma ile ilgili TBMM'de yapılan görüşmeler, ABD Kongresi'ne kıyasla oldukça sınırlı olmuştu. Dışişleri, Milli Savunma, Maliye ve Bütçe Komisyonlarından pek bir itiraz olmadan geçen Anlaşma, Meclis'te de herhangi bir itiraz olmadan geçmişti. Ancak Meclis Anlaşma'ya yönelik az da olsa yapılan eleştirilerin farkındaydı. *"Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma"*nın onanmasına dair kanun tasarısı ile ilgili, 1 Eylül 1947'de TBMM'de yapılan görüşmelerde, Anlaşma'ya imza atan Dışişleri Bakanı Hasan Saka, bazı yayın organlarında anlaşmanın *"bu yardımdan istifade edecek memleketlerin bilhassa bağımsızlığı, iktisadi serbestisi bakımından bir takım tehdit edici hükümler"* içerdiğine dair yazılar çıktığını söylemiş ve bu iddiaları reddetmişti.⁸⁵ Nihat Erim ve Kasım Gülek de Anlaşma'yı destekleyen konuşmalar yapmışlardı. Kasım Gülek, Anlaşmanın iki kısımdan oluştuğunu söylemiş; buna göre birincisinin Türkiye'nin güvenliği ile ilgili, ikinci kısmın ise *"Türk iktisadiyatını kuvvetlendirmek"* olduğunu iddia etmişti.⁸⁶ Anlaşma ezici bir çoğunlukla TBMM'den geçmiş ve yasalaşmıştı.

---

85 TBMM, D. 8, C. 6, Toplantı 1, 1 Eylül 1947, s. 553.

86 TBMM, D. 8, C. 6, Toplantı 1, 1 Eylül 1947, ss. 554-555. Anlaşma, herhangi bir iktisadi yardım içermese de, Gülek Anlaşma'yı bu şekilde yorumlamıştı.

Yardımların genel koşullarını belirleyen bu çerçeve anlaşmanın yanında Birleşik Devletler ile Türkiye arasında, yardım malzemelerin gelişi, kullanılışı ve teknik yardımın uygulanışı için çeşitli anlaşmalar imzalanmıştı. Bunlardan ilki, donanma için sağlanacak gemilerin ve teçhizatlarının taşınması ile ilgiliydi. Anlaşma, çerçeve yardım anlaşmasındaki prensiplere uygun olarak gemilerin hibe edilmesini ama mülkiyetlerinin ABD'nin açık izni olmadan hiçbir şekilde devredilemeyeceğini öngörüyordu.⁸⁷ Diğer bir anlaşma ise yardım kapsamında sağlanacak olan yol malzemeleri ve buna bağlı teknik yardım hakkındaydı. Bayındırlık Bakanlığı ile Amerikan Misyonu arasında 26 Nisan 1948'de imzalanan anlaşmaya göre, misyonun görevlileri, yol yapımı için inceleme, alan araştırması ve hazırlıklarını serbestçe yapabilecek ve Türk meslektaşlarıyla yol yapımı konusunda beraber çalışacaktı. Buna göre yardım misyonu içerisinde bir Kara Yolları Grubu oluşturulacak ve başında misyon üyesi bir yüksek mühendis bulunacaktı. Yol programı için başta sağlanan 100 milyon doların, 5 milyon dolarlık kısmı ayrılmıştı. Türkiye misyon üyeleri hariç, çalıştırılan personelin ücretlerini ve gelen teknik malzemeler hariç, tüm malzemelerin masraflarını bütçesinden karşılayacaktı. Yol yapımının hızlandırılması gerektiğinde, Amerikan şirketleri ile sözleşme yapıp, işlerin taşeron bir şekilde yürütülmesi de anlaşmada öngörülmüştü. Misyon üyeleri Türkiye'de serbestçe dolaşabildikleri gibi tüm gümrük vergilerinden ve kısıtlamalarından muaf olacaklardı.⁸⁸ Anlaşma'ya göre, ilk başta 20.000 km ulusal çevre yolu, 25.000 km bölgesel yol ve yaklaşık 150.000 km köy yolu yapılması planlanmıştı.⁸⁹ Amerikan Yardım Misyonunun 20 Eylül 1948 itibariyle örgüt şemasının durumu Şekil 2.1'de görülebilir.

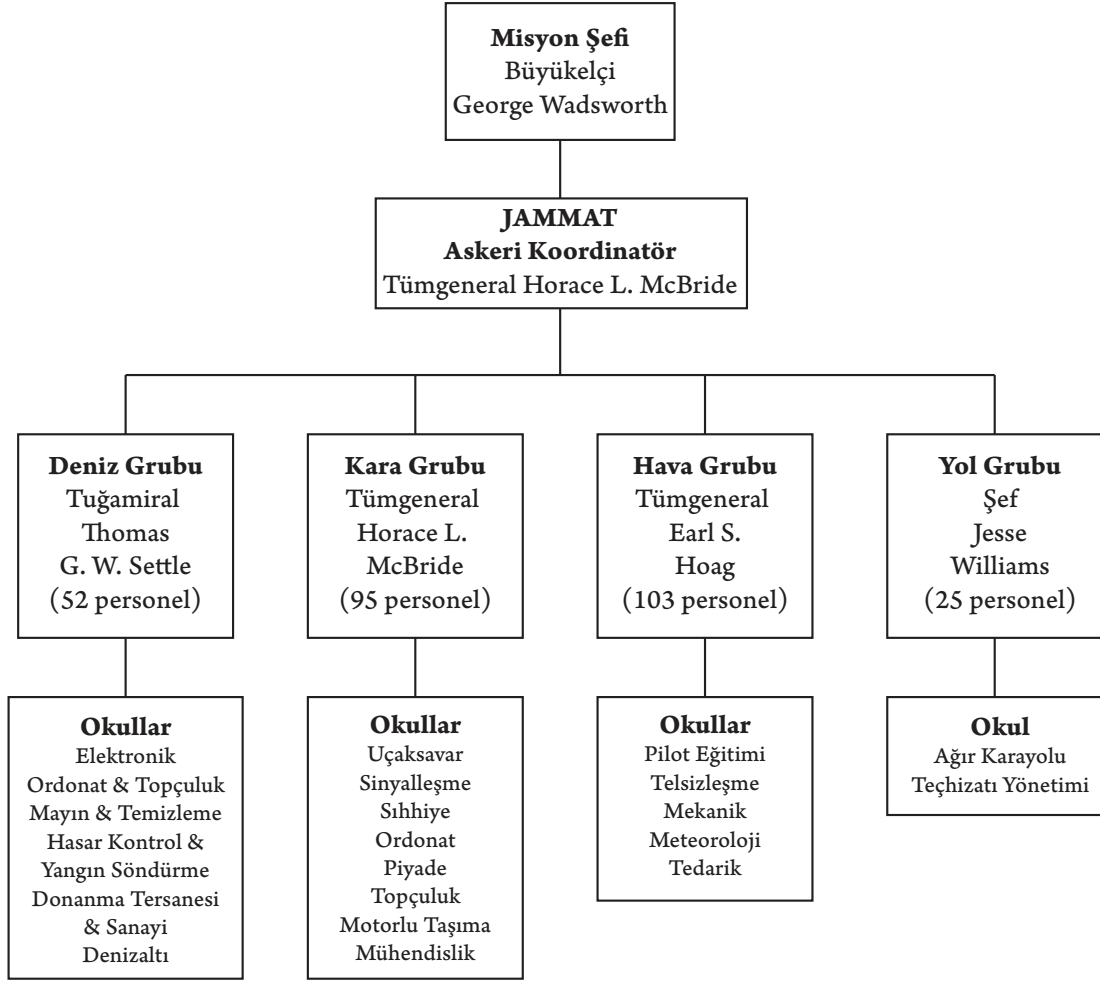
---

87 NARA, Subject File: Turkey 1947-50, "Agreement Between the Government of the United States of America and the Government of Turkey for the Transfer of Naval Vessels and Equipment Authorized by Public Law 75 80th Congress of the United States of America".

88 NARA, Subject File: Turkey 1947-50, "Agreement Between the American Mission for Aid to Turkey and the Ministry of Public Works of Turkey Pursuant to the Agreement of July 12, 1947".

89 Kılıç, s. 143. Kılıç, yardımın yüzde beşinin yol programına ayrılması bir *öngörüslülük* olarak savunmuştur ama yollarının yapımının olası bir Sovyet saldırısına karşı yapılacak savunmada kullanılmak üzere askeri lojistik nedenlerle olduğu açıklı.

Şekil 2.1: Birleşik Devletler Türkiye’ye Yardım Misyonu–Örgütsel Şema

Kaynak: Richard Robinson, *American Aid to Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1948, s. 7.

F. Yardımın Uygulanışı

Yardımlar için anlaşmalar 1947 yılı içinde yapılmış ve misyon görevlileri Türkiye’de çalışmaya başlamışsa da, yardım malzemelerinin gelişi 1948 baharına kadar gecikmişti. Hüseyin Ragıp Baydur’un ABD Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler’den sorumlu Bakan Yardımcısı Armour ile 9 Ocak 1948’te yaptığı görüşmede, Baydur, Amerikan yardımlarının gelişindeki gecikmelerden şikayetçi olmuştu. Türkiye, yardımların ulaşması için İstanbul’da liman içinde yardım malzemelerinin konması için özel bir bölümün boşaltılmasını sağlamış olsa da o güne değin bir tek kutu bile limana ulaşmamıştı. Aslında malzemelerin ulaşması konusu Şubat 1948’e kadar sürmüştü ve konu Marshall tarafından Forrestal’a

yazdığı bir metinde gündeme getirilmişti. Türkiye’ye yapılacak olan yardımın planlama aşamasının uzun sürdüğü yukarıda değindiğimiz belgelerde de bahsedilmişti. Marshall, bu durumdan haberdar olduğunu ama Türkiye’ye yapılacak olan yardımın “ulusal siyasetlerinin verimliliği” açısından önemine vurgu yaparak, tüm gerekli birimlerin mümkün olan en hızlı şekilde malzemelerin yola çıkması için çalışmaları gerektiğini ve Türkiye limanlarının tam kapasite çalışacak duruma gelmesini istemişti. Forrestal, gecikmeye yol açan nedenlerin ortadan kaldırıldığını ve Şubat ayında teslimatın yapılacağını ama limanların tam kapasiteye ulaşmasının Mayıs ayını bulabileceğini not düşmüştü. Amerikan diplomatlar, Baydur’a gecikmenin nedenleri olarak Amerikan kamuoyunun yardımın en iyi şekilde yapıldığına dair ikna edilmesi ve bunun için de gerekli prosedürlerin uygulanması gerektiğini göstermişlerdi. Baydur, Türkiye’nin ABD ile her konuda işbirliğine hazır olduğunu söyledikten sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında Adana’da Churchill ile yapılan görüşmelerde BK’nın Türkiye’ye savaşa girmesi için yapılan baskıları gündeme getirmiş ve Türkiye’nin Almanya’ya karşı savaşa girebilmek için gerekli silah ve malzemelerin kendisine ulaştırılması şartını öne sürdüğünü hatırlatmıştı. Türkiye’ye verilmesi planlanan malzemelerin listesinin, Türkiye ile BK arasında herhangi bir müzakere olmadan, Churchill tarafından tek taraflı olarak kendilerine ulaştırıldığının ve bunun kendileri için kabul edilemez bir durum olduğunun altını çizmişti. Buna benzer bir durumun Türkiye ile ABD arasında da yaşanmamasının en arzu edilir durum olduğunu aktarmıştı.⁹⁰ Malzemelerin gelişi o kadar yavaş olmuştu ki Türk basınında bu konuda şikayetler çıkıyordu.⁹¹ Bu açıdan, Türk tarafının kendilerine bilgi akışının yeterli olmadığına ve tek taraflı olarak, bilgi verilmeden malzemelerin yola çıkacağına dair endişeler taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.

Askeri yardımların koordinasyonu ve kontrolü için Amerikan Misyonu içinde, Amerikan ordusunun farklı birimlerinden subayların ve sivil görevlilerin çalıştığı bir birim daha kurulmuş ve bu birime Joint American Military Mission for Aid to Turkey (Birleşik Amerikan Türkiye’ye Askeri Yardım Misyonu, JAMMAT)⁹² adı verilmişti. Askeri misyonun başına Tümgeneral Horace L. McBride getirilmişti.⁹³

---

90 *Foreign Relations of the United States*, 1948, Cilt 6, GPO, Washington DC, 1973, ss. 20-21.

91 Munson, s. 76.

92 Misyonun adı çok uzun olduğu ve literatürde genelde kısaltması ile anıldığı için bundan sonra Askeri Misyon veya JAMMAT olarak anılacaktır.

93 Michael M Carver, “A Correct and Progressive Road’ U.S.-Turkish Relations, 1945-1964”, Bowling Green State University, 2011, Yayımlanmamış Doktora Tezi, s. 58.

Askeri misyon dört gruptan oluşuyordu: Turkey United States Army Group (Kara Grubu), Turkey United States Air Force Group (Hava Grubu), Turkey United States Navy Group (Deniz Grubu) ve Public Roads Administration (Yol Grubu).⁹⁴ Bu gruplardaki Amerikalı askerler ve mühendisler bir yandan gelen askeri malzemelerin gerekli birimlerine aktarılmasına yardımcı olurken, diğer yandan da Türk askerlerine askeri teçhizatın nasıl kullanılacağı konusunda eğitimler vermeye başlamıştı. Misyon'un içerisinde yer alan asker grupların dağılımı şu şekildeydi: Kara 90 (120 izin verilen), Hava 64 (izin verilen 100), Deniz 29 (izin verilen 40). Bu rakam Truman Doktrini kapsamında yardımların bitmesinden sonra da artmaya devam etmiştir.

305.000 ton civarında alınması beklenen yardımların önemli bir kısmı 1948 Martı'nda Türkiye'ye varmıştı. İlk aşamada Türk subaylara Amerikan uzmanlar tarafından malzemelerin depolanmaları ve istiflenmeleri hakkında eğitim verilmişti. Nisan ayı ile beraber, tanklar, makineli tüfekler, kamyonlar, havan topları limanlara ulaşmıştı. Ayrıca dört denizaltı, P-47 uçakları, T-6 Tewan eğitim uçakları USS Rendova gemisi ile gelmişlerdi. Malzemelerin teslimi limanlarda büyük bir yoğunluk oluşturunca, General Omurtak komutasında bir koordinasyon grubu kurulmuştu.⁹⁵ Ayrıca, ordunun akademi sisteminin gözden geçirilmesi ve eğitim kitaplarının yenilenmesi için tavsiyelerde bulunulmuştu. Tıbbi eğitim için verilmesi planlanan hazırlıklar 1948'in ilk çeyreğinde tamamlanmıştı ve sonraki dönem içerisinde başlayacaktı. Buna göre cephede yapılacak cerrahi müdahalelerin o dönemin modern teknolojileri içinde gerçekleştirilmesi için gerekli eğitimler verilecekti. Yetmiş Türk denizci subay Amerika'ya eğitim görmek için gönderilmişti.⁹⁶ 1951 yazı itibarıyla, 30.000 Türk askeri Türkiye'de, 5.000'i ise yurtdışında (ABD veya Almanya'daki Amerikan kısmında) eğitim görmüştü.⁹⁷

Yol yapımı için de, Bayındırlık Bakanlığı'nda çalışan görevlilere eğitimler verilmişti. Ayrıca Genelkurmay ile de bir anlaşma yapılarak, sınırlı da olsa ordu personelinin de yol yapımında kullanılması konusunda mutabakata varılmıştı. Öncelikli olarak üç ana yolun yapımına hız verilmişti. Birincisi, Adana ile denizi bağlayan, ikincisi Toprakkale--Fevzipaşa

---

94 Munson, s. 72.

95 Munson, s. 77.

96 Department of State, *Third Report to Congress on Assistance to Greece and Turkey*, U.S. Govt. Print. Off., Mayıs 1948.

97 Gürbüz, s. 182.

hattı ve üçüncüsü de İskenderun ile Erzurum'u bağlayacak olan yoldu. Bu yolların koşulları düşünüldüğünde Amerikan misyonunun İskenderun limanına gelecek olan malzemelerin gerektiğinde hızlı bir şekilde Erzurum'a ve dolayısıyla açılacak olan bir doğu cephesine hızlı bir şekilde ulaştırılmasına öncelik verdiklerini söyleyebiliriz. Yardım malzemelerinin kullanımıyla ilgili tüm tüketilebilir askeri masrafların Türk hükümeti tarafından ödenmesi istenmişti.⁹⁸ Yol yapım programında kullanılan Amerikan malzemeleri ve Amerikan uzmanlarının maaşları yardım programı tarafından, Türk çalışanlar ve diğer gerekli malzemeler Türk hükümeti tarafından ödenmekteydi.⁹⁹

Truman Doktrini ardından çıkan 75 numaralı yasa kapsamında verilen ve Türkiye ile ABD arasında imzalanan 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmayla sağlanan askeri yardımlar, Amerikan Kongresi'nde sağlanan uzatmalarla 1949 ve 1950 yıllarında da devam etmiştir.¹⁰⁰ 1949 yılında Amerikan yardımlarında kapsamlı bir değişiklik yapan Karşılıklı Savunma Yasası ile beraber askeri yardımlar Askeri Yardım Programı Hibeleri ve diğer yardım programları altına alınmıştır. Sonuç olarak, Truman Doktrini kapsamında alınan yardımlar üç senelik bir dönem içinde incelenebilir. 1961'de kurulan ve tüm Amerikan yardım kuruluşlarını tek çatı altında toplayan USAID'in (United States Agency for International Development, Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Örgütü) sağladığı verilere dayanarak, yardımların cari fiyatlarla toplam 158.600.000 doları bulduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹ 1950 Haziranı itibariyle Türkiye için ayrılan toplam askeri yardımın 264 milyonu bulunduğu belirtilse de, bu yardımların tamamı ya kullanılmamıştı ya da 75 numaralı yasa kapsamına girmemekteydi.¹⁰² Karşılıklı Savunma Kanunu kapsamında verilen askeri

---

98 FRUS, 1948, Cilt IV, s. 98.

99 Department of State, *Third Report to Congress on Assistance to Greece and Turkey*.

100 George Marshall, DOSB, "Request for Continuing Aid to Greece and Turkey", U.S. Govt. Print. Off., Washington, 28 Şubat 1948, s. 298-299. George Marshall, DOSB, "Extension of Aid to Greece and Turkey", U.S. Govt. Print. Off., Washington, 3 Mart 1948, s. 346-348. 75 nolu yasanın devamını sağlayan maddeler daha sonra Marshall Planı için çıkarılacak olan 1948 Dış Yardımlar Kanunu'nun (Foreign Assistance Act of 1948) üçüncü başlığı altında çıkarılmıştır. (Foreign Assistance Act of 1948, Public Law 472, 80th Congress, 2nd session, Title III, The Greek-Turkish Assistance Act of 1948.)

101 United States Agency for International Development, *U.S. Overseas Loans and Grants*, Bureau for Legislative and Public Affairs, U.S. Agency for International Development, Washington D.C., 2005, <http://purl.access.gpo.gov/GPO/LPS74907>.

102 NARA, Subject File: Turkey 1947-50, "Second Progress Report on NSC 42/1, "United States Objectives with Respect to Greece and Turkey to Counter Soviet Threats to United States Security", approved as Governmental Policy on March 23, 1949." 15 Haziran 1950.

teçhizat ile 75 ve 472 numaralı yasalar kapsamında verilen teçhizatı birbirinden tamamen ayırmak mümkün değildir.¹⁰³ Ancak, Kongre'nin Truman Doktrini kapsamında sağladığı yardımlardan 158,6 milyonluk kısmının Türkiye tarafından kullanıldığının rapor edildiği söylenebilir. Amerikan misyonunun verdiği raporlardan bu yardımların nasıl kullanıldığına dair genel bir bilanço çıkarmak mümkündür. Aşağıda genel hatlarıyla gerçekleştirilen malzeme yardımları, teknik eğitimler ve örgütsel dönüşümler açıklanacaktır.

Yardımlar kapsamında gerçekleştirilen yeniden organizasyon ile Türk ordusunun kapasitesi azaltılmıştı. Böylece, devlet bütçesinin içindeki savunma harcamalarının azaltılmasının ve artan fonlarla Türkiye'nin ekonomik gelişimine katkıda bulunacak projelerin hayata geçirilmesinin planlandığını, hem Türk hem de Amerikan yetkilileri daha yardım başlamadan önce çeşitli şekillerde savunmuştu. Ancak Truman Doktrini yardımlarının tamamlandığı dönemde (ve daha sonra görebileceğimiz gibi ileriki yıllarda) savunma bütçesinin genel bütçedeki payında gözle görülür bir azalma olmadığı gibi aksine artış yaşanmıştı.

Yardım programının en önemli öğelerinden biri de, Amerikan misyonundaki askeri uzmanların Türk ordusunda gördükleri önemli bir eksiklik olan astsubayların eğitimi idi. Bu konuda bir yasa çıkarılması için önerilerde bulunmuşlardı. Astsubay programı daha sonra Marshall Planından alınacak karşılık fonları ile finanse edilmeye çalışılmıştı. Ordunun üst kademelerindeki değişim de yardım programının bir parçası olarak sunulmuş, 100'den fazla kıdemli albay ve generalin Demokrat Parti'nin iktidara gelişinin ardından emekli edilmesi, yardım programının etkinliğine bir katkı olarak sunulmuştu. General Gürler, Kanatlı ve Paransel gibi isimlerin Genelkurmay'ın üst kademelerine getirilmesinden övgüyle bahsedilmişti.¹⁰⁴

Kara Kuvvetleri'ne top, zırhlı, uçaksavar, piyade ve sıhhi malzemeleri, motorlu araçlar, cephane, liman taşımacılığı araçları ve ağır silahlar, telsizler gibi çok çeşitli malzemeler sağlanmıştı. Türkiye'ye 125 M-24 ve onun gibi hafif zırhlı ama hızlı olan 250

---

103 472 numaralı yasanın üçüncü başlığına göre 75 numaralı yasada sağlanan yardımlar uzatılmıştı. (FRUS, 1949, Cilt 6, GPO, Washington DC, 1974, s. 1661.)

104 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5-MSP/2-2552, "Analysis of Military Aid Program to Turkey, 22 May 1947 to 31 December 1951", 16 Şubat 1951.

adet M-36 tankı sağlanmıştı.¹⁰⁵ ABD'nin Türkiye'ye orta kuvvetteki M-4 tipteki tanklar yerine hafif zırhlı M-24 tankları sağlaması, yardımın savunma amaçlı olduğunu gösteren başka bir kanıttır. 1950 başı itibariyle, 7300 kamyon, 871 Quonset çadırı, 1000 adet telsiz, 10.000 adet telefon teslim edilmişti.¹⁰⁶ Kara grubu kapsamında Türkiye'deki eğitimlerden Ağustos 1950 itibariyle 16.872 Türk askeri, Amerika'daki eğitimlerden ise 281 asker faydalanmıştı.¹⁰⁷

Amerika'nın yapacağı deniz kuvvetleri yardımının etkin bir şekilde kullanılmasının sağlanması için Gölçük'teki tesislerin toptan yenilenmesi planlanmıştı. Yenileme planlarının yanında, Deniz Kuvvetleri'ndeki personelin eğitimi en önemli görevlerden biriydi. Temmuz 1948'de Deniz grubu malzemelerinin neredeyse tamamı Türkiye'ye ulaşmıştı.¹⁰⁸ Deniz kuvvetleri için 11 gemi, sekiz mayın gemisi, bir ikmal gemisi, bir ağ gemisi, bir küçük tanker ve dört denizaltı sağlanmıştı.¹⁰⁹ Ayrıca az miktarda ağır silah, liman yapım malzemesi, elektronik aletler ve diğer malzemeler gönderilmişti. Gemiler için 54 subay ve 284 asker eğitimden geçmişti. Denizaltılar için 16 subay ve 32 asker eğitim görmüştü. Toplamda Deniz grubu kapsamında Türkiye'deki eğitimlerden Ağustos 1950 itibariyle 2.759 Türk askeri, Amerika'daki eğitimlerden ise 896 asker faydalanmıştı.¹¹⁰

1949'da iki Amerikan destroyeri USS Landsdowne ve USS Lardner Türkiye'ye gönderilmişti. Gölçük'teki Liman güçlendirilmiş ve 600 kilovat kapasiteli bir dizel jeneratör

---

105 Munson, ss. 88-91.

106 Munson, s. 124.

107 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5-MAP/9-2950, "Monthly Progress Report of Aid to Turkey Program – August 1950", 29 Eylül 1950.

108 Munson, ss. 80-81.

109 Gemiler ile ilgili anlaşma 30 Aralık 1947'de ABD tarafından sunulmuş, 22 Mart 1948'de prensipte Türkiye tarafından kabul edilmiştir. (NARA, M-1292, Roll 12, 867.34/12-3047 ve 867.34/3-2248, Donanma için alınan bazı gemilere dair anlaşma.) Wilson, donanma programının kara ve havaya göre daha az önemli olsa da denizaltıların, o ana kadar Türkiye'ye sağlanan en önemli araç olduğunu yazmıştı. Gösterişli olmayan basit bir seremonin yeterli olacağını aksi takdirde Sovyetler'in Türkiye'yi Amerikan birimlerinin yönettiğine dair propagandasının güçlendirileceğini savunmuştu. (NARA, M-1292, Roll 12, 867.34/3-2448, 24 Mart 1948 tarihli telgraf.)

110 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5-MAP/9-2950, 29 Eylül 1950.

kurulmuştu. Toplamda dört eski Amerikan destroyeri Türkiye'ye gelmişti.¹¹¹ Deniz Kuvvetleri'ne mayın çıkarma ve denizaltılara uygun olanlar dışında, herhangi bir çıkarma gemisi sağlanmamıştı.¹¹² Türkiye'ye sağlanan dört destroyer ve bir araştırma gemisi, Amerikan donanmasının ihtiyaç fazlalarıydı.¹¹³ Daha sonra 1960'larda Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmak istediği müdahale, çıkarma gemilerinin olmaması ve ABD'nin verdiği diğer malzemelerin önceden planlanan hedefler dışında kullanılmaması konusunda verdiği ultimatom nedeniyle ertelenmişti.

1947'de Türkiye'nin bir hava kuvvetleri akademisi bulunmuyordu. Ayrıca kıyı bombalama konusunda herhangi bir tecrübe ve eğitim mevcut değildi.¹¹⁴ Yardımlar çerçevesinde, Amerika'dan T-6 ve AT-11 eğitim uçakları, P-47 taarruz uçakları ve A-26 bombalama uçakları, gelmişti. Berlin Ablukası nedeniyle geciken C-47 taşıma uçakları da daha sonra Türkiye'ye varmıştı.¹¹⁵ Bu uçakların kullanımı için binlerce havacı subay ve asker eğitimden geçmişti. Eskişehir'deki havacılık okulunda 125 öğrenci eğitim görmekteydi.¹¹⁶ Hava grubu kapsamında Türkiye'deki eğitimlerden Ağustos 1950 itibarıyla 4.456 Türk askeri, Amerika'daki eğitimlerden ise 311 asker faydalanmıştı.¹¹⁷

Türkiye'ye sağlanan uçaklar, genelde Amerika'nın kullandığı dört motorlu ve uzun mesafeli uçaklardan farklı olarak iki motorlu ve kısa mesafeliydi. Genelde savunma veya vur kaç yapabilme kapasitelerine sahiptiler. Bu uçaklar, olası bir Sovyet saldırısında Türkiye ordusunun kara kuvvetlerine destek olması amacıyla verilmişti. Böylece Sovyet işgalinin yavaşlatılması düşünülüyordu. Ancak bu uçaklarla Sovyet kuvvetlerine karşı

---

111 "Turkish Aid Program, Military Assistance to Turkey" *Truman Library*, Papers of Harry S. Truman, Official File, B File'dan aktaran Gürbüz ss. 184-185.

112 Munson, s. 82.

113 *Foreign Aid Appropriation Bill for 1949: Hearings before the Subcommittee of the Committee on Appropriations, House of Representatives, 80. Congress, 2. Session*, United States Government Printing Office, Washington, 1948, s. 632.

114 Munson, s. 79.

115 Munson, s. 122-124.

116 *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5-MAP/9-2950, 29 Eylül 1950.

117 *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5-MAP/9-2950, 29 Eylül 1950.

Şekil 2.2: Truman Doktrini Yardımlarıyla İlk Aşamada Yapılması Planlanan Yollar

mutlak bir üstünlük sağlanması mümkün gözükmüyordu.¹¹⁸ Hava grubu kapsamında kontrol kuleleri, destek binaları, radar yapımlarının yanında telsiz kuleleri ve araç gereçleri sağlanarak, Türk hava sahasında uçuşların güvenliğini arttırıcı çalışmalar yapılmıştı. İzmir’de Hava Mühendisleri Akademisi kurulması sağlanmıştı. Hava grubunun en önemli çalışma alanlarından biri, uçak pistlerinin ve üslerinin iyileştirilmesiydi. Truman Doktrini yardımları döneminde hava grubu, pistlerin mevcut koşulları ve ihtiyaçları konusunda alan araştırmaları yapmış ve tespitlerini Washington D.C.’ye iletmişti.¹¹⁹

Yol grubunun asıl amacı, sivil görünümlü olsa da, “askeri öncelikli” yolların yapımını sağlamaktı. Bu programla İskenderun ve onun yedeği olarak düşünülen Karataş limanlarının sırasıyla Erzurum ve Adana’ya bağlanması planlanıyordu. İskenderun’dan Toprakkale’ye ve oradan 850 km’lik bir yol ile Erzurum’a bağlantı kurulması planlanıyordu. Karataş’tan Adana’ya, oradan Tarsus ile Toprakkale’yi bağlayan ve Adana’nın içinden geçerek iki liman arasını bağlayan bir hat düşünülüyordu. Son olarak da Tarsus’dan Ulukışla’ya geçecek bir yol yapılacaktı. Böylece H şeklinde, sol kenarı sol ve sağ altlarda limanlar olacak şekilde, sol üstte Ulukışla ve sağ üstte Erzurum olacak bir planlama yapılmıştı (Bkz. Şekil 2.2). Yol yapımı için ayrılan 5 milyon dolar böyle büyük çapta bir program için yeterli olmamıştı. 1948 Eylülü’nde Türkiye, yol programı için ayrılan 5 milyon

118 Munson, s. 86-88.

119 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5-MAP/9-2950, 29 Eylül 1950.

doların tamamının malzemeler, taşıma maliyetleri ve Misyon görevlilerinin maaşları için kullanılmasını, Türkiye'nin ise yol yapım masraflarını üstlenmesini kabul etmişti.¹²⁰

1948 kışının sert geçmesi ve Türk ordusunun kar makinelerinin olmaması nedeniyle, 1949 için gelecek yardımlarda değişiklik yapılmış ve kar makinelerinin ve hava tahmini istasyonlarının getirilmesi istenmişti. Sovyet askerlerinin kış koşullarında savaşma deneyimi düşünüldüğünde, Türkiye'nin karlı yolları açamıyor olması Amerikalılar tarafından kabul edilmez görülmüştü.¹²¹ 1949 ortalarında Toprakkale-Erzurum yolu neredeyse tamamen tüm hava durumlarında geçilebilir hale getirilmişti.¹²² 1949 Temmuzunda yol grubu misyondan ayrılarak ECA kapsamına alınmış ve Bayındırlık Bakanlığı 9 yıl içerisinde 23.000 kilometrelik yol yapımı planladıklarını açıklamıştı.¹²³ Böylece temelde askeri amaçlı olan yol programı sivil bir özellik edinmişti. Türkiye tarihinin ilk modern yol haritası misyon tarafından hazırlanmıştı.¹²⁴ Truman Doktrini yardımları içerisinde ve sonrasında yol programına takriben ABD, 70 milyon, Türkiye 140 milyon dolar harcamıştı. Program, Türkiye'nin de sürekli destek vermesi sayesinde genişlemiş ve yardım programının en başarılı parçası olmuştu.¹²⁵ Karayolları programı başladıktan sonra toplam yol uzunluğu üç kat artmıştı.¹²⁶ Ancak bu yeni yol programı ile beraber ulaşımında karayollarına öncelik verilmesiyle diğer ulaşım araçları geri plana atılacaktı. Amerikan misyonunun sağladığı otomobil ve yol yapım malzemelerinin bu dönüşümde büyük bir payı olduğu göz ardı edilemez.¹²⁷

---

120 FRUS, 1948, s. 98.

121 Munson, s. 118.

122 Robinson, İskenderun ile Erzurum'u bağlayan yolun bir noktada uçurum kenarında olduğunu ve bir bomba ile etkisiz hale getirilebileceğini, üstelik bu yola alternatif daha düz bir rotanın daha olduğu, neden bu hattın seçildiğini anlayamadığını rapor etmişti. (Richard Robinson'dan Walter Rogers'a mektup, 4 Ekim 1948, Institute of Current World Affairs Arşivleri, <http://www.icwa.org/Reports.asp>, s. 5.)

123 Gürbüz, s. 182.

124 Munson, s. 121.

125 Jones, s. 153.

126 Jones, s. 52.

127 Güney hattında askeri savunma amaçlı yapılan yollar haricinde, Edirne, İzmir, Konya, Ankara gibi bir çok şehri kapsayan yol yapım çalışmalarına yardım sağlanmıştır. Ancak bu yardımlar Marshall Planı kapsamına alındığı için bu bölüm içine dahil edilmemiştir. Yol grubunun çalışmalarının devamına ileriki bölümlerde değinilecektir.

G. Truman Doktrini'nden Marshall Planı'na Geçiş

Türkiye'yi ziyaret eden ABD Başkanı Bill Clinton 15 Kasım 1999'da TBMM'de yaptığı konuşmada Truman Doktrini'ne atıfta bulunarak *"Soğuk Savaş'ın başlangıcında, Başkan Truman, Türkiye'nin bütünlüğünü korumak için, Amerika'nın kaynaklarını seferber edeceğini ilan etti. Truman doktrini, ilişkimizi kaynaştırdı ve Amerika'nın Soğuk Savaş sonrası ilişkilerinin temelini oluşturdu."* demişti.¹²⁸ Gerçekten de Truman Doktrini ve buna bağlı imzalanan yardım anlaşması, dış yardımların başlangıç noktası olmasa da, Soğuk Savaş boyunca Türkiye-ABD ilişkilerinin nirengi noktalarından biri olmuş, daha sonra imzalanan anlaşmaların sürekli referans verdiği bir metin halini almıştır. Alınan askeri yardımlar, hem donanım hem de eğitim açısından Türk ordusunun büyük bir dönüşüm geçirmesini sağladığı gibi, Türkiye'nin de Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) katılımına giden süreçte büyük bir araçsallık görevi görmüştü. Türk ordusunun ağırlıklı olarak sahip olduğu Alman malzemeleri terk edilmiş, Amerikan ordusunun yöntem ve taktikleri benimsenmiş, böylece ileride NATO ordusunun bir parçası haline gelmek ve birlikte hareket etmenin yolu da açılmıştı.

Amerikan misyonunun Haziran 1948'de önerdiği yönde Milli Savunma Bakanlığı'nın yeniden örgütlenmesi ve sivil kontrole alınması için 21 Ekim 1948'de karar alınmış¹²⁹ ve 1949 Haziranı'nda tüm ulusal güvenlik birimleri Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştı.¹³⁰ Ayrıca, 1948 Ağustosuna kadar yıllık ödeneklerle belirlenen ve sağlanan dış yardımların uzun vadeli planlar çerçevesinde verilmesi için çalışmalara başlanmıştı. Yunanistan ve Türkiye'ye yardım koordinatörlüğünü yapan McGhee, Dışişleri Bakanlığı'na uzun vadeli yardım planları için çalışmalar yapılması gerektiğini yazmıştı. Müşterek Kurmay Başkanları tarafından incelemeler yapılmış ve Kasım 1948'de bir rapor verilmişti. Buna göre aynen Truman Doktrini planlarında olduğu gibi, Türkiye'nin yardım gelene kadar Sovyetler'e dayanabilmesi için planlar öngörülmüştü. Ulusal Güvenlik Konseyi, bu planı Mart 1949'da kabul etmişti. 1949 Ekimi'nde kabul edilen Karşılıklı Savunma Yardımı

---

128 *Hürriyet*, "Teşekkür Ederim", 16 Kasım 1999'dan alıntılan Selcen Korkmazcan, "Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri", Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s. 83.

129 Munson, s. 116.

130 Güler, ss. 84-85.

Kanunu (*Mutual Defense Act*) ile bu plan yasal zemine kavuşmuştu.¹³¹ 1949 yılında çıkan kanun, yardımların tek elde toplanması için yapılmış bir girişimin ilk adımıydı. Böylece askeri yardım programı geniş çaplı olarak resmen başlamış oluyordu.¹³²

1950 Askeri Yardım Programı'na bakıldığında Türkiye ordusunun güçlendirilmesi için yardımlara devam edilmesi öngörülürken, genel strateji açısından Türkiye'nin savunması öncelikli listede yer almıyordu. Aslında ABD stratejik planlarında bambaşka öncelikler yer alıyordu. Türkiye'nin yardımlar aracılığıyla güçlendirilmesi, Sovyetler'in saldırısına karşı yavaşlatıcı bir gücün oluşturulmasını sağlayacaktı. 1946'da Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Boğazlar ile ilgili taleplerde bulunması, İran'dan askerlerini çekmekte gecikmesi gibi nedenlerle, Amerikan stratejistler, olası bir Üçüncü Dünya Savaşı'nda izlenecek yolları belirlemek için Pincher dizisi adı verilen planları hazırlatmıştı. Bu planlar içinde Türkiye'yi ilgilendireni ise Griddle adı verilen plandı.¹³³ Bu plana göre Türkiye'ye yeni bir rol verilmişti. Saldırı durumunda Türkiye olabildiği sürece dayanacak ve bu süre içerisinde Mısır'daki Amerikan B-29 bombardıman uçakları, Britanya'daki uçakların menzili dışında kalan Urallardaki ilgili hedefleri bombalayacaktı. Bu plana göre, Sovyetler'in Kafkaslar'dan yapacağı bir saldırı ile, Filistin'e kadar gelen hattı alması ve Türkiye'ye karayolları ile gelecek yardımları engelleyebilecekleri tahmin edilmekteydi. Griddle Planı'na göre Türkiye'de üs edinmenin şu avantajları vardı:

Süveyş Kanalı'nın savunmasını güçlendirmek,
Uçakların daha az yakıt harcayarak daha etkin çalışması,
Moskova ve güneyindeki Sovyetler bölgesini menzil alanı içerisine almak,
Uzun menzilli uçaklar için bir geçiş noktası olmak,
Boğazların kontrolünü sağlayıp ve Sovyetlerin geçişini engellemek.¹³⁴

Truman Doktrini açıklandığı sırada, neredeyse tüm Amerikan sivil ve askeri bürokrasisi Türkiye'de bir üs elde etmenin Sovyetler'e karşı taktik bir üstünlük sağlayacağından emindi. Ayrıca Türkiye'nin Sovyetler'i yavaşlatması ve Boğazlar'ı kapatması da ayrı bir

---

131 Kuniholm, ss. 16-17.

132 Gregory S. Mazul, *Formation of U.S. Security Assistance Policy 1947-1959*, Air Force Institute of Technology, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ohio, 1997, s. 64.

133 Griddle planı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Melvyn P. Leffler and David S. Painter, *Origins of the Cold War: An International History*, Psychology Press, 2005, ss. 122-123.

134 Cohen, ss. 64.

avantaj sağlayacaktı. BK'nın verdiği notayı müteakip sağlanan Truman Doktrini yardımlarının temel gerekçelendirilmesinde ve savunmasında da bu savaş planlarındaki olasılıklar göz önüne alınmıştı. Truman yardımlarının temel amacı Sovyet saldırısını engelleyemese de yavaşlatmaktı. Böylece, Orta Doğu bölgesinin ve petrollerinin ele geçirilmesinin engellenmesi, engellenemezse de, ele geçirilmeden önce kullanılmaz hale getirilmesi düşünülüyordu.¹³⁵ İskenderun bölgesine odaklanmış bir savunma hattı, Orta Doğu petrollerini koruduğu gibi Mısır'daki havaalanları ve iletişim araçlarının da güvenliğini sağlayacaktı.¹³⁶

Amerikalı yetkililer, Sovyetler'in sanayi bölgelerini doğuya doğru taşımak istediğini ve özellikle Ploest, Kharkov ve Bakü bölgelerini koruma amaçlı hareket ettiğini düşünüyordu. Sovyetler'in korumak istediği bu bölümler, Türkiye'de sağlanacak üsler aracılığıyla saldırıya açık hale gelecekti. Griddle Planı'nın bu amacı, askeri yardımlar aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.¹³⁷ Adana'ya yapılan havaalanı sayesinde, B-29 uçakları ile Sovyetler Birliği'nin Romanya ve Kafkaslar'daki topraklarının menzil içine girerek bombalanabileceği hesaplanıyordu. Griddle Planı içerisinde yer alan ve yol programının ana iskeletini oluşturan İskenderun-Erzurum yolu aracılığıyla, Türkiye'nin Sovyet saldırısına karşı topraklarının bir kısmını Sovyet kontrolüne bırakarak İskenderun hattında savunmaya çekilmesi öngörülüyordu. Amerikalılar Türkiye'nin üç cephede, Boğazlar, Karadeniz ve Kafkaslar üzerinden saldırıya uğrayabileceğini ve ordusunun çoğunu İstanbul'da kaybedeceğini tahmin ediyordu. Bunun yerine yavaşça geri çekilme ve İskenderun hattında son bir savunma yapmalarını öneriyorlardı. İşte bu nedenle Truman Doktrini ile gelen yardımların içindeki yol programının ana çıkış noktası İskenderun Limanı'ydı. Leffler'e göre, yardımın bu stratejik nedenlerinin açıklanmaması için, Türkiye'nin ekonomik sıkıntıları ve savunma harcamalarının bütçesinde yarattığı yük bir gerekçe olarak kullanılmıştı. Leffler, Türkiye'nin yardım alan ilk ülkelerden biri olmasının *"bir Sovyet saldırısının beklendiğinden değil, savaşı yürütme, hava üslerini koruma ve Orta Doğu petrollerini kollama açısından potansiyel faydası"* nedeniyle olduğunu savunmaktadır.¹³⁸ Diğer yandan, gerçekten bir Sovyet saldırısı gerçekleşmesi durumunda *"Amerikan stratejisi Türk toprak bütünlüğünü koruma amaçlı değil, Sovyetler'in Orta Doğu'ya bir saldırısını olabildiğince geciktirmeye yönelik bir*

---

135 Cohen, s. 52.

136 Leffler, 1985, ss. 813-818.

137 Cohen, s. 54.

138 Leffler, 1985, s. 824.

stratejiyi Türklerin benimsemesini ikna etmeye yönelikti."¹³⁹ Amerikan askeri misyonunun lideri General McBride amaçlarını şu sözlerle özetlemişti:

Yardım programının amacı Türk Silahlı Kuvvetlerinin mücadele potansiyelini arttırmak. Mevcut yardım programı Rusları durduramaz ama yardımcı olabilir... Burada (Türkiye’de) yeterince malzeme var, bu sayede Sovyetler Birliği’nin Türkiye’yi alması, pahalı bir girişim olacaktır. Birçok Rus ölecektir. Ana fikir budur. Buraya Amerikan erkeklerini getirmektense basitçe malzeme sağlayarak Türk işgücünden faydalanmak bizim için daha ucuz.¹⁴⁰

Havacı General Hoag ise Türkiye’ye olan yardımın kârlılığını şu sözlerle ifade etmişti:

Birleşik Devletler dışında hiçbir ülkede harcanan dolarların getirisi Türkiye’deki kadar çok değil. Türklerin işbirliği ve gaye hissiyatı bir harika. Bu paranın Amerika’ya büyük dönüşleri olacak.¹⁴¹

Türk Hükümeti’nin bu stratejileri bilinçli bir şekilde mi, yoksa bilinçsiz bir şekilde mi kabul ettiği, Türkiye Cumhuriyeti ve özellikle Dışişleri Bakanlığı’nın arşivleri tam olarak kullanıma açıldığında anlaşılabilecektir. Ancak, Türkiye’nin askeri yardımları kabul ediş koşullarının ve özellikle bu yardımların daha sonraki ikili ilişkilerin temelini oluşturduğu düşünüldüğünde Türkiye’nin güvenliği ve kalkınma sorunları açısından birçok soruna gebe olduğu söylenebilir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, bu sorunların bıraktığı mirasın, Marshall Planı kapsamında alınan yardımlar ile Karşılıklı Güvenlik Anlaşmaları’yla alınan yardımları nasıl etkilediği incelenecektir.

---

139 Cohen, s. 65.

140 Richard Robinson, “American Aid to Turkey,” *Institute of Current World Affairs*, Kasım 1948, s.2.

141 Robinson, “American Aid to Turkey,” s. 2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MARSHALL PLANI YARDIMLARI VE TEKNİK DESTEK

... Avrupa Kalkınma Planı, sadece Avrupa veya kalkınmayla ilgili değildi; bundan çok daha büyük bir amacın ürünüydü. Aslında, Marshall Planı’nın eşsizliği, Avrupa, Kuzey Amerika ve Üçüncü Dünya’yı birbirine yeniden inşa edilmiş ekonomik ilişkiler ağıyla bağlayan bir öngörüyle savaş öncesi ekonomik düzenin dağılışına cevap vermesiydi. Marshall Planı’nın cüretkarlığı —ve gerçek cesareti— Batı Avrupa sanayilerine sağladığı sermaye ve hammaddelerin miktarında değil, yeni bir uluslararası düzen kurmaya verdiği katkısındadır.

Robert Wood, ss. 30–31

Truman Doktrini kapsamında alınan askeri dış yardımlar ikinci senesine girdiğinde, günümüzde Marshall Planı olarak bilinen ve resmi adı Avrupa Kalkınma Planı olan ekonomik dış yardımlar programı yürürlüğe girmişti. Bu bölümde Marshall Planı kapsamında alınan ekonomik dış yardımların yanı sıra, Teknik Destek Programı kapsamı altında sağlanan yardımlar, eğitimler, raporlar, öneriler ve bunların Türkiye üzerindeki etkileri incelenecektir.

Amerikan Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasıyla başlangıç sinyali verildiği¹ ve kendisinin adını alacak olan dış yardım planı, Türkiye'nin ekonomik kalkınma planlarını gerçekleştirmesi için bir umut oldu. Marshall Planı, Avrupa'nın savaştan sonra yaşadığı yıkımı atlatması ve ekonomik olarak toparlanması amacıyla hazırlanmış gibi görünse de, ekonomi-politik açıdan birbiriyle bağlantılı iki hedefe sahipti. Birincisi, ABD'nin sermaye ve tüketim mallarının satışını yapabileceği pazarlara olan ihtiyacıydı. Marshall Planı'nın tasarlandığı dönemde ABD'nin ihracatı, ithalatının iki katıydı ama Avrupa'da yeniden canlanma sağlanmazsa karşılıklı ticaretin giderek azalacağı ortadaydı. Savaş sonrasında Avrupa'da ABD mallarına talep çoktu ama bu malları ödemek için gerekli dolar, Avrupa ülkelerinde mevcut değildi. Bu durumda ya Amerika borç verecekti, ya da Avrupa'nın yeniden yapılanması için bir strateji geliştirilecekti.² Marshall Planı yardımları ve bu yardımlar kapsamında döviz ihtiyacı olmadan yapılan satışlar, ABD'nin Avrupa ile Transatlantik ekonomisini kurmasını sağlayacaktı. İkinci olarak, savaş sonrasında Avrupa ülkelerinin yaşadığı travma ve sosyo-ekonomik kriz, komünist ve sosyalist partilerin güçlenmesine olanak sağlamıştı. Sosyalist partilerin iktidar ortağı olarak hükümetlerin içinde yer almasını istemeyen ABD, Marshall Planı yardımlarını, bu partilerin iktidardan uzak kalması için bir dış politika aracı olarak kullanmak istiyordu. Farklı görünen bu iki amaç birlikte ortak bir hedefe hizmet ediyordu. Marshall'ın Harvard'da yaptığı konuşma ile ilk defa gündeme gelen program, Avrupa'daki sıkıntıyı ekonomik toparlanma ile çözerken, siyasi olarak da Avrupa ülkelerini Sovyet nüfuzundan uzak tutmayı amaçlıyordu.³ Bu bağlamda planın temel hedeflerinden biri Batı Avrupa'da muhalif sol

1 Aslında, Marshall'ın 5 Haziran'da yaptığı konuşmasından bir ay önce Dean Acheson, Avrupa'da artan ekonomik sorunların kapsamlı bir şekilde çözülmesi gerektiğini söyleyen bir konuşmayı 8 Mayıs'ta Cleveland, Mississippi'de yapmıştı. Ancak, bu konuşma kamuoyunda Marshall'ın konuşması kadar büyük bir yankı yaratmamıştı. (Stanley Hoffmann ve Charles S Maier, *The Marshall Plan: A Retrospective*, Westview Press, Boulder, 1984, s.126.)

2 Walter LaFeber, *America, Russia, and the Cold War, 1945–1990*, McGraw–Hill, New York, 1991, s. 59.

3 Vernon W. Ruttan, *United States Development Assistance Policy: The Domestic Politics of Foreign Economic Aid*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996, s. 39.

partilerin hükümet dışı kalmalarının sağlanmasıydı.⁴ Dışişleri Bakanı Marshall, Senato Dışişleri Komitesi'nde yaptığı konuşmada, Avrupa Kalkınma Programı'nın Avrupa'daki güç dengesini sağlayacağını ve bir anlamda hayatı dengeye getireceğini öne sürmüştü. Marshall'a göre yardım programı sağlanmazsa, çıkabilecek olan yeni bir dünya savaşında ulusal güvenlik için devasa kaynaklar ayırmak gerekebilecekti.⁵

Marshall Planı, Truman Doktrini'nde olduğu gibi, ABD'nin değişen dünya konjonktürünü algılayarak, güç dengesi içerisinde kendisine hegemon bir konum elde etmek, zaten sahip olduğu güçlü konumu sağlamlaştırmak için gerçekleştirdiği bir eylemdi. Bu açıdan, Soğuk Savaş'ın ikinci sembolik olayının dış yardımlar bağlamında gerçekleşmesinin, savaş sonrası dünyada, ekonomi politiğin ne kadar öne çıktığının bir göstergesi olduğu söylenebilir. ABD, Batı Avrupa ülkelerinin güçlü ekonomilerinin eninde sonunda toparlanacağını farkında olarak, bir an önce harekete geçmeye ve savaş sonrası yeniden yapılanmanın öncüsü olmaya karar vermişti.

Plan hakkında ilk resmi görüşme 27 Haziran 1947'de Birleşik Krallık, Fransa ve Moskova arasında üçlü bir toplantı olarak yapıldı. Ancak toplantıda ABD'nin belirlediği ortak planlama ve programla yardım dağıtılması teklifi, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından reddedildi. Molotov, Avrupa'nın yapılandırılması ile ilgili Paris'teki konferansta ülkelerin ihtiyaçlarının merkezi olarak belirlenmesine karşı çıkıyor ve bunun egemenlik haklarına aykırı olduğunu ve ülkelerin ihtiyaçlarının kendileri tarafından belirlenmesi gerektiğini söylüyordu. Molotov, Batıların hareketlerinin Avrupa'yı birleştirmeyeceğini aksine ikiye böleceğini düşünüyordu.⁶ Aslında ABD'li yöneticiler Avrupa ekonomilerinin SSCB'den uzaklaşıp, Avrupa bütünleşmesine dâhil olmasını istiyorlardı. Sovyetlerin Marshall Planı'na katılması beklenmiyor ve istenmiyordu. Molotov'un plandaki ABD kontrolünü reddetmesi ABD, BK ve Fransa için şaşırtıcı olmamıştı. Hatta, Dışişleri Bakanı Bevin güçlü bir Birleşik Krallık olmazsa, Avrupa'nın kontrolünün Sovyetlere geçeceğini savunarak, Sovyetler Birliği'ni Marshall Planı dışında bırakmak istemişti.⁷ Daha son-

---

4 Michael Cox ve Caroline Kennedy-Pipe, "The Tragedies of American Foreign Policy: Further Reflections," *Journal of Cold War Studies* 7, No. 1, Kış 2005, s. 109.

5 Robert A. Pollard, "The National Security State Reconsidered: Truman and Economic Containment, 1945-1950", Michael James Lacey (Ed.), *The Truman Presidency* içinde, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cambridge, 1991, s. 214.

6 Cox ve Kennedy-Pipe, ss. 120-121.

7 Cox ve Kennedy-Pipe, ss. 110-113.

ra, Marshall Planı'na alternatif olarak Doğu Avrupa için Molotov Planı hazırlanacak ve Kominform'un kuruluşu ilan edilecekti. Bir anlamda Marshall Planı ile beraber Avrupa ekonomik ve siyasi olarak iki kutba kesin bir biçimde ayrılmıştı.

Sovyetlerin plan dışında kalması üzerine, 12 Temmuz'da BK ve Fransa 16 ülkenin davet edildiği ikinci bir toplantı düzenledi.⁸ 12 Temmuz'da on altı ülkenin biraraya geldiği toplantıda, Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi (Committee for European Economic Cooperation, CEEC) oluşturuldu. Komite, dört yıllık bir program hazırlayarak 22 Eylül'de ABD'ye bir rapor sundu. Marshall Planı, 16 ülkede toplam 12 milyar dolar yardım aktarımını öngörüyordu.⁹ Doğrudan ve dolaylı yardımlarla toplam 22 milyar dolarlık ticaret açığının kapatılması planlanıyordu.¹⁰

Bu arada, Marshall Planı'nın yasal zeminin oluşturulması için 3 Nisan 1948'de Kongre'den Dış Yardım Yasası (Foreign Assistance Act of 1948) kapsamında yer alan Ekonomik İşbirliği Yasası (Economic Cooperation Act of 1948¹¹) çıkarıldı. Kongrenin etkili üyeleri, başta Vandenberg olmak üzere, Avrupa Kalkınma Planı yarasının kabul edilebilmesi için, bu yardım programını bağımsız bir kuruluşun yönetmesini şart koştular. ABD'deki etkili iş adamlarının da verdiği destekle, yasa bu şekilde çıkarıldı ve Ekonomik İşbirliği İdaresi (Economic Cooperation Administration, ECA) kuruldu. ECA'nın başına, Studebaker Şirketi'nin başkanı olan Paul G. Hoffman getirildi. ECA'de ABD'nin Avrupa'daki temsilcisi olarak Ticaret eski Bakanı W. Averill Harriman, ABD Özel Temsilcisi sıfatıyla atandı.

ECA, Marshall Planı yardımlarını kontrol edebilmek için iki farklı mekanizmaya sahipti. Birincisi, ECA'nın onayıyla hazırlanan projeler vasıtasıyla yardımların dağıtılmasıydı. Yardım malzemeleri bu projelerde yer almadığı sürece ve ECA ülke misyon şefi ve genel merkezi onaylamadıkça dağıtılamıyordu. İkinci olarak, karşılık fonlarındaki yerel para birimleriyle tutulan hesaplar ECA'nın kontrolüne ve yine onayına tabiiydi. Bu fonlardaki paralar da, önceden belirlenen ve ECA onayından geçmek zorunda olan programlardaki kaynaklara aktarılabilirdi.¹²

---

8 Ruttan, s. 40.

9 Foreign Aid Entry, by Katherine Sibley, Ed. Alexander DeConde, Richard Dean Burns, and Fredrik Logevall, *Encyclopedia of American Foreign Policy*, Scribner, New York, 2002, s. 95.

10 David Cushman Coyle, *A Brief Survey of United States Foreign Economic Cooperation since 1945*, Church Peace Union, New York, 1957, s. 10.

11 Foreign Assistance Act of 1948, Economic Cooperation Act of 1948, 80th Congress, 2nd Session, Chapter 169, April 3, 1948.

12 Ruttan, s. 41.

A. Türkiye'nin Marshall Planı Kapsamına Alınışı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin ekonomisi, Avrupa ülkelerinin uğradığı yıkıma kıyasla iyi gibi görünse de, altyapı açısından birçok soruna sahipti. Savaş sırasında elle tutulur bir döviz ve altın birikimi yapılmış gibi görünse de, bu birikim dış ticaret açığı ile kolayca eritilebilecek düzeydeydi. Türkiye'nin hafif sanayi sektörü, halen kendisine uzun vadeli kalkınma planlarını finanse edecek katkı değeri vermekten uzaktı. Savaş sırasında Almanya gibi ülkelere yapılan hammadde ihracıyla ticaret fazlası veriliyor gibi görünse de, tarım ağırlıklı olan ihracat rakamları, hava koşullarına göre değişen hasılat nedeniyle oldukça hassas bir dengede ilerliyordu. Nitekim emtia fiyatlarındaki oynamalar ve değişen hava koşulları Türkiye'nin ileride gıda yardımı isteyecek bir düzeye gelmesine bile neden olacaktı.

Bu şartlarda, Türk yetkililerin uzun vadeli ekonomik kalkınma planlarına girişmek için birtakım girişimlerde bulunduğundan, 1947 İktisat Planı'nı yürürlüğe sokabilmek için ABD'den 500 milyon dolarlık bir yardım talebi olduğundan ilk bölümde bahsedilmişti. Gerek Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması yardımları döneminde, gerekse Truman Doktrini yardımları sırasında, Türkiye'ye ekonomik kalkınma amaçlı yardımlar için Dünya Bankası'na başvurması konusunda çeşitli telkinler olmuştu. Ancak Dünya Bankası'nın yeni kurulması ve yeterli sermayeye sahip olmaması, Türkiye'ye proje tabanlı yardımlar yapmak istemeleri ve Türkiye'nin de uygulayacağı programlarla ilgili detaylı programlar sunmaması nedeniyle, ekonomik yardımlar sürekli askıda kalmıştı.

İşte bu noktada, Türkiye, kalkınma programının hayata geçirilmesi için Marshall Planı'nın imdada yetişeceğini düşünmüştü. Ancak Marshall Planı, Türkiye'nin ekonomik gelişimi için ihtiyaç duyduğu gereksinimlere göre planlanmamıştı. Türkiye, Paris'te yapılan Onaltılar Toplantısı'na ekonomik kalkınmasına yardımda bulunulması beklentisiyle katılmıştı. Türkiye, CEEC toplantısında 615 milyon dolarlık bir yardım teklifinde bulundu. Türkiye'nin hazırladığı kalkınma programı önerisinde dış yardımlar ve iç kaynaklarla beraber toplam 729,9 milyon dolarlık yatırım yapılması öngörülmüyordu. Bunun 317,45 milyonu iç kaynaklardan, 268,97 milyonu Avrupa Ödemeler Birliği kaynaklarından, 97,24 milyonu Dünya Bankası kaynaklarından, 45,64 milyonu da iç rezervlerden karşılanacaktı. En başta gelen yatırım kalemleri, 212,1 milyon dolar ile demiryolları, 77 milyon ile tarım,

61,4 milyon ile Zonguldak kömür madenleri ve ardından deniz, demir ve kara yollarının yapım ve yürütme maliyetleriydi.¹³

Türkiye'nin Paris'teki konferansta yaptığı sunum, katılımcılar tarafından beğenilmemişti.¹⁴ Marshall Planı'nın ulusal kalkınma değil, savaş yaralarını sarma amaçlı olduğu gerekçesiyle Türkiye'nin başvurusu reddedildi.¹⁵ Türkiye'nin Marshall Planı için hazırladığı öneriler, plan kapsamında başarılabilecek hedeflerden ziyade uzun vadede gerçekleştirilebilecek bir kalkınma planı olarak algılanmış ve gerçekçi bulunmamıştı. Türkiye'nin önerdiği plan içerisinde tarımın gelişimi konusunda yaptığı tahminler abartılı, enerji istasyonları kurulması, petrol üretiminin arttırılması ise aşırı iyimser bulunmuştu.¹⁶ Türkiye'nin 615 milyon dolarlık yardım talebine karşılık aldığı reddin gerekçeleri şunlardı:

1. Türkiye Avrupa'nın yeniden inşasına katkıda bulunabilecek durumdaydı.
2. Türkiye'nin sonraki 15 ay için yeterli altın ve döviz mevcuttu.
3. Türkiye savaştan yıkım almadan çıkmıştı.
4. Türk sanayii görece gelişmişti ve savaş öncesi seviyelere göre de artış göstermişti.¹⁷

Fransa ve Birleşik Krallık yetkilileri, Türkiye'nin Marshall Planına katılımına sıcak bakmıyor, katılacaksa da payının düşük olmasını istiyordu. Türkiye'nin payının artırılmasının kendilerine düşecek payı azaltacağını düşünüyorlardı.¹⁸ Ancak ABD'li yetkililer, Avrupa'daki meslektaşları gibi çekimser değildi. Türkiye'nin savaştan doğrudan zarar görmeden çıkmış olsa da, Plan dışında kalmasının yaratacağı siyasi sonuçların farkındaydılar. ABD'nin Türkiye ile ilgili planları sadece siyasi veya stratejik de değildi. Türkiye'nin Avrupa kalkınması içerisinde farklı bir rol edinebileceğini ve plan kapsamında Türkiye ekonomisinin bu rolü yerine getirmesi için gerekli planlamaya yönlendirilebileceği düşünülmüştü. Buna göre, ABD Özel Misyonu'nun hazırladığı bir raporda, Türkiye'nin Avrupa Kalkınma Planı içerisinde yer almasının temel gerekçesi olarak Batı Avrupa ülkelerinin dolar karşılığı satın alacağı tarım ürünleri ve hammadde üretimi ve ihracatını

---

13 ECA, *Turkey Country Study*, s. 37.

14 Robinson, *ECA Operation in Turkey II*, s. 3.

15 Senem Üstün, "Turkey and the Marshall Plan: Strive for Aid," *Turkish Yearbook of International Relations* 27, 1997, s. 34.

16 Üstün, ss. 39–40.

17 Richard Robinson, *ECA Operation in Turkey II, Part Two*, Institute of Current World Affairs, 1950, s. 3.

18 Üstün, s. 38.

arttırması için Türkiye ekonomisinin kalkınması gerektiği savunulmuştu. Böylece Türkiye, Avrupa'nın istikrarına da katkıda bulunacaktı. Misyonun sunduğu program, tarım üretiminin arttırılması, gerekli yakıt ve enerjinin sağlanması, ulaşım hatlarının kurulması üzerinedi. Türkiye'nin bir tarafında mal fazlası oluşurken diğer tarafında mal kıtlığı olmasının, bu ulaşım ağının eksikliği nedeniyle oluştuğuna vurgu yapılmıştı. Yeterli ihracat için de temel ve ucuz ulaşımın gerekli olduğu belirtilmişti.¹⁹ Planın ilk aşamasında, Türkiye'nin yardım almaktan ziyade, tarım ve maden ihtiyaçlarını karşılayan bir konumda olması istenmişti.²⁰ Diğer yandan, Türkiye, Avrupa Kalkınma Planı'nın kurulmasına katkıda bulunmakta oldukça hevesli olsa da, bu planların kendisini bir Atlantik Paktı planı içerisine alınmasını geciktireceği ve hatta engelleyeceği endişesini de taşımaktaydı.²¹ Tüm bu endişelere rağmen, Türkiye'nin Batı Blok'u içinde yer almak isteğinin baskın çıkması, ABD'nin Türkiye'yi Sovyetler'e karşı bir cephe ülke olarak görmesi ve ekonomik kalkınmaya ABD'nin belirlediği çerçevede katılmasını sağlamak için yukarıda bahsedilen ekonomik planlama konusundaki görüş ayrılıkları (geçici olarak) bir kenara konmuş ve Türkiye'nin Plan içerisine katılımına karar verilmişti.

1. Ekonomik İşbirliği Anlaşması

ABD, Marshall Planı'nın uygulanması için Ekonomik İşbirliği Yasası kapsamında, her ülkeyle Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları adında çerçeve anlaşmalar imzalıyordu. Bu bağlamda, 3 Temmuz 1948 Bakanlar Kurulu kararı ile Dışişleri Bakanlığı'na ABD ile Marshall Planı hakkında bir anlaşma imzalanması için mektup teatisi yetkisi verilmişti.²² Marshall Planı'nın Türkiye'deki hukuksal zemini oluşturan Ekonomik İşbirliği Anlaşması 4 Temmuz'da Amerikan Büyükelçisi Wilson ile Dışişleri Bakanı Sadak arasında imzalandı. 4 Temmuz 1948 anlaşmasının kapitülasyonlar benzeri ayrıcalıklar içerdiğine ilişkin endi-

---

19 *National Archives and Records Administration*, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963 (Bundan sonra NARA, CP, RG 469 olarak kısaltılacaktır.), Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, 14 Ocak 1950.

20 Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945–1958*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 55.

21 *Foreign Relations of the United States, 1949*, Cilt VI, GPO, Washington DC, 1974, ss. 1649–1650.

22 BCA, 030.18.01.02.116.45.1, 3 Temmuz 1948, Bakanlar Kurulu Kararı. Kararda imzalardan üçü eksiktir.

şeler yaygındı.²³ Bu nedenle, kabine kararıyla, ikili anlaşmanın gazetelerde yayınlanmasına engel olunmak istenmişti.²⁴ Aşağıda gizlenmek istenen ve daha sonra Türkiye ile ABD arasındaki birçok anlaşmanın 1947 Anlaşması gibi sıkça atıfta bulunduğu ve dış yardımların olduğu kadar siyasi ve askeri ilişkilerin de belirleyici olan bu Anlaşma'nın maddeleri açıklanacaktır.

Birinci Madde ile Türkiye, ABD Kongresinden çıkan 1948 Ekonomik İşbirliği Kanunu ve bu yasaya bağlı olarak imzalanan 16 Nisan 1948 tarihli Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi'nin prensiplerine bağlı olarak, sözleşmenin imzacısı diğer ülkelerle beraber Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü kapsamında beraber çalışacağını teyit etmişti. Ayrıca Türkiye, sağlanacak olan yardımların, ABD Hükümeti tarafından belirlenmiş usullere göre kullanıldığından emin olacağını garantisini vermişti.

İkinci Madde ile Türkiye, yardımların etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için elinden gelen tüm çabayı göstereceğini taahhüt etmişti. Buna göre yardımların anlaşmanın ruhuna göre kullanılması ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın belirlediği program çerçevesinde, diğer ülkelerle işbirliği içinde gerçekleştireceğini kabul etmişti. Bunun için de ekonomik istikrarın devam ettirilmesi ve üretim artışının sağlanması için gerekli önlemlerin alınmasına vurgu yapılmıştı. İkinci Madde'nin son fıkrası ile programın katılımcısı olan ülkelerle arasındaki ticareti kısıtlayan tüm engellerin kaldırılacağı kabullenilmişti. Ayrıca bu maddeyle Uluslararası Mülteci Örgütü'nün yönergelerine göre gerekli yardıma katkıda bulunacağı kabullenilmişti. Türkiye'nin sonraki yıllarda Bulgaristan'dan göç eden Türk kökenli mülteciler için ECA yardımları içerisindeki karşılık fonundan harcamalar yapmasının bu madde kapsamında gerçekleştiği söylenebilir.

Üçüncü ve Dördüncü Maddelerle ABD ve Türkiye arasındaki ödemeler konusunda garantiler verilirken, Beşinci madde ile ABD vatandaşlarının plan çerçevesinde Türkiye'ye yapacakları ziyaretlere izin verileceği belirtilmişti. Altıncı Madde ile, Türkiye ve ABD'nin yardım programının planlamaları konusunda karşılıklı işbirliği ve proje hazırlanması ön görülüyordu. Yedinci Madde ise yardımın uygulamaları konusunda halkı bilgilendirmek

---

23 Bu endişeleri taşımada Türkiye yalnız değildi. Anlaşmada yardımı alacak ülkeyi bağlayan koşullar diğer ülkelerin imzaladıkları Ekonomik İşbirliği Anlaşmalarında da yer alıyordu. (Vibeke Sorensen, *Denmark's Social Democratic Government and the Marshall Plan 1947-1950*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen, 2001, s. 71.)

24 Üstün, s. 38.

amacıyla yayınlar yapılması-
nın teşvik edilmesini öngörü-
yordu. Bir anlamda Marshall
Planı'nın propagandası yapı-
lacak ve halka Amerikan yar-
dımlarının yararları hakkında
bilgi verilecekti. Bu propagan-
da araçları kitapçıklar, broşür-
ler ve gazete haberleri şeklinde
yazılı olabileceği gibi, ABD'de
özel olarak hazırlanmış pos-
terler, filmler ve radyo prog-
ramları gibi görsel de olabile-
cekti. Ancak, Marshall Planı
filmleri propaganda çalışma-
ları olmaları nedeniyle uzun
yıllar ABD'de gösterilemedi.
Charles Maier'in bahsettiği
"üretim siyaseti"nin pratikteki
uygulama alanı olan bu film-
ler ve diğer propaganda araçları

Şekil 3.1: Marshall Planı Propaganda Posterlerinden Biri
(Kaynak: The George C. Marshall Foundation)

Marshall Planı'nın üretkenliğe ve verime yardımcı olacağı ve Avrupa'nın geçmişten gelen deneyimlerini, Amerika'nın yeni makineleriyle birleştireceği fikrini yaymaya çalışıyordu.²⁵ Bunun bir örneğini Şekil 1'deki posterde görmek mümkündür. Marshall Planı filmleri, sadece yardımın anlatılması ile sınırlı değildi.²⁶ Gösterildiği ülkelerde kömünizmin etkisini kırmayı amaçlayan öğeler de taşıyordu.²⁷

25 Elizabeth Heffelfinger, "Foreign Policy, Domestic Fiction: Government-Sponsored Documentaries and Network Television Promote The Marshall Plan At Home," *Historical Journal of Film, Radio and Television* 28, No. 1, Mart 2008, ss. 2-3.

26 Bu propaganda filmleri ile ilgili bir inceleme için bkz. İren Dicle Aytaç, *Marshall Planı Filmleri (1948-1953): Türkiye Örneği*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

27 Heffelfinger, s. 11.

Son olarak, Sekizinci Madde ile Türkiye, yardımların uygulanması için bir misyon kurulmasını ve Dokuzuncu Madde ile yardımlarla ilgili bir ihtilaf çıkması durumunda Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne başvurulacağı kabul ediliyordu. Bu “Özel Misyon” üyelerinin, ABD Büyükelçiliği'nin bir parçası olarak aynı diplomatik ayrıcalıklara sahip olacakları kabul edilmişti. Aşağıda bu Misyon ve yardımların Türkiye'de uygulanışı açıklanacaktır.

B. Türkiye'de Marshall Planı Yardımlarının Uygulanış Süreci

Ekonomik İşbirliği Anlaşması uyarınca, Türkiye'de Marshall Planı yardımlarının yürütücüsü olarak özel bir Misyon kurulmuştu. Bu Misyon, ECA yönetimi altında çalıştığı için ECA Misyonu olarak adlandırılmıştı. Buna benzer misyonlar katılımcı olan tüm ülkelerde kurulmuştu. Türkiye'deki Misyonun başına Şef sıfatıyla New York'lu bir avukat ve Dış İlişkiler Konseyi (Council on Foreign Relations, CFR) üyesi²⁸ olan Russell Dorr ve yardımcısı olarak da Orren R. McJunkins getirilmişti. Misyon, önceki bölümde bahsedilen JAMMAT adlı askeri yardım misyonundan ayrı bir biçimde örgütlenmişti. Ankara'daki ABD Büyükelçisi'nin gözetimi altında ama özerk bir biçimde çalışacaktı. Tarım, Madencilik (Sanayi), Ticaret ve Ödemeler, Yol Programı, Halkla İlişkiler, Programlama ve Denetleme birimlerine sahipti.²⁹ (Bkz. Şekil 3.2) Teoride Misyon Şefi, projelerin onayında son söze sahipti. 17 Amerikalı ve iki Türk ile çalışmaya başlayan Misyon, üç sene sonunda 59 Amerikalı ve 77 Türk çalışana sahipti.³⁰

Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden iki gün sonra 15 Temmuz'da Bakanlar Kurulu kararıyla Amerikan Kredileri Komitesi kurulmuştu. Bu komite bir anlamda yardımların eşgüdümünü sağlayacaktı ama komitede Maliye Bakanlığı'nı temsilen yer alan Maliye Müfettişi Suat Başar tarafından hazırlanan bir raporda, ilk ay içerisinde raporların hazırlanması için yaşanan eşgüdüm eksikliği ve verilerin toplanamaması

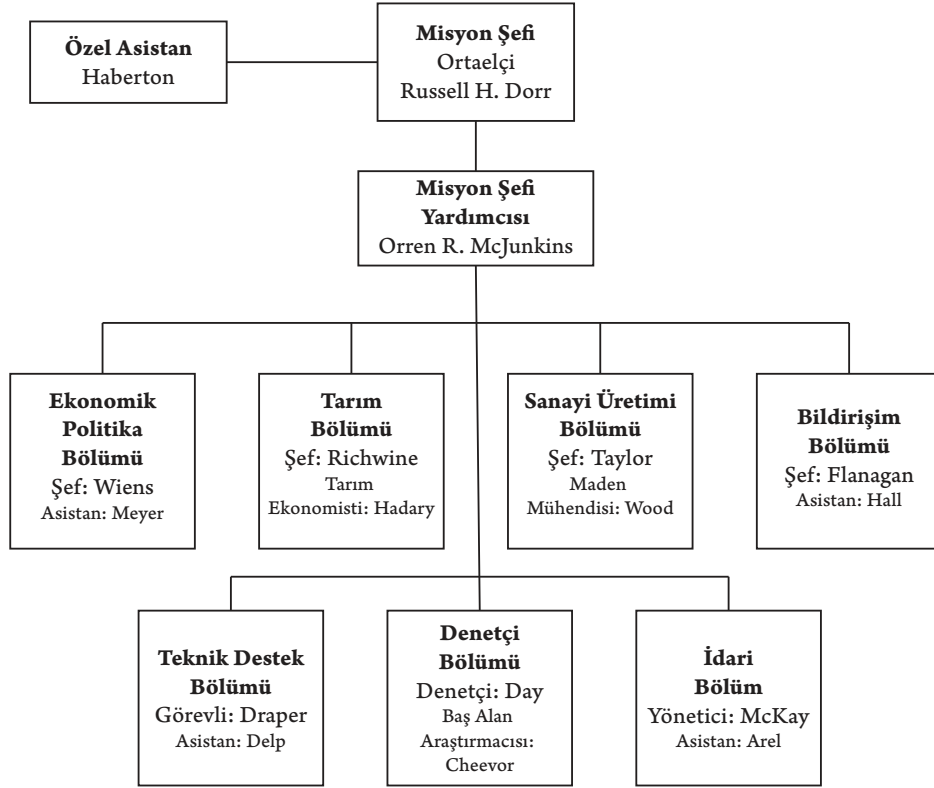
---

28 Barry Machado, *In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today*, George C. Marshall Foundation, Lexington, 2007, s. 86.

29 Richard Robinson, *ECA Operation in Turkey II, Part Two*, s. 31.

30 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Classified Subject Files, Box 29–31, Senato Dışişleri Komitesi'nin Ziyareti Vesilesiyle Sunulan Ek Rapor, ECA Programının Türkiye'deki Sonuçları, 23 Temmuz 1951.

Şekil 3.2: ECA Türkiye Özel Misyonu–Örgütsel Şema

Kaynak: NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Classified Subject Files, Senato Dışişleri Komitesi'nin Ziyareti Vesilesiyle Sunulan Ek Rapor, ECA Programı'nın Türkiye'deki Sonuçları, 23 Temmuz 1951 tarihli şemadan tercüme edilerek oluşturulmuştur.

gibi konulardan şikâyet edilmişti.³¹ Komiteye verilen sorumlulukların genişliği düşünülünce, komitenin bu konuda çok yetersiz kaldığı açıktı. Amerikan Misyonu da bu konuda ileride çok şikâyet edecekti. Nitekim Marshall Planı içerisinde yapılacak yardımların uzun vadeli uygulaması aşama aşama aşağıdaki gibi planlanmıştı:

1. Katılımcı ülkelerdeki özel girişimciler ve çiftçiler ticari etkinlikleri ve hasılatlarıyla ilgili verileri kendi hükümetlerine aktaracaktı.
2. Katılımcı ülkeler ulusal kalkınma programlarının analizi için üretim, tüketim ve dış ticaret hedeflerini ve ödemeler dengesi tahminlerini OEEC'ye gönderecekti.
3. OEEC, ulusal programları inceleyip, önerilerini ECA'ye iletcekti.

31 BCA, 030.01.87.549.6, Tarih yok, takriben Ağustos 1948, Suat Başar'ın raporu.

4. Bu arada OSR (Office of Special Representative Paris, Özel Temsilci Bürosu) OEEC ve ECA'ye danışmanlık yapmaktaydı.
5. ECA, OEEC'nin programı üzerinde stoklar ve yönergelerle göre istediği değişiklikleri yaparak onaylayacaktı.
6. OEEC, ECA'nın programını OSR aracılığıyla son kez müzakere edecekti.
7. Kabul edilen programlar katılımcı ülkelere iletilecek ve yıllık ödeneklerin ne kadar olduğu ve nasıl kullanılacağı ECA tarafından açıklanacaktı.³²

Marshall Planı yardımları yukarıda anlatılan kurumsal yapı içerisinde yürütülecekti ama yardımların dağıtımı için farklı biçimler ve usuller belirlenmişti. Aşağıda bu yardım biçimleri ve bu yardım türlerinden Türkiye'nin nasıl faydalandığı anlatılacaktır.

1. Yardımların Biçimi

Marshall yardımları çeşitli yollarla katılımcı ülkelere dağıtılmaktaydı. İlk önemli ayırım yardımların doğrudan veya dolaylı biçimde sağlanmasıydı. Doğrudan yardım, ABD'den veya diğer dolar bölgelerinden Birleşik Devletler doları ile yapılan alımlar şeklinde yapılmaktaydı. Doğrudan yardımların ülkeler tarafından satın alınmasından sonra, bu yardım miktarları, projeler çerçevesinde yerel para birimleri olarak karşılık fonlarından kullanılıyordu.

Dolaylı yardım Avrupa bölgesi para birimleri ile Avrupa ülkelerinden yapılan alımlar şeklinde ama Avrupa Ödemeler Birliği (önceki ismiyle Avrupa İçi Ödemeler Sistemi) aracılığıyla sağlanan ABD dolarları ile finanse edilmekteydi. Yardımlar ABD mali yılları çerçevesinde yıl ortasında başlayıp, yıl ortasında bitiyordu. Buna göre, 1 Temmuz'da başlayan mali yıl, 30 Haziran'da tamamlanmaktaydı. Bu nedenle, yardımların mali yılları 1949 veya 1950 gibi değil; 48/49, 49/50, 50/51 ve 51/52 olarak adlandırılmıştır. Marshall Planı'nın resmen 1952 yılı ortasında sonlandırılmasının sebebi de bu mali yıllara göre ödenek ayrılmasıdır. Marshall Planı yardımları bu mali yıllara göre doğrudan ve dolaylı yardımlar olarak incelenecektir.

---

32 Economic Cooperation Administration, *Information for American Businessmen on the Marshall Plan*, U.S. Government Printing Office, 1949.

a. Doğrudan Yardım

Doğrudan yardım borç veya hibe şeklindeydi. Hibeler geri ödemesizdi. Türkiye, hibe edilen her dolar karşılığı Türk lirasını Merkez Bankası'ndaki karşılık fonuna yatırıyor. Bu fonun yüzde 95'i üretim programlarına, kalan yüzde 5'i ise ABD Misyonunun idari masrafları ve ABD depolama programı için ihtiyaç duyulan stratejik malların alımı için ABD'nin kullanımına ayrılıyordu.³³ Borçlar ise karşılık fonuna yatırılmıyordu. Borçlar, ABD'ye 35 yıl sonra yüzde 2,5 faiz ile geri ödenecekti.

Marshall Planı ile alınan doğrudan yardımların ülkeleri döviz sıkıntısına sokmadan işleyebilmesi için karşılık fonları (*counterpart funds*) adı verilen bir sistem kurulmuştu. Bu sistem içerisinde yardım malzemeleri normal ticaret kanalları aracılığıyla bir şirket tarafından ithal ediliyor ve alıcıya satılıyordu. Bu ürünün bedeli Türk lirası olarak aracı banka, oradan da TCMB'deki karşılık fonu hesabına yatırıyordu. Satılan malın bedeli ECA tarafından yurtdışındaki satıcıya döviz olarak ödeniyordu. Alıcı tarafından karşılık fonu hesabına yatan Türk lirası ise, daha sonra ECA'nın onaylayacağı projeler için saklanıyordu. Sadece hibe olarak sağlanan yardımlar karşılık fonu hesabına yatırıyordu.³⁴ Böylece çift taraflı bir işlev gören karşılık fonlarının döviz darboğazı yaratmadan uluslararası ticareti kolaylaştıracağı ve yardım için ek bir fon oluşturacağı düşünülüyordu.

Marshall Planı içerisindeki ülkelere karşılık fonlarından kendi para birimleri olarak sağlanan yardımlar, çekme hakları aracılığıyla işlemekteydi. Buna göre, belirli miktardaki ithal mal ve hizmet almak isteyen ülke çekme haklarından kullanmakta, ihraç ettikleri mal ve hizmetlere karşılık olarak da çekme hakları elde etmekteydi. Eğer bir ülkenin diğer ülkelere satışları aldıklarından daha fazlaysa, bu fazlalık miktar karşılık fonlarından doğrudan hibe yardımı olarak sağlanıyordu. İthalat yapan firmalar, aldıkları malların ederini karşılık fonuna kendi para birimleri üzerinden ödemekteydi. Karşılık fonu ve bu fondan yapılan çekme hakları, bir nevi dolar kıtlığına bir çözüm sunarak, para birimleri arası dönüşüme ihtiyaç duymadan Marshall Planı içerisindeki ülkeler arasındaki dış ticareti artırma amacı güdüyordu.³⁵

---

33 Marshall Planı sonrası bu oran yüzde 10'a çıkarılmıştı.

34 Machado, s. 87.

35 Richard Robinson, *ECA Operation in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1950, s. 12.

Marshall Planı kapsamında karşılık fonlarının kullanımı aracılığıyla yapılan yardımlar satıcı ve alıcılar açısından şu şekilde işlemekteydi. Yardım alacak ülke ihtiyaçlarını ECA'ye iletliyordu. ECA, ihtiyaçlar Avrupa Kalkınma Planı'nın yönergelerine uygunsa, tedarik yetkisi veriyordu. Bu yetki alındıktan sonra, yardımı alacak ülkedeki "müşteriler" olası satıcılarla normal ticaret yolları ile pazarlık yapıyorlardı. Örneğin tarım makineleri için böyle bir yol izlenirken, sadece Amerikan hükümeti veya diğer hükümetler tarafından satılabilecek olan mal ve hizmetlerde, devlet kurumlarıyla temasa geçiliyordu. Türkiye'de, Zonguldak Limanı için inşaat malzemeleri ve kömür madenciliği dışında tüm alımlar normal ticaret kanallarından yapılmaktaydı. Kömür madeni ve liman yapımı malzemeleri, Washington D.C.'deki Türk Ekonomik Misyonu aracılığıyla yapıliyordu. Özel sektörden veya devletten olsun, ECA, satıcının normal piyasa ücretlerinden daha yüksek fiyatlandırma yapmamasını sağliyordu. Mal veya hizmet satın alındıktan sonra, ithal edilen bu ürünün Türk lirası karşılığı aracı banka vasıtasıyla Merkez Bankası'ndaki Karşılık Fonu hesabına Türk lirası olarak yatırılıyordu. Ürünün döviz üzerinden bedeli satıcıya ECA tarafından ödeniyordu. Böylece, yardımı alan devlet döviz eksikliği yaşamadan ithalat yapmış oluyor, hem de Karşılık Fonu'nda ECA'in ve yardımı alan hükümetin onaylayacağı projelerde kullanılmak üzere bir para birikiyordu.³⁶

OEEC, Marshall Planı yardımlarının dağıtımını yaparken, Avrupa'nın üretim kapasitesinin artmakta olduğunu göz önüne alarak, daha önceden Amerikan kaynaklarından alınması düşünülen birçok kalemin Avrupa'dan alınmasını kararlaştırmıştı. Türk tarafı, OEEC önerilerini incelediğinde önceden yapılan planlamaların gerçekleştirilebilmesi için daha öne çekim hakları olarak ayrılan dövizin yatırım amaçlı kullanılması gerektiği kanaatine varmıştı. Amerikan Misyonu'nun da tavsiyesiyle, Türk hükümeti çekme haklarındaki miktara eşit olacak döviz Marshall Planı yardımları ile aynı taban içerisinde, Avrupa Kalkınma Planı finansman programı altına almayı kabul etmişti. Böylece, Türk yetkililer projeler için yapılacak başvuruları, çekme hakları kaynakları üzerinden gerçekleştirecek şekilde yapmayı da kabul etmişti.³⁷

---

36 Economic Cooperation Administration, *Information for American Businessmen on the Marshall Plan*, U.S. Government Printing Office, 1949.

37 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, 1949 yıl sonu raporu.

Marshall Planı ile alınan ve ECA karşılık fonlarından ödenen tüm ithal mallar normal ticari kanallar aracılığıyla geliyorsa da, Türkiye örneğinde bu devlet kontrolünde yapılmaktaydı. Tüm ithal ürünler Ticaret Bakanlığı lisansı almakta, tarım makineleri, Tarım Bakanlığı onayından geçmekte, madencilikle ilgili olanlar Eti ve Sümerbank sözleşmeleri ile alınmakta ve yol makine ve araçları Bayındırlık Bakanlığı tarafından alınmaktaydı.³⁸ İstisnai bir yöntem olarak, karşılık fonlarından Bulgaristan göçmenleri için 30 milyon liralık bir kısım ayrılmıştı. Bu miktarın yaklaşık 15 milyonu Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü'ne bu göçmenlerin Türkiye'ye yerleştirilmesi için tahsis edilmişti.³⁹

Doğrudan yardımların bir ülkeye tahsis edilmesi, yardımların gerçekten o ülkenin eline ulaşması, o yardım için karşılık fonu hesabına yatması ve daha sonra karşılık fonu hesabından yatırımlar için kullanılması arasında büyük zaman aralıkları vardı. Reyman, bu durumu, aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

Ödeneklerin belirlenmesi ile yardımın gerçekten alınması arasında gözle görülür bir zaman farkı vardı. Her hangi bir zamanda, yardımın bir ülkeye ayrılması ile tedarik yetkisi verilmiş gerçek harcamalar arasında ciddi bir uyumsuzluk olabiliyordu. Örneğin, 30 Haziran 1949'da, katılımcı ülkelere yapılan ödenekler 5,9 milyar doları buluyordu, bu ödeneklere tekabül eden tedarik yetkileri toplam yaklaşık 5,4 milyardı ama yola çıkan malların toplam değeri sadece 3,9 milyar dolardı. Dolayısıyla, Marshall Planı veri setleri, daha önce bahsedilen eksikleriyle beraber, yardıma karar verilmesi ile malların gerçekten gönderilmesi arasındaki gecikme nedeniyle, belirli bir zaman aralığı için alınan yardımı göstermesi açısından iyi bir ölçüm yöntemi değildir.⁴⁰

Bu duruma çözüm olarak, Reyman, ülkelere ulaşan yardım malzemelerine karşılık olarak yatırılan karşılık fonlarının, anlık olarak yardımın ne kadar yapıldığını göstermesi açısından daha nesnel bir veri sunduğunu savunmaktadır. Reyman'ın hazırladığı görselde Türkiye'ye ayrılan yardımlar (yıllık ödenekler) ile gerçekten alınan yardım arasındaki zaman farklılığı görülebilir (Bkz. Şekil 3.3). Diğer yandan, alınan yardımların yarısına yakın kısmına denk gelen karşılık fonlarında biriken miktarlar, ECA onayı olmadan kalkınma amaçlı projelerde kullanılmadığı için, o dönemde alınan yardımların ekonomiye etkisini

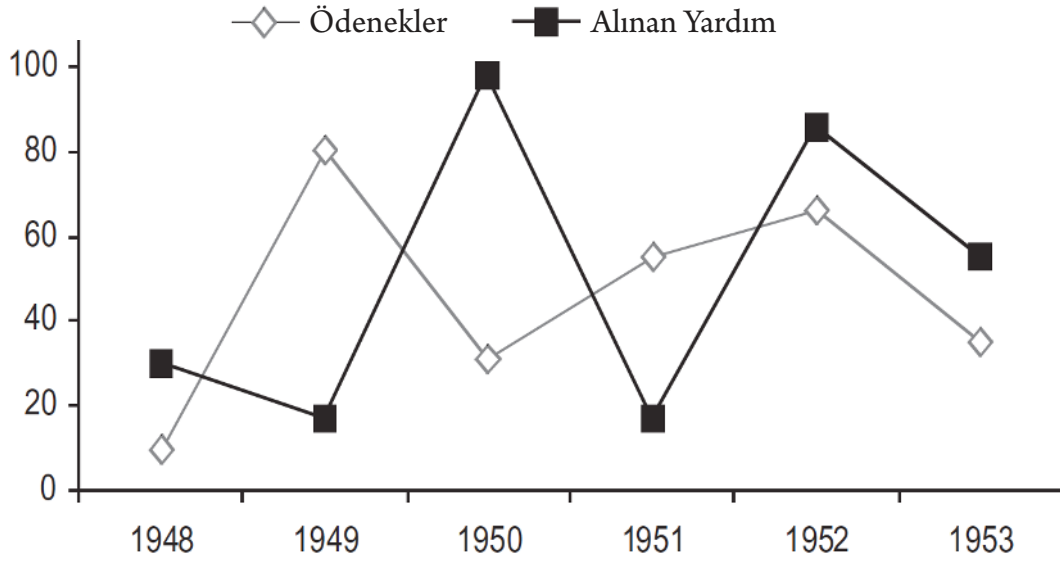
---

38 Robinson, *ECA Operation in Turkey II*, Part Two, s. 5.

39 BCA, 030.18.01.02.126.65.15, 21 Eylül 1951, Bakanlar Kurulu Kararı.

40 Dafne C. Reyman, "The Economic Effects of the Marshall Plan Revisited", John A. Agnew and J. Nicholas Entrikin (Ed.), *The Marshall Plan Today Model and Metaphor* içinde, Routledge, London, 2004, s. 98.

Şekil 3.3: Türkiye’de Marshall Planı Ödenekleri ve Gerçekleşen Yardımlar Arasındaki Farklılık

Kaynak: Reymen, s. 114.

göstermesi açısından tek başına yeterli değildir. Bu projeler ancak onay geldikten ve karşılık fonu serbest bırakıldıktan sonra hayata geçirilebilmektedir. Bu nedenle, karşılık fonlarında biriken miktarın yanında, karşılık fonundan kullanılabilen miktarlara da bakılmalıdır. Bu zaman farklılığının bir örneği, yardımların yapıldığı dönemde yayımlanan ve bir anlamda Marshall Planı’nın propaganda aracı olan Marşal Planı adlı üç aylık broşürlerde görülebilir. Bu broşürlerde verilen rakamlar genelde ayrılan ödenekleri değil, karşılık fonlarından yapılan kullanımları göstermektedir. Bu nedenle doğrudan yardımlarla ilgili mali yıllarda belirlenen ödeneklerle bu broşürlerde verilen karşılık fonları kullanımları arasında farklılıklar mevcuttur.⁴¹

ECA kapsamında alınan yardımlar için yatırılan karşılık fonlarından sivil amaçlı kullanılan kalemler büyüklük sırasıyla, Etibank, Yol programı, Tarım Bakanlığı, teknik destek, tarım sayımı, Ankara’da hastane ve hemşirelik okulu ve de Bulgaristan’dan gelen göçmenler için yapılan yardımlardı. Bunların tamamı 137 milyon lira tutarındaydı. Ayrıca özel sektöre girişim için kredi açılması için Ziraat Bankası ve Sınai Kalkınma Bankası’na da 70 milyon liraya yakın bir fon ayrılmış, 1951 sonu itibariyle bunun 43 milyonu kullanılmıştı. Özel sektör için ayrılan karşılık fonları şu sektörlerdeki projelere verilmişti: çimento, ilaç

41 Ayrıca gizlilikleri nedeniyle, askeri nitelikli yardımların ayrıntıları bu broşürlerde yer almamıştır.

fabrikaları, pamuk işleme, soğuk hava depoları, meyve ve sebze depoları, tarım makineleri, tamir atölyeleri ve sulama teçhizatı. 1951 sonunda uygulamaya geçmese de MSA döneminde uygulanmak üzere Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na, Astsubay Eğitimi Projesi'ne, çeşitli askeri yardımlara ve 1951, 1952 yıllarının askeri bütçelerinde kullanılmak üzere fonlar ayrılmıştı. Askeri projeler için ayrılan kaynaklar, o güne kadar yapılan sivil projelere göre çok daha fazlaydı.⁴² Karşılık fonundaki sivil harcamalara özel sektör için ayrılan ama kullanılmayan fon dâhil edilse bile askeri harcamaların altında kalmaktaydı.⁴³

Tablo 3.1'de, Mart 1952 sonuna kadar karşılık fonu hesabı kullanımları sektörel bazda gösterilmektedir. Yaklaşık olarak kullanılan 350 milyon Türk Lirası, resmi kura göre takriben 125 milyon dolarlık hibeye karşı yatırılmış miktarın ECA onaylı projeler için kullanıldığını göstermektedir. Mart 1952'ye kadar hesaplarda biriken (kullanılan ve kullanılmayan) toplam karşılık fonları yaklaşık 476 milyon liraydı. USAID'in verdiği rakamlara göre, Haziran 1952 sonuna kadar karşılık fonlarının 175,4 milyon dolarlık (491,1 milyon lira) kısmı harcanmıştı.⁴⁴

Diğer yandan, karşılık fonlarının yarattığı tek sıkıntı gecikmeli kullanılabilirmeleri değildi. Teoride kusursuz işleyeceği düşünülen karşılık fonları, enflasyonist etkileri ve ödemeler dengesi sorunlarını çözmek bir yana, azaltmakta bile başarılı olamamıştı. Pratikte, yardım malzemeleri çoğunlukla satın alma gücü yüksek olan yerel kurum ve kişilere ulaşabiliyordu. Üretimin dengeli gelişimine katkıları sınırlı olmuştu. Planın son aşamalarında yardımlar kalkınma odaklı yatırımlardan ziyade, bütçe açıklarının kapatılması ve askeri harcamalara destek amaçlı kullanılmıştı.

---

42 Toplam planlanan 269 milyon liraydı.

43 *Democracy in Turkey, 1950–1959: Records of the U.S. State Department Classified Files (Bundan sonra DIT)*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 39.

44 *U.S. Economic Assistance Programs Administered by the Agency for International Development and Predecessor Agencies*, April 3, 1948–June 30, 1971, Agency for International Development, Washington, D.C., 1972, s. 22.

Tablo 3.1: 31 Mart 1952 Tarihinde Karşılık Fonlarının Kullanımı (Milyon TL)

Ulusal Savunma	169
<i>Kamu Sektörü</i>	
Kara Yolları	35,6
İskenderun–Erzurum Çevre Yolu	1,3
Etibank	42,2
Teknik Destek	1,3
Tarım Bakanlığı	24,3
Tarım Sayımı	1
Ankara Hastane ve Hemşire Okulu	1
Tuz İşleri Yolları	0,4
Göçmenler	30
Kamu Toplam	137,3
<i>Özel Sektör</i>	
Tarım Bakanlığı	15,3
Sinai Kalkınma Bankası	27,8
Genel Toplam	349,5

Kaynak: DIT, Decimal File 782.5, Internal Political And National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy And Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, *Marshall Plan in Turkey*, 1 Ocak–31 Mart 1952, ss. 8–9.

b. Koşullu Yardım, Dolaylı Yardım ve Avrupa Ödemeler Sistemi

Dolaylı yardım veya ilk safhada kullanılan adıyla koşullu yardım, isminde geçen koşul kelimesinin çağrıştırdığı siyasi şartları içermeyen bir yardımdır. Koşullu yardım, Avrupa Ödemeler Birliği kurulmadan önce işleyen Avrupa İçi Ödemeler Sistemi kapsamında, Türkiye’nin aldığı dolarlar karşılığı Avrupa ülkelerine eşit düzeyde mal sağlama-sıydı. Koşullu yardımdaki tek şart, sağlanan yardım karşılığında OEEC üyesi olan başka bir ülkeye aynı miktarda ihracat ürününün çekme hakları (*drawing rights*) kapsamında sağlanmasıdır. Çekme hakları sistemi, 16 Ekim 1948 ve 7 Eylül 1949’da yapılan Avrupa İçi Ödemeler ve Tazminatlar Anlaşmaları ile kurulmuştu. Çekme Hakları, ülkelerin bu hakları kullanmalarına bağlı olarak ayrılıyordu. Türkiye için istisnai olarak 48–49 döneminde ayrılan ödenekler gayri safi çekme hakları değil, alınan ve sağlanan çekme hakları arasındaki farka bağlı yapılmıştı. Türkiye, koşullu yardım olarak, 48–49 dönemi için 9,8

milyon, 49–50 dönemi için 7,5 milyon dolar almıştı. Türkiye'nin aldığı bu yardım OEEC üyesi ülkelere yaptığı ihracat ile ithalat arasındaki farkın (ticaret açığının) ABD tarafından sağlanmasıydı.⁴⁵

Koşullu yardımda olduğu gibi, ihracatın kapatılması için doğrudan dolar yardımı yapılması, Türkiye gibi döviz sıkıntısı çeken ülkelere yeterince yardımcı olamamıştı. Batı Avrupa içinde daha sıkı ve çok uluslu bir dış ticaret işbirliği oluşturabilmek için yeni dolaylı yardım mekanizmalarına gerek duyulmuştu. Bunun için, Avrupa Ödemeler Birliği (*European Payments Union, EPU*⁴⁶) adı altında bir sistem Eylül 1950'de Avrupa içinde ticaretin arttırılması ve serbestleştirilmesi amacıyla kuruldu.⁴⁷ Avrupa Ödemeler Birliği sistemi içerisinde, üye ülkelerin ithalat ve ihracatlarını döviz (özellikle Amerikan Doları) darboğazına düşmeden yapabilmesi amaçlanıyordu. EPU içinde keşide hakları, başka ülkelere transfer edilebiliyor, böylece açıkların ve fazlaların azaltılması hedefleniyordu.⁴⁸

Türkiye, 19 Eylül 1950'de yapılan bir anlaşma ile Avrupa Ödemeler Birliği'ne (*European Payments Union, EPU*) resmen katıldı.⁴⁹ EPU'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte katılımcı ülkeler ticarete serbestleştirmelere de gitmişlerdi. Serbestleştirmeler,

---

45 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 18.

46 Eski adıyla Avrupa Tediye Birliği yerine daha anlaşılır olan Avrupa Ödemeler Birliği adlandırması tercih edilmiştir. Genel kullanıma uygun olarak EPU kısaltması ile anılacaktır.

47 1958'de Avrupa Mali Anlaşması'nın imzalanması ile kaldırılmıştır.

48 Ruth Logue, *History of U.S. Foreign Aid since the Second World War*, Federal Reserve Board, Washington, D.C., Nisan 1961, s. 26.

49 Anlaşma Türkiye'de 4 Ekim'den itibaren yürürlüğe girecekti. (DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters, (General), June 22, 1950–December 30, 1954, 882.10/10–1250, 12 Ekim 1950.) Ancak, Anlaşma'da EPU'nun geriye dönük olarak 1 Temmuz'dan itibaren yürürlüğe girmiş olduğu kabul edilmişti. (Harry Bayard Price, *The Marshall Plan and Its Meaning*, Cornell University Press, Ithaca, 1955, s. 143.) TBMM anlaşmayı 1 Ağustos 1951'de 5824 sayılı yasa ile onaylamıştı. (DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, ss. 19–21.)

OEEC'nin aldığı karara göre 1948 yılı ticaret hadlerinin yüzde 75'i oranında yapılacaktı.⁵⁰ Türkiye, 1948'den 1949'a geçerken ihracat dengesinde eksiye geçmiş ve döviz darboğazına girmeye başlamıştı.⁵¹ Bu nedenle, Türkiye'nin döviz kısıtlamaları 1948 ithalatının yüzde 60'ına gelecek düzeyde kaldırılmıştı.⁵² Daha sonra görüleceği gibi bu oran bile Türkiye'nin ödemeler dengesi sorununun gittikçe büyümesini engelleyememiş, hatta katkıda bulunmuştu.

Türkiye'ye (ve diğer katılımcı ülkelere) EPU kapsamında verilen krediler iki türdeydi. Birincisi başlangıç ödemesi (*initial position*) denilen krediydi. Bu kredinin uzun vadeli yatırım için kullanılması bekleniyordu. İkinci tür krediler ise kota olarak biliniyordu ve tüketim malları için kullanılacaktı. Türkiye, başlangıç kredisini 25 milyon dolarlık bir borç olarak alacak, 15 yıllık taksitlerle yüzde 2,75'lik faizle geri ödeyecekti. Türkiye, Avusturya ve Yunanistan gibi ülkelerin başlangıç ödemesini hibe olarak almasına rağmen Türkiye'nin borç olarak almasını bir "*paradoks*" olarak tanımlamıştı.⁵³ Bu 25 milyonun serbest bırakılması da bir ithalat planının hazırlanması ve ECA tarafından onaylanması şartına bağlı tutulmuştu.⁵⁴ Türkiye'nin sunduğu ve ECA tarafından onaylanan başlangıç kredisi ithalat planı aşağıdaki gibiydi:⁵⁵

---

50 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 22.

51 Üstün, s. 46.

52 Robinson, *Impact of American Military and Economic Assistance Programs in Turkey*, s. 15.

53 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters, (General), June 22, 1950–December 30, 1954, 882.10/7–1450, 14 Temmuz 1950.

54 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 23.

55 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 23. DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/6–751, 7 Haziran 1951.

Etibank (Zonguldak Kömür Madenleri ve Batı Linyit ocaklarının makine ve teçhizat gelişimi, Sarıyer Barajı Hidroelektrik Santrali)	16.905.000
Devlet Denizyolları (Gemi parçaları ve liman vinçleri)	4.560.000
Sümerbank (Karabük Demir Çelik'in genişlemesi)	1.680.000
Devlet Demiryolları (Lokomotif yenilenmesi)	1.360.000
Devlet İştirakleri (Yavşan ve Camali tuz alanlarının genişlemesi)	495.000
Toplam	25.000.000

Türkiye'nin OEEC'ye ve EPU'ya katılımı dış ticaret politikasında önemli değişikliklere yol açmıştı. Türkiye daha önceden kliring hesapları aracılığıyla ikili ticaret anlaşmaları yapmaktaydı ve dövizlerin bu hesaplar haricinde dönüştürülmesine izin vermemekteydi. Ancak, EPU'nun kuralları çerçevesinde, Marshall Planı'na katılan ülkelerle olan ticaretinde, bu ülkelerden sınırlama olmadan alınması serbest olan kalemlerin listesini yayımlamıştı. İthalatçılar, bu listeden alacaklarını Türk lirası olarak TCMB'ye yatıracaklar ve döviz karşılığı da Türkiye'nin EPU hesabından karşılanacaktı. Bu yöntemdeki tek kısıtlama, Türkiye'nin katılımcı ülkelerle arasındaki toplam ödemeler dengesi açığının, ona Ödemeler Birliği tarafından sağlanan kredileri aşmamasıydı. EPU'nun hazırlıkları için Paris'te yapılan toplantıda Türkiye'ye başlangıç kredisi olan 25 milyon doların yanı sıra, 10 milyon⁵⁶ doları altın ile ödenmesi gerekmeyen 50 milyon dolarlık bir kota ayrılması kararlaştırılmıştı. Ödemelerde sağlanan 10 milyon dolarlık sınır aşılsa dolar karşılığı olarak altın sağlanacaktı. Açığın artışıyla orantılı olarak yatırılacak altın oranları aşağıdaki gibi olacaktı:

- 10–20 milyon dolar arası, dolar başına 0.2\$'lık altın.
- 20–30 milyon dolar arası, dolar başına 0.4\$'lık altın.
- 30–40 milyon dolar arası, dolar başına 0.6\$'lık altın.
- 40–50 milyon dolar arası, dolar başına 0.8\$'lık altın.
- 50 milyon dolar üstü, dolar başına 1.0\$'lık altın.

56 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/7–1350, 13 Temmuz 1950. ECA'nın şarta bağlı yardım olarak ayırdığı 11 milyon dolar için TCMB'de hesap açılması için mektup teatisi yapılması hakkında Necmettin Sadak'a yetki verilmişti. (BCA, 030.18.01.02.120.57.8, 21 Temmuz 1949, Bakanlar Kurulu Kararı.)

Bu yöntem ile Türkiye'nin ithalatının ilk safhada yüzde 30 oranında serbestleştirilmesi öngörüliyordu. Marshall Planı dışında kalan ülkeler için Türkiye kliring anlaşmaları ile ticarete devam edebilecekti. İhracat açısından EPU, ticaretin serbestleştirilmesini gerektirmese de Türkiye tarafı kendi aldığı kararla, katılımcı ülkelere ihracatın serbestleştirileceğini açıklamıştı.⁵⁷ Türkiye EPU'nun kuruluş döneminde tarım fazlası sayesinde 12,8 milyon dolarlık fazla oluşturmayı başarmıştı. Ancak, bu durum uzun sürmemişti. Türkiye 49/50 döneminde kendisine tanınan çekme haklarının tamamını kullanmış, hatta aşarak borca girmişti. Türkiye'ye tanınan 71,5 milyon dolarlık çekme hakkının yanı sıra, 37,33 milyon dolarlık daha ek fon kullanılmıştı.⁵⁸ Ocak 1951 ile beraber sadece kendisine sağlanan 50 milyon dolarlık kotayı kullanmakla kalmamış, başlangıç kredisini de bitirmişti. Mayıs ayında, ECA'ye başvurarak acil durum amaçlı tutulan 150 milyon dolarlık kısımdan gerekli yardımı almak istediğini bildirmişti.⁵⁹ Başlangıç kredisinin sağlanmasında yaşanan sıkıntıları aşmak için 1 Nisan 1951 ile 30 Haziran 1952 arasında geçerli olmak üzere bir "Özel Kaynaklar" yardımı fonu oluşturulmuştu.⁶⁰ Özel Kaynaklar, 31 Ocak 1950'de Dışişleri Müsteşarı Faik Zihni Akdur'un imzaladığı Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı değiştiren bir protokol sayesinde uygulanmıştı.⁶¹ Türkiye, Özel Kaynaklar'dan 22,3 milyon dolar, kendi kaynaklarından da 5,3 milyon dolar kullanmıştı.⁶² Temmuz 50 ile Haziran 51 arası EPU açığı 65,9 milyon dolardı. 40,9 milyon dolarlık kısmı kotadan kapatılmıştı. 28,2 milyonu

---

57 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/8–950, 9 Ağustos 1950.

58 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1551, 15 Şubat 1951.

59 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters, (General), June 22, 1950–December 30, 1954, 882.10/5–1051, 10 Mayıs 1951.

60 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 23. Özel kaynaklardan sağlanan yardım hibe tabanlıydı.

61 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/2–650, 6 Şubat 1950. Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın değiştirilmesi için Dışişleri Bakanlığına 26 Ocak'ta yetki verilmişti. (BCA, 030.18.01.02.121.108.1, 26 Ocak 1950, Bakanlar Kurulu Kararı.)

62 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 24.

krediyle, 12,7 milyonu da Türkiye'nin kendi altın ve döviz stoklarından alınmıştı. Temmuz 51 ile Ocak 52 arası EPU açığı 45,2 milyondur. 22 milyonu alınan hibe ile, 23,2 milyon ise özkaynaklardan karşılanmıştı.⁶³ ECA'nın faaliyetlerinin resmen sonlandırılıp, MSA'nın görevlerini devraldığı 1951 sonu itibariyle Türkiye'nin EPU açığı 93,9 milyon dolara yükselmişti.⁶⁴ EPU Sekreteryası tarafından 1952 ortasında hazırlanan bir raporda Türkiye'nin EPU'da konumunun 1951 başından itibaren kötüye gitmekte olduğu tespiti yapılmıştı. Bunun nedeni de ithalatın azaltıl(a)mamasıydı. Ticari serbestleştirmelerle beraber fiyat istikrarı sağlanmışsa da sermaye malları ve yatırım programına bağlı malların ithalatı nedeniyle ticaret açığı kapatılamıyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin EPU'dan aldığı yardımlar da sürekli açık veriyordu. Ekim 1952 itibariyle Türkiye'nin EPU açığı 233,9 milyon dolara ulaşmıştı.⁶⁵

Kuruluş amacı Avrupa içindeki dış ticareti canlandırmak ve dolar darboğazını gidermek olan EPU, Kore Savaşı'nın fiyatları yükseltmesi, yardımların savunma amaçlı sektörlerle kayması nedeniyle istenilen başarıya ulaşamamıştı. Marshall Planı tamamlandığında Avrupa'daki dolar açığı Plan'ın başladığı dönemden çok farklı değildi. Türkiye açısından ise ticaretin serbesleştirilmesi, ithalatın artması ve dış ticaret açığının büyümesine yol açmıştı. Bu nedenle Türkiye EPU, başlangıç ödemelerini kısa süre içinde tüketmiş, kotalarını doldurmuş, hatta aşmıştı. Türkiye'nin EPU sistemi içerisinde aldığı borçlar Marshall Planı sonrası dönemde giderek büyüyen ödemeler dengesi sorununun başat öğelerinden biri olacaktı.

2. Yardımlarla İlgili Diplomatik Süreç

Marshall Planı yardımlarının dağıtımı oldukça programlı bir biçimde yürütüldüyse de, birçok istisnai muamele ve diplomatik krize de neden olmuştu. Gerek ABD'nin yardım planına katı bir şekilde uyulmasını istemesi, gerekse Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarının göz

---

63 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1852, 18 Şubat 1952.

64 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 24.

65 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 80/99.

ardı edildiğini öne sürmesi nedeniyle çeşitli aşamalarda iniş çıkışlar yaşanmıştı. Yaşanan sıkıntılar genelde Türk Hükümeti ile ABD arasındaki uyuşmazlıklardı, Türkiye’de Marshall Planı’na karşı örgütlü bir muhalefet yoktu. CIA’in hazırladığı bir raporda, muhalefet partisi içinden yapılan eleştirilerin de Plan’a karşı olmaktan ziyade, Hükümet’i eleştirmek odaklı olduğu savunuluyordu. Türkiye’deki güçlü milliyetçi duygular ve etkili polis ve istihbarat sistemi nedeniyle de ECA programına karşı bir “sabotaj” planlanması beklenmiyordu.⁶⁶

Aşağıda dört başlık içerisinde başından sonuna kadar Türkiye’nin Marshall Planı yardımlarını alış süreci diplomatik görüşmeler aracılığıyla aktarılacaktır. Bu başlıklardan ilkinde yardımların borç ve hibe tabanlı verilmesine dair görüşmeler; ikincisinde, Türkiye’nin yardım fonlarını bütçe açığını kapatmak amacıyla kullanmak için yaptığı girişimler, üçüncü başlıkta Tarım Anlaşması nedeniyle yaşanan kriz ve bunun sonucunda gerçekleşen kabine değişimi ve son olarak Marshall Planı yardımlarının askeri odaklı döneme geçişi açıklanacaktır.

a. Borç Tabanlı Yardımları Hibeye Geçirme Girişimleri

21 Nisan 1948 tarihli ve 239 numaralı Ulusal Danışma Konseyi’nin kararına göre ECA yardımlarının ilk çeyreğinde tüm yardım borç tabanlı olacaktı. 25 Mayıs 1948’de Washington Büyükelçisi Baydur’a ilk çeyrekte 10 milyon doları geçmeyen oranda borç sağlanacağı söylenmişti. Yardım miktarının Truman Doktrini gibi önceki yardım programlarına göre çok düşük miktarda olması nedeniyle Yeni Sabah gazetesi, Yardım Anlaşması’nı 10 milyon dolara karşılık verilmiş “ağır ve üzücü koşullar” olarak adlandıracaktı.⁶⁷ Türkiye ilk 12 aylık dönem için 10 milyon dolarlık yardım yapılması önerisinden duyduğu rahatsızlığı ve bu dönem için en azından 40 milyon dolarlık bir yardıma ihtiyaç duyduğunu ABD’ye iletmişti. Baydur, Marshall Planı’nın ekonomik olduğu kadar politik bir amacının olduğunu düşündüğünü söylemiş ve Türkiye’nin yardım ihtiyaçlarına vurgu yaparken, bu yardımların ulaşmaması durumunda, sonunda “Türk Hükümeti’nin istifa etmek zorunda kalabileceğini” bile iddia etmişti. Baydur, yardımların arttırılması konusundaki görüşünün ne kadar güçlü olduğunu, hükümetine mevcut koşullarda ECA içine girmemesi yönünde tavsiyede bulunacağını söyleyerek göstermişti. Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika

---

66 Central Intelligence Agency, *Opposition to ECA in Participating Countries*, Şubat 1949.

67 10 Ağustos 1948 tarihli Yeni Sabah’dan alıntılan Robinson, *ECA Operation in Turkey II, Part Two*, s. 3.

İşleri Müdürü Henderson, Türkiye'nin Plan dışı kalması durumunda, yeniden yapılanma çalışmaları içerisinde yer almak istemediği ve böyle bir desteğe de ihtiyacı olmadığı izlenimi vereceğini öne süren görüşü ile karşılık vermişti.⁶⁸ Bir anlamda Türkiye, yardımların arttırılması için blöf yaparak yardımların dışında kalabileceğini ima etmiş ama sonuçta bilindiği gibi planın içine girmeyi kabul etmişti.

Türkiye, ilk yılki yardım programı için bir plan sunmuştu. Washington Büyükelçiliği Mali Müşaviri Nahit Alpar'a ECA'de yaptığı görüşmede Türkiye'nin hazırladığı 48/49 programının abartılı rakamlar içerdiği, şişirmenin %30-40'ın üzerinde olduğu ve bütünsel bir program olmadığı söylenmişti. ECA, krom, manganez ve kurşun ile balık, meyve ve sebze gibi tarım ürünleri ve hammaddelerin ihraç edilmesini istiyordu ama Türkiye bunları programa koymamıştı. Türkiye'nin raporunun "*Anglosakson bir ekonomi diliyle*" yazılmadığı bunun gerçekleştirilmesi için yabancı bir iktisatçının yardımının alınması tavsiye edilmişti. Bu bağlamda, özeleştirici yapan yeni Washington Büyükelçisi Erkin, Türkiye'nin iyi programlar hazırlayamadığı için birçok kredi ve hibeden yararlanamadığını iddia etmişti.⁶⁹

ECA, Marshall Planı'nın amaçlarına uygun olarak değiştirdiği kredi şartlarını 18 Ağustos'ta göndermişti. Bu ilk safhada, tarım, maden ve elektrik teçhizatları, traktörler, nakliye araçları gibi mallar aktarılması planlanmıştı.⁷⁰ 24 Ağustos'ta, ECA'e borcun prensiplerinin kabul edildiği bildirilmişti.⁷¹ 15 Ekim 1948'de verilen kararla ECA, Türkiye'ye 30 Haziran 1949'a kadar 34,8 milyon dolarlık yardım ayırmıştı. Bunun 28 milyonu borç, 6,8 milyonluk kısmı ise koşullu yardım olacaktı.⁷²

---

68 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Central Files, 1948-1953, Box 17, 8 Mayıs 1948. Bu görüşmeden üç ay sonra Washington, D.C.'ye yeni Büyükelçi olarak Feridun Cemal Erkin atanmıştır. Bu atamanın Baydur'un verdiği ultimatomla ilgisi olup olmadığı tespit edilememiştir. Ancak Erkin'in aniden Büyükelçilik'e getirilişi bu olasılığı akla getirmektedir.

69 Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl Washington Büyükelçiliği*, Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 1987, ss. 131-132.

70 Üstün, s. 35.

71 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Unclassified Central Files, 1948-1961, Box 80/99, "Application of the Republic of Turkey for a 30\$ million ECA Loan", 18 Ekim 1948.

72 Economic Cooperation Administration, *Turkey, Country Study, European Recovery Program*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1949, s. 4.

Türkiye, Marshall Planı yardımlarının borç değil hibe tabanlı olması için 18 Mart 1949'da ABD'ye başvurmuştu. Yasama sürecinden sonra bu konunun ECA tarafından görüşüleceği ve yasama da izin verirse bu yönde bir karar verileceği cevabını almıştı. Amerikan Büyükelçiliği mevcut bütçe kaynakları ile Türkiye'nin askeri ihtiyaçlarını karşılayamayacağını farkındaydı. Bu nedenle Haziran 1949'da Washington'a 20 milyon dolarlık doğrudan yardımın hibe olarak yapılmasını önermişlerdi.⁷³ Acheson, verdiği cevapta hibenin düşük bir ihtimal olduğunu, karşılık fonları nedeniyle yardımın Türk lirası olarak alındığını ve ithalata dayalı malzemeler için kullanılamayacağını yazmıştı.⁷⁴

ECA'nın Türkiye'deki faaliyetleriyle ilgili muhatabı Marshall Planı'ndan sorumlu olan Devlet Bakanlığı'ydı. Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas bu görevi Haziran 1949'da almıştı.⁷⁵ Hibe tabanlı yardım konusu çözüme ulaşamayınca, 11 Ağustos 1949'da Devlet Bakanı Barlas, Türkiye'ye yardımların hibe tabanlı olması için Amerikan Misyonu'na bir mektup yazmış, Türkiye'nin mevcut ekonomik durumunu ve savaştan o güne değin ödemeler ve ihracat dengesini nasıl yürüttüğünü açıklamıştı. Bu açıklamalarda Türkiye'nin temelde tarım ve madencilğe dayalı ihracat ürünlerinin bulunduğu ve ithal ettiği ürünlerinse işlenmiş mallar olduğu yazılıydı. Buna göre Türkiye'nin ihraç malları, ithalatını karşılamamaktaydı. Savaş sırasında Türkiye bu açığı, ithalat kısıtlamaları ve döviz kontrolü aracılığıyla dengede tutabilmişti. Ayrıca savunma harcamaları da Birleşik Krallık'tan alınan krediler ile kapatılmaya çalışılmış ama bu arada ödemeler dengesini giderecek kaynaklar bu kredilerden kullanılamamıştı. Savaş sonrasında ise, elinde biriken altın ve döviz rezervini kısmen tüketmiş ve dış borç almaya yönelmişti. Türkiye'nin altın rezervi dört yıl içinde yüzde 30'dan fazla azalmış, toplam döviz rezervi ise 10 milyon dolar civarlarına inmişti. 1950'li yıllarda Türkiye'nin ödemeler dengesinde açık vermesiyle beraber, döviz ve altın rezervinin erimesi ve dış borçlarının artması bekleniyordu. ECA yardımlarının borç tabanlı

---

73 U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1949, The Near East, South Asia, and Africa*, Cilt 6, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1974, s. 1674.

74 *FRUS*, 1949, Cilt 6, s. 1675.

75 Robinson'ın gözlemlerine göre, ECA yöneticileri, Türkiye'deki bu bakanlığın çalışma şekline memnun değildiler, hatta 'berbat halde' gibi bir ifade de kullanmışlardı. (Robinson, *ECA Operation in Turkey*, s. 2. Tam ifade: "It stinks" dir.)

devam etmesi halinde, borç yükünün Marshall Planında öngörülen ekonomik kalkınma programının gerçekleşmesini engelleyecek derecede büyüyeceği açıklanıyordu.⁷⁶

1949 yılı sonuna kadar Türkiye, savaştan bir yıkım almadan çıkmış olan İrlanda, İzlanda ve Portekiz gibi ülkelerle aynı kefeye konarak, borç tabanlı yardımlar alıyordu. Ancak askeri bütçesinin yarattığı yükün farkında olan Amerikan yetkililer çeşitli toplantılarda hibeye geçme konusunu tartışmışlardı.⁷⁷ ECA yetkilileri ilk başta Türkiye'nin savaştan yıkım içinde çıkmaması nedeniyle yardımların borç tabanlı olmasından yanaysa da, Türkiye'nin cari açığının ve ihracat dengesinin bozukluğu nedeniyle, 1949 sonlarına doğru hibe tabanlı yardıma ikna olmaya başlamıştı.⁷⁸ Bu dönemde Türkiye, dış yardımlara ihtiyacını belirtmek için ödemeler dengesi sorunlarını peş peşe gündeme getirmişti. İlk olarak, Marshall Planı'ndan sorumlu Devlet Bakanı Barlas, 13 Temmuz 1949'da 112 milyon dolarlık ERP yardımı talebinde bulunmuştu. Gerekçe olarak yüzde 55'lik savunma bütçesi, ödemeler dengesi açığı ve kuraklık gösterilmişti.⁷⁹ Başka bir girişim olarak, Türkiye, 29 Temmuz ve 30 Temmuz 1950'de iki ayrı Aide Memoire'ı ABD Ankara Büyükelçiliği'ne teslim etmişti. İletilen ilk metinde Türkiye'nin yardım alan ülkeler içinde ekonomik kalkınmaya en çok ihtiyaç duyan ülke olduğuna vurgu yapılıyordu. Ayrıca Türkiye'nin savunma bütçesinin yüksek olmasından da yakınıyor, Türkiye'nin "*Soğuk Savaş*"ın getirdiği zararlara maruz kaldığı ve ekonomisini krize sokmamak için mücadele ettiği, böyle bir krize girer ise "*askeri direncinin*" yok olabileceği öne sürülüyordu. Türkiye'nin ödemeler dengesinde 65 milyon dolar, bütçe dengesinde ise 150 milyon liralık açıkla baş etmek zorunda olduğu ve bu nedenle hibe şeklinde doğrudan yardım talebinde bulunduğu bildiriliyordu.⁸⁰

---

76 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Unclassified Central Files, 1948–1961, Box 80/99.

77 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Unclassified Central Files, 1948–1961, Box 80/99, 30 Ağustos 1949.

78 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Central Files, 1948–1953, Box 17.

79 Üstün, s. 48.

80 İkinci metin ise, dış yardımlar konusundaki yakın ilişkilerden bahsettikten sonra, Türkiye'nin artık Atlantik Bloku tipi bir savunma ve güvenlik kurumuna dâhil edilmesinin vakti geldiğini hatırlatma amacı güdüyordu. Bu metin, Türk yetkililerin sözlü telkinlerinin yanında ilk defa Türkiye'nin yazılı olarak NATO'ya katılma talebini dile getirişidir. (DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters, (General), June 22, 1950–December 30, 1954, 882.10/8–550, 5 Ağustos 1950.)

11 Eylül 1950 tarihli bir mektupta ise Erkin, McGhee'ye 50–51 dönemi için planlanan yardım miktarlarının düşüklüğünden şikâyet etmişti. Türkiye'de Marshall Planı propagandasının yapıldığını, halkın yardımı duyduğunu ama somut olarak göremediklerini yazmıştı. Ayrıca, ECA raporlarından da örnek vererek, Türkiye'ye yardımın kısılması durumunda birçok projenin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını hatırlatmıştı. Türkiye'nin 1947'den bu yana döviz ve altın rezervlerinin üçte birini tükettiğini de söyleyerek EPU fonlarının da yetersiz olduğunu öne sürmüştü.⁸¹

Marshall Planı'nın son yılında ABD'ye iletilen bir mektupta, Türkiye'nin Marshall Planı dönemi boyunca aldığı yardımların neredeyse yarısının borç şeklinde olmasından şikayet ediliyor ve bundan sonraki yardımların hibe şeklinde verilmesi talep ediliyordu. Erkin'in Nisan 1948 ile Haziran 1951 arasındaki dönem için verdiği istatistiklerde karşılaştırmalı olarak Avrupalı ülkelerin aldıkları yardımlar ve bu yardımların içindeki borç oranları veriliyordu. Erkin, Tablo 3.2'de gösterilen verileri sunmuştu. Tablodan görüldüğü gibi doğrudan yardımlardaki borç oranı açısından Türkiye'ye yaklaşan ülke yoktu. Erkin, mektubunda ayrıca Eximbank, Dünya Bankası kredileri, IMF fonlarının kullanımları nedeniyle, döviz açığının arttığını yazmıştı. EPU'dan kullanılan 30 milyon dolar ek bir borç yaratmıştı.⁸²

Plana katılan tüm ülkeler bazında bakıldığında, ilk yıl bir milyar dolarlık yardım borç olarak verilmişti. İkinci yılda genel borçlar 150 milyon dolar seviyesine düşürüldü.⁸³ Dolayısıyla Türkiye'nin aldığı yardımların ilk yıldan sonra kısmen hibeye geçmesi Türkiye'ye has bir durum değildir. Lakin Türkiye'nin aldığı borç oranı diğer katılımcı ülkelere göre çoktu. Bütün Marshall Planı ülkelerine bakıldığında, Türkiye, İrlanda ve Portekiz gibi ülkelerle beraber savaştan yıkım içerisinde çıkmadığı için aynı kefeye konmuş ve yardımların önemli bir kısmını borç olarak almıştı.⁸⁴ Türkiye ile beraber bu iki ülke haricin-

---

81 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters, (General), June 22, 1950–December 30, 1954, 882.10/9–1150, 11 Eylül 1950.

82 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/2–2052, 20 Şubat 1952.

83 Curt Tarnoff, *The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Relevance to the Present*, CRS Report for Congress, Library of Congress, Washington, D.C., 1997, s. 11.

84 Daha sonra bir sözlü tarih çalışmasında açıklandığı kadarıyla, savaşta tarafsız kalan ülkeler, ilk yıl tüm hibelerden hariç tutulmuşlardı. (Lincoln Gordon Oral History'den alıntılan Machado, s. 156.)

Tablo 3.2: Marshall Planı Doğrudan Yardımlar (Nisan 1948–Haziran 1951, Milyon Dolar)

Ülke	Toplam Yardım	Borçlar	Borçların Yardıma Oranı (%)
Avusturya	560,8	–	0
Danimarka	257,4	31	12
Fransa	2544,8	182,4	7,4
Almanya	1297,3	–	0
Yunanistan	515,1	–	0
İzlanda	23,7	4,3	18,5
İtalya	1314,9	73	5,3
Hollanda	987,7	150,7	15,3
Norveç	236,7	35	14,8
Türkiye	152,5	73,8	48,3
Birleşik Krallık	2825,9	336,7	11,9
Yugoslavya	29	–	0

Kaynak: DIT, Decimal File 782.5, Internal Political And National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/2–2052, 20 Şubat 1952.

deki tüm ülkelerin aldığı borçlar, tüm yardımların onda biri civarındadır. Türkiye’de ise ilk üç yıllık dönem için (1951 sonuna kadar) EPU yardımları da dâhil edildiğinde 281,5 milyonluk doğrudan ve dolaylı yardımın içinde 129 milyon dolar borç şeklinde alınmıştı.⁸⁵ Dış ticarete destek amaçlı sağlandığı söylenebilecek olan dolaylı yardımlar hariç tutulsa bile, doğrudan yardımlar içindeki borç oranı da yüksekti. Haziran 1952 sonuna kadar alınan toplam 225,1 milyon dolarlık doğrudan yardımın 140,1 milyon doları hibe, 85 milyon doları borç olarak verilmişti.⁸⁶ Bu açıdan, doğrudan yardımların yüzde 62’si hibe, kalan yüzde 38’i borç olarak alınmıştı.

85 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 26.

86 USAID, Statistics and Reports Division, 17 Kasım 1975.

b. Yardımlar ve Bütçe Açıklarının Kapatılması

Türkiye'nin dış yardımlarla ilgili tek sıkıntısı borçlar ve ödemeler dengesi değildi. Askeri harcamaların bütçenin büyük bir kısmını oluşturması nedeniyle, dış yardımlara ve Marshall Planı özelinde karşılık fonlarına bütçe açığının kapatılması için ihtiyaç duyulmuştu. Ancak ilk safhada ECA Misyonu Şefi Dorr, bu teklifi planın amaçlarına uygun olmadığı için reddetmişti. Türkiye, 1950 bütçesindeki açığı kapatmak için karşılıklı fonları kullanma konusunda ECA Türkiye şefi Dorr'u ikna edemeyince, konuyu merkezden halletmek için Washington D.C. Büyükelçisi Erkin'e talimat vermişti.⁸⁷ Erkin, Marshall Planı uyarınca çıkarılan kanunlar ve anlaşmalar uyarınca yerel yetkililer, yani ECA Türkiye Şefi onay vermedikçe fon kullanımının değişmeyeceğini bilse de, Ankara'nın ısrarları üzerine Washington'da görüşmeler yapmaya başlamıştı.⁸⁸

Erkin, o dönemde Dışişleri Bakan Yardımcısı olan McGhee ve diğer Amerikan yetkililerle 13 Şubat 1950'de yaptığı görüşmede ECA karşılık fonlarının bütçe açığını kapatmak için kullanılması isteğini dile getirmişti. Bütçede beklenen açık 155 milyon liraydı. Amerikan tarafı ise ECA yardımları ile projelere verilecek yardımların zaman içerisinde bütçe yükünü azaltacağını ve bunun beklenmesini ve ECA'nın kurallarına uyulmasını istiyordu. Erkin'in bu talebinin ertesi günü başta McGhee, Büyükelçi Wadsworth ve Russell Dorr olmak üzere ilgili Amerikan bürokratları bir toplantı yapmıştı. Dorr, bu talepten oldukça rahatsız olmuş ve 1952 bütçesinde daha büyük bir açık beklendiğini ve bu açığın da karşılık fonları ile kapatılmaya çalışılmasından endişe etmekteydi. Sonraki yıllarda ECA fonlarının görece azalmasıyla, devlet bonolarının bütçe açığını finanse etmek için kullanılması ve bunun da enflasyonist bir etki göstererek, ECA programının hedeflerini saptırmasından korkuluyordu. Dorr, bütçe içerisinde mevcut koşullarda çok gerekli olmayan kalkınma hedeflerinin olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle, 1951 yılı bütçesi içinde yatırımların kısılması için Türkiye'ye baskı yapılması planlanıyordu. Wadsworth, ileride planlanacak yardımların hibe tabanlı olacağını Türk tarafına söylenmesini istemiş, bunun tavsiyelerine uyulmasında bir teşvik olacağını öne sürmüştü.⁸⁹

---

87 Erkin, 1987, s. 107.

88 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/6–250, 2 Haziran 1950.

89 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/2–1350, 13 Şubat 1950.

Erkin'in görüşmesi ve ardından Amerikan Dışışleri'nde alınan kararlar, daha sonra ECA Genel Müdürü Foster'a da iletilmiş ve yukarıda değindiğimiz Dorr ve Wadsworth'ün ifadelerinin geçtiği görüşmenin, ECA'in arzusu üzerine, "*daha sonraki politika yapımında bir kayıt*" olarak kullanılmasına karar verilmişti. Bunun anlamı, ECA'in kaynaklarını doğrudan bütçede geçen kalkınma hedefli yatırım harcamalarının kullanımına izin vermeyeceği, sadece kendisi tarafından onaylanmış ve Marshall Planı hedeflerine uygun projelerde kullandıracağıydı. Buna rağmen, Türkiye'nin bütçe açığını kapatmak için karşılık fonlarını kullanma konusundaki ısrarı bitmemişti. Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Fatin Rüştü Zorlu, Sait Naci Ergin, Şefik İnan ve Maliye Müşaviri Nahit Alpar'dan oluşan bir heyet, Şubat ayında ABD'ye giderek görüşmeler yapmış ancak bir sonuç alamamışlardı. Zorlu ve Ergin, Nisan ayında da Washington'a ziyarette bulunarak, Amerikan Hazine Bakanlığı'nın araya girmesini sağlamaya çalışmıştı. Bu çabalar da sonuçsuz kalmış; Dorr, ECA tarafından kabul edilen projelerin gerekli koşullar sağlanırsa kısmen aktarılabilceğini söylemişti.⁹⁰

Türkiye'nin Washington D.C. Büyükelçiliğinin verdiği bir davette, Erkin, ECA Başmüşaviri Joseph M. McDaniel'dan Türkiye'nin isteklerinin kabul edildiğini ve anlaşmaya varılacağı "*müjdesini*" almıştı. Erkin'in anılarına göre, McDaniel, Erkin'e kesin cevabın beklenmesine gerek olmadan olumlu sonucu hükümetine iletebileceği sözünü almıştı. Ancak, bir süre sonra Erkin, ECA merkezine çağrılmış ve anlaşmanın kabulüne dair Türkiye'ye bildirdiği kabul teklifi edilmiş ve durumun tam tersi olduğu söylenmişti. Türkiye karşılık fonlarının bütçe açığının kapatılması için kullanmayı planlarken, Amerikan mevkidaşları böyle bir şeyin söz konusu olmadığını ve yeni yönetime geçen Demokrat Parti Hükümeti'ne durumun açıklanmasını ve detaylı yatırım programının hazırlanıp kendilerine iletilmesini istemişti.⁹¹

Demokrat Parti'nin seçimleri kazanıp iktidara geldiği ve yeni hükümetin kurulduğu hafta gerçekleşen bu durum, Amerikan Dışışleri Bakanlığı ile Büyükelçi Erkin arasında önemli bir diplomatik krize yol açmıştı. Erkin, kendisine yalancı muamelesi yapıldığını düşünerek ECA merkezini terketmiş, Dışışleri Bakanı Yardımcısı Vekili'ne giderek şikâyetle

---

90 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/6–750, 7 Haziran 1950.

91 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5/6–1350, 13 Haziran 1950.

bulunmuştu.⁹² Erkin, bu durumun gerçekleşme nedeni olarak Rossell Dorr'un kendisini aşarak, Foster üzerinden anlaşma yapılmasına sinirlenmesi, bu duruma engel olması ve Foster'ın danışmanın verdiği sözden dönülmesini sağlaması şeklinde yorumlamaktadır.

Erkin ile ECA arasında tartışmanın gerçekleştiği gün tesadüfen Menderes Hükümeti'nin de göreve başladığı gündü ve Menderes, Amerika ile bütçe açığı konusunda bir anlaşmaya vardıklarını iddia etmeleri yüzünden eski hükümeti eleştirmişti. Bu haberin kaynağı olduğu için de Erkin zor duruma düşmüş, kusurun ECA'den kaynaklandığını söyleyerek, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Ankara'ya bir açıklama yapmalarını istemişti. Diğer yandan, Türkiye'de muhalefet bir anlaşmaya varıldığını savunurken, Menderes anlaşma olmadığını söylemişti. Dorr, durumun netleştirilmesi için 8 Haziran'da Başbakan Menderes'e bir Aide Memoire göndererek durumu ayrıntılarıyla açıklamıştı. Bu belgede ECA'nın karşılık fonlarının kullanımı konusunda daha önceden yapılan görüşmeler gün gün anlatılmış, borç tabanlı yardımdan hibe tabanlı yardıma geçişle ilgili bilgi verilmiş ve hangi koşullarda fonların kullanılacağına izin verileceği açıklanmıştı. Dorr, Nisan sonunda Zorlu ve Barlas'a söylediği koşulları hatırlatmış ve buna göre aşağıdaki beş maddedeki koşullar sağlandığında, ECA Misyonu, genel programın hazırlanmasını beklemeden ilgili amaçlara yönelik fonları serbest bırakacaklarını belirtmişti. Buna göre, Türk Hükümeti,

- a) Eti Bank'ın yürüteceği ECA onaylı projeler için ayrılan 30 milyonun kullanımı için uygun ekonomik gerekçeleri hazırlayıp ECA Misyona sunmalı,
- b) Sadece tarım için kullanılmak üzere ayrılmış olan Ziraat Bankası tarafından çiftçilere dağıtılacak olan 15 milyon doların serbest bırakılması için ECA Misyonu'na başvurmalı,
- c) İzmir'deki çırçır makinesi yapımı ve İstanbul'daki dondurucu fabrikası projelerinin uygulanması için başvurmalı,
- ç) Devlet bütçesi içerisinde yeterli miktar ayrılmamış teknik destek projelerini idari giderleri için kaynak ayrılması için başvurmalı,
- d) 1950, 51 ve 51 yılları yatırım programlarının verilerini derhal sunmalı[ydı].⁹³

92 O zaman Dışişleri Bakanı Yardımcısı Vekili olan Raymond Hare, 2 Haziran'da Erkin'in ile çıktıkları bir öğlen yemeği sırasında konuşma arasında kendisine bu olayı anlattığını bildirmiştir. (DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/6–1750, 7 Haziran 1950.)

93 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/6–750, 7 Haziran 1950.

Görüldüğü gibi yukarıdaki koşullar zaten ECA hedefleri ve planları içerisinde yer alan yardımlardan farksızdı ve Türkiye'nin karşılanmasını istediği bütçe açığı kalemleriyle bağlantılı değildi. Sonuç olarak, ECA fonları önceden yapılan anlaşmalara göre serbest bırakılmaya devam etmişti.

Türkiye'nin bütçe açığını kapatmak için Marshall Planı yardımlarını kullanmak istemesi sadece ekonomik yardımlarla da ilgili değildi. Washington Büyükelçiliği'nden Maslahatgüzar Melih Esenbel, ECA yardımlarının askeri harcamalara yönelik kullanılabilmesi için yasal değişiklik yapılabileceğini duyduklarını söyleyerek Amerikan Dışişleri'ne bunun Türkiye için de geçerli olup olamayacağını sormuştu. Amerikan yetkililer bunun gündemde olmadığını, olsa bile askeri harcamalar değil askeri üretimini arttırılması için verilebilecek destekler olduğunu söylemişti.⁹⁴ 1947'den 1950'ye Türk ordusunun asker sayısı 500 binden 300 bine kadar düşürülmüştü ama askeri bütçede azalma olmamıştı.⁹⁵ Ayrıca Türkiye'nin ordusunun Amerikan yardımı ile mekanize olmasıyla beraber savunma masraflarının daha da artacağı düşünülüyordu.⁹⁶ ECA, Milli Savunma Bakanlığı giderlerinde azalmanın mümkün olmadığını gördüğü için, ekonomik anlamda büyük bir atılım yapılabileceğini ve bütçe açığını kapatma anlamında büyük bir ilerleme kat edilebileceğini düşünmüyordu.⁹⁷

Türkiye, 9 Ocak 1951'de ECA Misyonuna yardımın arttırılmasını istediği bir mektubu iletmışti. Mektupta Türkiye'nin güvenliği için yapması gereken savunma harcamalarının fazlalığı bütçe kalemlerine gönderme yapılarak açıklanmışti. Türkiye'ye göre, mevcut ekonomik durum herhangi bir enflasyonist tehlike altında değildi ve emisyonla gidilmeyeceği konusunda garanti verilmişti. Enflasyonist bir etki yaratmayacağı iddia edilerek, yardımın ithalat şeklinde yapılması isteniyordu. Türkiye'nin özellikle bu noktalara değinmesinin sebebi, Misyon Şefi Dorr'un 9 Ocak mektubuna cevap olarak bütçe açığının yardımlarla kapatılamayacağını ve bu açığı kapatmak için emisyonla gidilmemesi gerektiğini söylemesiydi. Türkiye ek yardım talebinin bütçe açığı kapatmak amacıyla değil,

---

94 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/8–450, 4 Ağustos 1950.

95 U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1950, The Near East and Africa*, vol. 5, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1976, s. 1318.

96 Üstün, s. 39.

97 Üstün, s. 47.

“zaruri iktisadi ve mali tedbirleri” uygulamak için olduğu cevabını vermişti.⁹⁸ Görüldüğü gibi Türkiye’nin temel tezi, askeri harcamalarının artmasına rağmen, daha önceki yıllara nazaran daha az yardım ayrılması ve bunun da Türkiye’nin yapmayı planladığı diğer yatırımların gerçekleştirilmesini engellediği idi. Türkiye’nin stratejik konumu nedeniyle askeri harcamalarının yüksek olması ve ekonomik istikrarını devam ettirip, yeni yatırımlar yapabilmesi için de ek yardımlara ihtiyaç duyduğuna dair tezi 50’li yıllar boyunca Türk hükümetlerince sıklıkla dile getirilecektir.

Türkiye’nin 1951 bütçe açığı bir önceki seneye göre üç kattan fazla artmıştı. Dolayısıyla Ankara’nın dış yardımlarla bütçe açığını kapatma girişimleri yeniden hız kazanmıştı. Maliye Bakanı Polatkan, bütçe görüşmelerinde 1951 yılı devlet bütçesindeki 233 milyonluk açığın EPU, ECA ve yuritiçi borçlanmalarla kapatılacağını söylemişti.⁹⁹ ECA yetkilileri Maliye Bakanlığı ile beraber 1951 yılında konsolide bütçe dâhil edildiğinde 400 milyon lirayı bulması beklenen bütçe açığının nasıl kapatılacağına dair bir çalışma yapmışlardı.¹⁰⁰ Bütçe açığının ECA fonlarıyla kapatılacağına dair demeçler, Amerikan misyonu tarafından yalanlanmış ve yardımların belirli projeler için kullanılabileceği aktarılmıştı.¹⁰¹ Bunun üzerine, Türkiye, ECA’ye 100 milyon dolarlık bir yardım talebinde bulunmuştu. Ancak bu sefer talep, artan askeri harcamaların kapatılmasına odaklanmıştı.¹⁰² Bu artışın sebebi Türkiye’nin asker kapasitesini artırmak ve bu artışı da dış yardımlar aracılığıyla finanse etmek istemesiydi. Askeri harcamalar dışındaki artış, yatırım harcamaları ve diğer giderler için kullanılacaktı.¹⁰³

3 Mart 1951 tarihinde Türkiye Büyükelçiliği ABD’ye ilettiği Memorandum ile bütçe açığını kapatmak için yardım konusunda yeniden başvurmuştu.¹⁰⁴ 27 Ocak 1951 tarihli Türkiye’nin görüşlerini açıklayan memorandum Devlet Bakanı tarafından 6 Mart

98 BCA, 030.01.60.373.3., 6 Mart 1951 tarihli Devlet Bakanı imzalı mektup.

99 Polatkan’ın verdiği rakamlar konsolide bütçedeki açıkları kapsamıyordu.

100 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/ 12–2150, 21 Aralık 1950.

101 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/1–451, 4 Ocak 1951.

102 Önceki seneye göre 88 milyon liralık (32 milyon dolarlık) artışa tekabül etmektedir.

103 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/1–2251, 22 Ocak 1951.

104 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters, (General), June 22, 1950–December 30, 1954, 882.10/3–351, 3 Mart 1951.

1951’de, Dorr’a Washington D.C.’ye iletmesi için verilmişti. Bu notada yapılan tespitler Türkiye’nin yardım miktarları ve kullanım usulleri konusundaki sıkıntılarını açık bir şekilde ifade ediyordu:

...Türkiyenin vaziyetinin biraz olsun gereği gibi takdir edildiği yegane devre 1949–50 devresi olmuştur. Bu devrede Türkiye’ye 59 milyon dolarlık direkt ve 74.5 milyon dolarlık tiraj hakkı temin olunmuştur. Ayrıca o zamanki tediye anlaşması hükümlerinin tatbikinden doğan Konsey Kararı neticesinde Türkiye 30 milyon dolar kadar da borçlanma imkanına sahip olmuştur. Bu vaziyet 1950–51 devresinde değişmiş ve Amerikan yardımının Amerikan Kongresince azaltılmakta olduğu nazarı itibara alınarak tatbik olunan Snoy–Marjolin formülüne göre Türkiye’nin bu devredeki hissesi de, onun hususi vaziyeti nazarı itibara alınmadan, umum meyanında kesilmiş ve ihtiyacına nakafi olan bu miktar ile iktifa eylemesi umurun menfaati namına kendisinden istenilmiştir.¹⁰⁵

Türkiye’nin bütçe açığını kapatma girişimleri yeterli olmayınca, Dışışleri Müsteşar Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, Haziran 1951’de Paris’e giderek, OEEC’den ek yardım istemiş ama reddedilmişti.¹⁰⁶ Başka bir girişim olarak, Bakanlar Kurulu, Türkiye’nin 1951 bütçe açığını kapatmak için ECA fonlarını kullanması konusunda görüşmek üzere “Milletlerarası İktisadi İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği”ne yetki vermişti.¹⁰⁷ Bu dönemde, gelirlerin yüzde 45’i askeri harcamalar gitmekteydi. Bütçe açığının, bir kısmı vergilendirme, iç, dış borçlar, EPU kotaları ve ECA karşılık fonları ile karşılanabilse de kalan kısım için ek yardım talep edilmişti.¹⁰⁸

Marshall Planı yardımlarının bütçe açığını kapatmada kullanılmaya çalışılması, iki tarafın dış yardım konusuna ne kadar farklı amaçlar ve hedefler açısından baktığını göstermektedir. Amerikan tarafı kendi planlamalarının dışına çıkılmamasını ısrarla savunarak uzun vadeli hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve uygulanması için Türkiye’ye karşı sert bir konum almıştır. Türk tarafı ise kısa vadede bütçe açığını kapatmak ve kendi kamuoyuna iyi görünmek istemekteydi. Dış yardımların kullanımı konusunun, ikili ilişkileri yıpratacak

---

105 BCA, 030.01.60.373.8.3, 6 Mart 1951.

106 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/6–2151, 21 Haziran 1951. Fatin Rüştü Zorlu’ya ECA ve OEEC ile yapılacak görüşmelerde talep ve izinleri imza yetkisi çok daha önce verilmişti. (BCA, 030.18.01.02.121.87.17, 15 Aralık 1949, Bakanlar Kurulu Kararı.)

107 BCA, 030.18.01.02.126.61.19, 15 Ağustos 1951, Bakanlar Kurulu Kararı.

108 U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1951, The Near East and Africa*, vol. 5, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1979, s. 1129.

derece tartışılmasının diğer bir sebebi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 seçimlerine verdiği önemdir. Genel seçimlerde bütçe açığının Amerikan yardımlarıyla bile olsa, kapatıldığının anlatılabilmesi, CHP'ye büyük bir avantaj sağlayabilecekti. Nitekim ulusal gazetelerde bu yönde haberler çıkmış ve Dorr, bu konuda Türk hükümetine tekzipler yollamıştı. Diğer yandan, Amerikan hükümeti Türk hükümeti tarafından tek taraflı bir biçimde belirlenen devlet bütçesine kaynak sağlamayı reddetmişti. Anlaşmalarda yardımların nasıl belirleneceği konusunun iki tarafın onayını gerektirdiği açık bir şekilde yazılıysa da, bu olay pratikte kararların aslında ABD tarafından tek taraflı bir biçimde alındığını göstermektedir. Türk hükümetinin bu konudaki tek etkisi, raporlar sunmak, gerekli verileri sağlamak ve programın uygulanması için koşulları hazırlamaktır. Türk tarafı ısrarla çalıştıkları, çaba sarfettikleri ve görüşmeler yaptıkları toplantıların hemen ertesi günü savundukları tezin tam tersi olan belgeleri imzalamıştır. Bu durumun, sadece CHP döneminde yapılan anlaşmalarda değil, Demokrat Parti döneminde de değişmediği ilerleyen kısımlarda görülecektir.

Türkiye'nin ECA fonlarını bütçe açığını kapatmak için kullanılmaya çalışma girişimlerinin Türk Hükümeti için utanç verici olduğunu savunan görüşler olmuştur.¹⁰⁹ Halbuki, karşılık fonlarının yarattığı enflasyonist etkiler nedeniyle Birleşik Krallık¹¹⁰ ve Fransa'da¹¹¹ bu fonlar hazineye bütçe açığını kapatması için verilmişti. Türkiye'de bütçe açığını kapatmak için karşılık fonlarının kullanılmak istemesine, ECA Misyonu'nun sert bir biçimde karşı çıkması ülkeden ülkeye farklı prensipler uygulandığını göstermektedir. Karşılık fonlarının ve yardımların bütçe kalemleri için kullanılması konusu, Marshall Planı sonlanana kadar bir sıkıntı olmaya devam etmişti. Bütçe tartışmalarının merkezinde yer alan ECA Misyon Şefi Russell Dorr, Türkiye'den ayrılırken, Washington'a Türk yetkililerin kendisini "hor gördüklerini" iddia etmişti.¹¹² Başbakan Menderes'e Haziran 1952'de Marshall Planı yardımları kesildiğinde bütçenin nasıl olacağı sorulduğunda, devletin Marshall Planı yardımlarına ihtiyaç duymadığını söylemesi,¹¹³ bu konunun sonraki yıllarda da Amerikan Misyonu ile Türkiye arasında sıkıntılı bir gündem maddesi olacağının bir göstergesiydi.

---

109 Richard Robinson, *Americans in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1952, s. 5.

110 Tarnoff, s. 11.

111 William I. Hitchcock, "The Marshall Plan and the Creation of the West", Melvyn P. Leffler ve Odd Arne Westad (Ed.), *The Cambridge History of the Cold War* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 161.

112 Machado, s. 157.

113 Robinson, *Americans in Turkey*, s. 14.

c. Tarım Anlaşması'nın İptali ve Hükümet Krizi

Marshall Planı yardımlarının biçimi ve kullanılışı Ekonomik İşbirliği Anlaşması ve ona ilişkin yapılan çeşitli anlaşmalarla belirleniyordu. Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın uygulanması için de bir tarım makineleri anlaşması imzalanması planlanmıştı. 8 Ocak 1951'de ECA ile Türkiye arasında bir anlaşma imzalandı. Anlaşma, ECA fonlarını kullanarak tarım makinelerinin alınması ve taşıma maliyetlerinin karşılanması ile ilgiliydi. Anlaşmada, Türk Hükümeti'nin tahıl ve pamuk üretimini 1948 seviyelerinin çok üstüne çıkarmak için Marshall Planı kapsamında tarım yardımı istediği belirtilmişti. Mevcut ECA yardımları ile istenen seviyede üretim artışı sağlanamamıştı ve bu anlaşma ile alınacak makinelerle bunun başarılması planlanıyordu.

Tarım Projesi Anlaşması adıyla anılan bu anlaşma ile tarım makinelerinin sadece tahıl üretimi yapılan yerlerle sınırlı olması öngörülüyordu. Ayrıca Seyhan, Manisa, Aydın, İçel, İzmir, Hatay ve Antalya bölgelerine satış yapılmayacaktı. ECA'nın bu konudaki gerekçesi bu bölgelerde büyük toprak sahipliğinin yaygın olması ve tarım makinelerinin bu kişilerin elinde toplanmasıydı. Anlaşmaya göre, bir milyon tonluk tahıl ihracına erişilmesi için yapılanlar yeterli olmamıştı ve bundan sonra bütün kaynaklar tahıl üretimine odaklanmalıydı.¹¹⁴ Misyon, Türkiye'nin makine alımı ve taşıma maliyetleri için ECA'nın 6 milyon dolar fon ayrılmasını önerecek ve ECA kabul ettiği ve olanakları el verdiği durumda, bu miktarı sağlayacaktı. Gerekli tarım makineleri, T.C. Tarım Bakanlığı tarafından belirlenip ECA'den sorumlu Devlet Bakanlığı tarafından Misyon'a bildirilecekti. Ayrıca Misyon'a makineleri ithal edecek aracı şirketler, teslimi yapılacak çiftçilerin alım izinleri de Misyon'a iletilecekti. Tüm alım izinlerinde alan, yer, toprak kalitesi, makinenin tipi ve büyüklüğü, yedek parça ve tamir atölyelerine uzaklık, alıcının makineyi kullanabilme bilgisi gibi birçok ayrıntı yer alacaktı. Tahıl üretimi için uygun olan traktör ve ekipmanlar, Seyhan, Manisa, Aydın, İçel, İzmir, Hatay ve Antalya illerinde kullanılamayacaktı. Ek olarak, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Maraş ve Gaziantep'teki tahıl üreticilerine yapılacak makine satışlarına da kota getirilmişti; 50-51 dönemi yardımlarının ilk dağıtımında, bu bölgelerde tahıl üretimi yapmak için 500 set makine ayrılacaktı. Satılan traktör ile beraber ekipmanların da Karşılık Fonu Dağıtım Projesi Anlaşması uyarınca sağlanması zorunlu tutulmuştu. 200 hektardan az olana borç verilmeyecek, hektar başına taksit 50 TL'yi geçemeyecek ve hiçbir çiftçi veya

---

114 Robinson, *A New Farm Program in Turkey*, s. 1.

çiftçi grubu için toplam ödemeler 20.000 TL'yi geçemeyecekti. Ödemelerin denetlenmesi Ziraat Bankası'na ait olacaktı. Ödemeler dört taksiti geçemeyecekti. Ön ödeme olursa ilk hasattan sonra ve diğer dört taksitte ikinci hasatla beraber başlayacaktı.¹¹⁵

Görüldüğü gibi, Amerikan Misyonu, bu anlaşmayla tarım makinelerinin alım, satımı, kullanımı ve ödemeleri üzerinde tam bir kontrole sahip oluyordu. Makine ihtiyacı, ödemeler kontrolü gibi bürokratik işlemler Türkiye'ye bırakılsa da, aslında nerede, ne kadar makine kullanılacağı Amerikan Misyonu'nun araştırmaları ve raporlarına göre yapılacaktı. Bu 6 milyon ile 1100 traktör alınması bekleniyordu, Türkiye ayrıca EPU fonları ile İngiltere'den 6000 traktör almıştı.

20 Mart 1951'de Hürses'de Cavid Oral'ın yazdığına göre bu anlaşma, Başbakan'ın onayı olmadan ECA'den sorumlu Devlet Bakanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Tarım Bakanı Nihat Eğriboz, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeşe tarafından imzalanmış ve pamuk üretimi yapılan bölgelerin hariç tutulması büyük bir sıkıntı yaratmıştı. Bu Anlaşma'nın Menderes tarafından öğrenilmesiyle, Bakanlar Kurulu feshedilmiş, yeni bir kabine kurulmuş ve yeni kabinede Anlaşma'ya imza atan üç bakana yer verilmemişti.¹¹⁶ ECA Misyonu'na Anlaşma'nın uygulanmayacağı söylenmişti. Kendisi de Aydın'lı büyük bir toprak sahibi olan Menderes, büyük toprak sahiplerine tarım makineleri satışını kısıtlayan, özellikle pamuk üretimi yapılan bölgeleri hariç tutan bir anlaşmaya oldukça sert bir tepki göstermişti.¹¹⁷ Bu Anlaşma, şüphesiz Menderes Hükümeti'nin istifası ile de doğrudan ilgiliydi.¹¹⁸

---

115 DIT, Decimal File 782.13, Internal Political and National Defense Affairs, Executive Branch of Government, Turkey, Cabinet, Ministry, March 17, 1950–December 30, 1954, 782.13/3–2351, 23 Mart 1951.

116 Tarım, Ekonomi ve Ticaret ve Devlet Bakanları'na yeni hükümette görev verilmemişti ama Devlet Bakanlığı'na atanan Refik Şevket İnce'nin göreve başlamadan bakanlıktan çekilmesi üzerine Karaosmanoğlu, Haziran ayında tekrar Devlet Bakanlığı'na, Aralık ayında ise İçişleri Bakanlığı'na atanmıştı. (TBMMTD, Dönem 9, Cilt 6, Ellialtıncı Birleşim, 26 Mart 1951; Cilt 6, Altmışıncı Birleşim, 4 Nisan 1951; Cilt 8, Doksanıncı Birleşim, 20 Haziran 1951; Cilt 12, Onikinci Birleşim, 13 Aralık 1951.)

117 Cavid Oral'ın yorumuna göre ECA'nın Ankara'daki Tarım'dan sorumlu görevlisi Hugh Richwine'in hatası bu konuda çok etkili olmuştu.

118 DIT, Decimal File 782.13, Internal Political and National Defense Affairs, Executive Branch of Government, Turkey, Cabinet, Ministry, March 17, 1950–December 30, 1954, 782.13/3–2351, 23 Mart 1951.

Türkiye’de sorun, bir bağımsızlık meselesi gibi aksettirilmişti. 1951 Mayıs’ında gazetelerde Türkiye’nin ECA ile imzalayacağı traktör alımı anlaşması ile ilgili bazı haberler yayımlanmıştı. Haberlerde anlaşmanın kapitülasyonlar gibi maddeler içerdiği, bu nedenle Tarım, Ekonomi ve Ticaret bakanlarının değiştirildiği yönünde haberler çıkmıştı.¹¹⁹ Haberlerde Amerika’nın Türkiye’nin işlerine karışarak neyi üretip üretemeyeceğine müdahale ettiği yazılmıştı. Ancak Marshall Planı ve ona bağlı ECA Misyonu’nun baştan beri yaptığı da buydu. Ne zaman ECA’n talepleri ile Hükümet yetkilileri ve onların üzerinde önemli bir etkisi olan büyük toprak sahiplerinin çıkarları zedelenmeye başladıysa, o zaman ECA Misyonu’nun belirlediği planlar Türkiye’nin iç işlerine karışma meselesine dönüşmüştü. Anlaşma resmi olarak uygulamaya geçseydi bile gerçekten uygulanabilir miydi sorusu da bir muammadır aslında. Zira ECA tarafından finanse edilen tarım makineleri, 1948–1951 arasında ithal edilen tüm tarım makinelerinin sadece üçte birini oluştuyordu.

Ocak 1951’de yapılan Tarım Projesi Anlaşması ve ardından Anlaşma’nın iptali ve onu imzalayan bakanların kabine dışında kalması, ECA Misyonu’nda da büyük bir rahatsızlık yaratmıştı. Bir süre boyunca ilişkiler donmuştu. Robinson, bu donmanın, Türk Dışişleri tarafından Türkiye’nin NATO’ya üyeliğinin sağlanması için bir koz olarak kullanıldığını, üyelik sağlandıktan sonra tarım programı konusunda “*neredeyse mucizevi bir işbirliği ve anlaşma*” sağlanmasının bunu gösterdiğini savunmuştu. Ocak’ta imzalanan anlaşma Mart ayında yaşanan kabine krizinden sonra reddedilmişti. Robinson’a göre anlaşmanın kendisi kabine içinde yaşanan sıkıntıların çözümü ve bakan değişikliği için bir bahane de sağlamıştı.¹²⁰

Ocak Anlaşması kadük kalınca, 16 Haziran’da Dışişleri Bakanlığı’nın verdiği notayla (16 Haziran 1951 Anlaşması) Türkiye, tahıl odaklı bölgelere tarım makineleri ithalatını kolaylaştıracağı sözünü vermişti.¹²¹ 16 Ağustos 1951 tarihli Fatin Rüştü Zorlu ile Büyükelçi Wadsworth arasındaki nota değişimi ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması’nın Madde 4, Paragraf 6’da belirtilen harcamaların, taraf ülkeler tarafından kurulmuş herhangi bir örgütün, kalkınmayı teşvik için Avrupa para birimlerini aktarabilmesi veya ti-

---

119 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/5–2551, 25 Mayıs 1951.

120 Menderes ile Karaosmanoğlu arasında parti içi politik ve kişisel bir mücadele yaşandığı bilinmektedir. Bu mücadele Karaosmanoğlu’nun 1954’de Demokrat Parti’den ihracına kadar gidecekti.

121 Robinson, *Americans in Turkey*, s. 7.

caretin serbestleştirilmesi için kullanabilmesi öngörülüyordu. Notadaki diğer maddeler teknik uygulamalarla ve özellikle tarımla ilgiliydi.¹²² Buna göre, Türkiye 850 traktörün alınıp, tahıl üretimi yapılan bölgelere verileceğini taahhüt etmişti. Çiftçilerin eğitimi için Teknik Ziraat Teşkilatı adı altında bir eğitim kurumu kurulacak ve çiftçilere verimlilik artışı, gübre kullanımı gibi konularda eğitim verilecekti.¹²³ Bu anlaşmayla tarım konusunda sorunlar çözülmüş gibi gözükse de, 1953'den sonra hava koşullarının kötüye gitmesi ve tarım çıktısının azalmasıyla, tarım politikası ve dış yardımlar konusundaki görüş ayrılıkları derinleşecekti.

d. Ekonomik Yardımdan Askeri Yardıma Geçiş

Kore Savaşı'nın etkisi ve ABD'nin Karşılıklı Savunma ve Karşılıklı Güvenlik Yasaları ile beraber dış yardımların odağını askeri yardıma çevirmesiyle, Türkiye'ye yapılan yardımların içeriğini de bu yönde değiştirmişti. 1951/1952 mali yılı için belirlenen 66 milyonluk ECA yardımının 40 milyonunun askeri çabalar için kullanılması planlanmıştı. Kalan 26 milyon dolar ise ekonomik projelere ayrılacaktı. Bu 26 milyon doların, 18 milyon dolarlık kısmı, toplam 120 milyon doları bulan bütçe açığının askeri olmayan kısmı için kullanılabilecekti. ABD, bütçe açığının kapatılması için askeri harcamalarda kısıtlama yapılmasına karşı olduğu için, kesintilerin yatırım harcamalarından yapılması öngörüyordu. Kesintilerin yatırımlarda yapılması tercihi, Türkiye'de Milli Gelir'e oranla yatırımın, Marshall Planı'na katılan tüm ülkeler arasındaki en düşük orana sahip olduğunun ECA Misyonu tarafından bilinmesine ve kendi yazışmalarında açıkça ifade edilmesine rağmen yapıyordu.¹²⁴ Diğer yandan, Türkiye ECA yardımlarının azlığından şikâyet ediyordu. 160 milyon dolara ihtiyaç duyulduğu belirtildiyse de, mevcut mali yıl için bunun yarısından azının ayrılabilceği duyulmuştu ve Türkiye bu konudaki rahatsızlığını

---

122 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/8–2751, 27 Ağustos 1951. Bu Anlaşma da TBMM onayı olmadan ve Resmi Gazete'de yayımlanmadan yürürlüğe girmişti.

123 Robinson, *A New Farm Program in Turkey*, s. 2.

124 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/4–351, 3 Nisan 1951.

Amerikalı yetkililere iletmişti.¹²⁵ Bu kesintinin altında, sadece Türkiye'nin özel durumu değil, ABD'nin dış yardımlar bütçesini 1952 yılı için düşük tutması yatıyordu. McGhee, Erkin'e yazdığı bir mektupta bu duruma dikkat çekmiş ve bu nedenle Türkiye'ye yapılacak yardımların arttırılması konusunda bir söz veremeyeceğini yazmıştı.¹²⁶

Türkiye 1 Şubat 1952'de verdiği *Aide Memoire*'da tütün ve kuru üzüm ihracatı konusunda yaşadığı sıkıntıları dile getirmiş, ithal ettiği ürünlerin ise büyük kısmının mutlak gereksinimlere gittiğine vurgu yapmıştı. Yardımlar içindeki askeri malzemelerin çokluğuna ve gerekliliğine değinilse de, ekonomik alanda yaşanan sıkıntıların da göz önüne alınması gerektiği iletilmişti. Sıvı yakıtların ekonomik yardımlar içine alınmaması da askeri yardımlara odaklanmanın bir örneği olarak gösterilmişti. Bu nedenle sonraki dönemde Türkiye'nin alacağı ekonomik yardımın 86 milyon dolara çıkarılması gerektiği yönünde görüş bildirilmişti.

McGhee, *Aide Memoire* sonrasında Fatin Rüştü Zorlu'yla yaptığı görüşmede Türkiye'nin başta 45 milyon alması planlanırken Karşılıklı Güvenlik Kanunu'nun verdiği yetki sayesinde askeri yardımlardan ekonomik yardımlara aktarma yapılabildiği ve 25 milyon doların bu şekilde ekonomik yardımlara eklenerek, toplamda 70 milyona ulaştığını dile getirmişti. Ancak kamuoyunda bu miktarın 25 milyon gibi gözüktüğü, aslında askeri yardımlarla beraber toplam yardımın 300 milyon doları bulduğunu iddia etmişti. ABD'nin kendi ödemeler dengesi sıkıntıları nedeniyle birçok ülkeye yapılan dış yardımlarda kısıtlamaya gidilirken, Türkiye'de artması ve buna rağmen mevcut durumdan şikâyet edildiğini hatırlatmıştı. Hindistan (50 milyon dolar), Pakistan (15 milyon dolar) ve İran (23 milyon dolar) gibi ülkelere Türkiye'ye kıyasla çok az yardım edildiğini söylemişti. Buna karşı Başbakan Menderes, Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunulmasındaki "siper" olduğuna vurgu yapmış ve Türk ordusunun o ana kadar "Orta Doğu'yu kurtardığını" iddia etmişti. Türkiye'ye yardım etmenin sonuçlarının ABD için de yararlı olacağına değinmiş ve yardımın arttırılmasını istemişti. Buna karşı McGhee, 16 milyon dolarlık bir eksiğin Türkiye ekonomisinde çok büyük bir sıkıntı yaratmayacağını, hatta Birleşik Krallık gibi birçok ülke

---

125 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5/8–2551, 25 Ağustos 1951.

126 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), May 1, 1951–November 20, 1951, 882.00–FA/10–951, 9 Ekim 1951.

kemer sıkma politikaları ile ithalatlarını azaltırken, Türkiye'nin ithalatının yüzde 40–50 gibi rakamlarla artırmasını eleştirmişti. Ayrıca yüksek fiyat almak için bazı ürünlerin kısıtlı miktarda ihraç edildiğini söylemişti. Türkiye'nin tahıl, kömür, krom gibi ürünlerine alıcı ülkelerde çok ihtiyaç olduğunu aktarmıştı.¹²⁷

Türkiye'nin ECA ve Eximbank gibi kaynaklardan aldığı dış yardımlar yeterli olmayınca,¹²⁸ Türkiye 1949 yazında, ABD Merkez Bankası'ndan 20 milyon dolar kredi almıştı.¹²⁹ Bu kredinin yaklaşık 12 milyonu ile 125 bin ton Kanada buğdayı satın alınmıştı.¹³⁰ Ayrıca, Mart 1952'de ABD Merkez Bankası'ndan 15 milyon dolarlık kredi daha almıştı. Daha önceden alınan kredinin de vadesi uzatılmış ve toplam 25 milyon doların vadesi 30 Haziran 1952'ye kadar uzatılmıştı.¹³¹ ECA yardımlarının yeterli bulunmaması, bütçe ve ödemeler dengesi açığının büyümekte olması, ekonomik büyümenin beklenen oranlarda yaşanmaması, Türkiye ile Yardım Misyonu arasında sorunları arttıyordu. 1952 ortasıyla Aralık 1954 tarih aralığında Misyon ile Türkiye arasındaki görüşmeler fiilen donmuştu. Ayrıca Menderes, Misyon Şefi'nin kendisini aşarak Bayar ile doğrudan iletişim kurmasından da rahatsız olmuştu.¹³² Marshall Planı gibi geniş kapsamlı bir dış yardım programının sona erdiği dönemde yardım misyonu ile yaşanan bu sıkıntılar, daha sonraki yıllarda dış yardımlar ve ekonomi politikaları konusunda yaşanacak sıkıntıların habercisi gibiydi.

---

127 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1852, 18 Şubat 1952.

128 25 Mayıs 1949'da Türkiye'ye verilmek üzere Eximbank tarafından 8 milyon dolarlık iki kredi onaylanmıştı. Kredilerin ilki 3.750.000 dolarlık TCDD için, diğeri 4.250.000 dolarlık Devlet Deniz İşletmeleri içindi. 1949'da 2 milyon dolarlık dört proje kredisi daha onaylanmıştı. (FRUS, 1949, Cilt 6, s. 1666.)

129 Daha sonra bu kredinin 3 milyonu geri verilmişti.

130 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Unclassified Central Files, 1948–1961, Box 80/99, 30 Ağustos 1949.

131 İki kredinin toplamı 25 milyonu aşmaktadır ancak önceki kredinin tamamının kullanılmadığı ve bu nedenle toplamın 25 milyon olarak belirtildiği tahmin edilmektedir. (DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters (General), February 13, 1952–November 5, 1952, 882.10/3–552, 5 Mart 1952.)

132 Leyla Şen, *The US Foreign Aid Policy and the Institutionalization of Dependency in the Periphery in the Post-WW2 Era: Turkey and India Compared (1947–1973)*, Bilkent Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003, s. 88.

C. Türkiye'ye Yapılan Marshall Planı Yardımlarının İçeriği

Marshall Planı yardımları, başta tarım, madencilik ve ulaşım olmak üzere birçok farklı sektörde planlanan projelere göre dağıtılmıştı. ECA kapsamında yürütülen belli başlı projeler şunlardı:

Tarım makinelerinin sağlanması,
Tarım yöntemlerinin geliştirilmesi,
Sulamanın yaygınlaştırılması,
Et işleme ve balıkçılık sanayilerinin gelişimi,
Zonguldak kömür madenlerinin modernleştirilmesi,
Elektrik üretiminin geliştirilmesi ve dağıtımı,
Karayolları ve demiryollarının gelişimi,
Liman ve silo inşaatları,
Karabük demir ve çelik fabrikasının genişletilmesi,
Demir ve krom madenlerinin modernleştirilmesi,
Tuz ve çimento üretiminin yaygınlaştırılması,
Sıtma kontrolünün yoğunlaştırılması,
Petrol ürünleri, inşaat malzemeleri, kimyasallar ve yedek parçaları gibi tüketilebilir malların alımı,
Teknik destek programı aracılığıyla eğitimler verilmesi.¹³³

Bu projeler, tarım, madencilik (sanayi), ulaşım, enerji, askeri yardımlar ve teknik destek programı olarak altı başlık altında toplanabilir. Tarım ve askeri üretim gibi konularda çok çeşitli yardımlar yapıldıysa da, enerji ve sanayi yatırımları sınırlı kalmıştı. Yardım miktarları ve dağılımı verilmeden önce hatırlatılması gereken bir konu, programlarda belirtilen rakamların, projeler için tahsis edilen miktarlar olduğudur. Projelerin bazıları tamamlanamamış, bazılarının ödenekleri gelmemiş veya gecikmiştir. Bu nedenle her sene ayrılan ödeneklerin toplamı ve projelerin genel toplamı ile sonuçta yapılan tüm yardımların toplamı arasında farklılıklar vardır. Ayrıca Marshall Planı dönemine dair verilen dış yardımlar istatistikleri içerisinde, Truman Doktrini Yardımları, Karşılıklı Güvenlik Programı yardımları ve diğer dış yardımlar eklendiği için, yıllık toplamlarla projelerin toplamlarının farklı olması da mümkündür. Burada verilen bilgiler, ECA Türkiye Misiyonu ve USAID'in verdiği istatistikler karşılaştırılarak, birinci elden kaynaklara dayanılarak hazırlanmıştır.

---

133 Richard Robinson, *Impact of American Military and Economic Assistance Programs in Turkey*, American Universities Field Staff, New York, 1956, ss. 5–6.

1. Tarımsal Yardımlar

Marshall Planı tamamlandığı dönemde, tarım açısından Başkan Truman tarafından Amerikan yardımının etkinliğinin en iyi örneklerinden biri olarak gösteriliyordu.¹³⁴ Yukarıda değinildiği gibi, Marshall Planı'nda Türkiye'ye tarım ürünleri ve hammadde ihracatını arttırması yönünde bir rol biçildiği için, planlamada en başta tarımsal yardımlara önem verilmişti. Tarımsal yardımların en önemli ayağı da tarımda makineleşmeydi. Türkiye'nin katılımcı diğer ülkelere yardım edebilmesi için tarım makineleri alması ve böylece diğer katılımcılara artan oranda tarım ürünleri ihraç etmesi bekleniyordu.¹³⁵ ECA kapsamında sadece traktör değil, toprak işleme, ekme ve hasat makineleri de ithal edilecekti.¹³⁶

Türkiye'de araştırma yapmak üzere gelen Richard Robinson, ECA Misyonu Şefi Dorr'a Yardım Programı'nın ilk senesinde verdiği raporda, ekime açılacak arazilerin¹³⁷ büyük toprak sahipleri tarafından toplu bir şekilde alınmasını engelleyecek önlemlerin alınmasını önermişti. Ayrıca Robinson tarım programı ile ilgili önerilerini altı maddede toplamıştı:

Geniş kapsamlı bir ağaçlandırma programı,
Traktör yerine iyi yük beygirlerinin ithal edilmesi,
Köylülerin atların kullanımı konusunda eğitimi,
Harman dövme makinelerinin ithal edilmesi,
Az sayıda çelik sabanın ithal edilmesi,
Çiftçinin eğitilmesi.¹³⁸

Başka bir deyişle, Robinson, hızlı bir makineleşmenin Türkiye gibi az teknoloji kullanımlı bir tarım ekonomisinde faydalı olmayacağını ve düşük teknoloji adımlarla tarım üretiminin arttırılmasını öneriyordu. Bu tavsiyeler, Misyon tarafından uygun bulunmamış olacaktır ki, makine ithalatı ve bununla ilgili verilen eğitimler dışındaki önerilere dikkat gösterilmemişti.

---

134 Üstün, s. 51.

135 Küçük bir miktarda da iç piyasada tüketim artması da bekleniyor ve isteniyordu.

136 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1551, 15 Şubat 1951.

137 Bunların büyük bir kısmı devlet arazisiydi ve otlak olarak kullanılmaktaydı.

138 Richard Robinson, *ERC in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1949, s. 7.

Marshall Planı kapsamında getirilen tarım makinelerinin ithalatı ve satışı için şirketlere yönelik olarak bir protokol hazırlanmıştı. Protokolde izlenecek usuller 23 maddede açıklanmıştı. İzlenecek yol özet olarak aşağıdaki gibiydi: Marshall Planı kapsamında alınacak olan tarım makine ve malzemelerini ithal etmek isteyen şirketler tekliflerini Tarım Bakanlığı'na ilan edilen koşullara göre yapacaklardı. Teklifleri uygun görülen firmalar ithalat bedelinin yüzde 15'ini ve teminat mektubunu Ziraat Bankası'na verecekti. Şirketlerden, ithalat bedellerinin mevcut Amerikan piyasası fiyatlarına uygun olduğuna ve ECA tarafından kabul edilmeyebileceğinin onaylandığına dair bir belge de istenmekteydi. İthal edilen mal limana yüklendiğinde, bedelin yüzde 25'i peşinen ödenecek ve kalan yüzde 75'i dört sene içinde ödenecekti. Kalan yüzde 75 için yıllık yüzde 2,5 faiz işlenecekti. Satışlar peşin veya kredi taksitleriyle yapılabilecekti. Taksit süresi üç yılı geçemeyecekti. Hazırlanan protokole göre kredi ödemelerinin riski şirketlere ait olacaktı. Bu risk nedeniyle şirketler ithalata yanaşmakta zorlanınca, daha sonra bu madde değiştirilmiş ve Merkez Bankası garantisi getirilmişti. İthal edilen malların yüzde 10'u kadar bedelde yedek parça da, aletlerin gümrüğe gelişinden sonra en geç üç ay içinde getirilecekti. Şirketler getirilen mallardan en fazla yüzde 35 oranında kâr elde edebileceklerdi. Aletlerin sigortası yerli firmalara yaptırılabilirdi, yabancı sigorta için Tarım Bakanlığı'nın izni gerekiyordu.¹³⁹ Türkiye'ye Marshall Planı kapsamında ilk tarımsal aletler Mayıs 1949'da varmıştı. Bazı kaynaklarda 1950 ortalarına kadar 40.000'e yakın traktör getirildiği yazılmışsa da,¹⁴⁰ ilk iki sene içerisinde getirilen tarım makinelerin dökümü şu şekildeydi: 6576 traktör, 9079 traktör pulluğu, 3456 *diskharrow*, 1262 biçer-döver, 1439 hububat mibzeri, 2732 pamuk mibzeri, 2516 *One-way* pulluğu ve 104 pikap kamyonet.¹⁴¹

Tarım aletleri köylüye yüzde 12,5'u peşin ve geri kalanı dört taksitte olmak üzere satılıyordu. Hasatta yaşanacak bir sorun durumunda taksitlerden biri ertelenebiliyordu. Çiftçilerin tarım makinesi alabilmeleri için yeterli arazileri olduğunu kanıtlamaları ve bunun için de Tarım Bakanlığı'ndan izin belgesi almaları gerekiyordu. Makine alımı için konan sınır genelde 50 dönümdü. Satılacak olan traktörler için 1949 Ağustosuna kadar çiftçiler vilayete başvurarak işletme büyüklüğünü ve gerekli şartları sağladığını göstermek

139 BCA, 030.01.80.506.8, 13 Kasım 1948, Tarım Bakanı imzalı belge.

140 Anne O. Krueger ve Vernon W. Ruttan, *Aid and Development*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989, s. 259.

141 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/3–351, 3 Mart 1951

zorunda idi. Daha sonra bu yöntem değiştirilmiş ve çiftçi olmak ve bunu kanıtlamak yeterli görülmeye başlamıştı. Daha önce arazi büyüklüğüne göre traktör alma izni verilirken, bu yöntemden vazgeçilmişti. Bu değişimde ECA Misyunun büyük toprak sahiplerine tarım aletleri için avantaj sağlandığı konusunda uyarılarda bulunmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Resmi belgelerde buna ilişkin bir bilgi yer almasa da, Amerikalılar bu konudaki şikâyetlerini dile getirmişlerdi.¹⁴² Ayrıca daha önce çiftçi yüzde 37,5'ini peşin öderken, Ağustos 1949'dan sonra yüzde 20'sini peşin, geri kalanını 5 taksitte ödeme olanağı verilmişti. Traktör ve diğer zirai aletlerin kullanımı, bakımı ve onarım işleri için ilk olarak 1949 yılı ilkbaharında çeşitli yerlerde 12 adet kurs açılmıştı. Ayrıca ilk başta 23 tamir atölyesi açılarak, aletlerin bakımının yapılması planlanmıştı.¹⁴³ Altı aylık kurslarda ilk safhada 1200 kişi eğitimden geçmişti. Ayrıca çiftçilerin eğitimi için Şeker Fabrikalarında da eğitimler verilmişti.¹⁴⁴

Tarım'da makineleşme belirli bir program çerçevesinde yürütülse de, ECA Misyonu'nun aldığı kararların her zaman bütüncül bir strateji içerdiğini söylemek mümkün değildir. Marshall Planı'nın, Türkiye için biçtiği rol olan tarım ve hammadde ihracatçısı rolünün karşılığı işlenmiş malların Avrupa'dan ithal edilmesi idi. Ancak Amerikalı işadamları, Türkiye pazarının kendilerine kapalı olmasından rahatsızdı. Türkiye'nin elindeki kısıtlı dolar stoku da zaten ABD'den ithalat yapmayı engelliyordu. Bu nedenle traktör alımlarının Avrupa kökenli üreticilerden yapılmasına çalışılmıştı. Ancak politik baskılar sonucu Misyon, doğrudan Amerikan traktörlerinden de getirtmek zorunda kalmıştı. Sonuçta, çok çeşitli tarım makineleri ve farklı modellerin yedek parçalarının bulunması ve bakımlarının yapılması durumu daha da karmaşıktı.¹⁴⁵ Tarım makineleri için gerekli olan yakıtların alımında dolar bölgesinin tercih edilmesi de Türkiye'nin ticaret açığını büyütmeyle kalmıyor, döviz darboğazına da girmesine neden oluyordu.

Traktörlerin gelişi büyük ölçüde ortaklığın bitmesine ve ücretli işçilerin tutulması sistemine (amelelik) geçilmesine neden olmuştu. İşsiz kalan köylülerin bir kısmı

---

142 Robinson, *ECA Operation in Turkey*, s. 2.

143 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1350, 13 Şubat 1950.

144 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/3–351, 3 Mart 1951

145 Robinson, *Impact of American Military and Economic Assistance Programs in Turkey*, ss. 7–8.

köylerinde boş bir şekilde otururken, bazıları şehirlere çalışmak için gitmiş veya aileleri tarafından gönderilmişti.¹⁴⁶ Tarım alanlarının artışı ile beraber otlak alanlarının daralması hayvancılar ile çiftçiler arasında bir toplumsal gerginlik de ortaya çıkarmıştı. Sıkıntılar basın üzerindeki siyasi baskılara rağmen gazetelerde dile getirilmeye başlamıştı. Kudret Gazetesi'nde Başbakan Menderes'in memleketi Aydın'a Marshall Planı yardımlarından gelen traktörlerin satışı konusunda iltimas geçildiğine dair haberler çıkması üzerine, bir bilgi notu hazırlanmış ve traktörlerin birçok ile dağıtıldığı, bunlar arasında Antalya (1400 adet), Seyhan (3000) ve Konya (700) başta olmak üzere birçok ilin Aydın'a göre çok daha traktör aldığı bildirilmişti. Aydın'a özel bir muamele yapılmasa da, büyük toprak sahiplerinin bulunduğu bölgelerde satışların ezici çoğunlukta olduğu kesindi.¹⁴⁷ Traktör satışlarının büyük kısmı zaten mevcut traktör stoğunun ağırlıklı olduğu şehirlere yapılmıştı. En çok satış yapılan şehirler (büyükten küçüğe) şunlardı: Seyhan, Aydın, Konya, Tekirdağ, Manisa, İzmir, Antalya, Eskişehir, İçel.¹⁴⁸ Tarım makinelerinin varlıklı toprak sahiplerinde yoğunlaşması bambaşka bir soruna; köyden kente göçü hızlandıran bir etkene dönüşmüştü. Şehre göçle beraber oluşan gecekonduların yarattığı çeşitli sosyo-ekonomik sorunlar 1950'lerin ortalarında bile açıkça hissediliyordu.¹⁴⁹

Marshall Planı yardımları ile Çukurova bölgesine satılan traktörler, çiftçilere bir takım zorluklar da yaşatmaya başlamıştı. Öncelikle traktörlerin bakımı için yerel tamir atölyeleri kurulmamıştı. Bozulan traktörler, Adana, Mersin gibi büyük şehirlere götürülmek zorunda kalıyordu. Ayrıca köylüler traktörlerin bakımının yapılması konusunda yeterince eğitilmemişti. Teknik eğitim alan kişiler de iş bulmakta zorlanıyorlardı. Çiftçiler genelde traktörleri kullanmak için tanıdıklarına ve akrabalarına iş veriyorlardı. En önemlisi de traktörlerin yakıtı, köylüler için çok pahalıydı. 1951 yılındaki iyi ürün sayesinde ödenebilen taksitler ve yakıt masrafları, sonraki yıllarda çiftçilere büyük sorunlar çıkarmıştı. Bazı köylerde traktörlerin büyük toprak sahiplerinin elinde toplanması, köylülerin bu toprak sahipleri için saat ücreti karşılığı çalışmalarına neden olmuştu. Çok düşük ücretlerle çalışan köylüler durumlarından oldukça şikâyetçiydiler.¹⁵⁰

---

146 Robinson, *Tractors in the Village*, ss. 12–13.

147 BCA, 030.01.132.857.2, 11 Şubat 1952, Belgedeki imza okunamıyor.

148 BCA, 030.01.80.507.5, Tarih Yok, Takriben 27 Temmuz 1950 tarihli Tarım Bakanlığı raporu.

149 Robinson, *Impact of American Military and Economic Assistance Programs in Turkey*, s. 12.

150 Richard Robinson, *Tractors in the Village*, Institute of Current World Affairs, 1952, s. 9.

Türkiye'ye sağlanan traktörler sadece tarım ve ekonomik kalkınma amaçlı verilmemişti. Traktörlerin önemli işlevlerinden biri de kar nedeniyle tıkanan yolları açmaktı. Ancak yolların açılmasını sağlamak sadece insan ve malların ülke içerisinde kolayca taşınması için değildi. Dorr, 1951 sonunda İskenderun-Erzurum, Elazığ-Bingöl, Diyarbakır-Mardin, Gaziantep, Urfa ve İstanbul-Ankara yollarının kar nedeniyle yer yer tıkanmış olduğunu aktarırken, özellikle Doğu bölgelerindeki yolların askeri öneme sahip olduğuna vurgu yapmıştı. Bu askeri önemin yanında Avrupa'ya ihraç edilecek Türk tarım ürünlerinin Batı bölgelerine tıkanan yollar nedeniyle aktarılamamaları da büyük bir sorundu. Bu yolların açılması için ekstra traktör ve mıcır makinesi istenmişti.¹⁵¹

Tüm yardımlar içinde tarımın dağılımına bakıldığında şu tablo görünmektedir: 48/49 dönemi için Türkiye'ye yapılan 49,7 milyon doların 22.1 milyon dolarlık kısmı (yüzde 44'ü) tarım için ayrılmıştı. 49/50 dönemi için 59 doğrudan, 58 dolaylı yardım yapılmıştı. Bunun 16,1 milyon doları (yüzde 13,8) tarım için ayrılmıştı. İki yılda toplam 36,7 milyon doğrudan, 1,5 milyonu dolaylı yardım olmak üzere 38,2 milyon dolar ayrılmıştı. 1948-1952 arasında, tarım tüm yardımların yaklaşık yüzde 60'ını almıştı.¹⁵² Tablo 3.3'te tarım yardımlarının Marshall Planı dökümü görülebilir.

Kongre'de Amerikan yardımlarının konuşulduğu bir toplantıda ECA Türkiye Misyonu Şefi Vekili Orren R. McJunkins, Türkiye'ye sağlanan 20.000'in üzerinde traktörden bahsettikten sonra, "*Türkiye'yi Dünyanın bu kısmının ekmek sepeti yapmaya çalışıyoruz.*" demişti. Getirilen 20,000 traktörün 6.500 tanesi ECA tarafından finanse edilmekteydi. Amerikan traktörleri bunlar içinde azınlıktaydı. ECA Misyonu Gıda ve Tarım Sorumlusu Hugh Richwine, tarım için 50 milyon dolar harcadıklarını ve 2 buçuk yıl gibi bir sürede beklentileri aşan üretim artışlarının yaşandığını öne sürmüştü.¹⁵³ Gerçekten de, 1948 ile 1953 yılları arasında hava koşullarının oldukça elverişli olması nedeniyle, tarım çıktısı da bir o kadar verimli olmuştu.¹⁵⁴ Ancak hava koşullarının kötüye gitmesi ile beraber, Marshall Planı yardımları sayesinde olduğu düşünülen üretim artışı sonlanmış

---

151 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950-December 31, 1952, 782.5-MSP/12-251, 2 Aralık 1951.

152 Machado, s. 88.

153 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Central Files, 1948-1953, Box 17, 13 Kasım 1951.

154 Okyar, s. 331.

Tablo 3.3: Türkiye’ye Marshall Planı Dönemi Yapılan Tarımsal Yardımlar (Milyon Dolar)

Yıl	Kapsamı	Sermaye Malları	Tedarik Kalemleri
1948/49	Traktörler ve Teçhizat	6,5	2,1
1949/50	Mezbaha Teçhizatı	1	2,9
	Traktörler, Makineler, Motorlu araçlar vs.	26,5	–
1950/51	Traktörler	2	2,7
	Tarım Teçhizatı	4	
	Diğer	0,3	
1951/52	Tarım Teçhizatı	4	4
	Tahıl Silosu Teçhizatı	0,6	
	Diğer	6	
	Toplam	50,9	11,8
		Genel Toplam	62,7

Kaynak: John R. Wilson, *A.I.D. Assistance to Agriculture in Turkey*, U.S. Agency for International Development, 1971, s. 2. Hesaplamalar yaklaşık oranda yuvarlanarak verilmiştir.

ve Türkiye üretim sıkıntıları yaşamaya başlamıştı. Aslında Türkiye’nin tarım üretimde yaşadığı (özellikle mevsimsel) sıkıntılar 1953 sonrasına özgü değildi. Türkiye, 24 Şubat 1951’de Birleşik Devletler’e gönderdiği bir *Aide Memoire* ile kuraklık nedeniyle yaşanan kıtlıktan dolayı Amerika’dan 100.000 ton buğday ve 25.000 ton mısırın yardım olarak verilmesini talep etmişti.¹⁵⁵ Türkiye Washington Büyükelçiliği’nin, 3 Mart 1951’de sunduğu bir memorandum ile, Türkiye’nin elinde ancak bir aylık yetecek tahıl kaldığını tekrarlamış ve acilen tahıl ve mısır yardımı talep etmişti. Bu yardımın Nisan başından Haziran sonuna kadar, 100 bin ton tahıl ve 25 bin ton mısır olarak yapılması istenmişti. Ayrıca bu yardımın acil ihtiyaç olması nedeniyle, normal ECA yardımlarına dâhil edilmeden verilmesi talep edilmişti.¹⁵⁶ 5 Mart’ta Erkin’in 100 bin tonluk tahıl ve 25 bin tonluk mısır yardımı talebine

155 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/3–251, 2 Mart 1951.

156 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/3–351, 3 Mart 1951.

yönelik olarak, acilen 8500 ton mısırın, Nisan'ın ilk iki haftası içerisinde ise yaklaşık 20 bin ton tahılın yola çıkabileceği bildirilmişti.¹⁵⁷

Yukarıda bahsedilen sıkıntılar ve Türkiye'nin farklı ekonomik sıkıntıları nedeniyle ECA Misyonu'nun yetkilileri ile Türk ekonomisinin yönetimi arasındaki görüş ayrılıkları gün geçtikçe daha belirgin hale gelmeye başlamıştı. ECA Misyonu tarım gelirleri üzerinden alınan vergilerin arttırılmasını, faizlerin azaltılmamasını istemişti ama Türk yetkililer bu talepleri uygun görmemişlerdi. McGhee, bu isteklerin enflasyonist bir etkiyi önleme amaçlı olduğunu savunmuştu.¹⁵⁸ Menderes Hükümeti tarım gelirlerine vergilerin arttırılması ve faizlerin düşürülmemesi gibi ECA taleplerine şiddetle karşı çıkmıştı.¹⁵⁹ Bu görüş ayrılıkları Marshall Planı sonunda daha da belirginleşecek ve sonrasında yeni krizlere neden olacaktı.

2. Sanayi, Madencilik ve Enerji

1950 ortası itibariyle, ECA'nın Türkiye'de sanayi için finansman ayıracağı ve yapılması planlanan projeler şunlardı:

- Çelik üretiminin arttırılması,
- Devlet Deniz Yolları'nın genişlemesi (Çekme haklarının 13 milyonu gemi alımı için kullanılmıştı.),
- Tren yollarının gelişimi (Çekme haklarının 11 milyonu, lokomotif ve malzeme alımı için kullanılmıştı.),
- Et paketlenme (Erzurum'da modern bir fabrikanın tamamlanması),
- Balıkçılığın genişlemesi (Çekme haklarından harcamalar yapılmıştı.),
- Devlet tekeli tuz üretiminin büyümesi (830 bin dolar çekme haklarından kullanılmıştı.),
- Çimento fabrikalarının büyümesi ve yenilerinin yapımı,
- Çatalağzı Santralı'nın İstanbul ile bağlantısı,
- Zonguldak ve batı kömür madenlerinin ve linyit üretiminin modernleştirilmesi.¹⁶⁰

---

157 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MAP/3–1651, 16 Mart 1951.

158 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5/6–451, 4 Haziran 1951.

159 Feridun Kemal Özcan, "U.S. Aid and Turkish Macroeconomic Policy; a Narration of the Aid Bargain Process in The 1946–1958 Period," *The Turkish Yearbook of International Relations*, No. 34, 2003, s. 124.

160 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/8–950, 9 Ağustos 1950.

Görüldüğü gibi sanayi yatırımları altında düşünülen temel yatırım kalemleri, hammadde üretiminin arttırılması ve Türkiye dışına ihraç edilmesi idi. Tüm yardımların yaklaşık yüzde yedisi sanayi yatırımlarına ayrılmıştı. Sanayi yatırımları için bir ECA raporunda şöyle deniyordu: *“Sanayi yatırımları, sadece Türkiye’yi dış kaynaklardan bağımsız hale getirmek hedefli olmayıp, aynı zamanda uygulandığı ve ona benzer sanayilerin üretimini ihracata açmak amaçlı olduğu takdirde uygun olabilir.”*¹⁶¹

Madencilik dışında kalan yardımlar ise et işletme tesisleri gibi ya tarımı destekleme amaçlıydı ya da askeri üretimi arttırma veya lojistik güç sağlama amaçlıydı. Örneğin, 1949’da bir et işleme tesisi kurulması için bir Amerikan firması ile görüşme yapılmıştı. Bu tesisin kurulması için de ECA’dan fon sağlanması planlanmıştı. Ancak ECA, yapılan planların ECA’nın belirlediği koşullara uymadığını ve gereğinden büyük bir tesis tasarlandığını, daha küçük bir tesis projesi hazırlanırsa destek verebileceklerini bildirmişti. İlk başta Türkiye konuyu çözüme kavuşturamamıştı, bunun üzerine ECA sağlanan bir milyon dolarlık ön ödemeyi geri istemişti. Bunun üzerine Türkiye, American Meat Packing Institute’den (Amerikan Et İşleme Enstitüsü) üç kişiyi göreve almıştı ve ECA, bu kişilerin talimatlarına uyulursa, geri ödemededen vazgeçileceğini söylemişti.¹⁶² Deniz yolları ihracat odaklı düşünülürken, demir yollarında vagonların yenilenmesi ve olası bir Sovyet (veya Bulgar) saldırısı altında askeri lojistik malzemelerin cephelere taşınmasının kolaylaştırılması düşünülmüştü.

1950 yılında ilk defa bir Türk özel firması ECA ile anlaşma yaparak borç almıştı. Bilgin Madencilik, krom üretimi için ECA’dan kredi alacaktı. Miktarın tüm yatırımlar içinde az olması öngörüldüyse de, ilk kez bir özel firmaya sağlanması açısından önemli bir adımdı.¹⁶³ ECA, bu özel şirketle krom anlaşmasını 3 Nisan 1950’de imzalamıştı. ECA, şirkete 134 bin dolar ve 170 bin lira borç verecekti. Bu borç makine alımı için kullanılacak ve krom olarak geri ödenecekti.¹⁶⁴

---

161 ECA, *Turkey Country Study*, s. 30.

162 Robinson, *Americans in Turkey*, s. 4.

163 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/8–950, 9 Ağustos 1950.

164 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs., Turkey, Financial Matters. (General)., May 26, 1950–November 6, 1952, 882.10/5–1350, 13 Mayıs 1950.

22 Eylül 1950'de Sarıyer Nehri üzerinde 80.000 kilovatlık bir hidroelektrik santrali kurulması için ECA ve Türkiye arasında bir anlaşmaya varılmıştı.¹⁶⁵ Etibank'ın açtığı ihaleyle Sarıyer Barajı'nın yapımı Amerikan ve Alman ortakları olan bir Türk firmasına verilmişti. Barajın 1954'te tamamlanması planlanmaktaydı.¹⁶⁶

3. Ulaşım

Truman Doktrini ile askeri odaklı olarak başlayıp daha sonra Marshall Planı çerçevesinde devam eden yol programı, aslında Marshall Planı içerisinde bile askeri niteliğini tamamen kaybetmemişti. ECA Misyonu'nun raporları, yapımı sağlanan 4 bin kilometreyi geçkin yolun askeri lojistik için de vazgeçilmez olduğunu belirtiyordu. Ulusal çaplı bir yol ağı ekonomik kalkınma için olduğu kadar, askeri amaçlar için de tercih edilir görülmüştü.¹⁶⁷

Yol programında Truman Doktrini dönemi sağlanan 5 milyon dolarlık hibenin yanında ECA kapsamında 18,5 milyon dolar daha sağlanmıştı. Yol malzemelerinin yenilenmesi için gerekli yedek parçalar da dışarıdan alınmak zorunda olduğu için yardım kapsamında getirtiliyordu. ECA yol programındakiler ulaşımına açık olan her yolun aynı zamanda askeri kullanıma açık olduğunu akılda tutarak yardım programını yürüttüklerini ve Türk ordusunun istediği yollara öncelik verdiklerini belirtmişti.¹⁶⁸

Şubat 1948'de Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek'e Amerikan Karayolları Yardım Misyonu tarafından verilen bir raporda, Van Gölü'ne kadar uzatılacak bir hat dışında mevcut demiryollarının genişletilmesini gerektirecek acil bir ihtiyacın olmadığı savunulmuştu. Çabuk ve daha ucuza yapılması nedeniyle karayollarının ve araçlarının daha avantajlı olacağı belirtilmişti.¹⁶⁹ Raylı sistem döşenmesi konusunda bir yardım yapılmasa da acil

---

165 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs., Turkey, Political Affairs and Conditions., January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/9–2850, 28 Eylül 1950.

166 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/3–2052, 20 Mart 1952.

167 Krueger ve Ruttan, s. 259.

168 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Central Files, 1948–1953, Box 17, 13 Kasım 1951.

169 Robinson, *ECA Operation in Turkey II*, Part Two, s. 14.

durumlarda kullanılmak üzere, askeri amaçlı kullanılacak lokomotiflerin yenilenmesi için 1,4 milyon dolarlık bir yardım yapılmıştı.¹⁷⁰

Yol programı için ayrılan fonlar ile genelde Amerikan Yollar İdaresi'nden pazarlıkla malzeme alımı yapılmıştı.¹⁷¹ Denizcilik ve Liman yönetimi için Amerikalı uzmanlar bir Denizcilik Bankası'nın kurulmasını istemişti. Yüzde 51'i devlete ait olarak 500 milyon liralık sermayeyle kurulan bankanın kalan hisseleri halka arz edilmişti. Böylece denizcilik konusunda Ankara'nın merkeziyetçi kontrolünün aşılabileceği ve daha 'verimli' bir yönetim kurulabileceği düşünülmüştü.¹⁷²

ECA Misyonu, yol programı sayesinde 1947'den 1951'e kadar yapılan 4 senelik çalışmalar sonucunda, taşımacılık maliyetlerinin neredeyse yarı yarıya azaltıldığı iddia etmişti. Eylül 1952 itibariyle ECA ve MSA programlarının yol programına aktardıkları finansman toplam 21 milyon doları bulmuştu. Program çerçevesinde Türkiye'nin 24 bin kilometrelik yol ağının 16 bini makinelerle bakım yapılabilir hale getirilmişti. Yeni ödemelerle beraber bunun 20 bine çıkarılması bekleniyordu.¹⁷³ 9,5 milyon dolar değerinde kamyon ve yedek parçası sağlanmasıyla da Türkiye'nin kamyon kapasitesi dörtte bir oranında arttırılmıştı.¹⁷⁴

---

170 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, 14 Ocak 1952.

171 1949 Haziranına kadar Bayındırlık Bakanlığı için ayrılan 5 milyon dolar için Amerikan Yollar İdaresi'nden satın alım yapılması. (BCA, 030.18.01.02.118.104.09, 4 Mart 1949, Bakanlar Kurulu Kararı.) 1950 Haziranına kadar kullanılmak üzere yol programı için ayrılmış olan 5 milyon dolarlık fon, Amerikan Yollar İdaresi'nden pazarlıkla alınması. (BCA, 030.18.01.02.121.89.13, 22 Aralık 1949, Bakanlar Kurulu Kararı.) 1950 Haziranına kadar yol ve su işleri için ayrılan 4.340.000 dolar için alınacak malzemelerin Amerikan Yollar İdaresi'nden alınması. (BCA, 030.18.01.02.122.23.16, 10 Mart 1950, Bakanlar Kurulu Kararı.)

172 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–2552, 25 Şubat 1952.

173 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/10–2352, 23 Ekim 1952.

174 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Classified Subject Files, Box 29–31, Senato Dışişleri Komitesi'nin Ziyareti Vesilesiyle Sunulan Ek Rapor, ECA Programının Türkiye'deki Sonuçları, 23 Temmuz 1951.

4. Askeri Yardımlar

Haziran 1950'ye kadar Marshall Planı yardımlarının doğrudan askeri hedeflerle kullanılması düşünülmüyordu veya hiç gündeme getirilmemişti. Ekonomik yardımların dolaylı olarak Türkiye'nin askeri gücünü koruması ve Sovyetler'e karşı bir "cephe ülkesi" olması isteniyordu ama Marshall Planı'nın ilk başta tasarlanan hedefleri içerisinde askeri yardımlar yoktu. Yine de Türkiye gibi ülkeler karşılık fonlarının askeri bütçeye destek olması için çabalamaktan geri durmamışlardı. Satvet Lütü Tozan, 1949 Eylülünde McGhee ile görüşerek, Başbakan Günaltay'ın Türkiye'nin askeri yardım olarak 200 milyon dolarlık bir borç talep ettiğini iletmesini istediğini söylemişti.¹⁷⁵ İlk başta bu teklife olumlu bir yaklaşım olmadıysa da, Kore Savaşı, bu kararı radikal bir biçimde değiştirdi. ECA, Eylül 1950'de yardımların artan oranda askeri harcamalara ayrılacağını bildirdi¹⁷⁶ ve 1951 başından itibaren yardımlar askeri kaynaklara doğru kaydı. 1952'ye gelindiğinde, o dönemki yardımların (özellikle karşılık fonlarının) yüzde 80'i silah, yüzde 20'si savunma desteği şeklindeydi.¹⁷⁷ Ancak ekonomik ve askeri yardımlar arasındaki çizgi oldukça muğlak. Askeri yardım fonlarının ekonomik yardımlara aktarılmasını veya tam tersini sağlayan yollara zaman zaman başvurulmuştu. Bu geçişkenlik nedeniyle çeşitli mali yıllar içerisinde askeri ve ekonomik yardımlar arasında net bir ayırım yapmak mümkün değildir. Yardım hesaplamaları içerisindeki çelişkili rakamların sebeplerinden biri de budur.¹⁷⁸

Amerikalı yetkililer yardım politikalarının temelinde Türkiye'nin askeri durumunu destekleme olduğunu, bunun yanında da bazı ekonomik yardımlara devam edileceğini açıkça söylemişlerdi.¹⁷⁹ 1951 ilkbaharında Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut ve General Arnold arasında varılan anlaşma uyarınca Türk Ordusu'nun astsubay, 40 bin asker ve maddi gelişim programları adı verilen üç program yürütmesi kararlaştırılmıştı.

---

175 FRUS, 1949, Cilt 6, s. 1680.

176 Tarnoff, s. 16.

177 Robert Ferrell, *The American Secretaries of State and Their Diplomacy George C. Marshall*, vol. 15, Cooper Square, New York, 1966, s. 133.

178 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MAP/9–2051, 20 Eylül 1951.

179 DIT, Decimal File 782.13, Internal Political and National Defense Affairs, Executive Branch of Government, Turkey, Cabinet, Ministry, March 17, 1950–December 30, 1954, 782.13/3–2351, 23 Mart 1951.

Birincisi Truman döneminde başlanan modern bir astsubay sınıfının oluşturulması programıydı. İkincisi Türk ordusunun 360 binden 400 bine çıkarılması, üçüncüsü ise elde ki malzemelerin kalitesinin arttırılması amaçlıydı.¹⁸⁰ Bu bağlamda, ECA Nisan 1951’de Astsubay Eğitimi Programı için karşılık fonlarından para aktarmıştı. Ayrıca Türkiye Silahlı Kuvvetlerde 40.000 askerlik bir artırım yapabilmek için 31,500.000 dolara denk gelen bir yardım istemişti.¹⁸¹ ABD, bu yardımın savunma bütçesine aktarılabilmesi için ECA üzerinden istenilen yardımın yaklaşık olarak yarısına denk gelecek olan kısmını karşılayabileceklerini bildirmişti.¹⁸² Ülke içindeki askeri üretimi arttırarak, Amerikan malzemelerinin getirtilmesinin azaltılması düşünülüyordu. Tarım ve sanayide kalkınmanın sağlanması ile savunma çabalarına da katkı sağlanması bekleniyordu. Askeri üretimi destekleyen sanayi projelerine ek kaynak açılması bile planlanmıştı.¹⁸³ İlk safhada karşılık fonundan askeri malzemelerin üretimi için 1.964.000 dolar tutarında yardım ayrılmıştı. Askeri üretim sayesinde, ABD’nin göndereceği malzemelerden kâr edilmesi düşünülüyordu. Türkiye’deki üretimin arttırılması için verimlilik konusunda teknik destek de sağlanmaktaydı. Bu açıdan askeri fabrikaların yüzde 23 kapasiteden ancak yüzde 26’ya kadar arttırımı sağlanabilmişti.¹⁸⁴

İstanbul, Ankara ve Adana havaalanlarının askeri kullanım amacıyla geliştirilmesi için 712 bin dolar sağlanmıştı. Ayrıca savaş durumunda fazladan ihtiyaç duyulabilecek lokomotifler için EPU fonundan iki yüz eski lokomotifin yenilenmesine katkı olarak 1,4 milyon dolarlık yardım yapılmıştı. Ordu mensupları içinde sıtma hastalığının çok görülmesi nedeniyle 2,8 milyon dolarlık sağlık yardımı yapılmıştı. Askeri operasyonlarda kullanılacak haritaların hazırlanması için 300 bin dolarlık harita hazırlama makineleri sağlanmıştı.

---

180 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, 28–31 Ağustos 1951 tarihli rapor.

181 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5/3–3151, 31 Mart 1951.

182 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5/4–351, 3 Nisan 1951.

183 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, Ağustos 1951.

184 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Central Files, 1948–1953, Box 17, 13 Kasım 1951.

Batı'nın yeniden silahlanma için ihtiyaç duyduğu hammaddelerin Türkiye tarafından karşılanması için 3,7 milyon dolarlık bir fon ayrılmıştı.¹⁸⁵

1951/1952 dönemi içerisinde karşılık fonlarından 5,5 milyon liranın havan mermisi üretimi için, 10.640.000 liranın Astsubay Programı için, 72.884.000 liranın 40 bin askerlik artış için ve 80 milyon liranın diğer askeri üretimler için ayrılması kararlaştırılmıştı.¹⁸⁶ Bu anlaşmalar için karşılık fonları Karşılıklı Güvenlik Yasası'nın çıkışından sonra onaylansa da, Ocak 1951'de planlanmaya ve sonrasında uygulanmaya başlamışlardı. Yasa çıkmasından altı ay önce başlayan bu çalışmalar boyunca daha önceki askeri yardım ödeneklerinin kaynakları kullanılmıştı. Örneğin, 26 Mart 1951'de ECA, Astsubay Programı için karşılık fonlarından dört milyon dolar ayırmıştı. 26 Mayıs'ta 19.600.000 dolar, 19 Haziran'da 7.800.000 dolar Türkiye Savunma Bakanlığı tarafından '*ortak kullanım*' kalemlerinin alımı için ayrılmıştı. Bu kalemlerden askeri amaçlı olarak 14.482.000 dolarlık alım yapılmıştı. 8 Ağustos'da Avrupa kaynaklı kalemler için 5.900.00 dolarlık fon ayrılmıştı ve son olarak 24 Ağustos'ta ECA, cephane yapımında (genelde 81 mm havan topumu yapımı için) kullanılan hammaddelerin alımı için Türk Makine ve Kimya Endüstrisi'ne iki milyon dolarlık doğrudan yardım sağlamıştı. ECA'den MSA'ye geçiş sırasında bu '*ortak kullanım*' kalemleri için toplam ayrılan miktar 26.362.000 dolardı.¹⁸⁷ Marshall Planı sonrası için astsubay ve asker artırımı programlarına 25'er milyon dolar, askeri üretim programına ise 50 milyon dolar ayrılması planlanıyordu.¹⁸⁸ Marshall Planı içerisinde yer alıp, daha sonra savunma harcamalarına ve ordunun güçlendirilmesine katkıda bulunacağı belirtilen projeler Tablo 3.4'te görülebilir.

---

185 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Classified Subject Files, Box 29-31, Senato Dışişleri Komitesi'nin Ziyareti Vesilesiyle Sunulan Ek Rapor, ECA Programının Türkiye'deki Sonuçları, 23 Temmuz 1951.

186 Toplamda 169 milyon lira civarında olan bu ödenek, yaklaşık 60 milyon dolara denk gelmektedir.

187 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948-1956, Box 1-3, 14 Ocak 1952, "MSA Special Mission to Turkey for Economic Cooperation".

188 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948-1956, Box 1-3, Ağustos 1951.

Tablo 3.4: Türkiye’de Marshall Planı’ndan Askeri Yardım Amaçlı Kullanılan Fonlar (Dolar)

Havaalanı Projesi	ABD Hava kuvvetleri tarafından askeri amaçlı kullanılabileceği belirtilen Adana ve Esenboğa Havalimanlarının yapımı	712.000
Lokomotif Tadilatı	Ulusal acil durumlarda kullanılabilecek 220 lokomotif için gerekli parçaların sağlanması	1.400.000
Harita Yapım Cihazları	Milli Savunma Bakanlığı’na harita yapımı için cihaz alımı	300.000
Sıtma Kontrolü	Askeri manevra ve eğitim alanlarında önemli bir sorun olan sıtma için eğitim ve tıbbi malzeme sağlanmasının askerlerin sağlığını artırıcı bir unsur olarak görülmesi	2.800.000
Yol Programı	ABD Askeri Misyonu tarafından lojistik açısından çok önemi olan ve 18.500.000’i doğrudan, 13.100.000’i karşılık fonlarından sağlanan yardım	31.600.000
Taşımacılık	Ulusal acil durumlarda askeri taşımacılıkta da kullanılabilecek kamyonlar	11.300.000
	Toplam	48.112.000

Kaynak: NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, 14 Ocak 1952, “MSA Special Mission to Turkey for Economic Cooperation”. Raporda bu kalemler “Türkiye’nin Askeri Gücüne Katkıda Bulunan Diğer Projeler” başlığı altında değerlendirilmiştir.

5. Teknik Destek

Teknik Destek kavramının özellikle dış yardımların ana parçalarından biri sayılması 1949 yılının başında ABD Başkanı Truman’ın geleneksel yıllık hitabında değindiği dördüncü nokta ile ve bu yüzden de Point Four (Dördüncü Nokta) adını alan teknik destek programıyla başladı. Aslında programın etkin bir şekilde faaliyete geçmesi 1950 yılının sonunu buldu ama resmen teknik destek programı içinde olmasa da Türkiye, Marshall Planı kapsamında zaten teknik destek almaktaydı. ECA’in sağladığı teknik desteği dört başlıkta toplamaktaydı:

1. Türk personelini, ABD’ye geçici olarak göndermek;
2. ABD’den teknik uzman ve danışmanlar çağırmak;
3. Teknik teçhizatın sağlanması;

4. Ekonomik, sanayii ve tarım alanlarında yaşanan teknik sorunların görüşmeler yoluyla çözülmesi.¹⁸⁹

Amerika'dan yedi uzman 28 Mart 1950'de Türkiye'ye gelmiş, Çukurova, Ege, Marmara ve Trakya bölgelerinde alan araştırmaları yapmışlardı. Tarım Bakanlığı'nın raporuna göre bu kişiler ve uzmanlık alanları aşağıdaki gibiydi: *"Elmer Starch, Zirai organizasyon uzmanı; Bay Gould, Zirai yayım (extension); Bay Winchester, Zootečni uzmanı; Hansmeier, Toprak hayatîyetin muhafaza (Conservation); Bay Smith, Ziraat alet ve makineleri uzmanı; Bay Killough, Pamukçuluk; Bay Ward, Sulu Ziraat."*¹⁹⁰ Daha sonra Starch grubu adını alacak olan bu ekip, ECA Misyonu altında Türkiye'nin tarımını incelemek ve rapor vermekle görevliydi. Starch grubu, Tarım grubundan ayrı olarak, teknik destek grubu altında çalışıyordu. Truman, Plan'ın bitişinden sonra Türkiye'de tarım konusunda başarılanlarla övünürken özellikle Starch'ın ismini de anmıştı.¹⁹¹ Bu teknik destek grubunun yanında, Türk tarım genişlemesi programı altında bir teknik destek programı oluşturulmuş ve 28 tarımcı ve iki profesörün Amerika'da eğitim alması için yurtdışına gönderilmesi sağlanmıştı.¹⁹² ECA teknik desteği kapsamında ABD'ye eğitim için gönderilen 16 kişi radyo bakımı, meteoroloji, uçak ve uçak motoru bakımı gibi konularda eğitim almıştı. Ayrı bir program içinde 14 Türk meteorologu da eğitim için Amerika'ya gönderilmişti.¹⁹³ 1950 sonu itibariyle teknik destek programı kapsamında 30 Amerikalı uzman, tarım, istatistik, et depolama, metalurji, hidrolik mühendisliği, sulama, trenyolu yönetimi, telekomünikasyon, havacılık, liman ve deniz yolları alanlarında danışmanlık yapıyordu. Ayrıca daha önce gelen 16 uzman Türkiye'den ayrılmış, 84 Türk teknisyen Amerika'da eğitim görmekte ve 21 Türk teknisyen de eğitimlerini tamamlayıp Türkiye'ye dönmüşlerdi.¹⁹⁴

---

189 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 31.

190 BCA, 030.01.80.507.5 Tarih Yok, Takriben 27 Temmuz 1950 tarihli Tarım Bakanlığı raporu.

191 Machado, s. 90.

192 Robinson, *Americans in Turkey*, s. 4.

193 DIT, Decimal File 982.72, Other Internal Affairs, Communications, Transportation, Science, Turkey, Air Transportation., January 3, 1950–December 18, 1950, 982.52/9–1550, 15 Eylül 1950.

194 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1551, 15 Şubat 1951.

Teknik destek için gerekli harcamalarda hem Türk lirası hem de dolar kullanılmaktaydı. Türkiye'ye gelen uzmanların harcamaları, seyahatleri gibi kalemler Türkiye'de harcadığı için Türk lirası olarak; ABD'ye giden personelin harcamaları, seyahati ve gerekli teknik teçhizat yerel para olan dolar olarak ayrılıyordu. Teknik Destek, prensipte hibe olarak veriliyordu. Türkiye örneğinde yine yarıya yakın bir miktarda borç olarak sağlanmıştı. Teknik destek için karşılık fonlarından serbest bırakılan 50 bin lira 1951 yılı bütçe kanuna aktarılmıştı. *"Teknik destek personelinin her çeşit büro ve yayın giderleriyle, tercüme ücretleri, mukavele ile tutulacak tercüman ve İngilizce öğretmenlerinin ücret ve yollukları karşılığı"* adı altında özel bir bölüme ödenek açılmıştı.¹⁹⁵

Amerikan Büyükelçiliği'nin ısrarlı tavsiyeleri üzerine 1950'de Türkiye Dışişleri Bakanlığı, geçici bir Teknik Destek Konuları Komitesi kurulmasını kabul etmişti. Komitede Türk temsilcisinin yanı sıra, BM özel temsilcisi, MSA Misyonu ve Büyükelçilik yetkilileri yer almıştı. Ayrıca hükümet içerisinde teknik destek konusunda eşgüdümü sağlamak için Bakanlıklar Arası Komite adlı geçici bir komite de kurulmuştu. Ancak bu iki komitenin de tam olarak etkinlik gösteremediği düşünülmüştü. Birleşmiş Milletler ve ABD Dışişleri Bakanlığı'na teknik destek konusunda danışmanlık yapan Eleanor Dannison, 1952 Kasımı'nda Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Dannison'ın tavsiyeleri ile Marshall Planı sonrası dönem için bir Teknik Destek Sekreteryası kurulması kararlaştırılmıştı.¹⁹⁶ Karşılıklı Güvenlik Programı dönemi teknik destek projelerine sonraki bölümde değinilecektir.

6. Genel Olarak Yardımların Dağılımı

Türkiye'ye, Marshall Planı kapsamında ABD tarafından sağlanan yardımlar incelendiğinde Türkiye'nin toplam 225,1 milyon dolarlık bir yardım aldığı görülecektir. 1961'den itibaren ABD'nin tüm dış yardım programlarını elinde toplayan Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Teşkilatı (*United States Agency for International Development-USAID*) rakamlarına ve Marshall Planı'nı inceleyen akademik eserlerde verilen tablolara bakıldığında bu sayı ile karşılaşılmaktadır. Ancak bu 225,1 milyon doların içerisinde sadece doğrudan yardımlar (175 milyon dolar), Teknik Destek fonundan verilen yardımlar

---

195 BCA, 030.18.01.02.125.40.5, 23 Mayıs 1951, Bakanlar Kurulu Kararı.

196 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/9–1553, 15 Eylül 1953.

Tablo 3.5: Marshall Planı Doğrudan Yardımların Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

	Cari Fiyatlarla	1997 Sabit Fiyatlarıyla
Avusturya	677,8	4.486,9
Batı Almanya	1.390,6	9.205,5
Belçika/Lüksemburg	559,3	3.702,5
Birleşik Krallık	3.189,8	21.115,9
Danimarka	273,0	1.807,2
Fransa	2.713,6	17.963,6
Hollanda	1.083,5	7.172,6
İrlanda	147,5	976,4
İsveç	107,3	710,3
İtalya	1.508,8	9.988,0
İzlanda	29,3	194,0
Norveç	255,3	1.690,0
Portekiz	51,2	338,9
Türkiye	225,1	1.490,1
Yunanistan	706,7	4.678,2
Bölgesel	407,0	2.694,3
Toplam	13.325,8	88.214,5

Kaynak: Agency for International Development, 16 Kasım 1971'den alıntılan Tarnoff, s. 8.
Cari fiyatlarla olan hesaplar USAID'e, 1997 sabit fiyatlarına göre yapılan hesaplama Tarnoff'a aittir.

(2,5 milyon dolar) ve Plan'ın son senesinde ABD tarafından dolaylı yardımlar içinde sağlanan özel kaynaklar fonu yardımları (47,5 milyon dolar) vardır.¹⁹⁷ Avrupa Ödemeler Birliği kapsamında sağlanan çekme hakları, kota ve başlangıç kredisi bu toplamın içerisinde yer almamaktadır. EPU sistemi aracılığıyla sağlanan dolaylı yardımlar da dahil edildiğinde Marshall Planı kapsamında alınan tüm yardımlar 351,5 milyon doları bulmaktadır. EPU, ülkeler arasındaki dış ticareti güçlendirme işlevini gördüğü için dolaylı yardımlar, USAID'in hesaplama yöntemine uyularak EK-1'de verilen dış yardımlar rakamlarına dahil edilmemiştir. Ancak Marshall Planı yardımlarının tam bir resminin ortaya konması için aşağıda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tablo 3.5'te Türkiye'nin Marshall Planı içerisindeki diğer ülkelere göre aldığı yardımların oranı görülmektedir. Tüm ülkelere verilen yardımlar içinde Türkiye'nin payı

197 Sayılarda yapılan yuvarlamalar nedeniyle bu üç kalemin toplamı ile verilen toplam hesap arasında yüzbin dolarlık bir hata payı vardır.

Tablo 3.6: Marshall Planı Yardımları İçin Türkiye'ye Ayrılan Ödenekler (Milyon Dolar)

Dönem	Doğrudan Yardım			Ara Toplam	Dolaylı Yardım		Ara Toplam	Genel Toplam
	Hibe	Borç	Koşullu		Hibe	Borç		
1948/49	1,2	38	9,8	49	—	—	—	49
1949/50	16	35	7,5	58,5	71,5 ¹	—	71,5	130
1950/51	45	—	—	45	—	25 ²	25	70
1951/52 ³	11,3	11,2	—	22,5	47,5 ⁴	—	47,5	70
Ara Toplam	73,5	84,7	17,3	175	119	25	144	319
Kota	—	—	—	—	—	30 ⁵	30	30
Teknik Destek	1,5	1	—	2,5	—	—	—	2,5
Genel Toplam	75	85,7	17,3	177,5	119	55	174	351,5

Kaynaklar: NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği için Türkiye Özel Misyonu Raporu. DIT, Decimal File 782.5, Internal Political And National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy And Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951 ve Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, January 1–March 31, 1952.

¹ Çekme hakları

² Başlangıç kredisi

³ 51/52 dönemi için yardımların dağılımı konusunda belgeler birbirleriyle çelişmektedir. NARA kaynaklı belgelerde doğrudan yardımlar 20, dolaylı yardımlar 50 milyon dolar olarak görünürken, DIT belgelerinde 22,5–47,5 olarak görünmektedir. Ancak tüm belgelerde 51/52 dönemi toplam ödenekleri 70 milyon dolar olarak görüldüğü için bu çelişkinin genel toplama etkisi yoktur.

⁴ Özel Kaynaklar Fonu

⁵ 50/51 döneminde EPU kotasından kullanılan miktar

yüzde 2,35'dir. EPU yardımları da dâhil edildiğinde tüm yardımlar içinde, Türkiye'nin payı yüzde 3,7'e denk gelmektedir.¹⁹⁸ Tablo 3.6'da Marshall Planı'nın dört senelik dönemi içerisinde her sene Türkiye için ayrılan ödeneklerin yıllara ve türlere göre dağılımı görülmektedir. Bu ödeneklere göre Türkiye, ECA'den doğrudan yardım kapsamında borç olarak toplam 85,7 milyon dolar almıştı. Bunun 38 milyonu 48/49 döneminde, 35 milyonu 49/50 döneminde, 11,2 milyonu 51/52 döneminde ve 1 milyon doları da Teknik

198 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 27.

Destek için ayrılmıştı.¹⁹⁹ 1951’de Türkiye’ye sağlanan toplam 100 milyon dolarlık yardımın, 30 milyon dolarlık EPU kotası ve 25 milyon dolarlık başlangıç ödemesi borç olarak verilmişti.²⁰⁰ Hibe olarak, 48/49 dönemi için 1,2 milyon dolar, 49/50 dönemi için 16 milyon dolar, 50/51 dönemi için 45 milyon dolar ve 51/52 dönemi için 11,3 milyon dolarlık doğrudan yardım sağlanmıştı. 49/50 dönemi için sağlanan 71,5 milyon dolarlık çekme hakları ve 51/52 dönemi için sağlanan 47,5 milyon dolarlık özel kaynaklar fonu da hibe olarak verilmişti. Doğrudan ve dolaylı yardımlar toplandığında 140,7 milyon dolarlık yardım borç olarak, 210,8 milyon dolarlık yardım hibe olarak ayrılmıştı. Buna göre, Türkiye’ye Marshall Planı kapsamında sağlanan tüm yardımların yüzde 40’ı borç olarak yüzde 60’ı hibe olarak verilmiştir.

Bu ödenekler net harcanan miktarları değil, o sene içerisinde Türkiye için ayrılan yardım bütçesini göstermektedir. Bu nedenle, daha sonra uygulamada, seneler arasında geçişkenlikler olmuştu. Bir sene yapılmayan harcamalar sonraki seneye aktarılmış veya bazı durumlarda sonraki senelerin yardım ödeneklerinden ön ödemeler yapılmıştı. Bu geçişkenliklere göre düzeltilmiş şekliyle yukarıda bahsettiğimiz 225,1 milyon dolarlık toplamın yılları göre dağılımı şu şekildeydi:

- 48/49 dönemi, tamamı borç olmak üzere 33,8 milyon dolar;
- 49/50 dönemi, 40 milyon borç, 31,9 milyon hibe olmak üzere 71,9 milyon dolar;
- 50/51 dönemi, tamamı hibe olmak üzere 49,8 milyon dolar;
- 51/52 dönemi, 11,2 milyon borç, 58,4 milyon hibe olmak üzere 69,6 milyon dolar.²⁰¹

Yardımların sektörlere göre dağılımına bakıldığında tarımın tüm yardımlar içinde payının yüzde 25, doğrudan yardımlar içinde yüzde 29 olduğu görülmektedir. Tarım yardımları makine alımı, ilaçlama ve yeni tohum türleri sağlanması ile gerçekleştirilmişti. Enerji odaklı yardımlar özellikle kömür çıkarımı ve hidroelektrik yapımına odaklanmıştı. Hidroelektrik santrallerin yapımının kömüre olan ihtiyacı azaltarak, kömür ihracatını

---

199 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953, s. 16.

200 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1852, 18 Şubat 1952.

201 U.S. *Economic Assistance Programs Administered by the Agency for International Development and Predecessor Agencies*, April 3, 1948–June 30, 1971, Agency for International Development, Washington, D.C., 1972, s. 22.

arttırması bekleniyordu. Enerji odaklı yardımlar tüm yardımların yüzde 21'ini, doğrudan yardımların yüzde 20'sini oluşturuyordu. İhraç edilecek malların ulaşımını sağlamak, askeri lojistik için yolların yapımı da yardım programının önemli bir parçasıydı. Tüm yardımların yüzde 19'u ve doğrudan yardımların yüzde 19'u ulaşımına harcanmıştı. Avrupa Ödemeler Birliği fonları sayesinde, demiryolları ve denizyolları için alımlar yapılabilmişti. Sanayi üretimi için hammadde üretimine odaklı yardımlar sağlanmıştı. Özellikle demir, çelik, bakır ve kroma öncelik verilmişti. Genelde Avrupa para birimleri üzerinden alımlarla sağlanan bu yardımlar, toplamın yüzde 7'sine denk gelmekteydi. Türkiye piyasasında satılmak üzere alınan tüketilebilir mallar ise yardımların yüzde 11'ine denk gelmekteydi. Teknik Destek programı, en ucuz maliyetli ama en verimli program olarak görülmüştü.²⁰² ECA Misyonunun idari giderleri için karşılık fonlarının yüzde 5'i ayrılmıştı. Misyon, Türkiye'nin bu yüzde beş pay için üç yıllık dönemde yatırdığı toplam 10.013.080 liraya karşılık gelen fonların 2.844.728 lirasını kullanmıştı. Yani Misyon, kendisi için ayrılan fonun üçte birinden azını kullanmıştı.²⁰³

D. Türkiye'de Marshall Planı Yardımlarının Değerlendirilmesi

Türkiye'nin Marshall Planı'na dahil edilmesinin nedeninin siyasi ve jeopolitik nedenlerinin olduğu kadar, ekonomik olduğundan bölümün başında bahsedilmişti. Türkiye'nin Batı Avrupa ekonomilerini bütünlendirici bir ekonomik program takip etmesi ve bunun için de tarım ve hammadde odaklı bir ekonomi politikası izlemesi gerektiği çeşitli raporlarda ifade edilmişti. Aslında bu görüş Marshall Planı öncesinde de Amerikan diplomatları ve Türkiye'yi ziyaret eden Amerikalı siyasetçiler ve işadamları tarafından dile getirilmişti. Bunlardan en ünlüsü, Thornburg raporuydu.²⁰⁴ Savaş sonrası Amerikan iktisat

---

202 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, Temmuz 1951.

203 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Classified Subject Files, Box 29–31, Senato Dışişleri Komitesi'nin Ziyareti Vesilesiyle Sunulan Ek Rapor, ECA Programının Türkiye'deki Sonuçları, 23 Temmuz 1951.

204 Max Weston Thornburg, Graham Spry ve George Henry Soule, *Turkey, An Economic Appraisal*, The Twentieth Century Fund, New York, 1949. Türkçe tercümesi için bkz. Max Weston Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1950.

politikasını incelemek için çalışmalar yapan vakıflardan olan Twentieth Century Fund²⁰⁵ tarafından finanse edilen bir araştırma grubunun çalışması sonucunda yayımlanan bu rapor, Türkiye'nin ağır sanayi oluşturma girişimlerini küçümseyen ve tarım odaklı ekonomik planlamaya önem veren bir yapıya sahipti. Diğer yandan Thornburg, Türkiye'de bürokratik bir sınıf olduğunu ve bu sınıfın kendi çıkarlarını korumak isterken ekonomik kalkınmayı yavaşlattığını savunuyordu.²⁰⁶ Rapor bir anlamda Türkiye'ye dış yardım sağlanmasında nelere odaklanması gerektiğini ve nasıl bir değişime ihtiyaç duyulduğunu aktarma gayesindeydi. Buna göre, "Türk ekonomisinin kalkınmasında uygulanabilir Amerikan yardımı için ilk yapılması gereken ekonomik hedeflerin ve devletin kalkınmadaki rolünün yeniden değerlendirilmesidir."²⁰⁷ Bu bağlamda Thornburg, devletin ekonomiden neredeyse tamamen çekilmesini ve özel teşebbüse ağırlık verilmesini tavsiye ediyordu. Ancak ABD Dışişleri Bakanlığı'ndaki uzmanlar bile Thornburg'un Türkiye'deki devletçiliği abarttığını düşünüyor ama özel teşebbüse yaptığı vurgudan memnun olduklarını aktarıyorlardı.²⁰⁸

Marshall Planı, henüz ortaya çıkmadan, hatta Truman Doktrini konuşması yapılmadan önce planlanan bir araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkan Thornburg Raporu ile ECA'nın ve Türkiye'deki Misyonu'nun Türk ekonomisi konusundaki yaptıkları tespitlerdeki paralellik çarpıcıdır.²⁰⁹ Thornburg raporundaki tavsiyelere benzer olarak ECA'nın destek verdiği projelerde de, ya askeri ya da tarımsal/hammadde üretimin artmasına odaklanılmıştı. ECA raporlarında buna tam olarak "*Türkiye'nin kısıtlı olan ürünleri ihraç ederek Özgür Dünya'nın ekonomik gücüne katkı yapmasını sağlayan ekonomik kalkınma*" adı veriliyordu.²¹⁰

---

205 Robert Everett Wood, *From Marshall Plan to Debt Crisis: Foreign Aid and Development Choices in the World Economy*, University of California Press, Berkeley, 1986, s. 35. Marshall, Wilson'a gönderdiği bilgi notunda, özel sermaye ile kurulan vakfın, siyasi ve ticari etkilerden uzak, ekonomik araştırmalar yaptığı; yapılacak araştırmanın da Amerikan özel ve kamu kurumlarının Türk gelişiminde nasıl yardımcı bir rol üstlenebileceklerini araştırmak amaçlı olacağını yazmıştı. (NARA, Roll 14, 867.51/1-3047, 30 Ocak 1947.)

206 Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 96.

207 Thornburg vd., 1949, s. 205.

208 NARA, CP, RG 59, General Records of the Department of State, Bureau of Near Eastern, South Asian, and African Affairs, Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs, Subject Files for Turkey, Box 29-31, 1947-1950, Walter Wrigt'ın Raporu, 1 Ekim 1948.

209 1947 yılında başlayan bu araştırma Marshall Planı'nın yürürlüğe girdiği yılların başında yayımlanmıştı.

210 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948-1956, Box 1-3, 28-31 Ağustos 1951.

ECA'e göre, Türkiye'nin mevcut dar geliri ve aşırı savunma harcamaları içerisinde, finansal istikrarı koruyarak üretim verimliliğini nasıl arttıracığı en önemli sorunlardan biri olarak görülmüyordu. Türkiye, ya harcamalarını azaltma ya da vergi reformu ile gelirlerini arttırma zorunluluğu içerisindeydi. Dolar getirecek, dışa satım yapabilecek üretimin olmaması, malların kalitesizliği ve diğer birçok kısıtlama Türkiye ekonomisinin önünde engel olarak algılanmaktaydı.²¹¹

Marshall Planı'nda Türkiye için tarım ve hammadde ihracatına odaklı bir ekonomik program öngörüldüyse de, bu programın yürütülüşünde birçok sorun olacağı ECA Türkiye Misiyonu Şefi Dorri tarafından Plan'ın ilk senelerinde tespit edilmişti. Kamuoyuna açıklanmayan ama raporlara yansıyan çekinceler şunlardı:

1. Tarım makineleri programı Türkiye için çok ileri düzeyde; makineler varlıklı toprak sahiplerinin eline geçmekte; köylüler topraklarından uzaklaştırılıp, şehre göç etmek zorunda kalacaklar.
2. Türkiye, Marshall Planı içine dâhil edilmemeliydi, zira Plan'ın kısa vadeli yeniden canlandırma hedefine karşı, [Türkiye'de] uzun vadeli kalkınma durumu söz konusudur.
3. ECA, devlet kontrolündeki girişimlere karşı haksız biçimde taraflı davranmaktadır.
4. Dolar bölgesinden alınan mallar ve teçhizat, dolar dışı bölgede olmasına rağmen yine de dolar bölgesinden alınmaktadır.
5. ECA, yardımların etkin bir şekilde uygulanması için gerekli olan sosyal ve ekonomik reformların gerçekleşmesi için yeterli baskı uygulamamaktadır.²¹²

Yukarıda değinilen sıkıntılar Türkiye'de Marshall Planı'nın uygulanmasının kendi içinde taşıdığı çelişkilerin bir seçkisini oluşturmaktadır. ECA Misiyonu, daha en baştan aslında kendi uzmanları tarafından oluşturulan tarım programının sıkıntılarının farkındaydı. Marshall Planı'nın sonuna gelindiğinde, ECA tarım programı ile yürütülen makineleşme çalışmalarının yarattığı sıkıntılar açıkça gözlemlenmeye başlamıştı. Birincisi makineleşme özellikle bazı bölgelerde (pamuk) yoğunlaşmaya başlamıştı. İkincisi, tahıl üretimi yapılan yerlerde köy tarımının geri kalmışlığı devam etmekteydi. Üçüncüsü ise ithal edilen araçların çalışabilir halde tutulması için gerekli olan döviz ihtiyacı çoktu. Bu, tarım plancılarının, tarım alanlarının genişlemesi, hafif, hayvan odaklı tarım araçlarına, hayvancılığa ve

---

211 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3, 1949 yılsonu raporu.

212 Robinson, *ECA Operation in Turkey*, s. 3.

otlakların gelişimine odaklanmaya yönelmesine neden olmuştu.²¹³ Büyük toprak sahiplerine odaklanması bir rastlantı değildi, zira büyük üreticilerin elde ettiği gelirin zamanla küçüklere de geçeceği varsayımı ile yaklaşıyordu.²¹⁴ Amerikalı uzmanlar makineleri alma gücü olmadığı için programın faydalarından yararlanamayan çiftçi sayısının fazlalığını “sıradışı” bir durum olarak görüyordu. Russell Dorr, tarım makinelerinin kooperatiflerin ve çiftçilerin eline geçmesi için çalıştıklarını söylese de buna dair bir kanıt mevcut değildi. ECA Misyonu tarafından, Türkiye’ye düşük gelirli çiftçilerin de alabilmesi için daha ekonomik olan düşük kapasiteli traktörlerin ithal edilmesi önerilmişti. Türk tarafı ise büyük çaplı üretime odaklanması taraftarıydı ve bu konu Misyon ile aralarında görüş ayrılıklarına neden oluyordu.²¹⁵ Dolayısıyla mevcut ödeme koşullarında büyük toprak sahipleri makine alımında büyük çoğunluğu oluşturmuştu.²¹⁶

Ayrıca ECA Türkiye Misyonunda, tarım makinesi ithalatı başlamadan önce hiçbir tarım makinesi uzmanı mevcut değildi. Hangi makinelerin Türkiye’nin hangi kısmında nasıl kullanılabileceğine dair bir inceleme yapılmamıştı. ECA tarım programının 15 milyon dönümlük arazinin tarıma açılacağına dair hesaplaması tamamen tahmine dayanmaktaydı. Alınan traktörlerin eski araziler mi yoksa yeni araziler üzerinde mi kullanılacağına dair inceleme yapılmamıştı. Tarım mallarının ihracatında fiyatların düşürülmesi için de bir çalışma yapılmamıştı. Rakip ülkelerin fiyatları düşürmeleri halinde, rekabet gücünün düşmesi durumunda ne yapılacağı belirsizdi. 1953’te dünyanın beşinci büyük tahıl ihracatçısı haline gelen Türkiye, bir sene ardından ithalatçı durumuna düşmüştü. Tarım hasılatının, makineleşmeye rağmen hava koşullarına karşı hassaslığı sona erdirilememişti. Enerji kaynaklarına ve hammadde üretimine odaklanma, kötü hava koşullarına maruziyeti azaltabilecek olan küçük çaplı sulama projelerini ihmal etmeye neden olmuştu.²¹⁷ Tarım alanlarının sınırların ötesinde arttırılması erozyonlara da sebep olmuştu.²¹⁸

---

213 Richard Robinson, *A New Farm Program in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1951, s. 1.

214 Şen, s. 67.

215 Şen, ss. 86–87.

216 Bu dönemki toprak sahipliği ve tarım siyaseti konusunda detaylı bilgi için bkz. Yerasimos, ss. 1367–1382.

217 Şen, s. 91.

218 Lester B. Pearson, *Partners in Development: Report of The Commission on International Development*, Pall Mall Press, London, 1969, s. 319.

Tarımın yaşadığı diğer iki sorun hayvancılık ve tarım kredileriydi. Tarımın genişlemesi için dağıtılan topraklar, daha önce otlatma amacıyla kullanılan arazilerdi. Otlakların azalması hayvancılığa ket vurmuştu. Tarım kredilerinde büyük üreticilere öncelik verilmesi, çoğunlukla küçük üreticilerden oluşan Türk çiftçileriyle, büyük toprak sahipleri arasındaki gelir uçurumunu daha da genişletmişti.²¹⁹ 1951 yılında Dünya Bankası rapor-törlerince hazırlanan Barker raporunda “*tarımda makineleşmenin daha yavaş bir şekilde uygulanması tercih edilmesi*” gerektiği yazılmıştı.²²⁰ Türkiye’nin makine alımlarında ithalatçı-ların kısa vadeli kâr etme odaklı davranışlarını engelle(ye)memesi ve büyük çaplı alımlara odaklanması nedeniyle Türkiye bir anlamda “*makine mezarlığına*” dönmüştü.²²¹

Tarım ürünlerinin taşınması için planlanan yol programı kapsamında çevre yolları yapılıyordu ama köylere olan bağlantı yolları, yerel halka bırakılıyordu. Şehir merkezine gelen yolların, köye de bağlantı kurulmasının daha kârlı olacağını anlayan köylülerin bu yolların tamamlanması için hükümete baskı kuracağı varsayılıyordu. Ancak 1950’li ve 60’lı yılların Türkiye’sinde hala birçok köy yolu tamamlanamamıştı ve köylerden şehirlere gıda ürünlerinin aktarımı en önemli sorunlardan biri olmaya devam ediyordu.

ECA Misyonu bu sorunların farkında olsa da elindeki reçete ve Türkiye ekonomisi için belirlenen reçete, yukarıda değinilen sorunları gidermeye yarayacak çareleri içermiyordu. ECA’daki uzmanlar da bu eksikliklerin farkındaydılar. ECA danışmanlarından Prof. James K. Hall tarafından 1950 ortasında hazırlanan bir mali raporda Marshall Planı’nın Türkiye’ye katkıları ve eksikleri aşağıdaki gibi anlatılmıştı:

ECA, Türk yatırım hedeflerine yardım etmek için alınan, içinde çekme hakları da olan borçları ve hibeleriyle ekonomiyi ciddi bir basınç altına sokmuştur. “Bedava” olsa bile yatırım mallarının karşılanması ek yerel harcamalar yaratmadan başarılamaz. Ancak ECA, Türk bütçe açığına katkıda bulunmuşsa da, aynı zamanda yaratılmış olan açığı kapatacak temel bütçe yardımlarını da sağlamıştır. Bu kısmen, ECA tarafından yaratılan ve Hazine hesabına piyasa aracılığıyla para çıkarabilecek ithalat fazlasının tüketim malları, hammadde ve sermaye malları şeklini almasına izin verilmesi sayesinde olmuştur. Sonuçta, ECA Türk maliyesine ek bir parasal baskı yaratmış olsa da, büyük ölçüde dengeleyecek, etkisizleştirecek araçları da sağlamıştır.²²²

---

219 Şen, s. 90.

220 Krueger ve Ruttan, s. 259.

221 Şen, s. 89.

222 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions. (General), January 5, 1950–November 28, 1951, 882.00R/6–2850, 28 Haziran 1950.

Hall'un yorumlarında çıkarılabilecek bir sonuç şudur: Marshall Planı yardımları Türkiye'nin bütçe açığını yaratıcı etkiler gösterse de, bu açığı kapatacak veya dengeleyecek yolları da sunmuştu. Ancak, Türkiye'nin bütçe ve ödemeler dengesini yaratan ana unsur, ithalat kalemlerindeki sermaye mallarının, ihracat kalemlerindeki tarım malları ile karşılanamamasıydı. Marshall Planı, içerisinde tarım odaklı bir genişlemenin kendi yarattığı açıkları kapatsa da, Türkiye'nin bu yapısal sorununu çözecek araçlara sahip değildi. Üstelik tarım odaklı bir gelişme ile Türkiye ya sınırlı bir büyümeye mahkûm oluyor ya da ödemeler dengesi açığını kapatamayan ve bir yandan da dengesiz bir kalkınma modeli yaratan bir ekonomi politikasına yönlendiriliyordu. Bu konuda hükümete, yabancı teknik danışmanlardan yapılan ısrarlı uyarılar ve en sonunda Dünya Bankası ile yaşanan tartışmanın kökeninde de bu yapısal sorunu giderecek araçların mevcut öneriler içinde yer almaması vardı. Sorunu (ödemeler dengesi) arttırıcı unsurlar (ithalat fazlası) zaten sorunu gidermek için verilen reçetelerin (katma değer yaratamayan sektörlere odaklanma) sonucuydu. Türkiye, Marshall Planı'na dâhil ülkeler arasında yatırımın milli gelire oranı açısından en düşük orana sahip ülke olmasına rağmen, ECA yetkilileri, Türkiye'de yatırımların fazla yüklü olduğunu savunuyordu.²²³ Bütçenin yarısına denk gelen askeri harcamalar, tasarrufların düşüklüğü, dış yardımlardan gelen fonların üretim yatırımdan ziyade askeri savunma, altyapı ve ihracat malları olan tarım ve hammadde ürünlerinin ulaşımına odaklanması Türkiye'nin katma değer yaratıcı sanayi üretimine yönelmesine katkı sunmamıştı. Sanayi üretimindeki artışı göstermek için verilen tablolarda geçen ürünler de işlenmemiş hammaddelerdi.²²⁴ ECA Misyonunun gururla sunduğu rakamlar arasında sadece tarım ve hammadde ürünlerin olması bir rastlantı değildir. Zira Misyon temel hedeflerinin '*Türk ekonomisini mevcut ağır askeri yükü taşıyabilecek düzeye getirmek*' olduğunu açıkça yazmış ve bu konuda başarılı olduklarını ilan etmişti.²²⁵

---

223 Erkin, 1987, s. 109.

224 Tam liste şu şekildedir: Bakır, Kömür, Demir, Sülfür, Petrol Ürünleri, Krom, Çimento, Elektrik Üretimi. (NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Classified Subject Files, Box 29-31, Senato Dışışleri Komitesi'nin Ziyareti Vesilesiyle Sunulan Ek Rapor, ECA Programının Türkiye'deki Sonuçları, 23 Temmuz 1951.)

225 NARA, CP, RG 469, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Classified Subject Files, Box 29-31, Senato Dışışleri Komitesi'nin Ziyareti Vesilesiyle Sunulan Ek Rapor, ECA Programının Türkiye'deki Sonuçları, 23 Temmuz 1951.

Marshall Planı yardımlarıyla ilgili en sıkıntılı konulardan biri, ödeneklerin yıllık dönemlere ayrılmasıydı. Bir sonraki yıl ayrılacak ödeneğin bilinmemesi nedeniyle, uzun vadede yatırım gerektiren projeler muallakta kalıyor, bazen yarım kalma riskiyle karşılaşılıyordu. Karşılık fonlarının dış ticarete döviz kullanımı ihtiyacını azaltmasına rağmen önemli bir dezavantajı vardı. Örneğin Türkiye, BK'dan ithal ettiği mallar için çekme haklarından kullandığında, BK'a yapılan karşılık fonu ödemesi, BK'nın genel yardım bütçesinden düşülüyordu. Böylece Türkiye'nin Sterlin sıkıntısı nedeniyle yapamadığı ticaret gerçekleşse de, BK'ın kotasından düşülme olduğu için böyle bir ticaret daha az tercih edilir oluyordu. Bunun sonucunda Türkiye'nin ticaret hacminde ABD'nin payı birdenbire artmış, birkaç sene içerisinde yüzde 10'lardan yüzde 30'lara kadar çıkmıştı. Karşılık fonlarına yatan paralar ithalat yapan firmaların yatırdıkları Türk lirası karşılığı ücretlerdi. Ancak Türkiye örneğinde, ithalatı yapan firmalar, genelde devlet iktisadi teşekkülleri idi. Bu kurumlar ithal mallar için gerekli ödemeleri bulmakta sıkıntı çektikleri için parayı Merkez Bankası'ndan kredi olarak almaktaydılar. Bu durumda karşılık fonlarından beklenen deflasyonist etki yerine enflasyonist bir etkiye yol açmaktaydı. Üstelik Türkiye'nin dış borç ödemelerinde birikmeler yaratması nedeniyle, Marshall Planı yardımlarının hibe olarak alınan kısımları hariç bölümünün de enflasyonun artışına katkı yaptığı söylenebilir. Hibe olarak sağlanan yardımlarla alınan ithal tarım makineleri ve yol araçlarının da petrol tabanlı yakıt gereksinimleri nedeniyle cari açığın artmasında gözle görülür etkisi olduğu söylenebilir. Diğer yandan, petrol ürünleri alımının tamamı dolar bölgesinden yapılmaktaydı ve bunun neden sterlin bölgesinden yapılmadığı ECA tarafından da açıklanmamıştı.

Marshall Planı yardımlarının, ödemeler dengesini finanse etmek için değil, sermaye gelişimi için verildiği özellikle raporlarda belirtilmişse de, ABD'nin askeri harcamalarda kısıtlama yapılmasına karşı olması, ECA programlarının ihracatı çok arttıramayan, üstüne ithalatı körükleyen etkisi nedeniyle sermaye gelişimini sağlayacak etkiler yaratmakta yetersiz kalmaktaydı.²²⁶ Marshall Planı yardımları Türkiye'nin dış ticaret hacmini arttırmış, fiyat istikrarını görece arttırmışsa da üretim artışı konusunda sonuçları aynı oranda olumlu olmamıştır. Aslında ticaret hacminde artış büyük oranda gerçekleşse de ihracat artışının ithalata göre yüzde 20 oranında düşük olması ödemeler dengesi açığını Türkiye'nin bitmek

---

226 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/4–351, 3 Nisan 1951.

bilmez bir sorununa dönüştürmüştür. ABD’li yetkililer ekonomi politikalarının içerdiği sorunların farkındaydılar. Chenery (1953) raporunda bu sıkıntılardan bahsedilmişti. Bu yüzden, raporun yazarlarının Türkiye’ye girişi bile engellenmişti. Bu sorunlara rağmen, ABD, Menderes Hükümeti ile bağlarını koparmamak için yardımları kesmemişti. Türkiye özellikle 1956 yılına gelindiğinde ithalatını finanse edebilmek için ABD’den borç almaya ihtiyaç duyuyordu.²²⁷

E. Marshall Planı’ndan Karşılıklı Güvenlik Programı’na Geçiş

Marshall Planı’nın 30 Haziran 1952 tarihinde, dört mali yıl tamamlandıktan sonra resmen sonlandırılması planlanmıştı. Marshall’ın kendisi de, Plan’ın 1952’de bitmesini istediğini 1949’da bakanlıktan ayrılırken şahsen belirtme gereği duymuştu.²²⁸ Program resmen Haziran 1952 sonunda bitecektiye de, aslında Aralık 1950’de BK’ya yardımların dondurulmasıyla Avrupa üzerindeki etkisini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştı. BK’nın ardından İrlanda, İsveç ve Portekiz de programdan ayrılmış, Kore Savaşı nedeniyle malzeme sıkıntısının baş göstermesi yüzünden enflasyonist etkileri bertaraf etmek için karşılık fonları bütçe kullanımı için serbest bırakılmaya başlamıştı. Fransa karşılık fonlarını diğer fonlarla karıştırıp istediği şekilde kullanmakta ısrar etmişti.²²⁹

Burada bir parantez açıp, önemli bir yanlışın düzeltilmesi için bir açıklama yapmak gereklidir. Türkiye’de Marshall Planı ile ilgili yapılan bazı akademik araştırmalar, Marshall Planı yardımlarının 1960’lara kadar devam ettiğini yazmış ve 1950’ler boyunca yapılan ekonomik yardımları Plan kapsamına almıştır. Bu dönemselleştirme, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti resmi arşivlerinde bulunan belgeler, resmi/özel raporlar ve Marshall Planı ile ilgili yazılmış birçok kitapla çelişmektedir. Bu yanlış algının ortaya çıkmasına neden olabilecek tek belge ise 1948’de imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması’nın yardım programı ile ilgili propaganda yapılmasını gerektiren yedinci maddesi uyarınca çıkarılan

---

227 Krueger ve Ruttan, s. 256.

228 Ferrell, s. 133.

229 Tarnoff, s. 16.

“Türkiye’de Marşal Planı” adlı broşürlerdir.²³⁰ Bu broşürler Marshall Planı’nın toplumda yarattığı sempati duyguları nedeniyle olsa gerek, 1959 sonuna kadar aynı adla çıkarılmaya devam etmişti. 1960’tan itibaren broşür “Türkiye’ye Amerikan İktisadi Yardımları” adıyla çıkmaya başlamıştı. Propaganda amacıyla “halkı bilgilendirmek” için çıkartılan bu broşürlerden genelleme yaparak 1952’den sonra yapılan yardımları resmi olarak sonlandırılmış olan Marshall Planı kapsamına almak mümkün değildir. Ne yazık ki bu adlandırma dayanarak kitaplar ve tezler yazılmış veya yazılmaktadır.²³¹ 1952’den sonra ECA’nın görevinin sona erdiği, Karşılıklı Güvenlik İdaresi’nin açıldığı ve yardımların Karşılıklı Savunma ve Karşılıklı Güvenlik Kanunları aracılığıyla verildiği resmi belgelerde açık bir biçimde ifade edilmektedir. Ayrıca bu durum, Türkiye ile ABD arasında Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanırken de biliniyordu. Bu nedenle Anlaşmanın XI. Maddesinde, Anlaşmanın Haziran 1953’e²³² kadar yürürlükte kalacağı ama iki taraftan biri talep ettiği takdirde yürürlükten kalkacağı not düşülmüştü. ABD ve Türkiye, Plan resmen tamamlanmış olsa da Anlaşma’nın maddeleri iki tarafın da çıkarlarını doğrudan zedelediği için yürürlükten kalkması için talepte bulunmamıştı. Marshall Planı’nın bitiş tarihi ile ilgili tek görüş ayrılığı, bitiş tarihinin ECA’nın yerine MSA’nın geçtiği 31 Aralık 1951 mi, yoksa

---

230 *Türkiye’de Marşal Planı*, Devlet Bakanlığı ve Dışişleri Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Genel Sekreterliği Yayını, Ankara, 1950–1959, 41 Cilt. *Türkiye’ye Amerikan İktisadi Yardımları*, Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, 1960–1962, 6 Cilt. Bu yayınlarda, genelde karşılık fonlarının kullanımına dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Gösterilen rakamlar, resmi arşivlerdeki sayılarla da zaman zaman çelişmektedir. Özellikle askeri yardımların kullanımı gizlilik ihtiva ettiği için ödenekler eksiktir ve yardımların tamamını anlamak için tek başına yeterli değildir. Üstelik bu yayınlar resmi belge niteliğinde olsa da aslında doğrudan kamuoyuna açıklanan ve Amerikan yardımlarının “faydalarını” göstermek amaçlı propaganda uygulamalarından olduğu için, arşiv belgelerine göre bu yayınların güvenilirliği daha azdır.

231 Bu örneklerden bazıları için bkz. Burcu Birinci, *The Marshall Plan in Turkey, A Critical Evaluation of United States’ Interests in the Plan and Its Effects on the Republic*, Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007; Bilgehan Bülbül, *Marshall Planı ve Türkiye’de Uygulanışı 1948–1957*, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2006 ve Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006 ve bu tezin kitaplaştırılmış hali için bkz. Tolga Tören, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2007.

232 İlk başta planın beş yıl sürmesi düşünüldüyse de daha sonra dört yılda tamamlanmasına karar verilmişti. (Alan S. Milward, “Europe and the Marshall Plan: 50 Years On”, John A. Agnew ve J. Nicholas Entrikin (ed.), *The Marshall Plan Today Model and Metaphor* içinde, Routledge, London, 2004, s. 60.)

ECA ödeneklerinin bitiş tarihi ve mali yıl sonu olan 30 Haziran 1952 mi olduğudur.²³³ Dolayısıyla, kesin olarak söyleyebiliriz ki 1952'den itibaren sağlanan yardımlar kurumsal açıdan Karşılıklı Güvenlik Programı'nın bir parçasıdır.²³⁴ Zira 31 Aralık 1951 tarihi itibarıyla ECA feshedilmiş ve yerini MSA almıştır.²³⁵ Amerikan Büyükelçisi, George McGhee gazetelere verdiği bir demeçte Marshall Planı'nın ardından Karşılıklı Güvenlik Kanunu programının gelişini şu sözlerle ifade etmişti:

MSA programı, selefi Marshall Planı ve ECA her ne kadar yardımda bulunmuşlarsa da Türkiye'de son onbeş sene zarfında vuku bulan büyük iktisadi gelişmelerin şerefi bunlara ait değildir. Asıl şeref bunu tahakkuk ettirmek için büyük bir milli gayret sarfeden uyanık Türk milleti ve Türk halkınındır.²³⁶

Mali açıdan ise Marshall Planı yardımları Haziran 1952 tarihinde tamamlanmıştı. Bu altı aylık geçiş döneminin yasal zeminin oluşturulması için Karşılıklı Güvenlik Kanunu kapsamında Türkiye ile ABD arasında daha önce imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın değiştirilmesi için ABD Büyükelçiliği ile mektup teatisi yapmak üzere Dışişleri Bakanlığına yetki verilmişti.²³⁷ 7 Ocak 1952'de karşılıklı olarak verilen notalarla Türkiye ABD arasındaki Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nda bazı değişiklikler yapılmış ve 1951'de çıkan Karşılıklı Güvenlik Yasası'na uyumlu hale getirilmişti. Böylece, Marshall Planı sonrası yardımlar için de yasal bir taban oluşturulmuş oluyordu. Bu nota ve ona bağlı oluşan anlaşma, Marshall Planı'ndan Karşılıklı Güvenlik Programı'na geçişin yasal

---

233 Planın ödeneklerin tamamlandığı 30 Haziran 1952'de değil, ECA'n faaliyetlerinin fiilen bittiği tarih olan 31 Aralık 1951'de tamamlandığını savunan bir eser için bkz. Eliot Sorel ve Pier Carlo Padoan, *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, OECD, 2008, s. 125.

234 Bu konuya doğru şekilde değinen tespit edebildiğimiz tek kaynak Sander'dir. (s. 53)

235 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, Quarterly Report on the Marshall Plan in Turkey, Covering the ECA operations since the beginning up to the end of December 31, 1951, Güneş Matbaacılık T.A.O. Ankara, 1953.

236 BCA, 030.01.102.639.15, Başbakanlık Basın–Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Raporu, 26 Aralık 1952.

237 BCA, 030.18.01.127.34.3, 2 Ocak 1952, Bakanlar Kurulu Kararı.

zeminini hazırlamıştır.²³⁸ Nota, Türkiye'nin 1948 Ekonomik İşbirliği Yasası ve 1951 tarihli Karşılıklı Güvenlik Yasası'nın ikinci kısmında belirtilen hedeflere katıldığını belirtmesi üzerine iki ülke arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı düzenleme amacıyla verilmişti. Notanın ikinci maddesi ile Türkiye altı başlıkta aşağıdaki konularda taahhütlerde bulunacaktı:

- a) Dünya barışının uluslararası düzeyde korunmasına katılma,
- b) Uluslararası gerginlikleri ortadan kaldıracak girişimlerde yer alma,
- c) Birleşik Devletler'in de parçası olduğu çok uluslu ve ikili anlaşma ve antlaşmalara göre kabul ettiği askeri yükümlülükleri yerine getirme,
- d) Kendisinin ve özgür dünyanın savunması için siyasi ve ekonomik istikrarını koruyarak, mevcut olanakları içerisinde tüm katkıyı verme,
- e) Savunma kapasitesini geliştirmek için gerekli tüm önlemleri alma,
- f) Birleşik Devletler tarafından sağlanan ekonomik ve askeri yardımların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacak adımları atma.²³⁹

İkinci maddedeki taahhütler genel olarak, sonuncusu hariç Türkiye'nin içinde yer almaya karar verdiği Atlantik Bloku'na ilişkin taahhütlerdi. Son maddede geçen yardımların kullanımı da bu güvenlik çemberinin sağlamlaştırılmasına ilişkindi. Bu taahhütler arasında çarpıcı olan Türkiye'nin ABD ile imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde askeri taahhütlere girebileceğini ve bu taahhütleri yerine getireceğini bildirmesiydi. Türkiye'nin üye olmadığı NATO ülkeleriyle beraber Kore Savaşı'na katılımı da aslında buna örnek bir olaydı. Üçüncü maddeyle Truman Doktrini yardımlarını içeren 75 sayılı yasa ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması kapsamında alınan yardımların, artık gereksinim duyulmayanlarının ABD'ye geri dönüşünün sağlanması için iki hükümetin gerekli prosedürleri belirleyeceği kabul edilmişti.

Notanın diğer maddeleri Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın uygulanmasına dairdi. Buna göre Anlaşmanın dördüncü maddesi dördüncü fıkrasında ABD'ye ayrılan bakiyeler,

---

238 Nota ile ilgili bundan sonraki tüm bilgiler için kaynak: *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/3–1452, 14 Mart 1952. "Agreement Effected by Exchange of Notes Signed at Ankara January 7, 1952; Entered into Force January 7, 1952". Anlaşma, Türkiye'de Meclis onayından geçmeden yürürlüğe giren Türk–Amerikan siyasi bağitlarından biridir. Ancak iki yıl sonra 10 Mart 1954'te 6370 sayılı kanunla TBMM onayından geçmiş ve 19 Mart 1954'de 8662 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

239 Özgün metine uygun olarak, Türkçe metinle karşılaştırılarak, günümüz Türkçesine uygun hale getirilmiştir.

ABD tarafından istenildiği gibi kullanılabilirdi. Altıncı fıkrasına göre yapılacak harcamalar askeri üretim, inşaat ve teçhizat veya mültecilerin yerleşimi için olabilecekti.²⁴⁰ Yedinci fıkradaki harcanmamış bakiyeler Anlaşma'nın bitiş tarihinde belirlenecekti. Son olarak, iki hükümet, yardımların amacına yönelik kullanılması ve sağlanan fonların başka hiçbir kişi, kurum veya hükümete aktarılmaması için gerekli prosedürleri oluşturacaktı. Bu notanın özgün hali ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmıştı ve Türkiye'nin kabul eden notayı vermesiyle yürürlüğe girmişti. Gerald Keith tarafından imzalanmış notaya, Dışişleri Bakanı Köprülü tarafından cevap verilmiş ve notanın içeriği onaylanmıştı. Notaların onayının ardından 18 Mart 1952'de ABD Ankara Konsolos Yardımcısı Francis Withey bir *Aide Mémoire* iletmışti. Buna göre dördüncü fıkra ile ABD'nin kullanacağı fonların yüzde beşi geçmeyeceği ve bu fonların dolara çevrilmeyeceği, diğer dövize çevirme işlemleri durumunda ise Türkiye'nin döviz pozisyonunun göz önüne alınacağı belirtilmişti. İşte bu notada belirtilen koşullar çerçevesinde Marshall Planı dönemi kapanmış ve Türkiye'nin ABD ile Karşılıklı Güvenlik Yasası²⁴¹ çerçevesinde yapacağı dış yardım anlaşmaları ve MSA Misyonu ile yapacağı planlamaların dönemi başlamıştı.

---

240 Bulgaristan göçmen sorunu gibi.

241 Karşılıklı Güvenlik Kanunu çerçevesinde yapılan dış yardım anlaşmalarına değinen bazı eserlerde "Ortak Güvenlik" veya "Ortak Savunma" kanunu veya anlaşmaları şeklinde tercüme edilmiştir. (Örneğin bkz. Sander, ss. 52–53.) Halbuki ortak kelimesi İngilizce *common* kelimesinin karşılığı olarak tercüme edilebilir. Resmi adı Mutual Security Act olan yasadaki *mutual* kelimesi karşılıklı anlamında kullanılmıştır. Nitekim yukarıda bahsedilen notanın resmi çevirisinde de Karşılıklı Güvenlik Kanunu şeklinde tercüme edilmiş ve Resmi Gazete'de bu şekilde yayımlanmıştır. Notanın bu şekilde basılan özgün metnine yer veren Armaoğlu bile, Anlaşma'nın adını yanlış bir şekilde "Ortak Güvenlik" olarak yazmıştır. (Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk–Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 184.) Bundan sonraki bölümde resmi çevirideki doğru tercüme uyararak Karşılıklı Güvenlik Kanunu ve Anlaşmaları şeklinde kullanılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARŞILIKLI GÜVENLİK ANLAŞMALARI VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR ARACILIĞIYLA ALINAN DIŞ YARDIMLAR

[Başkan] *Yakın Doğu bölgesindeki güvenlik çıkarlarımızı desteklemenin mevcut en iyi yolunun Türkiye'ye yapılan ekonomik yardım olduğuna dikkat çekti. Dahası, ek ABD birlikleri oluşturmaktansa, Türklere kendi silahlı kuvvetlerini inşa etmekte yardımcı olmak çok daha iyi ve ucuzdu.*

Dwight Eisenhower
ABD Başkanı, 5 Ocak 1955

Marshall Planı yardımlarının 1952 Haziran sonu itibariyle tamamlanması yardımların sona ermesi anlamına gelmiyordu. ABD'nin sağladığı ve uluslararası kuruluşlar aracılığıyla alınan dış yardımlar kesintisiz bir biçimde gelmeye devam etti. Ancak daha önceki bölümde belirtildiği gibi Marshall Planı'nın yürütülmesini sağlayan Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin kapatılmasının ardından Amerikan dış yardımlarının yönetimini Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı (Mutual Security Agency, MSA) aldı. Türkiye'deki ECA Misyonunun adı da MSA Misyonu olarak değiştirildi. Ancak bu kurum da uzun süre çalışmalarına devam edemeyecek yerini başka dış yardım kuruluşları alacaktı. Türkiye'nin 1950'li yıllarda aldığı dış yardımlar ABD yardımları ile sınırlı değildi. ABD'ye kıyasla çok az olsa da Dünya Bankası, IMF ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kuruluşlardan da dış yardım fonları sağlanmıştı. Bu bölümde ilk olarak Dünya Bankası yardımlarından ve bu yardımların alınış koşulları ve kullanılışı ile ilişkili diplomatik ilişkilerden bahsedilecektir. İkinci olarak, ABD'de Karşılıklı Güvenlik Programı altında alınan askeri ve ekonomik yardımlar incelenecektir. Üçüncü olarak, Türkiye'nin genel olarak ekonomisi için olduğu kadar dış yardım tarihi açısından da önemli bir dönüm noktası olan 3 Ağustos 1958 tarihli istikrar programı kapsamında alınan dış yardımlar açıklanacaktır. Son olarak, bu dönemde alınan dış yardımların kullanılışı ve Johnson Mektubu ile ortaya çıkan yardımların kullanılışı sorunu tartışılacaktır.

A. Dünya Bankası Yardımları

Dünya Bankası'nın faaliyete geçtiği ilk yıllarda verilen kredilerin büyük kısmı sanayileşmiş Avrupa ülkelerine yönelikti. Marshall Planı kapsamında sağlanan yardımlar, Dünya Bankası kredilerinin, bir dış yardım aracı olarak geri planda kalmasına neden olmuştu. Ancak, 1950'lerden 1970'lere kadar olan dönemde, Dünya Bankası geliştirmekte olan ülkeler için giderek daha önemli bir dış yardım kaynağı halini aldı. Özellikle Robert McNamara'nın Dünya Bankası başkanlığını yaptığı 1968–1981 yılları arasında en etkili dönemlerini yaşadı.¹ Ancak bu döneme gelene kadar Dünya Bankası'nın kredi verme kaynakları sınırlıydı ve savaş sonrası dönemde, Marshall Planı'nda olduğu gibi, uzun erimli kalkınma programlarına dış yardım sağlamayı kabul etmemişti. Doğrudan yapılan Amerikan yardımlarında olduğu gibi Dünya Bankası da geliştirmekte olan ekonomilere tarım ve hammadde ihracı

---

1 Filiz Zabcı, *Dünya Bankası—Yanılsamalar ve Gerçekler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2009., ss. 32–35.

odaklı altyapı yatırımları konusunda krediler açmıştı. Türkiye'nin incelediğimiz dönemde aldığı dış yardımlar da bu kapsam çerçevesinde verilmiştir. Dünya Bankası'nın yardımları sadece kredi açmakla da sınırlı kalmamış, Türkiye'ye gelen Dünya Bankası uzmanları, Türkiye ekonomisi hakkında raporlar hazırlamış ve tavsiyelerde bulunmuşlardı.

Dünya Bankası'nın Türkiye'ye yaptığı yardımlar üç başlık altında incelenecektir. İlk olarak, Banka'nın Türkiye'ye gönderdiği bir misyon sonucu hazırlanan ve Misyon Başkanından ismini alan Barker Raporu'nun içeriği ve etkileri anlatılacaktır. İkinci olarak, Banka'nın limanlar, silolar ve barajlar gibi Türkiye'deki çeşitli yatırım projeleri için verdiği krediler açıklanacaktır. Üçüncü olarak, Dünya Bankası'nın 1950'ler boyunca Türkiye'ye sağladığı kredilerin temelinde yer alan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve bu bankanın kuruluşu ve sermayesi için Dünya Bankası'nın yaptığı katkılar sunulacaktır. Son olarak, Dünya Bankası yetkilileri ile yaşanan kriz ve bunun sonucunda Banka ile ilişkilerin fiilen beş yıl boyunca kopmasına neden olan olaylar zinciri incelenecektir.

1. Barker Heyeti

Türkiye'ye Dünya Bankası aracılığıyla yapılacak olan dış yardımların çerçevesinin belirlenmesi için Dünya Bankası'nın Türkiye'ye bir heyet göndermesi isteniyordu. Satvet Lütfi Tozan, Türkiye'nin Dünya Bankası'nın göndereceği heyetin koşullarını kabul ettiğini ve bir misyon göndermelerini arzu ettiklerini ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı McGhee'ye iletmışti.² Dünya Bankası'ndan gelen özel alan araştırma misyonu, üç aylık görevini tamamlayarak Eylül ortasında ayrılacaktı. Bu misyon, adını Misyon şefi olan ve Chicago'daki Allstate Sigortacılık Şirketi'nin de Başkanı olan James Barker'dan almışti.³ Barker Misyonu'nun dört hedefi vardı.

1. Mevcut ekonomik üretimi ve potansiyeli incelemek.
2. Yabancı ve yerli yatırımın yönelimleri ve öncelikleri konusunda tavsiyede bulunmak.
3. Tarım ve sanayi üretimini arttırmak ve üretimi verimli kılmak için yöntem ve önlemler önermek.
4. Ekonomik ve finansal yönetim ve politikaları ekonomik kalkınmayı kolaylaştırıcı ve cesaretlendirici yönde geliştirecek tavsiyeler vermek.⁴

---

2 *FRUS*, 1949, Cilt 6, s. 1680.

3 *DIT*, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/6–950, 9 Haziran 1950.

4 *DIT*, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1551, 15 Şubat 1951.

Barker Misyonu'nun 14 üyesi vardı. 1950 yazını Türkiye'de araştırma yaparak geçirmişlerdi. Alan araştırmasını tamamladıktan sonra raporu hazırlamak üzere, beş misyon üyesi görevliydi. Misyon şefi Barker'ın yanısıra, Misyon Şefi Yardımcısı Prof. B. U. Ratchford (Duke Üniversitesi, Kamu Maliyesi Bölümü), misyonun tarım ekonomisti William H. Nichols (Vanderbilt Üniversitesi) raporun yazılmasında çalışacak ve Murray Ross ile G. Stewart (Dünya Bankası memurları) onlara yardım edecekti. Bu isimlerin yanında, misyonda yer alan diğer kişiler aşağıdaki gibiydi:

Emery Olsen, Southern California Üniversitesi, Kamu Yönetimi Okulu Dekanı,
Lawrence E. Kirk, Gıda ve Tarım Organizasyonu,
Dr. William Lightbody, Tropikal Tıp Okulu, Liverpool,
Robert A. Rennie, Ekonomi Bölümü, Johns Hopkins Üniversitesi,
E.R. Henderlink, Danışman, Avrupa Ulaşım Enstitüsü,
T.J. Kauffeld, Devence Inc. Başkanı, New York,
Robert Kerwin, Orta Doğu Enstitüsü Burslu Öğrencisi,
Richard L. Robinson, Current World Affairs Enstitüsü,
Eugene S. Trey, İdari Memur⁵

Barker Misyonu'nun incelemeleri üç safhada gerçekleşmişti. İlk başta daha önce Türkiye ile ilgili hazırlanan raporlar incelenmiş, ikinci safhada Ankara'daki ilgili devlet kuruluşlarıyla görüşülmüş ve son olarak alan araştırması yapılmıştı. Marshall Planı için yapılan yoğun propaganda çalışmalarının aksine, Barker Misyonu ilginç bir şekilde oldukça kapalı bir biçimde yürütülmüştü. Misyon üyelerinin basınla teması yasaktı, hatta gezi yapacakları bölgeleri bile paylaşmamaları istenmişti. Ne gidilen bölgelerde ne de Ankara'da görüşmeler yapılmış ve ekonomik durum hakkında görüş alınmıştı.⁶ Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Robert Garner, Türkiye'ye gelerek Barker Misyonu'nun hazırladığı raporu Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunmuştu. ABD Ankara Büyükelçiliği Barker Raporu'nu şöyle özetlemişti:

Türkiye'nin kamu ve özel yatırım programının en kârlı gelişme yolları açısından Barker Raporu'nun önerileri içerisinde, eşgüdümlü ekonomik planlamaya vurgu yapılmış; sanayii ve ticari büyümenin anahtarı olarak tarımsal üretimin artışına öncelikli konum verilmiş ve askeri etkenlerin ağır sanayi gelişimi gerektirmediği koşullarda hafif sanayiye yatırım önerilmişti. Diğer yandan, rapor insan kaynaklarının eğitim, kamu sağlığı, geçmişte teknik ve mühendislik yeteneklere göre arka planda

5 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/8–1350, 13 Ağustos 1950.

6 Richard, Robinson, *With the Barker Mission in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1950, s. 8.

bırakılmış yönetsel ve piyasa yetenekleri gibi özelliklerin tam olarak geliştirilmesini; Hükümet birimleri ve Devlet sanayileri içinde daha fazla yetki dağıtımını; bir para piyasasının gelişimini (yeni kurulmuş olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın yardım edebileceği bir gelişme); yabancı özel girişimin teşvik edilmesini ve iş çevrelerinin mevcut kısa vadeli operasyonları, stok yatırımları ve gayri menkul tercih etmesinin altında yatan enflasyon korkusunu gidermek için bütçe açığını kapatma odaklı politikaların azaltılmasını önermişti.⁷

Raporda ekonomik kalkınma için tarıma öncelik verilmesi öneriliyordu. Tarımın sanayiye alternatif olarak değil ama sanayinin gelişmesi için bir taban olacağı öne sürülüyordu. Ancak sanayi açısından tarım ürünlerinin işlenmesi, kereste ve demir işleme, hafif kimyasallar, seramik, köy el işlemleri gibi çok temel sayılabilecek hafif sanayiye odaklanılmasında fayda görülüyordu. Tarım için Türkiye'de çoğunluğu oluşturan küçük çiftçilerin veriminin arttırılması için çalışmalar öneriliyordu. Kamu yatırımlarında Başbakan'ın liderliğinde uzun vadeli planlama ve krediler için Merkez Bankası kontrol sistemi kurulmalıydı. Madencilikte ve petrol çıkarımında özel girişime izin verilmesi, devletin ekonomik etkinliklerinin sınırlarının net bir biçimde belirlenmesi gerektiği savunuluyordu. Ulaşımda tren yolu yapımının yavaşlatılması ve uzun vadeli kara yolları programının daha uzun bir sürede de olsa tamamlanması tavsiye ediliyordu. Eğitim, sağlık ve kamu yönetimi gibi konularda ayrıntılı incelemeler ve planlamaların gerekli olduğu belirtilmişti. Kamu maliyesi açısından sınırlı devlet harcamaları, banka kredilerinin kontrolü ve vergi reformu ile daha eşit bir tahakkuk rejimi gerekliliğine vurgu yapılıyordu. Dış ticarete, yabancı yatırımcı üzerindeki sınırlandırılmaların kaldırılarak, yabancı sermayenin gelişi için uygun bir ortam yaratılması öneriliyordu. Sonuçta, Misyon, büyük yatırım projeleri yerine kısa süren ve küçük maliyetli projelerle kısıtlı imkânlar içerisinde daha başarılı olunabileceği düşüncesindeydi.

Barker Misyonu'nun tavsiyeleri çok yeni veya çok çarpıcı tespitler içermiyordu ancak uluslararası bir örgüt tarafından hazırlanmış kapsamlı bir rapor halinde sunulduğu açısından bir ilkti. Thornburg'un raporuna kıyasla daha bilimsel ve verilere dayalı bir inceleme idi. En önemlisi, raporun üslubu Thornburg'un raporuna kıyasla daha yumuşak ve daha incelikliydi. Tarımın sanayii yerine bir alternatif olarak sunulmadığının söylenmesi, sonuçta yine çok hafif sanayi fabrikalarının önerilmesi, ticarete ve üretimde devlet kontrolünün azaltılmasının bir verimlilik unsuru olarak sunulması bu üsluba örnek olarak

---

7 *DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954 882.00/6–1851, 18 Haziran 1951.*

gösterilebilir. Barker raporunda, Thornburg'da olduğu gibi Devletçilik'e karşı olumsuz bir konum alınmamakta, aksine devlet işletmelerinin özel şirketlere yardım ettiği yönünde tespitler bulunmaktadır. Yöntemsel açıdan rapor Türkiye'nin sanayileşmesine verimlilik açısından bakmaktaydı. Rapora göre Türkiye'nin sanayileşmeye yönelik olarak kurduğu uçak motoru ve suni iplik fabrikaları verimli olamamıştı ve Türkiye'nin öncelik vermesi gereken sektörleri (tarım ve hammadde) ihmal etmesine yol açmıştı. Ağır sanayi mallarının üretiminin hammadde gereksinimi, sermaye veya talep eksikliği, ya da bunlardan birkaçının eksikliği nedeniyle geliştirilmemesi gerektiği önerilmişti. Ağır sanayi mallarının üretilmemesine paralel olarak, demiryollarının gelişimine odaklanmak yerine, karayollarına odaklanılması tavsiye ediliyordu.⁸

Okyar, 1945 ile 1950 yılları arasında Devletçilik'e yönelik çeşitli eleştirilerin gündeme getirildiğini, bunların arasında devlet işletmelerinin verimli işlemediğine dair görüş bildirenler olduğu gibi, devlet işletmelerinin hiç var olmaması gerektiğini söyleyenlerin de olduğunu aktarmaktadır. Devlet işletmelerinde yaşanan sıkıntılara çözüm olarak bir yenilenme çalışmasına gidilmesini önerenler olduğu gibi, devlet işletmeleri ile özel işletmelerin çalıştıkları sektörlerin birbirlerinden ayrılmasını öneren iki farklı görüş mevcuttu.⁹ Demokrat Parti ise söyleminde, devlet işletmelerinin sektörel olarak kısıtlanmasını ve zaman içerisinde özel şirketlere devredilmesini savunuyordu. Ancak iktidara geldiğinde bu söylemini pratiğe geçirmekten uzak kaldı. Nitekim Amerikalı diplomatlar da Demokrat Parti'nin Devletçilik karşıtı sert söylemini pratiğe geçirmeye gelince isteksiz olacağını öngörmüşlerdi.¹⁰ Demokrat Parti, Devletçilik'in dayanağını oluşturan devlet işletmelerine dokunmaktan kaçınmıştı. Özel ve devlet işletmelerinin beraber çalıştığı bazı girişimler olmuşsa da, sonuçta devlet işletmelerine yapılan enflasyonist yatırımlar devam etmişti.

---

8 Sami Güven, *Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998., ss. 111–117.

9 Osman Okyar, "Development Background of the Turkish Economy, 1923–1973," *International Journal of Middle East Studies* 10, No. 3 (Ağustos, 1979), s. 332.

10 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, May 27, 1950, 782.00/5–2750, 27 Mayıs 1950 tarihli telgraf, Ankara'daki Büyükelçilik Konsolosu Warwick Perkins Köprülü'nün kendisine söylediği, Devletçiliği artık hiçbir hükümetin getiremeyeceğine dair görüşünün gerçeklere dayanmadığını yazmıştı. Seçimlerde halkın Devletçiliği düşünerek oy vermediğini, zaten seçim programlarında da CHP ile DP arasında Devletçilik açısından çok fark olmadığını, DP'nin de Devletçilik konusunda ekonomiyi durgunlaştırdığını söylemekle beraber, serbest teşebbüs lehine Devletçiliği kaldırma gibi bir planı açıklamaktan da kaçındıklarını aktarmıştı.

Okyar, Demokrat Parti'nin Devletçilik politikasına devam etmesinin altında iki farklı etken yattığını öne sürmüştü. Birincisi, ekonomik olarak özel sektör, devlet işletmelerini devralacak noktaya henüz gelmemişti. İkincisi, devlet işletmelerinin siyasi nüfuzun artırılması için kullanımı, beraberinde seçim başarılarını da getiriyordu.¹¹

Barker Misiyonu raporu, kendisinden önceki Thornburg ve ECA raporları gibi Türkiye'nin ekonomi politikasında tarım ve madencilığe yönelik yatırımları öne çıkartırken, yabancı sermaye ve serbest piyasa öncelikli politikalara öncelik tanınmasını tavsiye ediyordu. Türkiye, genel olarak raporun içeriğinden memnun olsa, daha sonra ortaya çıkacağı gibi özellikle Başbakan Menderes, raporun içerisindeki devlet harcamaları ve ödemeler dengesi gibi konulardaki ihtiyat öneren kısımlardan memnun kalmamıştı. Bu gibi sıkıntılar Dünya Bankası ile beraber yürütülen projelerde de ortaya çıkmıştı.

2. Türkiye'de Dünya Bankası Projeleri

Türkiye, Dünya Bankası'na ilk başvurusunu 1948'de yapmış ve birbiriyle eşgüdümlü olmayan 125 proje sunmuş ve bunlar için 250 milyon dolarlık kredi istemişti. Banka, bu miktarı kabul etmemiş ve projelerden liman, silo ve Seyhan Barajı'na destek vereceğini bildirmişti.¹² Dünya Bankası, Türkiye'nin ödemeler dengesi sorununun büyüklüğü nedeniyle, ECA yardımları bittikten sonra kalkınma programını sert bir şekilde durdurmak zorunda kalacağını düşünüyor¹³ ama bunu Türkiye'ye doğrudan açıklamak yerine ufak çaplı projelere ve özellikle Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatına odaklanan projelere destek vererek göstermeye çalışıyordu.

Türkiye geniş çaplı bir yardım için 5 Mart 1949'da Dünya Bankası'na başvurmuştu. Banka, bu yardım projeleri içinde liman ve tahıl siloları projeleriyle ilgilenmeye Eylül ayında başlamıştı. Dünya Bankası yetkilileri, 1950 başında, altı önde gelen üretim bölgesinde silo yapımı için bir ön araştırma yapmış ve tarım ürünlerinin ihraç edilmeden

---

11 Okyar, s. 332.

12 BCA, 030.01.41.242.1, 21 Haziran 1950, Cumhurbaşkanlığı Hususi Kalem Müdürü Haldun Derin'in mektubu.

13 International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), Eugene R. Black, *Report and Recommendations of the President to the Executive Directors on the Industrial Development Bank of Turkey Loan Application Guaranteed by the Republic of Turkey*, 11 Ekim 1950, Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1950/10/1556340/turkey-industrial-development-bank-tskb-project>.

önce saklanacağı bu depolar için bir kredi ayıracaklarını bildirmişti.¹⁴ Nisan 1950’de bu konuda müzakereler başlamış ve Türkiye, 28 Haziran 1950’de resmen kredi başvurusu yapmıştı. Banka’nın vereceği kredide, 12,5 milyon dolar liman geliştirilmesi ve inşası için, 3,9 milyon dolar da tahıl siloları projesi için ayrılmıştı.¹⁵ Bu borçlar projelerin maliyeti- nin üçte birine ve ithal malzemelerin alımı için gerekli olan döviz ihtiyacını karşılamak için verilecekti.¹⁶ Dünya Bankası’nın sağladığı 12,5 milyon dolarlık liman gelişimi kredi- sinin yanında Türkiye 73 milyon liralık yatırım yapacaktı. Bu yatırımla Samsun, Mersin ve Trabzon limanlarının geliştirilmesi yapılacaktı. Ayrıca, Salıpazarı, Haydarpaşa, Alsancak ve İskenderun limanları içinde yükleme vinçleri alımına kredi sağlanacaktı.¹⁷

Temmuz 1950’de Türkiye’ye verilmesi kararlaştırılan 12,5 milyon dolarlık liman kre- disini yeterli gelmemiş, daha önce yapılan tahminlere göre bazı ek yenilemeler ortaya çıkmış ve 3,8 milyon dolarlık ek bir kredi daha verilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca daha fazla çelik ve çimentonun yurt dışından getirilmesi gerektiği anlaşılmıştı. Kore Savaşı sonucunda fiyatların artması sonucu 12,5 milyon dolar liman projeleri için yeterli olmamıştı. Liman projesinin ek 3,8 milyon eklenerek güncellenmiş haliyle maliyetleri aşağıdaki gibiydi:

Salıpazarı Liman Geliştirilmesi	1.395.000
Haydarpaşa Liman Geliştirilmesi	1.535.000
Alsancak Liman Geliştirilmesi	1.950.000
Samsun Liman İnşaatı	3.300.000
İskenderun Liman Geliştirilmesi	1.650.000
İnşaat Teçhizatları Merkezi	4.910.000
Düzenleme, Tamir, Yenileme ve Eklemeler	865.000
Danışman Ücretleri	695.000
Toplam (Milyon Dolar)	16.300.000

14 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1350, 13 Şubat 1950.

15 IBRD, Eugene R. Black, *Report and Recommendations of the President to the Executive Directors on the Port Development and Construction Projects Loan Application and the Grain Storage Project Loan Application of the Republic of Turkey*, 30 Haziran 1950, Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1950/01/1556661/turkey-port-development-construction-project>.

16 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/8–1050, 10 Ağustos 1950.

17 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/8–950, 9 Ağustos 1950.

Liman projesi için ödemeler 6 ayda bir yapılacak, 1 Nisan 1956'da başlayacak ve 1 Ekim 1975'te bitecekti. İlk ödeme planına göre yıllık yüzde 4,25'lik bir faiz belirlenmiş, ikinci anlaşmada yıllık faiz 4,25'ten 4,875'e çıkarılmıştı. Dünya Bankası, Türkiye'nin borcu geri ödemesi konusunda şüphe duymasa da, gittikçe artan ödemeler dengesi açığı konusunda daha temkinli bir yaklaşım gösteriyordu.¹⁸ Tahıl siloları projesi ise aşağıdaki gibiydi:

Haydarpaşa, Alsancak ve İskenderun limanlarında güçlendirilmiş üç beton silo	2.283.300
Sekiz beton silo ve bir beton ek bina, dokuz iç liman, bunlar ve 2 mevcut deponun teçhizatları	710.700
23 çelik depo, ikisi için teçhizat, dört mevcut deponun teçhizatı ve diğer iç limanlar	546.000
2 bin tente	360.000
Toplam (Milyon Dolar)	3.900.000

Siloların ödemeleri 6 ayda bir yapılacak, 1 Nisan 1954'te başlayacak ve 1 Ekim 1968'de bitecekti. Kredinin yıllık yüzde 3,875'lik faizi vardı (Bankanın yüzde 1'lik komisyonu dahil olmak üzere). Liman ve silo projesinin, ECA'nın yürüttüğü kara ve demir yolları projelerinin tamamlayıcısı olduğu ve Türkiye'nin dış ticaretini arttıracacağı düşünülüyordu. Proje içerisindeki inşaat teçhizatları merkezinin, maliyetleri düşüreceği ve Türk limanlarının gelişimini hızlandıracığı öngörülüyordu. Tahıl silolarının da ECA'nın yürüttüğü tarımda tahıl üretimini arttırıcı önlemlere katkı sunması planlanıyordu. Dünya Bankası, krediyi verdiği dönemde, Türkiye'nin dış borcuna ve mevcut ekonomik durumuna bakarak, ödemeler dengesinde ciddi sıkıntılar yaşıyor olsa da verilecek krediyi geri ödeyebileceğini ve herhangi bir temerrüte düşme durumunun olmayacağını öngörmüştü. Bu projelere ek olarak, Ekim 1950'de özel sanayi projeleri için 9 milyon dolarlık bir kredi açılmıştı.¹⁹

1948–1950 arasında Seyhan Barajı Projesi için Dünya Bankası ile çalışmalar yapılmış ve proje hazırlanmıştı. Sulama aşaması ile enerji ve sel kontrolü arasındaki koordinasyon konusunda sıkıntılar yaşanmış ve proje istenildiği gibi yerine getirilememişti.²⁰ 18 Haziran

18 IBRD, *Report and Recommendations of the President to the Executive Directors on the Proposed Loan to the Republic of Turkey*, 16 Şubat 1954, Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1954/02/1556628/turkey-port-development-construction-project>.

19 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/7–1552, 15 Temmuz 1952.

20 Krueger ve Ruttan, s. 261.

1952’de Dünya Bankası, Türkiye’ye Seyhan Barajı’nın yapımı için 25,200,000 dolarlık bir kredi açmıştı. Barajın sel kontrolü, sulama ve hidro elektrik amaçlı yapılması planlanıyordu. Barajın toplam maliyeti 35,8 milyon dolar olarak hesaplanmıştı. Dünya Bankası’nın sağladığı kredi ile ABD ve Avrupa’dan satın alınacak olan inşaat malzemeleri ve araç gereçleri, mühendislik ve ihale giderleri karşılanacaktı. Seyhan Barajı için 22 milyon dolar Dünya Bankası, 14 milyon lira (5 milyon dolar) Türk hükümeti, 16 milyon lira (5,7 milyon dolar) Çukurova bölgesindeki fabrika ve toprak sahiplerince kurulmuş bir konsorsiyum tarafından ödenecekti. Barajın selleri engellemesinin yanında, sulama ve enerji için kullanılması planlanıyordu.²¹ Bu kredi ile Türkiye’nin Dünya Bankası’ndan aldığı krediler toplamı 50,6 milyon doları bulmuştu.²² Seyhan Barajı için teklif veren şirketlerle Türk hükümeti arasında pazarlık usulü ile görüşmeler yapılıyordu. Amerikalı yetkililer bu pazarlık yaparak fiyat düşürme yönteminin birçok kalifiye Amerikan firmasını, Türk ihalelerine girmekten vazgeçirdiğini bildiriyordu.²³

3. Dünya Bankası Yardımları ve Türkiye Sınai Kalkınma Bankası

1949’un başında Türk Hükümeti’nden ve Dünya Bankası’ndan temsilciler, özel sermayenin gelişimi için neler yapılabileceği konusunda görüşmüşlerdi. Bu konunun incelenmesi amacıyla Banka’nın danışmanlarından Harold F. Johnson Ekim ve Kasım 1949’da Türkiye’ye bir ziyarette bulunmuştu. İncelemeler sonunda iki taraf, özel sermayeli, orta ve uzun vadeli krediler açan bir yatırım bankası kurulmasının faydalı olacağı görüşüne varmıştı. Aralık 1949’da Dünya Bankası, kurulacak banka için 9 milyon dolarlık bir kredi açabileceğini bildirmişti. Şubat 1950’de Johnson Türkiye’ye dönmüş ve ayrıntılı bir görüşme yapmıştı. Sonuç olarak, Türkiye’deki özel bankaların da sermaye katılımıyla, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası (TSKB) 2 Haziran 1950’de 12,5 milyon TL’lik kayıtlı sermaye ile kurulmuştu. Yerel sermaye ile kurulup, Dünya Bankası tarafından dövizle borçlanacak olan banka, özel yatırım sermayelendirmesini ilk uygulayacak bankaydı. Bankanın

---

21 Robinson, Richard, *Tractors in the Village*, Institute of Current World Affairs, 1952.

22 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/7–1552, 15 Temmuz 1952.

23 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/10–2352, 23 Ekim 1952.

kuruluşunu onaylan düzenlemeler, CHP'nin yaptığı son yasal düzenlemelerden biriydi.²⁴ Sermayeye Türkiye'nin en büyük 13 bankası, iki tekstil firması ve üç ticari ve sinai firma katılmıştı. TCMB de 12,5 milyon liralık TSKB hissesi alarak kayıtlı sermayeyi 25 milyon liraya arttırmış oluyordu. Sermayeye katılan bankalar ve şirketler, hisselerinin büyüklüğü sırasıyla aşağıdaki gibiydi:

Türkiye İş Bankası A.Ş., Osmanlı Bankası, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., İstanbul Ticaret Borsası, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası, Türkiye Garanti Bankası A.O., Selanik Bankası, Türk Ticaret Bankası, Akbank T.A.O., Banka Komerçiyale Italyana, Banko Di Roma, Çukurova Sanayi İşletmeleri T.A.Ş., Holantse Bank Uni N.V., İzmir Pamuk Mensucatı T.A.Ş., Mensucat Santral T.A.Ş., Tutum Bankası A.O., Türkiye İmar Bankası T.A.Ş., Türkiye Kredi Bankası A.O., Mecit Duruiz, Cabir Selek, Hazım Atıf Kuyucak, Nuri Dağdelen, Suphi Argon, Hakkı Avunduk, Vehbi Koç.²⁵

TSKB, 6 Ekim 1950'de kredi için resmi olarak Dünya Bankası'na başvurmuştu. Müzakereler sırasında Maliye Bakanlığı, Sınai Kalkınma Bankası'na Dünya Bankası tarafından verilecek dokuz milyon dolarlık döviz tabanlı yardımın, Türkiye'de devalüasyon olması durumunda oluşabilecek döviz kaybını Türkiye'nin ödemesi koşulunu reddetmişti.²⁶ Beş saat süren zorlu görüşmelerden sonra, Maliye Bakanı Halil Ayan, Dünya Bankası kredisi için devalüasyon garantisi vermeyi kabul etmişti. Ayrıca Türkiye her proje üzerinde veto hakkı istemekten de vazgeçmişti.²⁷ Türkiye ile Dünya Bankası arasında TSKB'nin kuruluşunda kullanılmak üzere dokuz milyon dolarlık borç için 19 Ekim 1950'de garanti anlaşması imzalanmıştı. Anlaşma, 13 Ocak 1951'de TBMM' de onaylanmış ve 17 Ocak'ta yürürlüğe girmişti.²⁸ Dokuz milyon dolarlık kredi altı ayda bir eşit taksitlerle 15 Mart 1957'de ödenmeye başlayacak ve 15 Eylül 1965'te bitecekti. Kredinin yıllık faizi komisyon da dahil olmak üzere yüzde 3,75'ti.

24 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/6–850, 8 Haziran 1950.

25 IBRD, Eugene R. Black, *Report and Recommendations of the President to the Executive Directors on the Industrial Development Bank of Turkey Loan Application Guaranteed by the Republic of Turkey*, 11 Ekim 1950, Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1950/10/1556340/turkey-industrial-development-bank-tskb-project>.

26 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/6–950, 9 Haziran 1950.

27 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/9–2850, 28 Eylül 1950.

28 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters, (General), June 22, 1950–December 30, 1954, 882.10/1–2651, 26 Ocak 1951.

Dünya Bankası'nın TSKB üzerindeki etkisi kredi vermekle sınırlı değildi, Banka'nın Genel Müdürü Dünya Bankası tarafından tavsiye edilmişti ve Banka, yabancı uzmanlardan oluşan çekirdek bir kadroya sahip olacaktı. Bu ekibin izni olmadan Banka hiçbir kredi veremeyecekti. Yüzde yedi faiz ile uzun vadeli kredi vermesi planlanıyordu. Ayrıca banka, hisselerinin önemli bir bölümünü halka arz edecekti. Bankanın Ziraat Bankası yerine ECA fonlarını özel sektöre aktarması planlanmıştı.²⁹ Türkiye gibi özel girişimcilerin çoğunlukla aile şirketlerinden oluştuğu bir ülkede bunun deneysel bir çalışma olduğu kabul ediliyordu. Dünya Bankası, bu bankanın diğer "gelişmemiş" ülkeler için de bir model olmasını planlıyordu.³⁰

TSKB yasal olarak Temmuz 1950'de kurulmuş ama çalışanları henüz atanmamıştı.³¹ Dünya Bankası Piyasa Bölümü yöneticisi Norman Tucker, TSKB'nin Genel Müdürlüğü'ne aday gösterilmişti.³² Bankanın Genel Sekreterliğine getirilen Bülent Yazıcı, bankanın eski devlet idarelerini fonlamak için değil yeni üretim girişimleri yaratmak için çalışacağını söylemişti.³³ 31 Temmuz 1950'de Genel Müdürlüğe atanan Norman Tucker, göreve başladıktan yaklaşık dört ay sonra, 23 Şubat 1951'de vefat etmişti.³⁴ Bülent Yazıcı Genel Müdürlüğü görevini vekaleten yeni bir atama yapılan 25 Ağustos 1953'e kadar vekaleten sürdürmüştü. Sonuçta, Banka'nın Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı olan Reşid Egeli, yeni Genel Müdür olarak seçilmişti. Atamadan önce Dünya Bankası'na Egeli'nin adaylığı konusunda danışılmıştı.

1950 yılının sonundan itibaren Sınai Kalkınma Bankası'na ECA kapsamında karşılık fonlarından 42 milyon dolarlık bir aktarım yapılması için görüşmeler yapılmaya

---

29 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/2–1551, 15 Şubat 1951.

30 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/4–1050, 10 Nisan 1950.

31 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters, (General), June 22, 1950–December 30, 1954, 882.10/7–2050, 20 Temmuz 1950.

32 IBRD, Eugene R. Black, *Report and Recommendations of the President to the Executive Directors on the Industrial Development Bank of Turkey Loan Application Guaranteed by the Republic of Turkey*, 11 Ekim 1950, Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1950/10/1556340/turkey-industrial-development-bank-tskb-project>.

33 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/10–2650, 26 Ekim 1950.

34 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/12–1550, 23 Şubat 1951.

başlamıştı.³⁵ 10 Ağustos 1951’de yapılan anlaşmayla ECA’nın özel sanayi şirketlerine verilmek üzere ayırdığı 54.5 milyon liralık karşılık fonunun dağıtımı için Sınai Kalkınma Bankası’nın aracı olması kabul edilmişti. Anlaşmaya göre, anlaşılan öncelikli sanayii sektörlerine kredi sağlanacaktı. Marshall Planı Özel Girişim Fonu için yapılan bu hizmet karşılığı Sınai Kalkınma Bankası yüzde 6’lık faizin 2,5’ini alacaktı. Bu fon Sınai Kalkınma Bankası’nın borç verdiği alanları iki katına çıkarmıştı.³⁶

TSKB, kredilerini verirken ECA ve Dünya Bankası’nın öncelik verdiği sektörlerle odaklanmıştı. Bu bağlamda en çok kredi verilen sektörler sırasıyla: Tekstil, küçük sanayiler, gıda üretimi, kimyasallar, taş-cam ve seramik işleme, madencilik, kereste, taşımacılık, basım-yayın, soğuk hava depolamaydı.³⁷ Rozaliyev’in sağladığı rakamlara göre:

Kurulduğu andan 1959 Aralık ayına değin bankanın Türkiye sanayiine sermaye yatırımlarının toplam tutarı 341,2 milyon liraydı, bunun 70,6 milyonu (tüm yatırımın % 22,6’sı) tekstile, 64,2 milyonu (% 20,6) çimentoya, cama ve porselene, 53,6 milyonu (%17,2) kimyaya, ve 40,8 milyon lirası (%13,1) besin sanayiine yatırılmıştır.³⁸

26 Aralık 1951’den itibaren Türkiye’deki yatırımcılara kredi açmaya başlayan Sınai Kalkınma Bankası’nın çalışmaları ilk başta yavaş ilerliyordu. Bunun nedeni, borç alan kurumun dövizdeki dalgalanmaların riskini de almasıydı. 2 Ocak 1953’te yapılan anlaşmayla, bu riski TCMB devralmış ve böylece ilk yılında 2.5 milyon dolarlık bir kredi açabilen banka, 1953’ün ilk yarısında 6.668 milyon dolarlık kredi vermişti. Banka, 1953 ortasına kadar yirmi bir projeye kredi sağlamıştı.³⁹ Ancak bunu yeterli görmeyen TSKB, kredi verme olanaklarını geliştirmek amacıyla Dünya Bankası’ndan yeni bir kredi almak

35 DIT, Decimal File 782.00, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, Political Affairs and Conditions, January 5, 1950–June 28, 1951, 782.00/12–1550, 15 Aralık 1950.

36 IBRD, *Industrial Development Bank of Turkey, Progress Report*, 2 Eylül 1953, Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1953/09/724426/turkey-second-industrial-development-bank-tskb-project>, s. 1.

37 Extracts from the Annual Statement of the Industrial Development Bank of Turkey for the period ending December 31, 1952, Baskı: IBRD, Eylül 1953’den alıntılan IBRD, *Industrial Development Bank of Turkey, Progress Report*, 2 Eylül 1953, Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1953/09/724426/turkey-second-industrial-development-bank-tskb-project>, s. 3.

38 Osobennosti Rozaliev, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri: 1923–1960*, Onur Yayınları, İstanbul, 1978, s. 297.

39 IBRD, *Report and Recommendations of the President to the Executive Directors on the Industrial Development Bank of Turkey Loan Application guaranteed by the Republic of Turkey*, 2 Eylül 1953., Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1953/09/1556734/turkey-second-industrial-development-bank-tskb-project>.

istiyordu. Bunun için Reşid Egeli, Bülent Yazıcı ve Fazıl Öziş (Yönetim Kurulu Başkanı) Mayıs 1953'te Dünya Bankası'nı ziyaret ederek, dokuz milyonluk yeni bir kredi başvurusu yapmıştı. Temmuz ayında Dünya Bankası temsilcisi Wheelock'ın yaptığı ziyaretle beraber prensipte anlaşmaya varılmış ve Ağustos ayında anlaşmaya son şekli verilmişti. Dokuz milyonluk yeni kredi altı aylık eşit taksitlerle 15 Ağustos 1958'de ödenmeye başlayacak ve 15 Ağustos 1968'de bitecekti. Borcun yıllık faizi (yüzde birlik komisyon dahil) yüzde 4.875'di. (Taahhüt bedeli binde yetmişbeşti.) Dünya Bankası'ndan alınan 9 milyon dolar kredi, yeni alınan 9 milyon dolar kredi, çeşitli Türk hissedarların sağladığı 12,5 milyon liralık kredi ve yeni Dünya Bankası kredisine ek olarak Türkiye içinden sağlanacak 12,5 milyon kredi toplandığında (1 dolar 2.8 lira sabit döviz kuru üzerinden) TSKB'nın toplam borcu 75,4 milyon liraya ulaşmıştı. 1950'deki ilk borç anlaşmasında borç/sermaye oranının üçe bir olması tasarlanmışken, yeni kredi anlaşmasında bunun dörde bir olması düşünülmüştü.⁴⁰

TSKB faaliyete başladığı ilk yıl olan 1950'de 106.557 lira zarar etmişti. 1951 yılında da 230 milyon lirayı bulan 664 kredi başvurusu alınmıştı. Bunlardan incelenen 239'un içinden 36'sı kabul edilmiş ve 20 milyon lirayı bulan miktarda kredi sağlanmıştı. Marshall Planı Fonu'ndan sağlanan 17 milyon lirayı aşkın kredi ile beraber toplam 37 milyon liralık kredi açılmış ve 107.373 lira kâr edilerek, geçen yılın zararı kapatılmıştı. Ancak Banka sermayedarlara hisse ödemeleri için Maliye Bakanlığı'ndan borç almıştı. 1952'de verilen krediler 81 milyona çıkmış ve net olarak 681.767 lira kâr edilmişti.⁴¹

TSKB, 1954 yılına kadar faal bir şekilde çalıştıysa da, Başbakan Menderes ve hükümeti TSKB'yi Dünya Bankası'nın bir uzantısı olarak gördüğü için, Dünya Bankası ile yaşanan olaydan sonra TSKB'nin faaliyetlerine şüphe ile bakılmaya başlanmıştı.⁴² Aşağıda bu krize yol açan etkenler ve sonuçları açıklanacaktır.

---

40 IBRD, *Report and Recommendations of the President to the Executive Directors on the Industrial Development Bank of Turkey Loan Application guaranteed by the Republic of Turkey*, 2 Eylül 1953., Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1953/09/1556734/turkey-second-industrial-development-bank-tskb-project>.

41 IBRD, *Industrial Development Bank of Turkey, Progress Report*, 2 Eylül 1953, Washington, D.C., <http://documents.worldbank.org/curated/en/1953/09/724426/turkey-second-industrial-development-bank-tskb-project>, s. 2.

42 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/5–454, 4 Mayıs 1954.

4. Liefertinck Olayı ve Dünya Bankası ile Kriz

Hollanda Eski Maliye Bakanı Pieter Liefertinck, Dünya Bankası'nın özel temsilcisi olarak 1952 yılının sonundan 1954 yılının başına kadar Türkiye'de çalışmıştı. Liefertinck Banka'nın Türkiye'deki yatırımlarını gözlemlemek ve Türk Hükümeti'ne ekonomik konularda tavsiyelerde bulunmakla görevliydi. Dünya Bankası Başkanı Eugene Black'in 1953'te Türkiye'ye yaptığı ziyarette Gediz Nehri'ne yapılacak olan çok amaçlı barajın yapımı için 25 milyon dolarlık kredi verilmesi konusunda anlaşılmıştı. 1953 sonbaharında Dünya Bankası'nın Türkiye'de yaptığı kredi verilebilirlik araştırmasında Türkiye'nin daha fazla borç alabilmesinin kötüleşen dış açığı nedeniyle riskli olduğu sonucuna varılmıştı. Liefertinck, 5 Şubat 1954'te Menderes'e bir mektup göndermiş, Banka'nın Türkiye'nin bekleyen kredi başvuruları konusunda kesin kararını vermediğini yazmış ve Türkiye'nin ekonomi politikaları konusunda planlarının neler olduğunu sormuştu. Liefertinck'in mektubunda Türkiye'nin kötüleşen dış koşullara (azalan ABD yardımı, tarım ürünleri fiyatlarının düşüşü vs.) uyum sağlamada yavaş davrandığı, dış ticaret rejimini serbestleştirmeleri geri aldığı (Eylül 1952 kararları), yeni dış ticaret düzenlemelerine gittiği (Eylül 1953), dış ticaret borçlarının birikimini engellemekte çok geç kalındığı, tarım ürünlerini yeni dünya fiyatlarında satmayı çok ertelediği ve mevcut planın ihracat rakamlarının gerçekçi olmadığı yazılmıştı.⁴³

Başbakan Menderes'in bu mektuba verdiği karşılık oldukça sert olmuştu. Menderes, Cumhurbaşkanı Bayar'ın ABD ziyaretinde olduğu sırada Dünya Bankası Başkanı Black'e hitaben ama aslında Liefertinck'e cevap olarak hazırlanmış bir mektubun iletilmesini istemişti. Mektupta Dünya Bankası'nın Türkiye'deki ofisini kapatması öneriliyordu. Büyükelçi Erkin bu mektubun iletilmesine karşı çıkmış, Zorlu ise mektubun verilmesini önermişti. Bayar, Dünya Bankası Gediz projesi için kaynak sağlamayı kabul ederse, mektubun vermeyeceğini söyleyerek, Erkin ve Zorlu'yu Washington, D.C.'deki Dünya Bankası merkezine yönlendirmişti. Buradaki görüşmede, Zorlu açıkça Gediz projesinin hükümet için bir sonraki seçimlerde bir koz olacağını söylemişti.⁴⁴ Ancak sonuçta Dünya Bankası

43 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/5–1954, 19 Mayıs 1954.

44 Erkin, ss. 455–456.

Türkiye'nin koşullarını kabul etmemiş ve mektup 16 Şubat'ta teslim edilmişti.⁴⁵ Menderes mektupta, Banka'nın *"faaliyetlerinin amaçlarına uygun olmadığı"*, *"Türkiye'ye yeterli yardımı esirgediğini"* savunmuş ve Türkiye'nin işlerine hakkından fazla müdahale ettiğini yazmıştı. Ayrıca Banka'nın Birleşik Krallık'la olan silahlanma kredisinin geri ödenmesi sorununa müdahale ettiğini, TSKB'nin faaliyetlerini hakkını aşacak derecede kontrol etmeye çalıştığını ve Banka'nın Türkiye'nin ekonomik sorunlarını anlamadaki yetersizliğinin Barker Raporu'ndan anlaşılabileceğini savunmuştu. TSKB Genel Müdür Yardımcısı Yazıcı'ya göre Dünya Bankası ile yaşanan görüş ayrılıkları 1951 yılının bütçe görüşmelerinin yapıldığı dönemlere kadar geri gidiyordu.⁴⁶

Erkin'e göre Liefstinck'in görevden alınmasının istendiği mektuba neden olan olay, Menderes'e Zorlu hakkındaki şikayetlerini sözlü olarak iletmek yerine yazılı olarak vermediydi.⁴⁷ Ancak Türkiye ile Dünya Bankası arasındaki krediler konusundaki görüş ayrılığı ne Liefstinck'in şahsiyeti ile ne de belirli bir projeye finansman sağlanması ile sınırlıydı. Dünya Bankası yetkilileri Türkiye'nin ödemeler dengesi ve enflasyonist etkiler konusunda önlemler alınmaması ve Banka'nın raporlarda sunulan tavsiyelere uyulmaması nedeniyle zaten kredi vermeyi düşünmüyordu. Bunun sonucu Türkiye de Liefstinck'in mektubunu öne sürerek ilişkileri fiilen sonlandırmayı tercih etmişti. Aslında Liefstinck, görevden alınmasından bir sene önce Amerikan Misyonu yetkilileri ile yaptığı bir görüşmede, Türkiye'ye yapılan yardımların hibe tabanlı olarak devam etmesini önermiş, Türkiye'yi *"uzun bir süre bakıma ihtiyaç duyacak olan ve ABD'nin büyük miktarda paralar yatırmış olduğu bir askeri makineye"* benzetmişti.⁴⁸ Amerikalı Misyon yetkilileri Türkiye'nin bu sert tepkisini kapitülasyonlardan kalan yabancı müdahalelere karşı duyulan tepkilere bağlamıştı. Ancak bunun tam tersine Türkiye, Gediz Nehri Barajı'nın yapımı için Dünya Bankası'ndan alamadığı krediyi Birleşik Krallık ve Fransa gibi Batı Avrupa ülkelerinden alma arayışlarına girişmişti.

Menderes'in mektubunun alınışının ardından Dünya Bankası Liefstinck'i geri çağır-
mış ve Türkiye'deki ofisini kapatmıştı. Ofis kapandığında Türkiye'ye ayrılan 59,6 milyon

45 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/5–1954, 19 Mayıs 1954.

46 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/5–454, 4 Mayıs 1954.

47 Erkin, s. 456.

48 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters (General), January 6, 1953–April 29, 1953, 882.10/1–2853, 28 Ocak 1953.

dolarlık Dünya Bankası kredilerinin sadece 15 milyon dolarlık kısmı kullanılmıştı. Türkiye ile Dünya Bankası bu sırada 25 milyon dolarlık Gediz projesinin yanında 15 milyon tutarında farklı projeler için görüşme halindeydi.⁴⁹ Dünya Bankası'nın Türkiye ofisinin kapatılışı Türkiye ile Dünya Bankası arasındaki ilişkilerin tamamen kopması anlamına gelmesede de ilişkilerin sıkıntılı bir çerçevede devam etmesine neden olmuştu. Türkiye, Dünya Bankası'nın ekonomi politikalarına müdahalesini Birleşmiş Milletler, Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin gündemine de getirmek istemişti.⁵⁰

Türkiye, Büyükelçi Erkin'in Eylül 1954'te Washington, D.C.'de yapılacak olan IMF ve Dünya Bankası toplantılarından sadece IMF toplantısına katılmasını, Dünya Bankası toplantısına katılım olmamasını istemişti. Erkin, bu duruma itiraz etmiş ve toplantılardan birine katılıp diğerine katılmamanın kabul edilemez olacağını öne sürmüştü. Üstelik Ankara, sırasıyla bir sene Banka ve Fon'un merkezi olan Washington, D.C.'de, diğer sene üye ülkelerden birinde yapılan bu toplantıların gelecek sene Ankara'da yapılması davetinin de iletilmesini istemişti. Erkin'e göre Türkiye'nin davetkar olduğu bir durumda toplantıya katılmaması daha da sıkıntılı bir durum yaratacaktı. Bu konuda Amerikan yetkililerle görüşülmüş ve ABD'den bu konuda olumsuz tepki alınması üzerine Ankara kararından caymış, Erkin'e Dünya Bankası toplantısına katılması konusunda izin vermiş ve toplantıda Türkiye'nin daveti kabul edilmişti.⁵¹ Bu tarihten sonra sadece Dünya Bankası'nın daha önceki yıllarda açtığı krediler kullanılmış, ek bir proje için kredi anlaşması yapılmamıştı.⁵² Türkiye'nin Dünya Bankası ile ilişkileri borçlarını ödeyemez duruma gelene kadar birkaç sene boyunca en alt seviyede devam etmişti. Krizden sonra ilk kez 1959 yılının başında Türkiye'ye gelen Dünya Bankası çalışanlarının istikrar programının durumunu incelemesi ile çok alt düzeyde devam etmişti.⁵³

---

49 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/5–1954, 19 Mayıs 1954.

50 *New York Times*, 21 Nisan 1954, s. 25.

51 Erkin, ss.485–487.

52 Dünya Bankası kredilerinin kullanımı için bkz. EK–1.

53 Sander, s. 141.

B. Karşılıklı Güvenlik Yasaları Kapsamında Yapılan Dış Yardımlar

1949 yılında çıkartılan Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu (Mutual Defense Assistance Act) ile Marshall Planı sonrası özellikle askeri dış yardımların hukuki ve bütçesel alt yapısı oluşturulmuştu. Ayrıca bu yasa ile verilecek askeri yardımlar vasıtasıyla, Amerikan ordusu içinde bir yenilenme hareketi de başlatılmış, verilen askeri teçhizatın yerine yenileri üretilmeye ve kullanılmaya başlamıştı. Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu, dış yardımların yönetimi için tek başına yeterli olamayınca, Marshall Planı'nın yönetimini yapan Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin yerini alacak olan kurumun oluşturulması, ekonomik ve askeri dış yardımların birleştirilmesi için Ekim 1951'de Karşılıklı Güvenlik Kanunu (Mutual Security Act) çıkartılmıştı. Bu kanunla, hem ECA'nin yerine Karşılıklı Güvenlik Kurumu (Mutual Security Agency) geçmiş, hem de dış yardımlar tek çatı altında örgütlenmişti. Türkiye'deki ECA Misyonu da MSA Misyonu adını almıştı. Misyonun içerisinde radikal bir değişiklik yaşanmamış, askeri yardımlar, daha önce Truman Doktrini yardımları döneminde kurulan JAMMAT tarafından yürütülmeye devam etmişti. Ancak, dış yardımların koordinasyonunda yaşanan sıkıntılar nedeniyle 1953 yılında MSA ve teknik destek yardımlarından sorumlu olan Teknik İşbirliği İdaresi (TCA) birleştirilerek Dış Operasyonlar İdaresi (Foreign Operations Administration) kurulmuş ve başına Harold Stassen getirilmişti. Askeri programların sorumluluğu Savunma Bakanlığı'nın kontrolü altında kalmaya devam etmişti. 1954 yılında Başkan Eisenhower, FOA'nin yerine Dışişleri Bakanlığı altında yarı özerk çalışacak olan Uluslararası İşbirliği İdaresi'nin (International Cooperation Administration, ICA) dış yardımları yönetmesine karar vermişti. Bu kuruluşlara 1957 yılında uzun vadeli kalkınma programlarının yürütülmesini sağlamak için kurulan Kalkınma Borcu Fonu (Development Loan Fund, DLF) eklenmişti. DLF, borç ve garanti verebiliyor ama hibe sağlayamıyordu. Sağlanacak krediler az gelişmiş 'dost' ülkelerde, geri ödenebilir, büyümeye katkısı olacak verimli projelerde, diğer yardım kaynakları kullanılamadığında ve ABD ekonomisine zararlı etkileri olmaması koşuluyla sağlanıyordu.⁵⁴ Dış yardımların tek bir kurum altında eşgüdüm içinde yönetilebilmesi için Başkan Kennedy yönetimi 1961 yılında Dış Yardım Kanunu'nu (The Foreign Assistance Act) çıkarmış ve Uluslararası Kalkınma Teşkilatı (Agency for International Development,

---

54 Organisation for European Economic Cooperation (OEEC), *The Flow of Financial Resources to Countries in Course of Economic Development*, 1959, s. 114.

Tablo 4.1: ABD’de Dış Yardımdan Sorumlu Devlet Kuruluşları (1948–1961)

Ekonomik İşbirliği İdaresi (European Cooperation Administration, ECA)	3 Nisan 1948–31 Ekim 1951
Karşılıklı Güvenlik Teşkilatı (Mutual Security Agency, MSA)	1 Kasım 1951–31 Temmuz 1953
Dış Operasyonlar İdaresi (Foreign Operations Administration, FOA)	1 Ağustos 1953–30 Haziran 1955
Uluslararası İşbirliği İdaresi (International Cooperation Administration, ICA)	1 Temmuz 1955–3 Kasım 1961
Kalkınma Borcu Fonu (Development Loan Fund, DLF)	14 Ağustos 1957–3 Kasım 1961

USAID) ICA ve DLF gibi kuruluşların işlevlerini tek çatı altında birleştirmişti.⁵⁵ (Bu kurumların kuruluş ve kapanış tarihleri için bkz. Tablo 4.1).

Dış yardımları yürüten kurumların yapıları ve adları değişse de Karşılıklı Güvenlik Kanunu mevzuatı çerçevesinde ve Karşılıklı Güvenlik Programı adı altında askeri ve ekonomik yardımlar verilmeye devam etmişti. Diğer yandan, Türkiye’de askeri ve ekonomik yardımlar arasında koordinasyonu sağlayacak bir kurum mevcut değildi ve nasıl yapılacağı dönem boyunca tartışılmaya devam etmişti.⁵⁶ Karşılıklı Güvenlik Programı, aşağıda askeri ve ekonomik yardımlar olarak iki başlık altında incelenecektir.

1. Askeri Yardımlar

Türkiye, Orta Doğu’da kalkınma yardımı ve teknik destek dışında büyük çapta askeri yardım alan tek ülkeydi.⁵⁷ Karşılıklı Güvenlik Kanunu kapsamında verilen Savunma Desteği yardımları, USAID’in kurulduğu 1961 yılına kadar 12 ülke ile sınırlıydı.⁵⁸ Amerikalı yetkililer askeri yardım konusunda NATO çerçevesinde çok uluslu bir müzakere biçimin-

55 Lloyd D. Black, *The Strategy of Foreign Aid*, Van Nostrand, Princeton, 1968, ss. 6–7.

56 George Crews McGhee, *ABD–Türkiye–NATO–Ortadoğu...*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 178.

57 O dönemde İsrail’e yapılan askeri yardımlar ya çok sınırlıydı, ya da gizli olması nedeniyle Amerikan kaynaklı olarak görünmüyordu. (Don Peretz, “United States Aid in the Middle East,” *Current History*, C. 33, S. 192 (Ağustos 1957), ss. 95–100.)

58 Türkiye haricindeki diğer 11 ülke şunlardır: İspanya, Yunanistan, İran, Pakistan, Kore, Tayvan, Vietnam, Kamboçya, Laos, Filipinler ve Tayland (OECE, 1959, s. 113.). 1959 ABD mali yılındaki Savunma Desteği yardımlarının üçte ikisi şu dört ülkeye verilmiştir: Tayvan, Vietnam, Güney Kore ve Türkiye.

dense, önceki yıllarda olduğu gibi ikili görüşmeler çerçevesinde yardımları yürütmeyi tercih ediyordu.⁵⁹ Türkiye'nin aldığı askeri dış yardımlar, ithalat istatistikleri içinde yer almamaktaydı. Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Para Fonu'nun yönergeleri de bu tür yardımların ödemeler dengesi hesabının haricinde tutulmasını öngörüyordu⁶⁰ ve bu nedenle askeri yardımları genel bütçe rakamları içinden takip etmek mümkün değildir. Askeri yardımlar ABD arşiv belgelerine ve dış yardım kurumlarının gizliliği kaldırılmış raporları çerçevesinde aşağıda açıklanacaktır.

Türkiye'nin savunma sistemi içerisinde Kuzey Atlantik Antlaşması'ndan doğan sorumluluklarını yerine getirmesini sağlamak ve Türkiye'nin gelecekte yardıma ihtiyaç duymayacağı bir hale gelene kadar savunma desteği fonları vermek, Karşılıklı Güvenlik Programının ana iki hedefiydi. Ancak ABD'nin desteğiyle arttırılan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin masrafları, Türkiye'nin ekonomisi tarafından sürdürülemeyecek düzeydeydi. Türkiye'nin mevcut ekonomik durumu içerisinde ABD'nin desteğiyle oluşturduğu savunma gücünü tek başına devam ettiremeyeceği NATO'nun 1952 ve 1953 Yıllık Değerlendirme'lerinde açıkça belirtilmişti. 1952 Yıllık Değerlendirmesi uyarınca, bazı birliklerin geliştirilmesi; yeni muharebe ve lojistik birliklerinin oluşturulması; SHAPE standartlarına uyumlu ek 76 bin askerden oluşan birliklerin ve de eğitim programının arttırılması sonucunda Türkiye'nin savunma harcamaları beklenenden de çok artmıştı. 732 milyonluk 1953 Savunma bütçesinin 587 milyonunu Türkiye kendi kaynaklarından sağlamıştı. Savunma bütçesi JAMMAT'ın görüşü alınarak, Milli Savunma Bakanlığı tarafından belirleniyordu.⁶¹ Kalan 145 milyon lira karşılık fonları ve ABD'nin sağladığı 12 milyon dolarlık ortak kullanım mallarının satışı ile karşılanmıştı.⁶² 10 Ekim 1952 tarihli McGhee'nin

---

59 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/12–1152, 11 Aralık 1952.

60 Frederic C. Shorter, "Military Expenditures and the Allocation of Resources", Kolars, Rustow, Shorter ve Yenil, *Four Studies on the Economic Development of Turkey* içinde, Routledge, London, 2013, s. 36.

61 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/11–1552, 15 Kasım 1952.

62 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1. 31 Aralık 1953 tarihinde biten altı aylık dönem için Türkiye'deki Karşılıklı Güvenlik Programı Raporu.

Köprülü'ye mektubu: McGhee Türkiye'nin sonraki sene bütçede yapacağı artışlara rağmen askeri bütçenin, temel gereksinimleri karşılayamayacağını yazmıştı. McGhee'nin hesaplamalarına göre sonraki yılın bütçesinde askeri harcamalara, önceki yıl gibi yüzde 35 civarında pay ayrılırsa, 40 milyon lira civarlarında bir açık oluşacaktı. Bu açığın da Amerikan yardımlarıyla sağlanan uçakların yakıtlarının alınmasını ve hatta daha sonra yapılacak askeri yardımların işlemlerini engelleyeceği Türk hükümetine hatırlatılıyordu.⁶³

Türkiye'nin genel bütçesi içerisinde savunma harcamalarını karşılayamaması, Marshall Planı sonrası her mali yıl başında Amerikan Misyonu ile Türk yetkililer arasında uzun müzakerelere neden oluyordu. McGhee, Türkiye'nin NATO'dan kaynaklanan ve JAMMAT'ın önerdiği askeri masrafları karşılamaya kalkması durumunda, bütçe denkliliğini sağlayamayacağını ve bunun sonucunda yeniden artan oranda dış yardım almak için ABD'ye başvuracağını daha 1953 yılının başında öngörmüştü.⁶⁴ Özellikle 1953 yılı sonunda başlayan bu görüşmeler her sene benzer şekillerde tekrarlanmıştı.⁶⁵ Bunun nedeni, Türkiye'nin NATO gereklerine göre birliklerini yeniden düzenleme ve geliştirmesinin ötesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yıllık bakım ve yenileme harcamalarını bile kendi başına karşılayamamasıydı. Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımlar yerine doğrudan askeri alımlar yapabilmesini sağlayacak savunma desteğini savunan görüşler de vardı. Ancak Amerikan yönetiminde Türkiye'nin ihraç mallarının gelişimini sağlayarak Avrupa'dan karşılığında silah ve benzeri teçhizat almasının sürdürülebilir olduğu görüşü daha ağır basıyordu.⁶⁶

MSA Misyonu'nun yaptığı hesaplamalara göre yıllık ortalama 120 milyon dolar tutan bakım ve yenileme masrafları ne Türkiye ne de ABD tarafından karşılanabiliyordu. Bu durum aşağıdaki gibi açıklanmıştı:

---

63 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5/10–1652, 16 Ekim 1952.

64 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5/2–2453, 24 Şubat 1953.

65 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, 782.5–MSP/11–3053, 30 Kasım 1953.

66 *New York Times*, 11 Mayıs 1953, s. 7.

Yardım programının kaynakları ve Türk bütçesi tamamen modern silahlı kuvvetlerin ilk oluşumu ve bu kuvvetlerin ilk işlevsel ve eğitimsel ekipmanın en temel seviyede sağlanması için kullanıldı. Bu sebeple, ne KGP [Karşılıklı Güvenlik Programı] ne de Türk bütçesi teçhizat yenilenmesi için uygun ödenekleri ayırabildi. Türkiye'ye sağlanan teçhizatın büyük bir kısmı İkinci Dünya Savaşı ekipmanı olup, çoğu kullanılmış ve bazısı kısmen yenilenmiş olduğu için, birimlerin daha ilk donatımı tamamlanmadan önce birçok kalemin değiştirilmesi gerekecektir.⁶⁷

NATO'nun 1953 Yıllık Değerlendirmesi içerisinde Türkiye'nin bazı birliklerinin SHAPE standartlarını yakalaması için ek asker alınması önerilmişti. Türkiye bu gereklilikleri yerine getirebilmek için MSB bütçesinde artışa ihtiyaç duyuyordu. Bu meblağın 200 milyon lira civarında olması bekleniyordu. Türkiye, 875 milyon liralık bütçenin 675 milyonunu kendi kaynaklarıyla, kalan 200 milyonu ise Dış Operasyonlar İdaresi'nin ayırdığı 76 milyon dolar ile kapatabilmişti.⁶⁸

1954 yılı başında ABD yönetimi içerisinde, Türkiye'nin genel olarak ekonomik sorunları ve özellikle bütçesinin askeri savunma harcamalarını karşılamaktan uzak olması ve ek yardımlara ihtiyaç duyması meselelerini görüşmek için çeşitli kurumlardan üyelerin yer aldığı geçici bir çalışma grubu (Ad Hoc Working Group on Turkey) kurulmasına karar verilmişti.⁶⁹ ABD'nin 54/55 dönemi için önerdiği 87 milyon dolarlık yardım ise Türkiye'nin NATO planlamalarına uygun yapılanması için gerekli olan ve giderek artan maliyetleri karşılamaktan yine uzaktı.⁷⁰ Dışişleri Bakanı Köprülü, Şubat 1954'te Türkiye'de inşa edilecek olan NATO üsleri konusunda bilgi vermiş ve bu üslerin 379 milyon lirası NATO tarafından karşılanacakken, 59 milyonluk kısmının Türkiye tarafından sağlanacağını söylemişti.

---

67 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1. 31 Aralık 1953 tarihinde biten altı aylık dönem için Türkiye'deki Karşılıklı Güvenlik Programı Raporu.

68 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, 782.5–MSP/1–2154, 21 Ocak 1954.

69 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, 782.5–MSP/3–654, 6 Mart 1954.

70 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1. 30 Haziran 1954 tarihinde biten altı aylık dönem için Türkiye'deki Karşılıklı Güvenlik Programı Raporu.

Bu üslerin inşasının yer aldığı programla beraber Türkiye savaş uçaklarının yakıtları için de yardım alacaktı.⁷¹

Askeri yardımları dolaylı yoldan etkileyen ama temelde Türkiye'nin NATO yapılmasına eklenmesinin sağlanması için çeşitli anlaşmalar imzalanmıştı. 1954 yılında imzalanan Kuvvetler Statüsü Anlaşması, diplomatik kimliğe sahip olmayan Amerikan personeline diplomatik ayrıcalıklar sağlamasıyla klasik anlamda kapitülasyonlara benzeyen ama sadece az sayıdaki yabancı vatandaşlara uygulanan bir istisnalar dönemi başlatmıştı. Daha sonra Türkiye'de adli vakalara karışan Amerikan personelinin yargılanamamasına yol açan bu durum çeşitli diplomatik ve siyasi krizlere de yol açmıştı.⁷² 26 Mayıs 1955'te yapılan nota teatisi ile yardım malzemelerinin geri verilmesiyle ilgili bir anlaşma yapılmıştı.⁷³ Türkiye'deki Amerikan üslerinin kullanım koşullarının belirlenmesi için 23 Haziran 1954'te gizli bir Askeri Tesisler Anlaşması (Military Facilities Agreement⁷⁴) imzalanmıştı.⁷⁵ Bu anlaşmaya ek olarak 25 Nisan 1955'te tesislere yapılacak olan yardımları düzenleyen bir nota teatisi de gerçekleştirilmişti.⁷⁶ 23 Haziran 1954'te ABD'nin ortak savunma çabası ve dış yardım programı harcamaları için getirdiği mallara yönelik

---

71 *New York Times*, 25 Şubat 1954, s. 3.

72 Harris, s. 59. Kasım 1959'da bir Amerikan subayının ölümlü bir trafik kazasına sebebiyet vermesi ve Türk mahkemelerinin karşısına çıkmadan Amerikan yetkililere teslim edilmesi ve kendi mahkemelerinde yargılanması, kamuoyunda büyük bir infial yaratmıştı.

73 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air. (General), December 31, 1956 - August 18, 1959, 782.5-MSP/6-2255, 22 Haziran 1955.

74 Bahsedilen Anlaşma literatürde "Askeri Kolaylıklar Anlaşması" olarak geçmektedir. Bu adlandırma, *Military Facilities Agreement* anlaşmasının doğru bir çevirisi değildir. Buradaki "Facilities" kelimesi tesisler veya üsler anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla anlaşmanın doğru çevirisi Askeri Tesisler (veya Üsler) Anlaşması olmalıdır. Zaten anlaşmanın içeriği de ABD'nin Türkiye'de kuracağı üs ve tesislerdir. Bu tür askeri anlaşmalar halen gizliliğini koruduğu için arşivde bu anlaşmanın özgün Türkçe çevirisine rastlanılamamıştır. Bu nedenle bu hatanın resmi çeviriden kontrolü yapılamamıştır. Bahsedilen yanlış kullanım, Tunçkanat, Ülman, Sander ve Türkmen'in eserlerinde gözlemlenmiştir.

75 Foreign Affairs and National Defense Division Congressional Research Service, *Turkey's Problems and Prospects: Implications for U.S. Interests: Report Prepared for the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on Foreign Affairs U.S. House of Representatives*, U.S. Congress, U.S. Government Printing Office, 3 Mart 1980, s. 24.

76 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air. (General), December 31, 1956 - August 18, 1959, 782.5-MSP/6-1455, 14 Haziran 1955.

uygulanacak olan Vergi Muafiyeti Anlaşması imzalanmıştı.⁷⁷ 16 Şubat ve 1 Temmuz 1954 tarihlerinde verilen karşılıklı notalar aracılığıyla yapılan anlaşma uyarınca Türkiye, imzaladığı dış yardım anlaşmaları (1947 ve 1952) kapsamında ABD'den iki denizaltı satın almıştı. Denizaltılar, Türkiye'nin kullanımına verilmiş olsa da aidiyetleri ABD'de olacak ve gene ilgili anlaşmalara göre geri istenebilecek ve ABD'nin izni olmadan verilme amaçları dışında kullanılamayacaktı.⁷⁸

Askeri yardımlar konusundaki en önemli gelişme Menderes'in Haziran 1954'te yaptığı ABD ziyaretinde gerçekleşti. Menderes, askeri yardımlar konusunu ivedilikle görüşmek için, Büyükelçi Warren'a hükümetinin 1954 Mayıs ayının son günlerini geçmeyecek bir tarihe kadar kendisini ABD'ye davet edip edemeyeceğini sormasını rica etmişti.⁷⁹ Büyükelçi Warren, başkentine gönderdiği mesajda Menderes'in davet isteğinin karşılık bulması gerektiğini aşağıdaki sözlerle açıklamıştı:

Başbakan'ın girişimi, tam da bu zamanda, NATO, Balkanlar ve Orta Doğu savunma sistemlerinin sağlam çapasını iyice sabitlememiz için eşsiz bir şans veriyor. Eğer Türklerin çabasını teşvik etmek ve desteklemek niyetindeyseniz, önümüzdeki dört yıl içinde yüksek performanslı, modern ve dengeli, NATO'nun kara gücünü yüzde yirmi beş oranında sağlayan bir Türk ordusu ve de bu gücü daha fazla ABD yardımı olmadan sağlayabilecek bir Türk ekonomisi oluşmasını bekleyebiliriz.⁸⁰

Ziyaret sonunda Türkiye'ye yapılacak olan askeri yardımların iki katına çıkarılacağı ve Türkiye'nin uzun vadede alması planlanan 500 milyon dolar tutarındaki askeri yardımın teslimatının hızlandırılacağı aktarılmıştı.⁸¹ Menderes, 4 Haziran 1954'te FOA'e, Türk ordusunun 1958'e kadar NATO standartlarına ulaşması için bir plan önermişti. ABD, aynı gün verdiği Aide-Mémoire ile Türkiye'nin bu kapsamda yapacağı harcamaların (yaklaşık

77 Özgün imzalı belgeler için bkz. DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), June 2, 1954–June 30, 1954, 782.5–MSP/6–2354, 23 Haziran 1954.

78 DIT, Decimal File 782.5621, Internal Political and National Defense Affairs, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), Equipment and Supplies, January 15, 1954–September 3, 1954, 782.5621/7–2754, 27 Temmuz 1954.

79 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, 782.5–MSP/5–854, 8 Mayıs 1954.

80 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, 782.5–MSP/5–854, 8 Mayıs 1954.

81 *New York Times*, 6 Haziran 1954, s. 1.

800 milyon dolar tutması planlanıyordu) dörtte birini karşılayabileceğini bildirmişti.⁸² 1955 yılı askeri yardımların ödeneği planlanan 87 milyondan 200 milyona çıkartılmıştı.⁸³

ABD'nin 4 Haziran 1954 tarihinde verilen Aide-Mémoire'da verilen sözleri⁸⁴ tutması ise pek mümkün olmamıştı. Türkiye, Aide-Mémoire'da sözü verilen askeri malzemenin teslim edilmesi için çeşitli başvurular yapmıştı.⁸⁵ ABD'li yetkililer ise bu notada verdikleri sözün tam olarak ne kadar bir yardıma denk geldiğinden emin değildiler ve bu konuda farklı bakanlıkların bir araya gelerek konu üzerinde çalışma yapılmasına karar verilmişti. 21 Şubat 1955'te Başkan Eisenhower ile yapılan bir toplantıda, Başkan kendisinin açık izni olmadan böyle bir söz verilmesine inanmakta zorlandığını söylemişti.⁸⁶ Türkiye, kendisine bir milyar dolarlık bir program kapsamında senelik 200 milyon dolarlık yardım sözü verildiğine inanıyordu. Başkan Eisenhower ise bu çapta bir yardım yapmalarının mümkün olmadığını ve yapabilseler bile Türkiye ekonomisi için bunun sürdürülebilir olmadığını düşünüyordu.⁸⁷ Aide-Mémoire'da geçen ve Türkiye'nin NATO gerekliliklerine göre yeniden yapılması için yapılan masrafların üstlenilmesiyle ilgili paragraf aşağıdaki gibiydi:

Birleşik Devletler Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti'ne yaptığı askeri yardım programını, Türk kuvvetlerinin NATO tarafından onaylanmış hedeflerinin gerekliliklerinin yerine getirilmesi yolunda temellendirmeye devam etme niyetindedir. Kongre'nin dünya çapında yürütülen askeri yardım programına planlanan eklemeleri kabul ettiğini ve başka bir yerde ortaya çıkabilecek kritik acil durumların karşılanması için tüm programın yeniden dağıtımını gerektirecek olağanüstü gerekliliklerin olmadığını varsayarak ve de önemli değişiklikler gerçekleşmesi halinde değişmek üzere, Birleşik Devletler Hükümeti mevcut kabul edilmiş askeri yardım programını, NATO

82 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1. 31 Aralık 1954 tarihinde biten altı aylık dönem için Türkiye'deki Karşılıklı Güvenlik Programı Raporu. *FRUS*, 1955–1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean, C. 24, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1985, s. 623.

83 *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), June 2, 1954–June 30, 1954, 782.5–MSP/6–554, 5 Haziran 1954.

84 Aide-Mémoire'in tam metni için bkz. *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), June 2, 1954–June 30, 1954, 782.5–MSP/6–854, 8 Haziran 1954.

85 *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), February 6, 1951–February 6, 1954, 782.5–MSP/10–1554, 15 Ekim 1954. (Belgede sehven 8 Haziran 1954 yazılıdır ama bu Aide-Mémoire 4 Haziran tarihli dir.)

86 *FRUS*, 1955–1957, C. 24, s. 613.

87 *FRUS*, 1955–1957, C. 24, s. ss. 731–732.

hedeflerine ulaşabilmesi için Türk silahlı kuvvetlerinin Birleşik Devletler tarafından incelenmiş ve fonlanmamış tamirat masraflarının dörtte biri miktarında arttırmaya hazırdır. Bu hükümet ayrıca Türkiye için ayrılmış ve programlanmış olan mevcut akış içerisindeki yarım milyar dolar tutarındaki askeri malzemenin teslimatının hızlandırılmasına da hazırdır.⁸⁸

ABD'nin bu metinde verdiği askeri yardım miktarı çok açık gibi görünse de, yardımın hem Kongre'nin vereceği karara hem de dış etkenlere bağlanması, verilen sözü muğlaklaştırmaktaydı. Türk tarafı konuyu sürekli gündeme getirirken, Amerikan yönetimi daha sonra böyle bir sözün altına girilmesi kendilerini yerine getiremeyecekleri bir sorumluluğun altına soktuğu için sürekli rakamları düzeltmeye çabalamıştı. ABD, böyle bir sözü yerine getirmekte istekli olsaydı bile mevcut yardım ödenekleri içinde ek bir kaynak bulmakta zorlanmaktaydı.⁸⁹ İlk başta verilen 800 milyon dolar, daha sonra 650 milyon dolara, yani yıllık 163 milyon dolara düşürülmüştü.⁹⁰ 8 Aralık 1955'te yapılan Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında Türkiye, ekonomik olarak askeri harcamalarını karşılamayan ve bu yüzden 100 milyon doların üzerinde bir yardım alma ihtiyacı duyan ülkeler arasında sayılmıştı.⁹¹ Türkiye ise kendisine verilen askeri yardımın "*stratejik önemine kıyasla çok düşük*" olduğunu düşünüyordu.⁹²

15 Temmuz 1957'de Eisenhower, Avrupa Başkomutanı Norstad'a eğer Türkiye ekonomisinin kaldıramayacağı bir askeri yük taşıyorsa, ekonomisinin çökmesinden, askeri yardımlarda ve dolayısıyla askeri genişlemede bir kısıntıya gitmenin daha tercih edilebilir bir durum olduğunu yazmıştı.⁹³ Sonuç olarak, askeri yardım kapsamında Türkiye'nin yapılan planlara göre güçlendirilmesi için 1957-1960 yılları arasında 500 ile 950 milyon dolar

88 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), February 6, 1951–February 6, 1954, 782.5–MSP/10–1554, 15 Ekim 1954.

89 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), July 1, 1955–December 30, 1957, 782.5–MSP/8–2655, 26 Ağustos 1955.

90 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), July 1, 1955–December 30, 1957, 782.5–MSP/12–2855, 28 Aralık 1955. 31 Aralık 1955'te sona eren altı aylık Karşılıklı Güvenlik Programı raporu.

91 FRUS, 1955–1957, C. 10, s. 63. Diğer ülkeler İran, Pakistan ve Vietnam'dır.

92 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air. (General), December 31, 1956 - August 18, 1959, 782.5–MSP/10–856, 10 Ağustos 1956. 30 Haziran 1956 sonu itibarıyla Karşılıklı Güvenlik Programı Raporu. Bu cümle Türkiye'nin 9 Aralık 1955'de verdiği Aide-Mémoire'da geçmişti.

93 FRUS, 1955–1957, C. 24, ss. 727–730.

arası bir askeri yardım alması öngörölmüşü.⁹⁴ Bu hesaplama eski maliyetlere göre yapıldığı için, yeni modern silahların maliyetini içermiyordu. Gerçekleşen yardımın miktarına bakılarak Türk Ordusu'nun en alt seviyede yenilenmesinin başarılabildiği anlaşılmaktadır. ABD, Türk Ordusu'nun bakım masraflarının dolar maliyetlerinin tamamını üstlenmiş durumdaydı. Türkiye'nin ortalama 100 milyon dolar olan askeri harcamalarının 1960 yılı ve ötesinde de ABD tarafından karşılanması bekleniyordu.⁹⁵ Nitekim Irak'ta yaşanan darbe gibi olaylar Türkiye'ye yapılacak askeri yardımlarda artış yapılması fikrini beraberinde getirmişti.⁹⁶ ABD, Türkiye'deki askeri yapılanma için büyük masraflar yaptıysa da, uzun vadede kendisi için bunun daha kârlı olduğunu düşünüyordu. ABD Ordusu'nda görevli kurmayların daha önce söylediği gibi, ABD Dışışleri Bakanlığı Yakın Doğu Şubesi Müdürü Gardiner, savunma harcamaları kalemine bakıldığında Yunan ve Türk askerlerinin en iyi "satın alım"larından biri olduğunu belirtmişti.⁹⁷

Türkiye, savunma amaçlı aldığı birçok Amerikan malzemesini daha bir kez bile aktif kullanıma almadan önce yenilemek veya değiştirmek zorunda kalmıştı. Bu kalemlerin Türkiye'nin genel bütçesi içinde yarattığı yük ortadayken, dış yardımlar aracılığıyla silahlanma ve savunma bütçesini NATO gereklerine göre arttırmanın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı yük büyüktü. Üstelik bu askeri teçhizat ve malzemeler ile ilgili tek sorun parasal değildi, bu silahların ABD'de stokları tükenmekte ve üretimleri durmaktaydı. Bu nedenle ya Türkiye sanayi üretimini askeri yedek parçaların üretimine kaydırmalı ya da bu yedek parçalar için ABD dışında başka ülkelere başvurmak zorundaydı. Ekonomik ve askeri yardımlar içinde sanayi yardımları kalemi altında askeri üretime bu kadar önem verilmesinin nedeni de buydu. Türkiye, NATO gereksinimleri içerisinde giderek modernize bir silahlı kuvvet oluşturmaya çalışıyordu ama dış yardımlarla aldığı silahlar ve malzemeler eskimişti ve bakım masrafları yüksekti. Yenilemeye çalıştıkça daha çok ithalat yapmak zorunda kalıyor, dolar açığı giderek daha çok büyüyordu. Savunma bütçesinin artmasıyla beraber ödemeler dengesi de kapatılamaz hale geliyor, ithalatı ve yatırımları kıstmak, ticaret borçlarıyla içerideki talebi karşılamak arasında kalıyordu. Bu ikilem arasında dış

94 Bu dört yılda gerçekleşen askeri yardım toplam 590 milyon dolar civarındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. EK-1.

95 *FRUS*, 1955-1957, C. 24, ss. 724-726.

96 *FRUS*, 1958-1960, C. 10, s. 771.

97 *FRUS*, 1952-1954, General: Economic and Political Matters, C. 1, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1979, s. 646.

yardımların yarattığı kısır döngü 50’li yıllar boyunca Türkiye’nin ekonomi-politiğinin ana gündem maddelerinden biriydi.

2. Ekonomik Yardımlar

Bu kısımda MSA, FOA ve ICA aracılığıyla sağlanan ekonomik yardımlar dört başlık altında incelenecektir. İlk olarak Marshall Planı’nın bitişini takiben MSA kapsamında sağlanan ekonomik yardımlar, ikinci olarak Chenery Raporu ve FOA ile ICA kapsamında verilen ekonomik yardımlar, üçüncü olarak 480 sayılı kanun kapsamında alınan tarım fazlası yardımlar ve son olarak teknik destek yoluyla alınmış dış yardımlar incelenecektir.

a. Karşılıklı Güvenlik Programının Başlangıcı

Haziran 1952’de Marshall Planı fonlarının sona ermesiyle, tüm yardımlar MSA fonları üzerinden aktarılmaya başlamıştı. Karşılıklı Güvenlik Programı yardımları Marshall Planı’nda olduğu gibi hibe veya borç şeklinde sağlanmaktaydı. Hibeler karşılık fonlarında Türk lirası karşılığı olarak toplanmakta ve belirlenen projelerde kullanılmaktaydı.⁹⁸ Standart bir MSA borç anlaşmasında aşağıdaki gibi hükümler yer alıyordu:

1. Borçlar en fazla 40 sene içerisinde geri ödenecekti.
2. Borcun ilk ödemesinin yapıldığı ayın sonundan itibaren üç sene sonra faiz işlemeye başlayacaktı.
3. Faizin ödemesi işlemeye başladıktan sonra en geç altı ay içinde ödenmeye başlayacaktı.
4. Ana paranın ödenmesi borcun başladığı ayın sonundan itibaren en geç dört sene içerisinde başlayacaktı.
5. Faiz yüzde üçten az olmayacaktı ve ödemeler ABD Doları ile yapılacaktı. Yerel kur üzerinden anlaşılırsa faiz yüzde dördün altında olamayacaktı.⁹⁹

ABD Ankara Büyükelçisi McGhee yeni Karşılıklı Güvenlik Programı ile artık güvenlik odaklı yardımlara öncelik vereceklerini ve ekonomik yardımların da bu hedefe hizmet

---

98 Karşılık fonlarının kullanım alanlarının bir listesi için bkz. EK-5.

99 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30, 1956 ve 1957 MSA Borç Anlaşmaları. 1952 yılı Karşılıklı Güvenlik Kanunu’yla karşılık fonlarındaki ABD payının yüzde 5’ten yüzde 10’a çıkarılması kararlaştırılmıştı. (Alexis E. Lachman, *The Local Currency Proceeds of Foreign Aid*, Organisation for Economic Cooperation and Development, Paris, 1968, s. 32.)

etmesine dikkat edeceklerini söylemişti.¹⁰⁰ Ayrıca, yardımlar Türk kamuoyuna yansıtılırken, en son aktarılan ve genelde birkaç milyonla ifade edilen rakamları vermektense, o döneme kadar yapılmış tüm yardımların toplamının verilmesini istemişti. McGhee'ye göre: *"milyarlarca Amerikan yardımı duymaya alışkın olan Türklerin aklında birkaç milyon dolar büyük görünme(mekteydi)."* Ayrıca ürünlerin maliyetlerini vermek yerine örneğin bin traktör alındı denmesinin de daha etkili olacağını savunmaktaydı. Nitekim askeri yardımlarda halkla ilişkiler açısından sağlanan tanklar ve silahlara odaklanılmıştı.¹⁰¹

Marshall Planı ve EPU'ya üyelikle ticaretin serbestleştirilmesi sonrası dış ticaret açığı büyümeye devam ediyordu. Buna çözüm olarak bir yandan ithal mallarda kısıtlamaya gidilmeye, diğer yandan ihracat mallarında dünya fiyatlarıyla rekabet edebilmeye çalışılıyordu. Bu nedenle Türkiye, EPU açığını kapatabilmek için TCMB'deki 150 tonluk altın rezervini New York'taki bankalardan borç almak için kullanmıştı. Dünya fiyatlarında ihracat yapabilmek için de tahıl fiyatları sübvansede edilmiş ve pamuk destekleri azaltılmıştı.¹⁰² Eylül 1952 itibariyle Türkiye, OEEC serbest alım listesinde kısıtlamalara giderek, ticarete serbestleştirme girişimlerinde geri adım atmış ve ticaret açığını kapatmaya çalışmıştı.¹⁰³

Türkiye, EPU açıklarını kapatamadığı için Washington, D.C. Büyükelçiliği aracılığıyla ek yardım isteklerine başlamıştı. Türkiye verdiği Aide-Mémoire ile Özel Kaynaklar Fonu'ndan ek yardım almayı talep etmişti.¹⁰⁴ McGhee, Türkiye'nin bu isteği üzerine başkentine yazdığı cevapta şöyle bir yorumda bulunmuştu:

Türkler, aynı durumda herkesin yapacağı gibi, yapabildikleri kadar ithalat yapmayı denediler çünkü genişleyen ekonomi içerisinde artan kalkınma ve enflasyon eğilimi ile mücadelede bu ithalatların oldukça faydalı olduğunu gördüler. Biz de geçmişte en azından dolaylı olarak ticari serbestleştirme konusunda acele ettirerek

---

100 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), March 14, 1950–December 10, 1954, 882.00–TA/2–752, 7 Şubat 1952.

101 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/5–2752, 27 Mayıs 1952.

102 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/10–2352, 23 Ekim 1952.

103 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/12–1053, 10 Aralık 1953.

104 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/9–2252, 22 Eylül 1952.

ve programlanmamış EPU açıkları için dolar ayırarak onları bu yolda teşvik ettik. Bunu yapmayı süresiz bir biçimde sürdüremeyeceğimizi açıkça ifade etmediğimiz ve toplam yardım rakamını muğlakta bıraktığımız için onları daha da cesaretlendirdik. İnancım şu ki, şu an Türklere programlanmamış EPU açıkları için yardım fonlarının kesinlikle kullanılamayacağını ve aynı zamanda 53 Mali Yılı içinde tam olarak ne kadar yardım alacaklarını söylemeliyiz. Kanımca, EPU hesabını tutturmak için gerekli önlemleri alacaklardır. Başka seçenekleri olmayacaktır.¹⁰⁵

Daha sonraki bir görüşmede McGhee, iki ülke arasındaki işbirliğinin temelini oluşturması gereken yardımın, “*şikayet, sürtüşme ve kıskançlık*” için temel oluşturması durumunda Türkiye ile olan ortak hedeflerinin başarılı olamayacağını Köprülü’ye söyleyecek derecede durumdan rahatsızdı.¹⁰⁶

28 Kasım 1952’de ABD Büyükelçiliği tarafından Türkiye’ye verilen Aide-Mémoire ile yardımlar konusunda bilgi verilmiş ve buna göre Haziran 1953’te sona erecek olan mali yılda en az 45 milyon dolar ayrıldığı belirtilmişti.¹⁰⁷ 30 Aralık 1952’de yapılan nota teatisi ile 20 Haziran 1952’den itibaren, karşılık fonlarına yatırılan paralarda ABD’ye ayrılan yüzde 5’lik oran yüzde 10’a çıkarılmıştı.

Türkiye’nin ikili ticaret borçlanmalarının büyümesi nedeniyle ekonomik olarak sıkıntıya girdiği tespit edilmişti. ABD, bu ticari borçlanmaları önlemek için EPU ülke temsilcileri ile görüşerek, bu kredilerin Türkiye’nin durumunu kötüleştirdiğini bildirmişti. Türkiye’nin biriken borçlarını beş ile yedi seneden önce ödeyemeyeceği düşünülüyordu. İlk başta düşünülen önlemler dört aşamalıydı: birincisi 5–7 yıllık vadede amortisman kredilerinin sağlanması, ikincisi OEEC üyesi ülkelerin ikili ticaretten kaçınarak kredi anlaşmaları yapmaları, üçüncüsü OEEC üyelerinin sadece çok gerekli mallarda Türkiye’nin

---

105 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/9–2552, 25 Eylül 1952.

106 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/11–652, 6 Kasım 1952.

107 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/11–2852, 28 Kasım 1952.

ithalatına kredi açmaları ve dördüncüsü Türkiye'ye ekonomik kalkınma için orta ve uzun vadeli krediler açılmasıydı.¹⁰⁸

2 Mayıs 1953'te McGhee ve Dayton'un Başbakan Menderes ile yaptığı toplantıda, MSA'in Zonguldak kömür madenlerinin yenilenmesi ve Sarıyer Barajı'nın yapımındaki teknik ve mali sorunlar nedeniyle bu projelere verdiği desteği çekmeye karar verdiği bildirilmişti. MSA sadece projeden çekilmekle kalmıyor, aynı zamanda doğrudan dolar yardımı olarak sağlanan 5 milyon dolarlık yardımın da geri verilmesini istiyordu. Ancak, Dayton, Türkiye projesi yeniden planlar, maliyetleri yeniden hesaplar ve iki projeyi tek bir Amerikan mühendislik şirketinin kontrolüne verirse sorunun çözülebileceğini söylemişti. Menderes herhangi bir itirazda bulunmadan bu planı kabul etmişti.¹⁰⁹

Türkiye'nin artan dış borcuna bir çözüm olarak Büyükelçi Erkin, Ankara'dan bir emir gelmeden doğrudan kendi kişisel girişimi ile ABD'ye başvurmuş ve Marshall Planı'ndan kalan ve vadesi gelmek üzere olan borçların dolardan Türk lirasına geçirilmesi önerisi yapmıştı. Amerikalı yetkililer, Türkiye'den resmi bir başvuru gelmediği için bu konuyu gündeme bile almadan reddetmişti.¹¹⁰ Türkiye'nin 1950-53 yılları arasında verdiği ödemeler açığı yıllık ortalama 150 milyon doların yaklaşık yüzde 40'ı Amerikan yardımları ile finanse edilmişti. Kalan kısım altın rezervleri karşılığı, kısa ve orta vadeli krediler ve büyük çapta ticari borçlanmalarla kapatılmaya çalışılmıştı.¹¹¹

Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve artan dış borçları sadece ABD tarafından tespit edilmemişti. OEEC de, ABD'nin kurduğu geçici çalışma grubu benzeri, irtibat grubu (Liaison Group) adlı bir ekip oluşturarak artan ticaret kredileri sorununu ve çözüm önerilerini görüşmeye başlamıştı. Bu sorunun, Türkiye'nin NATO sorumluluklarına

---

108 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942-1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952-1960, Box 31, 33. 23 Şubat 1954 tarihli Dayton'ın raporu.

109 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953-May 30, 1954, 782.5-MSP/5-853, 8 Mayıs 1953.

110 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters (General), May 6, 1953-April 1, 1954, 882.10/7-253, 2 Temmuz 1953.

111 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942-1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948-1956, Box 1. 31 Aralık 1953 tarihinde biten altı aylık dönem için Türkiye'deki Karşılıklı Güvenlik Programı Raporu.

yapacağı etkiler ve dolayısıyla dış yardımları ilgilendireceği de düşünülerek, grubun çalışmalarına FOA, IMF ve Dünya Bankası çalışanlarının katılması da öngörülmüştü.¹¹²

Türkiye'nin ekonomik sorunları konusunda Amerikan kuruluşları arasında ortak bir çözüm önerisi de bulunmuyordu. MSA (ondan önce ECA) ile ABD Dışişleri Bakanlığı arasında Türkiye'de artan enflasyon tehlikesi konusunda tam bir görüş ayrılığı mevcuttu.¹¹³ Türkiye'deki ekonomik sorunları incelemek üzere FOA Türkiye Misyonu üyesi Hollis Chenery'e bir rapor hazırlaması görevi verilmişti. Aşağıda bu raporun yankıları ve sonrası dönemde alınan yardımlar incelenecektir.

b. Chenery Raporu'ndan 1958 İstikrar Programına Kadar Dış Yardımlar

Chenery'nin FOA'nın Türkiye'deki Misyonu için hazırladığı ve Aralık 1953'te sunulan raporda özellikle Türkiye'nin son beş senelik ekonomik performansı inceleniyordu. Aslında rapor Hollis B. Chenery, George E. Brandow ve Edwin J. Cohn, Jr. imzalıydı, ancak rapordaki temel tespitler Chenery'e¹¹⁴ ait olduğu için kendisinin ismi ile anılmaktadır.¹¹⁵ Raporda, özellikle 1953 yılında gözlemlenmeye başlayan ve giderek artan ödemeler dengesi açığının kaynakları ve buna çözümler tartışılıyordu. Türk Hükümeti raporda yapılan tespitlere ve çözüm önerilerine şiddetle karşı çıkmış ve raporun dağıtılmasına izin

---

112 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, 782.5–MSP/1–2854, 28 Ocak 1954.

113 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 27, 1950–December 31, 1952, 782.5–MSP/11–2452, 24 Kasım 1952.

114 Chenery, Amerikan Misyonu tarım grubunun başkanlığında bulunan Elmer Starch'ın asistanlığını yapmıştı. Grubun faaliyetlerine 1954 yılında son verilmişti. (John R. Wilson, *A.I.D. Assistance to Agriculture in Turkey*, U.S. Agency for International Development, 1971, s.1.) Bunun nedeninin Chenery raporu olup olmadığı tespit edilememiştir.

115 Hollis Burnley Chenery, George E. Brandow ve Edwin J. Cohn, Jr., *Turkish Investment and Economic Development*, United States of America Operations Mission to Turkey, Foreign Operations Administration, Ankara, 1953. Yatırım ve Ekonomik Kalkınma adlı bölüm Chenery tarafından, Tarım bölümü Brandow, Sanayi ve Madencilik bölümü ise Cohn tarafından hazırlanmıştı.

vermemiştir.¹¹⁶ Raporla ilgili gazetelerde yazılar yayımlanması (Türk Hükümeti ile sorunlar yaşanabileceği için) Amerikan Misyonu içinde sıkıntılar bile yaratmıştı. Raporda yapılan tespitler ve öneriler açıklanarak, Türkiye'nin bu rapora neden bu şekilde karşı çıktığı aşağıda açıklanacaktır.

Chenery, temelde Türkiye'nin savaş sonrası dönemde (özellikle 1948 sonrasında) yaşadığı ekonomik büyümenin kaynaklarını ve bu hızlı büyüme sonucu oluşan ödemeler dengesinin kaynaklarını sorgulamıştı. Chenery, Türkiye'de son beş sene içerisinde yatırım oranının hızla artması sonucu, hem sermaye malları hem de tüketim malları alımının ve buna bağlı olarak ithalatın hızla büyüdüğünü gözlemlemişti. Türkiye'nin ihracat mallarının ithal mallarını karşılayamaması da buna eklenince, sonuçta ödemeler dengesi büyük bir tehlike olarak ortaya çıkmıştı. Chenery, 1954 ve sonrasındaki yıllarda Türkiye'nin her sene 100 milyon dolar üzerinde açık vermesini bekliyordu.¹¹⁷ Chenery'nin tespitlerine göre, Türkiye'de ihracat, ithalatı karşılayamadığı için, döviz talebi hızla artmaktaydı. İthalat idari kısıtlamalarla engellenmeye çalışılınca da ister istemez aşırı talebe bağlı olarak talep enflasyonu oluşuyordu ve fiyatlar artıyordu.¹¹⁸ Buna çözüm olarak da Türkiye'nin yatırımlarda büyümeye görece daha etkisi olan ve ithal malları ikame edebilecek sektörlere odaklanarak, harcamaların ve buna bağlı yatırımların azaltılmasını ya da yabancı yatırımın teşvik edilmesiyle bu açığın kapatılmasını öneriyordu. Yapılan hesaplamalara göre son beş yılda yapılan yatırımların yaklaşık yüzde 40'ı dış yardımlarla finanse edilmişti.¹¹⁹ Chenery'nin raporunda açıkça yazılmasa da, 1950 yılında Marshall Planı ile Avrupa Ödemeler Birliği kapsamında Türkiye'nin ithalat kısıtlamalarını kaldırması, sadece üç sene içerisinde elindeki nakit ve altın stoklarını eriterek, büyük çapta kısa vadeli ticaret borçlanmalara mahkum etmişti. Batı Avrupa ülkeleri pazar payı kazanma hırsıyla Türkiye'nin yaptığı ithalatlardan ve kısa vadeli ticari borçlanmalarından şikayetçi değildiler. Ancak Amerikan ekonomik yardımlarının görece azalması ve Türkiye'nin tarım ihracatında hem kapasite hem de değer

---

116 Attila Karaosmanoğlu, "Hollis B. Chenery'yi Anarken", *METU Studies in Development*, C. 23, S. 4, 1996, s. 661. Krueger ve Ruttan'a göre raporun yazarlarının Türkiye'ye girişine izin bile verilmemiştir. (Anne O. Krueger ve Vernon W. Ruttan, "Assistance to Turkey", Ed. Anne O. Krueger, Constantine Michalopoulos, ve Vernon W. Ruttan, *Aid and Development* içinde, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989, s. 254.)

117 Bu tahmin gerçekleşen rakamların altında ama yakındır.

118 Attila Sönmez, "Türk Ekonomisinin Altın Yılları ve Chenery Raporu", *METU Studies in Development*, C. 23, S. 4, 1996, s. 671.

119 Chenery vd., 1953, s. 49.

olarak, ithalatını karşılayacak bir seviyeye uzak olması, ödemeler dengesi açığını daha da içinden çıkılmaz duruma getiriyordu.

Chenery'nin raporunda ticaret açığını gidermek için doğrudan devalüasyon önerisi yapılmasa da, bir olasılık olarak bahsediliyordu. Amerikan Misyonu, raporda geçen devalüasyon konusunun, özellikle Menderes'i ve çevresini rahatsız ettiğini düşünüyordu. Ancak Chenery'nin tespitleri içinde belki de en rahatsız edici olanlarından biri giderek artan enflasyonun temel etkenlerinden biri olarak Toprak Mahsulleri Ofisi'nin yaptığı tahıl stoğu olduğunun söylenmesiydi.¹²⁰ Türkiye'nin gıda fiyatlarının Kore Savaşı'nın sona ermesinin ardından düşmesi nedeniyle, yeniden artış beklentisiyle stokçuluğa gitmesinin enflasyona büyük etkisi olduğu savunuluyordu. Ayrıca, Türkiye'de gözlemlenen refah artışının en önemli etkenlerinden biri olan tüketim malları ithalatının kısılması önerisi, bir nevi 1954'te genel seçimlere girecek olan Demokrat Parti'nin popüleritesine bir darbe vurma girişimi olarak algılanabilirdi. Chenery'nin büyümeyi yavaşlatma, devalüasyon imasında bulunması ve stokçuluktan vazgeçilmesi gibi önerileri raporun zararlı görülmesi için yeterliydi. Nitekim TSKB Genel Müdür Yardımcısı Bülent Yazıcı bile, Chenery Raporu'nun yazılmasına yardımcı olduğu için Menderes'in gözünden düşmüştü.¹²¹

Raporla ilgili bir yazı kaleme alan Amerikalı araştırmacı Robinson, Amerikan Misyonu içinde ufak bir kriz yaratmıştı. Robinson, Aralık 1954'te Chenery Raporu'nu incelemek için Amerikan Misyonu'ndan izin istemişti. Misyon üyelerinden Hirshberg, Robinson'u raporda geçen devalüasyon ve döviz tartışmaları nedeniyle, raporun oldukça hassas olduğu ve özellikle rapordaki bu konularda Türk Hükümeti ile görüş ayrılığında olduğu konusunda uyarıyordu. Ancak Robinson raporun gizli olmadığını düşünerek İstanbul'da Fransızca yayınlanan bir gazetede bir makale yazmış ve rapordan bahsetmişti. Bu makalenin yazımı Misyon için büyük bir sıkıntı yaratmış olacak ki Robinson'a bir daha herhangi bir belge verilmemesi konusunda Misyon üyeleri uyarılmıştı.¹²² Amerikan

120 Hava koşulları 1951–1953 arasında ise öyle iyi gitmişti ki, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin siloları dolduğu için, açık havada bile depolama yapılmıştı. (Sönmez, s. 669.)

121 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions, (General), January 5, 1950–July 14, 1954, 882.00/5–454, 4 Mayıs 1954.

122 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3. Richard Robinson ile yapılan görüşme kaydı, 11 Nisan 1955.

Misyonu, raporun içeriği nedeniyle Türk Hükümeti ile doğrudan doğruya karşı karşıya kalınacak bir durum yaratmak istemiyordu. Diğer yandan raporda bahsedilen sorunlar Amerikalı yetkililer tarafından açıkça ifade edilmese de sonraki yıllarda yapılan yardım konulu görüşmelerde sık sık konuşulacaktı.

Chenery Raporu'ndaki tavsiyeler göz ardı edilse de, Türkiye başka yabancı uzmanlar çağırarak yabancı sermayeye yönelen bir ekonomik gelişme gerçekleştirmeye çalışıyordu. Bu kapsamda, Randall Heyeti'nin tavsiyeleri üzerine 18 Ocak 1954'te Yabancı Sermaye Kanunu,¹²³ Mayıs 1953'te Türkiye'ye gelen M. W. Ball başkanlığındaki heyetin tavsiyeleriyle ise 7 Mart 1954 tarihli Petrol Kanunu çıkarılmıştı.¹²⁴ Ancak, Türkiye'nin ne Randall'ın önerileriyle yabancı sermayeyi teşvik eden, ne de Amerikalı uzman Max Ball'ın önerileriyle Türkiye'de petrol çıkarılması için yabancılara imtiyazlar tanıyan yasalar çıkarması, yeterince yabancı sermaye çekmeyi sağlayabilmişti.¹²⁵

1954 yılından itibaren giderek kötüleşmeye başlayan Türkiye ekonomisinin toparlanması için peşi sıra dış yardım görüşmeleri yapılmaya başlanmıştı. 1954 yılının ilk yarısında iki üst düzey görüşme gerçekleştirilmişti: Cumhurbaşkanı Bayar'ın Ocak ayında ve Mayıs ayında Başbakan Menderes'in yaptığı ABD ziyaretleri. ABD bir jest olarak, Bayar'ın ABD ziyareti sırasında Türkiye'ye 30 milyon dolarlık bir ek ödenek verileceğini ilan etmişti.¹²⁶ Lakin, asıl dış yardım görüşmeleri Menderes'in ziyareti sırasında gerçekleştirilmişti. Menderes, ABD'ye yaptığı ziyarette 300 milyon dolarlık bir borç talebi iletmisti. Türkiye, 300 milyon dolarlık borç talebini yaparken ihracat mallarının üretimine öncelik verileceğini özellikle belirtmişti. Yatırımların tahıl, pamuk, yağlı tohum, sığır, kömür ve madencilik üzerine olacağı belirtilerek, bir nevi alınacak yardımların Türkiye için öngörülen tarım

---

123 Bu yasa New York Times gazetesinde "yatırımcıların tüm kârlarını yurt dışına çıkarmalarına izin verecek yasa" şeklinde tanıtılmıştı. *New York Times*, 17 Ocak 1954, s. 26.

124 Sami Güven, *Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, ss. 126–127. Menderes, Ball'un tavsiyelerinin ardından yasa değişikliği gerekli olup olmadığından emin değildi. ABD Büyükelçisi McGhee'nin gerekli olduğu yorumu üzerine yasanın çıkartılabileceğini söylemişti. (DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), January 5, 1953–May 30, 1954, 782.5–MSP/5–853, 8 Mayıs 1953.)

125 George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish–American Problems in Historical Perspective, 1945–1971*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C., 1972, s. 73.

126 *New York Times*, 18 Mart 1954, s. 5.

ve hammadde ihracatçısı rolünü tamamlayacağı gösterilmek isteniyordu.¹²⁷ ABD, bu talebi doğrudan reddetmemiş ama konu ilgili kurumlarda görüşüldükten sonra bir cevap verileceği söylenmişti. Borç başvurusu, Büyükelçi Erkin tarafından Ekim ayında yeniden gündeme getirildiyse de Amerikalılar bu konuda bir girişime yanaşmamışlardı.¹²⁸ Benzer bir talep yıl sonunda Köprülü tarafından yenilenmişti.¹²⁹ Türkiye'nin 300 milyon dolarlık yardım talebinin incelenmesi için Ocak 1955'te ABD Merkez Bankası'ndan, Mart 1955'te ise OEEC'den bir heyet incelemelerde bulunmak için Türkiye'ye gelmişti.¹³⁰ 300 milyon dolarlık kredi talebine cevap gecikince, borcun Büyükelçi ABD Ankara Büyükelçisi Avra Warren tarafından engellendiğine dair söylentiler de yayılmıştı.¹³¹

Amerikan tarafı 1955 yılının başında Türkiye'nin mevcut ekonomik politikalarının devam ettirilemez olduğunu düşünüyordu. Enflasyonist etkiler yaratan harcamalar ve ticari krediler aracılığıyla borçlanmanın, Türkiye'nin yatırım hamlelerini de sınırlayacağı düşünülüyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye'nin 300 milyon dolar gibi bir borç olmadan da *"kendi evine çeki düzen verebileceği"* düşünülüyordu.¹³²

Mart 1955'te Zorlu Türkiye ile ABD Ekonomik İstişare Grubu kurulması önerisi yapmış ve bu önerisi kabul edilmişti. Ancak görüşmelerin yapılabilmesi için ABD, müzakerelerin mevcut kaynaklar üzerinden yürütülebileceğini söylemiş ve ek yardım yapılamayacağını bildirmişti. Zorlu görüşme sırasında, Türkiye'nin ABD'nin teşvik ettiği ticarete serbestleştirme programı yüzünden bu duruma düştüğünü söylemişti.¹³³ Menderes, yardımın artırılmamasına şiddetle karşı çıkmış ve bunun yatırımlarda ve/veya savunmada

---

127 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3. 3 Ağustos 1955. Zorlu–Warren görüşme kaydı.

128 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), February 6, 1951–February 6, 1954, 782.5–MSP/10–754, 7 Ekim 1954.

129 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), February 6, 1951–February 6, 1954, 782.5–MSP/12–3154, 31 Aralık 1954. Köprülü'nün 28 Aralık 1954 tarihli notası.

130 *New York Times*, 20 Mart 1955, s. 34.

131 *New York Times*, 20 Ağustos 1955, s. 16.

132 FRUS, 1955–1957, C. 24, ss. 609–611.

133 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), March 23, 1955, 782.5–MSP/3–2355, 23 Mart 1955. Görüşmede, Zorlu ve Dayton arasında diplomatik bir biçimde ama oldukça sert atışmalar olmuştur.

kısıntıya gitmek anlamına geleceğini ve bunu kabul edemeyeceğini söylemişti. Menderes, Türkiye ekonomisinin yaşadığı ekonomik durumu kabullenmekten o kadar uzaktı ki, o seneki tarım üretimi yüksek olsaydı Türkiye'nin hiç yardım bile istemeye ihtiyaç duymayacağını iddia etmişti. Zorlu da, ABD ziyareti sırasında Menderes gibi Türkiye'nin enflasyon sorunu olmadığını, yaşadığı ekonomik sorunların teknokratlar tarafından abartıldığını ima etmişti.¹³⁴ Türkiye, yaşadığı ekonomik bunalımı geçici bir sorun gibi yansıtmaya çaba gösteriyordu.

Mayıs 1955'te yapılan bir görüşmede, Dışişleri Bakanı Dulles, Zorlu'yu Bandung'da çalışmaları için tebrik ettikten sonra 300 milyon doların verebilecekleri yardımın çok üstünde olduğunu iletmişti.¹³⁵ Amerikan yetkililerle yapılan birçok görüşmede de aynı cevap tekrar edilmişti. Zorlu, karşılık olarak 300 milyonun yarısının bile yeterli olmayacağını savunmuştu. Görüşmelerden birinde, yardımı alamazlarsa askeri harcamalarda kısıtlamaya gidilebileceğini düşündüklerini ama o anda buna hazır olmadıklarını çünkü "*enflasyondan çok işgalden endişe*" ettiklerini söylemişti.¹³⁶ Ancak bu ısrar ve örtük tehdit yeterli olmamış, 8 Haziran 1955'te Zorlu'ya sunulan mektupla 300 milyon dolarlık borç talebi reddedilmiş ve yardımını o sene için ek olarak 30 milyon dolar miktarında arttırılabileceği bildirilmişti. Daha fazla bir yardım için ekonomik istikrarı arttırıcı önlemler alınması gerektiğinin altı çizilmişti.¹³⁷ Borcun kesin olarak reddedildiği belirtilse de Türk tarafı zaman zaman konuyu çeşitli vesilelerle yeniden gündeme getirmeye çalışmıştı.¹³⁸

1950'lerin ortasına gelindiğinde Türkiye, tarım konusundaki onca dış yardıma rağmen gıda yardımına ihtiyaç duyuyordu. OEEC ülkelerinden alınan ticaret kredileri ödemez duruma gelmişti. Kitabında¹³⁹ Türkiye'de Amerikan yardımlarının etkilerinden

---

134 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), March 15, 1955–December 7, 1955, 882.00/4–2955, 29 Nisan 1955.

135 FRUS, 1955–1957, C. 24, ss. 628–40.

136 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), March 15, 1955–December 7, 1955, 882.00/5–2055, 20 Mayıs 1955.

137 FRUS, 1955–1957, C. 24, s. 647. Mektubun özgün hali için bkz. DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), March 15, 1955–December 7, 1955, 882.00/6–855, 8 Haziran 1955.

138 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters (General), January 27, 1955–December 28, 1956, 882.10/7–255, 2 Temmuz 1955.

139 Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic, A Case Study in National Development*, Harvard University Press, Cambridge, 1963.

övgüyle bahseden Robinson, 1955 yılında Amerikalı yetkililerle yaptığı görüşmede yardım programının bir başarısızlık olduğunu, ilerleme kaydediliyorsa da bunun sebebinin sürekli gelen büyük miktardaki yardım parasının olduğunu söylemişti.¹⁴⁰ Alınan dış yardımlar doğrudan savunma giderlerine ve ithalata kullanıldığı için kaynaklar yabancı yatırımın teşvik edilmesi ile sağlanmaya çalışılıyordu ki, bu dönemde yabancı sermayenin Türkiye'ye ilgisi çok sınırlı olmuştu.¹⁴¹

Amerikan hükümeti içerisinde birçok kuruluştan üyenin bulunduğu ve özellikle Türkiye'nin ekonomik sorunlarının görüşülmesi için özel bir komite Nisan 1955'te toplantılar yapmaya başlamıştı. Komite durumu ayrıntılı şekilde görüşmüş ve çözüm önerilerini araştırmıştı. Mayıs 1955'te ekonomik sorunlara çözüm olarak belirlenen önlemler şunlardı:

1. Merkez Bankası'nın kredileri kontrol etmesi,
2. Bütçeyi denkleştirmek,
3. Türk mallarının rekabet edebilirliğini arttıracak önlemler almak, [Devalüasyonu dolaylı yoldan kastetmenin bir şekliydi.]
4. İthalat ve döviz üzerindeki kontrollerin sonunda kaldırılması.¹⁴²

ABD, 13 Temmuz 1955'te verilen bir nota ile yukarıdaki önlemleri bir istikrar programında toplamış ve Türkiye'ye önermişti.¹⁴³

ABD ile kredi görüşmelerinin yapıldığı sırada daha önce Türkiye'ye gelerek bir rapor hazırlamış olan Thornburg, Başbakan Menderes tarafından Türkiye'ye çağırılmış ve dış yardım alınabilmesi için bir rapor vermesi istenmişti. Thornburg hazırladığı raporda, Amerikan dış yardım kurumları yöneticilerinin uyarılarına benzer önerilerde bulunmuştu. Bu öneriler arasında özel sermayeye öncelik tanınması, ekonomik kararların eşgüdümlü olarak alınmasını sağlayacak bir kurumun oluşturulması, özel sermayenin bu kurumda

---

140 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3. Richard Robinson ile yapılan görüşme kaydı. 11 Nisan 1955. Robinson, Amerikan Misyonu'nun Türkiye'nin Britanyalı deHaviland Şirketi ile yaptığı yedi uçaklık anlaşmayı sabote edip, Pan American'ın alması için çalıştıklarını iddia etmişti.

141 Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974, s. 1384.

142 *FRUS*, 1955–1957, C. 24, s. 633.

143 *DIT*, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), July 1, 1955–December 30, 1957, 782.5–MSP/7–2055, 20 Temmuz 1955.

temsil edilmesi ve tüm uluslararası ekonomik anlaşmaları bu kurumun denetlemesi vardı. Menderes ve Zorlu, doğal olarak, bu raporun sonucundan memnun kalmamışlardı.¹⁴⁴

Kredinin reddedilmesi ve karşılığında istikrar programı önerilmesi, Türkiye’de büyük rahatsızlık yaratmıştı. Bayar, ABD Hazine Bakanı Humphrey’e, Eylül 1955’te Dünya Bankası ve IMF’nin guvernörler toplantısına katılmak için Türkiye’ye yaptığı ziyaret sırasında 300 milyonluk yardımın ajanslarda haber geçirilerek duyurulmasının kendilerini çok sıkıntıya düşürdüğünü söylemiş ve bu konudaki rahatsızlığını dile getirmişti.¹⁴⁵ Bakan Humphrey, bir sıkıntı yaratıldıysa özür dilediklerini ve benzer bir sıkıntının bir daha yaşanmayacağını söylemişti. Kredinin reddi konusunda ise Başbakan Menderes’e ayrıntılı bilgi verildiğini ve kısıtlı zaman olduğu için bu bilgileri Başbakan’dan alabileceği söylenmişti. Amerikan yetkililer, büyük olasılıkla daha önce Barker raporunun Bayar’a sunulması ve Menderes’in bundan duyduğu rahatsızlık gibi sorunlar yaşamamak için bu konularda oldukça dikkatli davranıyor ve Hükümet ile Cumhurbaşkanı arasında kalmaktan özenle kaçınıyordu. Amerikalı yetkililer Bayar’ın Zorlu tarafından (borcu alma konusunda başarısız olduğu için) yanlış yönlendirildiğine inanıyordu.¹⁴⁶ Dahası, ABD’li yetkililer Türkiye’nin bazen büyük çaplı projelere tek başına başladığını, daha sonra projeyi bitirebilmek için döviz gereksinimleri karşılanamayınca ABD’ye başvurarak o anda yardım edilmezse bütün projenin boşa gideceği şeklinde bir oldu bitti yarattığını savunuyorlardı. Amerikalı diplomatlar, Türkiye yatırımlardan kısmaz ve devalüasyona gitmezse ekonomik krizin durdurulamayacağını düşünüyordu.¹⁴⁷

---

144 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), July 1, 1955–December 30, 1957, 782.5–MSP/9–2955, 29 Eylül 1955. Dış yardımların sivil ve askeri amaçlı olarak toptan koordine edilmesini güçleştiren etkenlerden birinin Türkiye’deki askeri yapının sivil kontrole tabi olmasındaki eksiklikler olduğu söylenebilir.

145 Bayar, Türk Hükümeti’nin yardımın ret haberinin özellikle Associated Press gibi kamuya açık şekilde ajans aracılığıyla duyurulmasından rahatsızlık duyduğunu belirtmişti. Duyuruda özellikle rahatsız olunan nokta büyük ihtimalle Türkiye’nin mali sıkıntı içinde olduğunun yazılmasıydı. Haber, yapılan müzakerelerle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler içermekteydi. Duyuru için bkz. DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters (General), January 27, 1955–December 28, 1956, 882.10/6–1755, 17 Haziran 1955.

146 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30. 14 Eylül 1955

147 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30. 30 Eylül 1955

Aralık 1955'te kurulan yeni Menderes kabinesinin ilk işlerinden biri Eisenhower'ın dış ekonomik ilişkiler baş danışmanı olan Clarence Randall'ı Türkiye'ye davet etmektir.¹⁴⁸ 1953'te özel bir şirket misyonu ile Türkiye'ye gelen Randall Ocak 1956'da Türkiye'ye resmi olarak davet edilmişti. Özcan, Randall'ın ismen davet edilmesinin, Eisenhower'ın özel danışmanı olması ve Türkiye'nin ekonomik sorunlarını Başkan'a kolayca anlatabileceğinin düşünüldüğünü öne sürmüştür.¹⁴⁹ Randall'ın gelişinden önce Menderes, Türkiye'nin bazı ekonomik önlemler alacağını açıklamıştı. Bu önlemler uzun süredir ABD'nin yaptığı ve yukarıda değinilen uyarılarla örtüşmekteydi.¹⁵⁰ Türkiye, Randall'ın incelemeleri sonrasında büyük çaplı bir borç başvurusunun yeniden gündeme geleceği umudunu taşıyordu.¹⁵¹ Randall, Türkiye'nin mevcut ekonomik durumunun çok kritik olduğunu bildirmiş ve önceki sene gibi 1956 mali yılında 100 milyon dolar civarında bir yardım sağlanmasını önermişti. Türkiye'nin uzun vadeli borçları 900 milyon dolara ulaşmıştı. Randall, bu borçların yeniden yapılandırılmasını tavsiye etmişti. Amerikalılar Türk Hükümeti'nin devalüasyon kelimesine verdiği sert tepkileri çok iyi bildikleri için olsa gerek, Randall ağzından devalüasyon kelimesi çıkmaması için özellikle çaba gösterdiğini yazmıştı.¹⁵²

Randall'ın ziyareti sırasında 30 milyon dolarlık ek yardımın yeterli olacağı görüşü tekrar edilmişti. Türkiye, bu durumu "*dost Amerikan Hükümeti*"nin, Türkiye'nin borç başvurusunu iki defa reddetmesi olarak yorumlamıştı. Ayrıca, Türkiye'nin 29 Ocak'ta ilan ettiği istikrar programını yerine getirmediği ve "*refah seviyesinden fedakarlıkta bulunma*"dan bu programın yerine getirilemeyeceğine dair yorumlar alınmıştı. Türkiye ise bunu "*asgari hayat seviyesinden fedakarlıkta bulunmak*" olarak yorumlamış; böyle bir fedakarlığın ise "*elim tesirleri olacağı*" ve "*Rus propagandası*"na fırsat sağlayacağını öne sürmüştü. Amerikan tarafının refah seviyesinden fedakarlık ile kastettiği, ithalat üzerinde getirilebilecek kısıtlamalar, Türk lirasının değerinin düşürülmesi ve vergi düzenlemeleriydi. Böylece enflasyonist baskının ve ödemeler dengesi açığının azaltılabileceği düşünülüyordu. Türkiye, ödemeler dengesi açığının giderek artmasına yönelik bir çözüm olarak borçların konsolidasyonu

148 Sander, s. 138.

149 Feridun Kemal Özcan, "U.S. Aid and Turkish Macroeconomic Policy; a Narration of the Aid Bargain Process in The 1946–1958 Period," *The Turkish Yearbook of International Relations*, C. 34 (2003), s. 129.

150 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air. (General), December 31, 1956 - August 18, 1959, 782.5–MSP/3–3056, 30 Mart 1956.

151 *New York Times*, 31 Ocak 1956, s. 5.

152 *FRUS*, 1955–1957, C. 24, ss. 672–673.

konusunda görüşmeye açık olduğunu bildirmekle beraber devalüasyonu (yaratacağı olumsuz etkileri öne sürerek) kabul etmiyordu.¹⁵³ Türkiye, Randall heyeti ile yaptığı görüşmede ihtiyaç duyduğu ithal malları alamamaktan kaynaklanan bir ‘buhran’ yaşadığını bildirmişti. Bu buhranı gidermek için Türkiye, dört olanak bulunduğunu öne sürmüştü.

1. 55/56 yardımından kullanılmamış olan 12,5 milyon doların serbest bırakılması.
2. Mevcut mali yıl içerisinde Türkiye’ye ‘mütevazi ölçüde, munzam bir yardımda bulunulması’,
3. 480 sayılı kanun kapsamında Türkiye’ye tarım fazlası ürün tahsis edilmesi,
4. Türkiye’nin IMF ile görüşmeye geçmesi.¹⁵⁴

Bu planın bir parçası olarak, Türkiye, IMF ile Haziran ve Eylül 1955’te görüşmeler yapmıştı. Ancak 1956’da IMF’den gelebilecek olan yardımın, acilen sağlanması gereken ihtiyaç mallarını karşılayabileceği düşünülmüyordu. Türkiye, ABD’ye verdiği muhtırada Türkiye Hükümeti durumun açıklanmasını isteyene kadar, bu yardım talebi ile ilgili görüşmelerin gizli tutulmasını talep etmişti.¹⁵⁵ Türkiye, Haziran 1955’te yaptığı kredi talebine karşılık verilen cevapları şu şekilde yorumlamıştı:

...[İ]stikraz talebinde bulunduğumuz zaman, iktisadî vaziyetimizi gizlediğimiz, ekonomimizin iflas halinde bulunduğu, Türkiye hükümetinin iktisadî ve mali istikrar sahasında lüzumlu tedbirleri almadığı, binaenaleyh yapılacak yardımların boşa gideceği ve aynı zamanda davamızı Amerikan Hükümet Erkanı ve teknisyenlerinin anlayabileceği şekilde izah edemediğimiz ileri sürülmek suretile bu müracaatımız red olunmuş ve 30 milyon dolarlık bir munzam yardım verilmesiyle iktifa edilmişti.¹⁵⁶

Türkiye’nin ekonomik sıkıntılarının yapısal olduğunu düşünen sadece Amerikan tarafı değildi. Dışişleri Bakanı Köprülü, 13 Mart 1956 tarihinde Maslahatgüzar Kohler ile yaptığı görüşmede çarpıcı tespitlerde bulunmuştu. Köprülü, Türkiye’nin karşı karşıya olduğu ekonomik ve politik krizi Amerikalılar gibi önceden gördüğünü iddia etmişti. Köprülü’ye göre Bayar, Randall’ın ziyareti sırasında, “*keşke 300 milyon dolarlık borç teklifi hiç olmasaydı*” demişti. Köprülü de bu kredi teklifine karşı olduğunu söylemişti. Köprülü, daha da ötesine giderek Zorlu’nun ABD’ye yaptığı ziyarete de karşı çıktığını iletmişti. Köprülü, Türk Hükümeti’nin birçok hata yaptığını ama artık Türkiye’nin iflas ettiği gerçeği

153 BCA, 030.01.20.113.1. Bu muhtıra verildiği sırada Türkiye’de IMF ile görüşmeler devam etmekteydi..

154 BCA, 030.01.62.380.4, 13 Mart 1956 tarihli Türkiye’nin ekonomik durumunu anlatan muhtıra.

155 BCA, 030.01.62.380.4, 13 Mart 1956 tarihli Türkiye’nin ekonomik durumunu anlatan muhtıra.

156 BCA, 030.01.20.113.12, 28 Nisan 1956 tarihli ABD Muhtırası’na yanıt olarak gönderilen muhtıra, tarih ve imza yok. Takriben Mayıs 1956 tarihli.

ile yüzleşilmesi gerektiğini söylemişti. Mevcut hükümet zorla görevden alınırsa ülkede kaos çıkacağını, muhalefetin görevi devralacak sorumluluğa sahip olmadığını ve böyle bir durumun Ruslar tarafından suistimal edilebileceğini iddia etmişti. Köprülü'ye göre birçok milletvekili kendisine neden Sovyet yardım tekliflerinin kabul edilmediğini sormuştu ve kendisi de bu soruları sert bir biçimde reddetmişti.¹⁵⁷

Bu görüşmede Amerikan tarafı borç konusunda IMF'ye danışılması önerisini getirmişti. Esenbel ile Kohler arasında yapılan görüşmede, Menderes'in IMF Misyonu incelemesini kamuoyuna kabul ettirmenin mümkün olmadığını savunduğu iletilmişti. Başbakan'ın görüşüne göre *"herhangi bir devalüasyon önerisi tamamen ve hepten kabul edilemez"*di. Esenbel, Amerikanın yaklaşımının Türkiye'nin ihtiyaçlarına duyarlı olmadığını savunmuş ve IMF Misyonu çağırmanın sadece Türkiye'ye *"işlerini nasıl yürüteceğini söyleme"* görevi göreceğini aktarmıştı. Esenbel, görüşmede kişisel görüşlerini aktarmak istediğini söyleyerek, şöyle demişti:

Kişisel fikrimi söylememe izin vererseniz, yorgun ve yılmıyorum. Amerikayı seviyorum. Türk Hükümeti içerisindeki herkes arasında, içinde yedi yıl yaşamış biri olarak, [Birleşik] Devletleri ikinci evi olarak anan tek kişiyim. Her zaman Birleşik Devletler'in tarafında oldum. Açıkça söylemeliyim ki, hayal kırıklığına uğradım ve yavaş yavaş inancımı yitiriyorum.¹⁵⁸

Türkiye ek yardım alamamasının ardında başka bir neden olup olmadığını sorgulamaya başlamıştı. Amerikan tarafı ise bütçe görüşmelerinin uzun sürmesi nedeniyle ek yardımın karara dönüşmesinin zaman aldığını savunuyordu.¹⁵⁹ Türkiye, yaşadığı ekonomik sorunların çözülmesi için önerilen Amerikan yardımlarının yeterli olmadığını Amerikan diplomatlara arka arkaya yapılan bu görüşmelerde tekrar etmişti.

157 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30. 14 Mart 1956. Memorandum of Conversation. Bu dönemde Sovyetler Birliği, Türkiye'ye tekstil fabrikaları için yardımda bulunma teklifleri ile yaklaşmıştı. (*New York Times*, 8 Şubat 1956, s. 1.)

158 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30. 15 Mart 1956.

159 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30. 16 Mart 1956.

Bu sırada, Türkiye sermaye yatırımı alanında sadece iki proje için ABD'nin yardımını isteyeceğini bildirmişti: Karabük Demir Çelik Fabrikası ve Tunçbilek Linyit Madenleri Yıkama Tesislerinin genişletilmesi. Tunçbilek'te 250 bin dolarlık döviz gereksinimi olacakken, Karabük için 46 milyon dolar gibi bir hesaplama yapılmıştı.¹⁶⁰ Amerikan Misyonu yetkilileri Türkiye'nin bir demir çelik fabrikası yaptırmak veya mevcut üretimi genişletme yolları aradığını öğrenince kendi adıyla bir şirkete sahip olan E. S. Harman'a konuyu danışmış ve Türkiye'deki Karabük Demir Çelik İşletmelerinin genişletilmesinin Orta Doğu bölgesinde bu yönde yapılabilecek en uygun yatırım olduğu görüşünü almışlardı. Harman, 1948'de Türkiye'ye yaptığı ziyarette dökme demir üretim maliyetlerinin ABD ile neredeyse eşdeğer olduğunu ama çelik ürünlerinin maliyetlerinin altı ile dokuz kat fazla olduğunu gözlemlediğini aktarmıştı. Bunun nedenini fabrikanın toplam üretim kapasitesinin düşüklüğüne atfettiğini ve maliyetleri düşürecek bir genişlemeye gidilirse yeni bir fabrika yapmaktansa Karabük'ü genişletmenin daha kârlı olacağını söylemişti. Demir Çelik konusunda uzman bir mühendis olan Harman'ın tespitleri, Thornburg'un yaptığı Karabük incelemeleri ile taban tabana zıttı.¹⁶¹ Karabük'ün genişletilmesi projesi sonunda Alman bir firmaya kısa vadeli bir borç ve krom satışı karşılığında verilmişti.¹⁶²

21 Mayıs 1956'da (gizli olarak) yayımlanmış olan Türkiye Ülke Programı raporunda Türkiye'nin ekonomik anlamda bunalıma girmesinin ABD'nin bölgedeki çıkarlarını ciddi seviyede zedeleyeceği ve bu nedenle Türkiye'nin dengeli büyümesine devam edileceği not düşülmüştü. Amerikalı yetkililer, mevcut yardım düzeyinde Türkiye'nin ancak yıldan yıla iki yakasını bir araya getirebileceğini biliyorlardı ve yakın zamanda Türkiye'nin yardımdan bağımsız bir şekilde savunma harcamalarını karşılayıp, ekonomik istikrar sağlayabilmesi beklenmiyordu. Ancak Türkiye'deki hayat koşullarında bir iyileşme yaşanmazsa Türkiye

---

160 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30. 7 Mart 1956.

161 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30. 27 Mart 1956.

162 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial And Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), February 20, 1956–April 30, 1958, 882.00/4–1257, 12 Nisan 1957.

ile müttefikleri arasında “*ciddi gerginlikler*” çıkabileceği öngörülüyordu.¹⁶³ Bu raporu takiben, Haziran 1956’da Türkiye’de incelemeler yapan IMF grubu fiyat istikrarının yeniden sağlanması ve döviz oranının ayarlanması için çeşitli önerilerde bulunmuştu. ABD’de bu öneriler yerine getirilirse ek olarak 25 milyon dolarlık yardım yapacağını bildirmişti. Ancak Türkiye, Temmuz ayında döviz oranındaki reformu (devalüasyonu) ve dolayısıyla reform paketini reddettiğini bildirmişti. Amerikan Büyükelçiliği’ne göre bu reddin arkasında Menderes’in “*kişisel popülerliği ve etkin parti kontrolünü*” Türk ekonomisinin istikrarının önüne koyması vardı.¹⁶⁴ Büyükelçi Warren, özellikle Nasır’ın Süveyş Kanalı’nı millileştirme girişimine vurgu yaparak, Türkiye IMF önerilerini reddetse bile, Türkiye’ye sırt dönülmemesi gerektiğini belirtmişti.¹⁶⁵ Lakin 14 Temmuz’da Menderes’e bırakılan iki Aide-Mémoire ile, ABD’nin mevcut mali yılda ek fonlara sahip olmaması ve Türkiye’nin giderek kötüleşen ödemeler dengesi sorunu nedeniyle 25 milyon dolarlık özel fon hariçinde ek bir yardım yapılamayacağı açık bir şekilde bildirilmişti.¹⁶⁶

1957 yılına gelindiğinde Türkiye, Marshall Planı’ndan aldığı yardımların vadesi gelmiş borçlarını ödeyemez durumdaydı. Temerrüde düşmemek için ABD’den geri ödemelerin üç aylığına ertelenmesini talep etmişti.¹⁶⁷ Diğer yandan, ABD Hükümeti’nin Haziran 1957 prensip kararlarına göre Türkiye’ye istikrarı sağlayacak adımlar atana kadar 100 milyon doları geçmeyecek kadar yıllık yardım yapılması önerilmişti.¹⁶⁸ 29 Haziran 1957 tarihli Ulusal Güvenlik Konseyi kararında Türkiye’nin ekonomik kararlarının sürdürülebilir olmadığı ve Türkiye’nin istikrarını korumasının ABD için stratejik öneme sahip olduğunun altı çizilmişti. Bunun için Türkiye’ye yapılacak yardımın koşullara dayatılmasından ziyade, ikna ve yönlendirme ile Türkiye’ye ekonomik reformun kabul ettirilmesi önerilmişti.¹⁶⁹ 25 Eylül 1957 tarihli OEEC Türkiye Yıllık Değerlendirmesi’nde şu durum tespiti yapılmıştı:

---

163 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 31, 33. 21 Mayıs 1956.

164 FRUS, 1955–1957, C. 24, ss. 686–688.

165 FRUS, 1955–1957, C. 24, s. 690.

166 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), December 31, 1956–August 18, 1959, 782.5–MSP/7–1856, 18 Temmuz 1956.

167 DIT, Decimal File 882.10, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Financial Matters (General), January 27, 1955–December 28, 1956, 882.10/3–2957, 29 Mart 1957.

168 FRUS, 1955–1957, C. 24, s. 726.

169 FRUS, 1955–1957, C. 24, s. 723. NSC 5708/2 sayılı Ulusal Güvenlik Konseyi kararı.

Mevcut hükümet büyük çapta kırsal halkın desteğine dayanıyor ve ekonomik kalkınma programı ile dönemi içinde gerçekleştirilen ekonomik ilerlemeye önem veriyor. Kilometrelerce yol, kilovatlarca enerji, tonlarca çimento vs. açısından bakıldığında kalkınma programının etkilerinin somut kanıtları şüphesiz ki var. Ancak bu Türkiye'nin ekonomik istikrarı ve devasa dış borç bedelleri pahasına gerçekleştirilmekte. Şimdi bu etkenler ekonomik kalkınmanın devam etmesini engelliyor. ABD yardımının ve diğer kaynakların etkin bir şekilde kullanılması için daha rasyonel bir yaklaşım gerekli.¹⁷⁰

Amerikan yardımlarında yaşanan azalmayı gören Sovyetler Birliği, oluşan boşluğu doldurmak amacıyla Türkiye'de bir cam fabrikası kurulması için yardım teklif etmişti.¹⁷¹ ABD, Türkiye'nin pazarlık gücünü yükseltmek için Sovyetler'le dış yardımlar konusunda yakınlaştığını düşünüyordu. Nitekim sonuçta Türkiye İş Bankası iki cam fabrikası için (geri ödemesi mallarla olacak şekilde) Sovyetler'den 10 milyon dolar tutarında bir kredi almıştı. Büyükelçi Ürgüplü, Türkiye'nin Sovyet tekliflerini reddettiğini ama asıl meselenin ekonomik sıkıntılar devam ederse Türkiye'nin bu tekliflere ne kadar direnebileceği olduğunu söylemişti.¹⁷² Türkiye, seçimlerin ardından "*kömunist baskılar*"ın ortaya çıktığını hatırlatarak, fiyat ve para istikrarını sağlamak için önlemler almaya hazır olduğunu bildirmiş ve yardımın arttırılması talebini tekrar etmişti.¹⁷³

1958 yılına girildiğinde Türkiye'de ithalatlar durma noktasına gelmiş, enflasyon ve ödemeler dengesi açığı sorunu içinden çıkılmaz hale gelmişti. Bu çıkmazı sadece kapsamlı bir program çözebilirdi ve Türkiye Hükümeti bu çözümü yine bir dış yardım paketinde arıyordu. Ancak bu çözüme geçmeden önce dönemin diğer iki önemli dış yardım programından bahsedilecektir. Bunlardan ilki 480 sayılı kanunla satın alınan tarım fazlası ürünler ve ikincisi Marshall Planı döneminden beri devam etmekte olan Teknik Destek programıdır.

---

170 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–30, 25 Eylül 1957, OECD Yıllık Değerlendirme.

171 *New York Times*, 14 Ağustos 1957, s. 3. IMF kaynaklarına göre Türkiye'nin bu dönemde makine alımı yoluyla Sovyetler'den sağladığı yardım 8 milyon dolar civarındadır. (IMF, Executive Board Documents, Staff Memorandum, *Turkey–Background Information*, Ref: 244698, 15 Ağustos 1960, ss. 76–77.)

172 *FRUS*, 1955–1957, C. 24, s. 733, 736.

173 *FRUS*, 1955–1957, C. 24, s. 749.

c. 480 Sayılı Kanun Kapsamında Alınan Yardımlar

1954 yılında çıkarılan Tarımsal Ticaret Kalkınması ve Yardımı Kanunu, 480 sayılı Kanun¹⁷⁴ ile ABD fazla üretim tarımsal mallarının yabancı para birimleri karşılığında diğer ülkelere satışını veya bağışlanmasına karar vermişti. Bu yasayla tarım fazlası ürünlerin satışı (Başlık I), acil yardım gerektiren durumda verilmesi (Başlık II), ABD dışındaki kar amacı olmayan gruplara bağışlanması (Başlık III) ve uzun vadeli sözleşmelerle satışı düzenlenmişti (Başlık IV).¹⁷⁵

Türkiye'nin 1954 yılında yaşadığı tarımsal üretim sıkıntısı nedeniyle, acilen tahıl ihtiyacı bulunmaktaydı. Ankara, Türkiye'nin tarım ihtiyacını Büyükelçisi Erkin'e aşağıdaki sözlerle bildirmişti:

1954 yılında çok düşük olan hububat ürünümüzün ihtiyacımıza yeterli olmayacağı kesinlikle anlaşılmıştır. Toprak Ofisi ayrıca 300.000 ton yemlik hububat ithali zorunluluğundadır. Bu husus Ankara'daki Yardım Misyonu Şefi Dayton'a bildirilmiş ve miktarların Amerika'dan sağlanması istenilmiştir. Geçen yıl buğday üretimi sekiz milyon ton iken bu seneki ancak dört buçuk milyon tondur. Ofis bugüne kadar sadece 375.000 ton satın alabilmiştir. Halbuki geçen sene satın aldığı miktar 1.975.000 tona yükselmişti. Şimdi köylünün satışı durmuştur. Ofisin elinde topyekun 553.000 ton vardır. Bu buğdayın ancak 145.000 tonu ekmeçlik yumuşak cinstendir. Bununla beraber elimizdeki imkandan yararlanmak üzere sert buğdayımıza yumuşak buğday katılarak ekmeçlik ihtiyacımızda kullanılacaktır. İç tüketim için ihtiyaç artış halindedir. İstek son haftalarda 18.000 tona kadar yükseldi. Bu bakımdan ihtiyacın aylık ortalaması 60 bin ton miktarında hesaplanmaktadır. Yani gelecek yeni hasada kadar, on ay için, en az 600 bin ton buğdaya ihtiyaç görülmekte ve elimizde ancak altı haftalık stok bulunmaktadır.¹⁷⁶

Türkiye, Ekim ayında ABD'ye ilettiği Aide-Mémoire ile, yaşadığı üretim sıkıntısını gidermek için PL 480 Başlık II kapsamında tahıl talebinde bulunmuştu.¹⁷⁷ Türkiye acil buğday ihtiyacını, zaten normal yardım ödenekleri ithalat mallarını bile karşılamaya yeterli olmadığı için 480 sayılı kanunun ikinci başlığı çerçevesinde almak istiyordu. Ancak MSA

174 Agricultural Trade and Assistance Act, Public Law 480. Kısaca PL 480 olarak anılacaktır.

175 OEEC, 1959, s. 116.

176 Erkin, s. 494.

177 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), February 6, 1951–February 6, 1954, 782.5–MSP/10–1454, 14 Ekim 1954 ve DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), October 12, 1954, 782.5–MSP/10–1254, 12 Ekim 1954.

Misyonu yetkilileri bu yardımın Karşılıklı Güvenlik Kanunu kapsamında yürütülebileceğini söylüyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'ye 50 bin tonluk buğday satışı yapılabileceğini ve bunun hibe olamayacağını bildirmişti.¹⁷⁸ Amerikalı yetkililer Türkiye'deki buğday ihtiyacının o kadar acil olmadığını hatta çiftçilerin fiyatların yükselmesi için stokçuluk yaptığını düşünüyorlardı. Bu görüşmeleri yürütmek için Türkiye, Tarım Bakanı Nedim Ökmen, İktisadi İşbirliği Genel Sekreteri Melih Esenbel ve Toprak Ürünleri Genel Müdürü Feridun Üstün'den oluşan bir heyeti Washington, D.C.'ye göndermişti. Heyet ile yapılan görüşmeler sonucunda 13 Kasım 1954'te bir anlaşma imzalanmıştı.¹⁷⁹ Bu anlaşmaya göre ilk safhada:

100 bin ton buğday krom karşılığında, on sekiz ayda teslim edilecek;
30 bin ton buğday Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü yardımı ile sağlanacak;
70 bin ton buğday 480 sayılı Tarım Maddeleri Fazlası yasası uyarınca verilecek;
125 bin ton yemlik hububat da 480 sayılı kanun gereğince verilecek ve bu kapsamda verilen miktar toplam 325 bin'e ulaşacaktı.¹⁸⁰

Yapılan anlaşma PL 480 Başlık I kapsamında bir ülke ile yapılan ilk anlaşmaydı. Bu anlaşma ve 1962 sonuna kadar imzalanan sekiz anlaşmayla Türkiye'ye, Aralık 1962'ye kadar toplam 386 milyon dolar tutarında tarım fazlası ürünün gönderilmesi planlanmış ve sonuçta 336 milyon dolarlık kısmı teslim edilmişti. PL 480 borçları 1961'de başlayıp 1992'e kadar devam eden bir vadede ödenecekti.¹⁸¹ Tüm programın yüzde 63'ünü tahıl, yüzde 25'ini katı ve sıvı yağlar ve yüzde 12'sini diğer ürünler oluşturuyordu. Tarımsal ürünler Ticaret Bakanlığı'nın izniyle Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ve Et ve Balık Kurumu (EBK) tarafından ithal ediliyordu.¹⁸² Marshall Planı dönemi ihracatçı olması beklenen TMO, 1954'ten sonra çoğunlukla tahıl ithalatı ile meşguldü, zira ihraç edecek derecede üretim yapılamıyordu. Türkiye'nin 1949, 1954 ve 1959'da yaşadığı kuraklık dönemleri ve sonucunda tarımda oluşan büyük kayıplar düşünülünce, o dönemde Türkiye'nin tahıl ihracatçısı olabileceği varsayımının pek de gerçekçi olmadığı söylenebilir.¹⁸³ Hatta Aktan'a

178 Erkin, s. 498.

179 1962 yılı sonuna kadar Başlık I kapsamında yapılan anlaşmalarının tam bir listesi için bkz. EK-8.

180 Erkin, s. 502.

181 Aktan, 1965, s. 330.

182 Reşat Aktan, *Analysis and Assessment of the Economic Effects [of] Public Law 480 Title I Program [in] Turkey*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 1.

183 Z. Y. Hershlag, *Turkey, The Challenge of Growth*, E. J. Brill, Leiden, 1968, s. 162.

Tablo 4.2: Türkiye’deki PL 480 Başlık I Yardımlarının
Ürünlere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)*

Anlaşma Numarası	Buğday	Ham Tahıl	Pirinç	Sıvı ve Katı Yağlar	Sığır Eti	Kümes Hayvanı	Süt Ürünleri	Değeri
1	6,2	11,0	—	4,2	—	—	—	21,5
2	7,0	0,3	1,4	4,9	—	—	—	13,6
3	44,1	4,3	—	7,2	4,4	—	—	60,0
4	15,4	2,2	—	26,4	—	2,2	2,2	48,4
5	2,3	—	0,7	30,2	—	—	—	33,2
6	24,4	1,3	—	5,7	—	—	—	31,4
7	21,6	0,5	1,4	—	—	—	—	23,5
8	62,5	—	—	19,6	—	—	—	82,1
9	33,0	—	—	—	—	—	—	33,0
Toplam	216,6	19,6	3,5	98,2	4,4	2,2	2,2	346,7
							Taşımacılık	39,4
							Toplam	386,1

*Kaynak: Aktan, 1965, s. 59.

göre, 1955–1962 yılları arasında yapılan Başlık I gıda ithalatı olmasa, büyük bir kıtlık ortaya çıkabilir, tarımsal üretimin yetersizliği bariz bir şekilde ortaya çıkabilirdi.¹⁸⁴ (Başlık I tarım ürünlerinin dağılımı için bkz. Tablo 4.2.) Başlık III bağış programı altında, 1955–1959 arası 2,3 milyon dolar, 1960’da 1,2 milyon dolar, 1961’de 1 milyon dolar, 1962’de 2,9 milyon dolar sağlanmıştı. 1961’de Doğu Anadolu’da yaşanan büyük kıtlık nedeniyle sadece 1962’de sağlanan bağış programı 55–59 yılları toplamından fazlaydı.¹⁸⁵

İlk tarım fazlası ürünler Türkiye’ye 1955’te varmıştı. Ancak bu ürünlerin satışından elde edilen Türk lirası uzun süre kullanılamamıştı. MSB’ye ilk hibe 1958’de yapılmış ve ilk borç anlaşması 1960’ta imzalanmıştı. Bu bağlamda tarım fazlası ürünlerin Türkiye’de satışından elde edilen Türk lirası şeklindeki fonların kamu açığını kapatmakta etkisi çok sınırlı olmuştu.¹⁸⁶ PL 480 yardımları ile ödemeler dengesi açığının önemli bir kısmı kapatılmış gibi görünse de, karşılık fonlarındaki Türk lirası hesaplarının kayda değer bir kısmının

184 Aktan, 1965, s. 185.

185 Aktan, 1965, ss. 63–64.

186 Aktan, 1965, s. 11.

Tablo 4.3: Karşılık Fonlarındaki PL 480 Fonlarının Kullanım Alanları (1961 Sonuna Kadar)*

Kullanım Alanı	Milyon TL	Yüzde
ABD Hükümetinin Kullanımına	863,7	37,67
Cooley Borçları**	275,9	12,04
MSB'ye Hibe	561	24,47
Ekonomik Kalkınma Borçları	572,7	25
Ekonomik Kalkınma Hibeleri	19	0,82
Toplam	2.292,3	100

***Kaynak:** Aktan, 1965, s. 296.

**PL 480'de yapılan ve Cooley adı verilen düzenlemeye göre fonlardaki meblağın yüzde 25'e kadar olan kısmı özel şirketlere kredi olarak sağlanabilecekti.

ABD tarafından kullanılması, yardımın dış dengeye katkısını azaltmıştı.¹⁸⁷ PL 480 gelirlerinin önemli bir kısmı kalkınma yerine savunma amaçlı kullanılmıştı.¹⁸⁸ PL 480 için karşılık fonlarına yatan miktarlar Marshall Planı dönemindeki yüzde 5 ve Karşılıklı Güvenlik dönemindeki yüzde 10 oranından farklı olarak anlaşmanın koşullarına göre yüzde 50'ye varan oranda idari masraflar ve stratejik malların alımı için ABD'nin kullanımına bırakılıyordu. Genel dağılım içinde ABD'nin karşılık fonlarını kullanım oranı yüzde 37 civarındaydı.¹⁸⁹ (Fonların kullanım alanları Tablo 4.3'te görülebilir.)

d. Teknik Destek

Teknik Destek konusunda 1949–1953 yılları arasında, tarım, sanayi ve ulaşım odaklanılmışken, 1953'ten sonra eğitim, emek, kamu yönetimi ve kitle iletişimi konularında teknik destek çalışmaları başlamıştı. Türkiye, teknik yardım konusunda ABD'nin tekelleşmek istediğini düşünüyordu. Maliyetleri daha az olduğu için BM teknik yardımını tercih etmekteydi. ABD teknik yardımı için taşıma, araç ve gereçler, ailelerin

187 Keith D. Rogers, *Utilization of Food Aid in Economic Development*, Center for Agricultural and Rural Development, Iowa State University ve Agency for International Development, Washington, D.C., May 1971, s. 58.

188 Aktan, 1965, s. 49.

189 Aktan, 1965, s. 55.

geçinme maliyetleri gibi masraflar varken BM için bu geçerli değildi.¹⁹⁰ Türkiye, 1950 yılında Birleşmiş Milletler altında kurulan Teknik Yardım İdaresi (Technical Assistance Administration, TAA) ve 1958 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Özel Fonu'ndan (United Nations Special Fund, UNSF) ufak çapta da olsa yardımlar almıştı.¹⁹¹ Yine de teknik destek konusunda BM'nin olanakları sınırlı olduğu için ABD büyük ağırlığı taşıyordu. Aşağıda bu projelerden bazılarına değinilecektir. Proje türlerinin listesi için Tablo 4.4'e, teknik destek türlerinin listesi için EK-9'a bakılabilir.

Türk Hava Yolları'nın kuruluşunda Pan American Hava Yolları'nın ICA aracılığıyla teknik desteği olmuştu.¹⁹² İlk başta FOA döneminde planlanan programın ilk yılında 475 bin ve sonraki iki yıl 550'şer bin dolar yardım ayrılmıştı. Türkiye bu yardımlara kendi fonlarından her sene 200 bin dolar ekleyecekti.¹⁹³

Kırsal bölgelerde yaşam kalitesini arttırmak amacıyla, 1950'lerde iki proje hayata geçirilmişti: Silahlı kuvvetlerde okuma yazma eğitimi (1959–1962) ve Yetişkin Eğitim Kaynakları Gelişimi (1960–1965).¹⁹⁴ Okuma yazma eğitimi, Georgetown Üniversitesi'nden gelen uzmanların hazırlanmasına yardım ettikleri ders kitaplarıyla yürütülmüştü. Programa karşılık fonundan 3 milyon dolar değerinde Türk lirası ve 2,3 milyon dolar doğrudan yardım sağlanmıştı.¹⁹⁵ Okulda beslenme programı da PL 480 kapsamında geliştirilmişti. Ayrıca Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nün kuruluşu için 2,8 milyon tutarında teknik destek sağlanmıştı.¹⁹⁶

İstanbul Üniversitesi'nde bir İşletme/Kamu Yönetimi programı için Georgetown ve New York Üniversiteleri ile üç yıllık sözleşme yapılmıştı. Ayrıca Atatürk Üniversitesi'nin kuruluşunda da Nebraska Üniversitesi ile işbirliğine gidilmişti. Bu üniversitenin Amerika'daki kolejlere benzer olması isteniyordu. Üniversitenin özellikle Ziraat Fakültesi

---

190 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), March 14, 1950–December 10, 1954, 882.00–TA/2–752, 7 Şubat 1952.

191 Lloyd D. Black, *The Strategy of Foreign Aid*, Van Nostrand, Princeton, 1968, s. 8. Ayrıca bkz. EK-1.

192 Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended June 30, 1956*, Washington, D.C., Eylül 1956, s. 27.

193 *New York Times*, 16 Haziran 1955, s. 62.

194 Krueger ve Ruttan, s. 266.

195 *New York Times*, 17 Nisan 1959, s. 4.

196 Amerikan Haberler Merkezi, *Türkiye'nin Yarına Hazırlanması Müşterek Gayretlerin Bir Tarihçesi*, Tarih Yok [Takriben 1963], Ankara, ss. 32–35.

Tablo 4.4: ABD Teknik Destek Programının Kullanılış Alanlarına Göre Dağılımı
(1949–1959, Bin Dolar)*

Kullanılış Alanı	Miktar	Yüzdesi
Ziraat	4.969	20
Sanayi ve Madencilik	2.407	10
Ulaştırma	5.555	22
Çalışma	300	2
Sağlık	250	1
Eğitim	4.943	20
Amme İdaresi	2.810	10,7
Mesken	75	3
Diğer	3.470	14
Toplam	24.779	100

***Kaynak:** Annual Status Report, Technical Cooperation Program as at June 30 1959, Program Office, USOM/Turkey, Şubat 1960’dan alıntılan Baran Tuncer, *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s. 88.

aracılığıyla tarımsal çalışmalara katkı yapması için Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi ve Milli Eğitim Bakanlığı ile ortak çalışılıyordu.¹⁹⁷ Türkiye’deki iki büyük teknik destek eğitim programı olan bu iki proje başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ankara Üniversitesi programın başarısızlığı nedeniyle projeye son vermiş, Atatürk Üniversitesi kurulduysa da, Nebraska örneğindeki gibi Türkiye’nin tarımsal sorunlarına hem teorik hem de pratik anlamda çözüm sunacak bir kurum kimliğini kazanması başılamamıştı.¹⁹⁸

Yol programı, tüm Amerikan teknik destek projeleri içerisinde hedefleri açısından bakıldığında en başarılıydı. Bu proje için, 1957 ortasına kadar toplam 46 milyon dolar

197 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3. 1 Temmuz–31 Aralık 1954 FOA programı raporu.

198 Harris, ss. 77–79. Harris, projeyi bir başarısızlık olarak nitelerken, proje ile ilgili olumlu bir bakış açısı için bkz. Richard P. Garlitz, *Academic Ambassadors in the Middle East, The University Contract Program in Turkey and Iran, 1950–1970*, Ohio University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ohio, 2008, ss. 143–175. Garlitz, projeye bir başarı olarak yaklaşıp da, verdiği birçok örnek projedeki sorunlara dair ve araştırması Amerikalı uzmanların Üniversite’nin istedikleri şekilde gelişmediğine yönelik verdikleri raporlarla doludur. Garlitz’e göre: “Atatürk Üniversitesi’nin açıldığı Sonbahar 1958 ile 1961 sonu arasında çok az kurumsal kazanımı olmuştu.”

yardım verilmişti.¹⁹⁹ 1958'den sonra bu proje kapsamında teknik destek yardımı bırakılmıştı.²⁰⁰ Karayollarının gelişimi konusunda çelişkili rakamlar bulunmaktadır. Kongar'ın yaptığı tespitlere göre, Bayındırlık Bakanlığı'nın, 1973 tarihli raporuna göre karayollarının uzunluğu 1960'da 61.542 km'ye ulaşmış ve 1973'e kadar bir artış yaşanmamıştı.²⁰¹

C. 1958 Türk İstikrar Programı, IMF ve OEEC Yardımları

Ekonomik yardımlar kısmında değinildiği gibi, Türkiye'nin giderek artan ödemeler dengesi sorununu çözmek için çeşitli istikrar programı önerileri özellikle 1956 yılından beri ABD, IMF ve Türkiye Hükümeti temsilcileri arasında görüşülüyordu. Türkiye'nin devalüasyonu kabul etmemesi ve büyük çaplı yardımın doğrudan yatırım harcamaları kalemine yapılması gibi istekleri nedeniyle uzlaşmaya varılamamıştı. ABD, Türkiye'nin durumunun kötüleşmemesi için 1955 yılından itibaren ortalama ekonomik yardımın yüz milyon doların altına düşmemesi için çaba göstermişti. Yine de bu yardımlar Türkiye'nin ekonomik sıkıntılarını çözmede yeterli olmamıştı. Ekim 1957 erken genel seçimlerinin hemen ardından Türk Hükümeti artık ödenemez hale gelen ve vadesi geçmiş olan ticari borçlanmalar, artan enflasyon ve ödemeler dengesi sorunlarını çözebilmek için istikrar programı oluşturma arayışlarına girmişti. Bu bağlamda, ICA Genel Müdürü James Hopkins Smith Jr., 1958 yılının başında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Zorlu ile görüşmüştü.²⁰² 30 Mart 1958'de bir Türk heyeti IMF'ye ziyarette bulunmuş, Fon'u bu programın

---

199 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), January 6, 1956–September 23, 1959, 882.00/7–2458, 24 Temmuz 1958, Dışişleri Bakanlığı Uluslararası İşbirliği İdaresi Türkiye'ye Ekonomik ve Teknik Destek Yardımı Programının İncelenmesi Raporu, 30 Haziran 1957.

200 1948–1957 yılları arasında uygulanan dokuz yıllık karayolları programıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, C. 3, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 405–429.

201 Emre Kongar, 21. *Yüzyılda Türkiye, 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 360.

202 *New York Times*, 14 Ocak 1958, s. 13.

oluşturulması için katkıda bulunmaya davet etmişti.²⁰³ Türkiye, Mart 1958’de istikrar programının başlatmak için OEEC’ye bir borç anlaşması için başvurmayı planlamıştı.²⁰⁴ OEEC Genel Sekreter Yardımcısı Cahan 4 Mart’ta Türkiye’yi ziyaret etmişti. ABD de konunun IMF, EPU ve OEEC ile ortaklaşa çözülmesinden yanaydı.²⁰⁵ Paris’te OEEC yetkilileri ile Türk heyeti arasında Nisan ve Mayıs 1958’de görüşmeler yapılmış; 16–28 Haziran 1958 tarihleri arasında Ernest Sturc,²⁰⁶ Christophe Dupont ve Erik Elmholt Ankara’yı ziyaret etmiş ve istikrar programının taslağı görüşülmüştü.²⁰⁷ Bu sırada, Paris’te de görüşmeler başlamıştı. Toplantılarda Türkiye’yi Dışişleri Bakanı Zorlu ve Maliye Bakanı Polatkan temsil etmişti.

Türkiye, Paris’te yapılan görüşmelerin çözüme ulaşması için birisi Cumhurbaşkanı Bayar’dan Başkan Eisenhower’a ve diğeri Başbakan Menderes’ten Dışişleri Bakanı Dulles’a olmak üzere ABD’ye iki mektup göndermişti. Bayar, Eisenhower’a yazdığı mektupta uzun uzun Türkiye’nin savunma harcamaları ve ekonomik sıkıntılarından bahsetmiş ve Türkiye’ye yapılacak yardımın yapacağı katkılardan bahsetmişti. Bayar’ın mektubuna göre Türkiye, yardım konusunda Almanya ile görüşmüş ve konunun OEEC çerçevesinde çözülmesini önerisini almıştı. Türkiye, ABD’nin de bu konuda Almanya ile aynı görüşte

---

203 Türkiye, incelenen dönem içerisinde, IMF’de kendisine ayrılan döviz kotasından 1947, 1952, 1953, 1957, 1958, 1961 ve 1962 yıllarında çeşitli çekme taleplerinde bulunmuştu. Türkiye Fon’dan aldığı dövizler karşılığında IMF’nin hesaplarına Türk lirası karşılığını yatırıyordu. 1963 yılının başında 86 milyon dolar olan kotasının 21,5 milyon dolarlık kısmı altınla ödenmişti ve IMF’nin elindeki mevcut Türk lirası 112,9 milyon dolara yani Türkiye’nin kotasının yüzde 131,3’üne denk geliyordu. (IMF, Executive Board Documents, Executive Board Specials, *Turkey–Request for Stand-by Arrangement*, Ref: 270629, 29 Ocak 1963, s. 1.) Türkiye 1960 ve 1962 yıllarında IMF ile iki ayrı *Stand-by* Anlaşması yapmıştı.

204 *FRUS*, 1958–1960, C. 10, s. 744.

205 *FRUS*, 1958–1960, C. 10, s. 745.

206 1958 yılının başında Türkiye’yi ziyaret eden heyet üyelerinden biri olan Sturc, daha sonra yazdığı bir makalede istikrar programının Demokrat Parti sonrasında iktidara gelen yönetim tarafından tamamen kabullenildiğini ve bu nedenle başarıya ulaştığını iddia etmişti. (Ernest Sturc, “Stabilization Policies: Experience of Some European Countries in the 1950’s,” *Staff Papers (International Monetary Fund)*, C. 15, S. 2 (Temmuz, 1968), s. 209.)

207 IMF, Executive Board Documents, Executive Board Specials, *Stabilization Program of the Turkish Government*, Ref: 248378, 23 Temmuz 1958, ss. 1–2.

olduğunu öğrenince OEEC ve IMF ile temasa geçmişti.²⁰⁸ IMF, görüşmelerin Haziran 1958’de başlayabileceğini söylediye de mektup yazıldığı tarihe kadar herhangi bir ciddi sonuç alınamamıştı. Mektupta değinilen önemli bir nokta Bayar’ın IMF ve OEEC’nin yardım konusuna teknik açıdan yaklaştıkları ve yardımın siyasi boyutunu göremediklerine dikkat çekmesidir. Bir anlamda Bayar, Türkiye’nin acil durumuna vurgu yapmış, ABD’nin müdahale ederek yardım müzakerelerinin teknik detaylara takılmadan bir an önce çözülmesini sağlamasını istiyordu.²⁰⁹ Menderes de Bayar gibi, Dışişleri Bakanı Dulles’a hitaben yazdığı mektupta, Türkiye’nin 1956 yılından beri yatırım projelerine devam edebilmek için tüketim mallarından kısıtığını ve stokların da tükenmesiyle beraber Türkiye’nin günden güne yaşayabildiğini aktarmıştı. Menderes’in mektubunda sürecin işleyişine dair ayrıntılı bilgi verilmiş ve Paris’te OEEC bünyesinde altı haftadır görüşmeler yapıldığını ama bu görüşmelerin sadece “*prosedürel tartışmalar*” olduğu savunulmuştu. Menderes, Bayar’ın mektubunda olduğu gibi OEEC’nin duruma teknik boyuttan baktığını belirtiyor ve çözüm için ABD’nin süreci hızlandırmasını istiyordu.²¹⁰ Eisenhower, Bayar’ın mektubuna verdiği cevapta konu hakkında ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını yazmıştı.²¹¹

---

208 ABD ile Almanya arasında Türkiye’ye yapılan Amerikan yardımı konusunda Şubat 1958’de görüşmeler olmuştu. (DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), July 1, 1955–December 30, 1957, 782.5–MSP/2–1158, 11 Şubat 1958.) Son dakikada Almanya vereceği 50 milyon dolarlık desteği çekmeyi düşününce, Dulles derhal Almanya ile görüşülüp sorunun çözülmesini, aksi takdirde tüm çabaların başarısız olabileceğini bildirmişti. (DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), July 2, 1958–July 17, 1958, 782.5–MSP/7–1658, 16 Temmuz 1958.)

209 FRUS, 1958–1960, C. 10, s. 747. Mektup, 29 Mayıs 1958 tarihli, ancak ABD’ye 3 Haziran’da teslim edilmiştir.

210 NARA, College Park, Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 31, 33, 3 Haziran 1958.

211 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), May 1, 1958–February 19, 1959, 882.00/6–1258, 12 Haziran 1958.

Türkiye'ye önerilecek olan istikrar programı konusunda ABD içinde görüş birliği yoktu. Hazine ve Eximbank, Türkiye'nin somut adımlar atacağına inanmıyorken, Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin askeri ve siyasi nedenlerden ötürü "*ekonomik bir intihara girişmesine izin verileme*[yeceğini]" savunuluyordu.²¹² ABD'de bu görüş ayrılığı yaşanırken, Türk Hükümeti bir program hazırlamış ve aşağıdaki hedeflerin gerçekleştirileceğini ilan etmişti:

1. Ekonomideki enflasyon yaratıcı etkenlerin kaldırılması,
2. Ulusal pazarda mal ve hizmet arzının hızlı bir biçimde arttırılması,
3. Ödemeler dengesinin güçlendirilmesine önem veren bir yatırım programının kurulması,
4. Dışsal kısıtlamalara aşırı bağlanmadan ödemeler dengesi pozisyonunu güçlendirmenin başarılması.²¹³

Sonunda, ABD Dışişleri'nin görüşü ağır basmış, 28-31 Temmuz 1958 tarihleri arasında Paris'te yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye'ye yapılacak yardımın koşullarında mutabakata varılmış ve *Türk İstikrar Programı* denilen plan 3 Ağustos'ta duyurulmuştu.²¹⁴ Sonuç olarak, Türkiye'ye OEEC ve EPU üyesi ülkeler tarafından 100 milyon dolar, IMF tarafından 25 milyon dolar ve ABD tarafından 234 milyon dolar olmak üzere toplam 359 milyon dolar yardım verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu yardım, Türkiye'nin ödemeler dengesi sorununu aşması ve belirlenmiş olan finansal programı uygulaması için sağlanmıştı. OEEC'nin 100 milyon dolarlık yardımının 25 milyonu EPU kapsamında, kalan 75 milyon doları ise üye ülkeler tarafından sağlanacaktı. IMF'den alınan yardımını yarısı Amerikan doları yarısı da Alman markı şeklinde olacaktı. ABD tarafından sağlanan 234 milyon dolarlık yardımın dökümü aşağıdaki gibiydi:²¹⁵

---

212 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs Army, Navy and Air (General), July 1, 1955–December 30, 1957, 782.5–MSP/6–1858, 18 Haziran 1958. U.S. Assistance to Turkey adlı rapor.

213 IMF, Executive Board Documents, Executive Board Specials, *Stabilization Program of the Turkish Government*, Ref: 248378, 23 Temmuz 1958, s. 2. Türk Hükümeti'nin programının tam metni için bkz. DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), May 1, 1958–February 19, 1959, 882.00/7–2158

214 Programa dair temel noktalar Ankara'da OEEC ve IMF yetkilileri ile yapılan görüşmelerde belirlenmişti. (DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), May 1, 1958–February 19, 1959, 882.00/7–1858, 18 Temmuz 1958.) Program 4 Ağustos 1958 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştı. (RG, Sayı: 9972)

215 DOSB, C. 39, S. 1000, 25 Ağustos 1958, ss. 322-323.

Türkiye'nin ödemeler dengesi ihtiyaçları için özel hibe yardımı: 25 milyon,
Katı yakıtlar, enerji, mineraller, üretim ve taşıma
projeleri için kalkınma yardımı borçları: 75 milyon,
1959 yılı için savunma desteği yardımı: 75 milyon,
1948, 1949 ve 1952 yılı ECA ve MSA borçlarının ana paraları
ve faizlerinin 20 adet altı aylık taksitlerinin ertelenmesi: 44 milyon,
Lira karşılığında Türkiye'ye tarım malzemelerinin satışı (en az): 15 milyon.

Ağustos kararları uyarınca Türk lirasının Amerikan doları karşısında değeri 2,8 liradan 9 liraya düşürülmüştü. Ancak iki yıllık geçiş dönemi boyunca bazı ürünlerin ihracatını desteklemek için farklı prim oranları uygulanmış, petrol kanunundan faydalanan yabancı sermaye kar transferinde 2,8 lira karşılığı dolar alabiliyorken, krom, bakır, tütün, afyon, kuru incir ve fındık ihracatında dolar karşılığı 4,9 ile 5,6 lira arasında tutulmuştu.²¹⁶ Ancak 1958 önlemleri Türkiye'nin ticaret açığının artmasını engelleyememiş ve sonraki yıllarda ithalat giderek artarken ihracat olduğu yerde saymış, hatta önceki senelere göre azalmıştı.²¹⁷ İthalat birden o kadar hızlı artmıştı ki, limanlardaki silolar tamamen dolmuş, gemiler uzun süre yük boşaltmak için bekler duruma gelmişti.²¹⁸ 1958 programı kapsamında 1952 ve 1953'te yürürlüğe sokulan ticari kısıtlamalar da kaldırılacaktı. 1958 programı ile uygulanan geçici kotalar 9 Ağustos 1960 tarihinde sonlandırılmıştı.²¹⁹

1958 istikrar programı, Türkiye'nin dış yardımlar tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bu yıla kadar Türkiye'ye uzun vadeli yardım sağlayan tek ülke ABD'ydi ve 1958 yazına kadar da Türkiye'nin ek yardım çağrılarına olumlu cevap vermemişlerdi.²²⁰ Ancak 1958 istikrar programından itibaren Türkiye dış yardım alanında çok uluslu bir yönetime doğru kaymaya başlamıştı.

---

216 Uygur Kocabaşoğlu, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 376.

217 *New York Times*, 19 Mart 1959, s. 3.

218 *New York Times*, 18 Nisan 1959, s. 3.

219 Nazif Ekzen, "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978–1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi", İlhan Tekeli, Ed., *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım* içinde, Yurt Yayınları, Ankara, 1984, s. 180.

220 Krueger ve Ruttan, s. 254.

Açılan kredilerin yanında program kapsamında bazı ek kararlar alınmıştı. ABD'nin dış yardımlar konusunda en çok şikayet ettiği konulardan biri olan plansızlık sorununa yönelik olarak yatırımların planlanması için bir Koordinasyon Bakanlığı kurulması kararı alınmıştı.²²¹ 1958 programında öngörülen planlı gelişme modeli ancak hükümet devrilip planlı ekonomi modeline geçildikten sonra uygulanabilmişti.²²² 1962'de kabul edilen beş yıllık kalkınma planı da, aslında 1958 istikrar programıyla öngörülen tedbirlerden biriydi. Aynı şekilde OECD kapsamında oluşturulan ve 1962'den sonra Türkiye'nin aldığı dış yardımları gözetleyecek olan *Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu*'nun da bu istikrar programının yürütülmesinde teşvik edici bir rol üstlendiği söylenebilir.

İkinci bir karar olarak, Türkiye'de banka kredileri dondurulmuştu.²²³ Türkiye'nin ticaret kredileri ile borçlarını ödeyemez duruma düşmesi, krizi yaratan en önemli etkenlerdendi ve banka kredilerinin dondurulmasının olması bir rastlantı değildi. 1958 programının içinde yer alan kredi sınırlandırmaları ve planlamanın yanında tarımda da reform yapılması ile *"büyük tarım arazilerinin yoğun tarım yapan kapitalist işletmelere dönüştürülerek tarım alanındaki yatırımların verimli kılınması"* amaçlanıyordu.²²⁴ Yerasimos'a göre büyük arazi sahipleri ile ticaret burjuvazisi arasındaki rekabet, bankalardan alınan krediler üzerinden bir mücadeleye dönüşmüştü.²²⁵

İstikrar programının arkasındaki siyasi amaçlar konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Sander'e göre, Türkiye'nin 1958 programı kapsamında aldığı yardımlarının nedenlerinden biri ABD'nin Orta Doğu'daki bunalımlara müdahil olması ve Sovyetler Birliği'nin Sputnik'i uzaya yerleştirmesi ile stratejik açıdan Türkiye'nin öncelik kazanmasıydı.²²⁶ Krueger ve Ruttan ise şöyle bir yorum yapmıştır: *"...anlaşmaya varılmasında etkili olan Türkiye'nin yaşadığı ekonomik zorluklar mı yoksa Irak'ta yaşanan devrim sonucu istikrarsızlığın ABD'nin*

---

221 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), May 1, 1958–February 19, 1959, 882.00/9–1958, 19 Eylül 1958. RG, 13 Eylül 1958, Sayı: 10006.

222 Ekzen, s. 186.

223 Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 123.

224 Yerasimos, s. 1405.

225 Yerasimos, s. 1402.

226 Oral Sander, *Türk–Amerikan İlişkileri, 1947–1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, ss. 144–145.

*pozisyonunu yumuşatması mıdır, tartışmalı bir konudur.”*²²⁷ Eisenhower Doktrini’nin hayata geçirildiği ilk uygulamalardan biri olan Lübnan çıkarmasının istikrar programından bir ay sonra gerçekleşmesi, bu görüşleri destekler niteliktedir. Ancak, Türkiye’nin yıllardır kendisine telkin edilen istikrar programı hazırlıklarına genel seçimlerin hemen ardından başlaması; Türkiye’nin ticari borçlarını ödeyemez duruma gelmesi ve dış yardım ödemelerinin de sıraya girmesi ile beraber IMF ve OEEC ile görüşmeler çoktan başlamıştı. Dolayısıyla Orta Doğu bölgesinde yaşanan stratejik değişikliklerin bu yardım paketini ortaya çıkardığı söylenemez. Yine de stratejik gerekliliklerin ve Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yardım önerilerinin istikrar programının sonuca erdirilmesindeki etkileri yadsınamaz. İstikrar programı ekonomik olduğu kadar politik de bir karardı ve Türkiye’nin kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleşmesine devamlılığını sağladığı kadar, askeri savunma yapılanmasının bir parçası olma çabasının sürekliliğine de katkı yapmıştı.

Maliye Bakanı Hasan Polatkan, 10 Eylül 1958’de Washington, D.C.’yi ziyaret etmişti. Yapılan görüşmelerde Amerikan yardımlarından 75 milyon dolarlık kısmın ve PL 480 karşılık fonlarında biriken 225 milyon liranın hemen serbest bırakılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca 12 Eylül’de Eximbank ile 37,5 milyon dolarlık bir kredi anlaşması da yapılmıştı.²²⁸ Eylül 1958’de ABD Ekonomik İşlerden Sorumlu Dışişleri Bakanı Yardımcısı Douglas Dillon ve Menderes görüşmüşlerdi.²²⁹ Bu görüşmelerde Amerikalı diplomatlar Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden tekstil fabrikaları için almayı planladığı yardım konusunu da gündeme getirmişti.²³⁰

Türkiye’nin dış ödemeler sorunları bu paketin ilanı ile son bulmamıştı. Halen programın yürütülmesi ve dış borç ödemelerinin nasıl yapılacağı sorunları muğlaktı. 3 Ağustos kararlarına göre 400 milyon dolar tutarındaki gecikmiş borçların 1961 sonuna kadar bir ödeme planına bağlanması kararlaştırılmıştı.²³¹ 8-10 Ekim 1958 tarihlerinde Türk istikrar programına katkıda bulunan ülkelerin temsilcileri ile Türk temsilciler ödeme planı ve

---

227 Krueger ve Ruttan, s. 255.

228 DOSB, C. 39, S. 1006, 6 Ekim 1958, s. 534. Bu anlaşma Resmi Gazete sayılarında bulunamadığı ve ne zaman onaylandığı tespit edilemediği için EK-6 listesinde görülmemektedir.

229 *New York Times*, 30 Eylül 1958, s. 9.

230 Türkiye’nin makineler karşılığında tütün ve gıda ürünü göndereceği bildirilmişti. (*New York Times*, 5 Ekim 1958, s. 29.)

231 DIT, Decimal File 882.00, Internal Economic, Industrial and Social Affairs, Turkey, Economic Matters, Conditions (General), May 1, 1958–February 19, 1959, 882.00/8–1158, 11 Ağustos 1958.

faizini görüşmek için Paris'te toplanmıştı.²³² Toplantıda Türkiye'nin temsilcileri, kendilerine "bozguna uğramış" gibi davranıldığını aktarmıştı. Türk tarafı borçların düzenlenmesi konusunda ulusal egemenliklerinin ihlaline dair kaygılara sahipti. Özellikle, Fransız tarafının ihracat gelirlerinin belirli bir yüzdesinin borçların geri ödenmesi için ayrılması önerisini *Düyun-ı Umumiye* örneğine benzetmişlerdi.²³³

Bu görüşmelerden yaklaşık altı ay sonra 11 Mayıs 1959'da Türkiye'nin biriken dış borçlarının yeniden yapılandırılması için OEEC'nin 14 üyesi, ABD ve Türkiye arasında bir anlaşma imzalanabilmişti. Bu anlaşma kapsamında 258 milyon dolarlık kısmı Ağustos 1958 anlaşmasından öncesinde vadesi dolmuş borçlar ve 185 milyon dolarlık kısmı Ocak 1964 tarihi itibarıyla dolacak borçlar olmak üzere toplam 443 milyon dolarlık ticari borcun yeniden yapılandırılması gerçekleştirilmişti. Bu yapılandırma sonrasında, IMF'nin yaptığı hesaplamalara göre 1960'lı yıllar boyunca Türkiye'nin ticari borçları ve dış yardım ödemeleri dahil olmak üzere bütün devlet borçlanmalarının yıllık ödemeleri ortalama 110 ile 120 milyon dolar arasında değişiyordu.²³⁴ Yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper, bu borç yükünün sürdürülemez olduğundan şikayet etmişti.²³⁵

Türkiye, karşılık fonlarındaki biriken Türk lirası hesabından 350 milyonu savunma giderleri için kullanma konusunda ABD ile 1958 sonunda anlaşmıştı. Bu miktar 632 milyon liralık bütçe açığını kapatmaya yetmeyeceği için geri kalan kısmın da karşılık fonundan tamamlanması için girişimlerde bulunmuştu. Ancak, Amerikan tarafı bütçe açığının tamamının karşılık fonlarından karşılanmasının enflasyon yaratıcı etkileri nedeniyle bu teklifi reddetmişti.²³⁶ Türkiye, 1960'lı yıllar boyunca da bu borçlu konumu konusunda çeşitli yollardan şikayetlerine devam etmişti. Ancak tek sorun yardımların az gelmesi veya borçların geri ödenebilmesi değildi, yardımların nasıl kullanılabileceği ya da nasıl kullanılamayacağı konusu Türkiye'nin gündemine girmek üzereydi.

---

232 FRUS, 1958–1960, C. 10, s. 763.

233 FRUS, 1958–1960, C. 10, s. 765.

234 IMF, Executive Board Documents, Staff Memorandum, *Turkey–Background Information*, Ref: 244698, 15 Ağustos 1960, s. 52.

235 FRUS, 1958–1960, C. 10, s. 881.

236 FRUS, 1958–1960, C. 10, ss. 795–797.

D. Yardımların Kullanılışı Sorunu ve Planlı Döneme Geçiş

1958 istikrar programı ilk senesinde başarılı ilerliyor gibi görünse de Türkiye'nin ödemeler dengesi sorunlarını çözmekte yeterli olamadı. Türkiye, istikrar programının kredilerinin ardından uzun vadeli kalkınma için 650 milyon dolarlık bir döviz girişine ihtiyaç duyduğunu bile bildirmişti.²³⁷ 1954–1958 yılları arasında yaşanan ekonomik bunalımdan çıkılıp toparlanması çok daha uzun bir süre gerektiriyordu. 1958'e kadar 1954'teki tarım üretimine ulaşamadı. 1950'lerin tamamında ortalama yıllık tarımı üretimi artışı yüzde altıydı.²³⁸ 1953'teki ihracat seviyesine ise ancak 1964'te ulaşılabilirdi.²³⁹ Türkiye, planlı döneme girdiğinde bir milyar doları aşan dış borca sahipti. 1958 programında öngörülen sonuçlara ulaşılmaktan uzaktı. Türkiye'nin aldığı dış yardımların borç olan kısımlarının geri ödenebilirliği tartışılmaya başlanmıştı. 1950'ler boyunca hanehalkı tasarruflarında neredeyse hiç artış gerçekleşmemişti.²⁴⁰ "1950'lerdeki çeşitli [ticari] kısıtlamaların varlığına rağmen, Türkiye'nin dünya fiyatları, kalite standartları ve gelişmiş ülkelerdeki verimlilik seviyesine olan bağlılığı aşırı derecede arttı."²⁴¹ Çok partili dönemin başladığı ve İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından Demokrat Parti yönetiminin sonu olan 1960 yılına kadar tarımın payı yüzde 38,4'den 38,2'ye düşmüş, sanayinin payı yüzde 16,3'ten 17,4'e yükselmişti.²⁴² Devletçilik'in son bulacağını ve özel sermayeye odaklanılacağına dair sözler de yarım kalmıştı. Demokrat Parti'nin yönetime geldiği 1950 yılında kamu kuruluşlarının yarattığı katma değerın ekonomi içindeki oranı yüzde 58,3 iken, askeri darbe ile yönetimden uzaklaştırıldığı 1960 yılında yüzde 59,2'di. Aynı dönem içerisinde, kamu kuruluşlarının sabit sermaye yatırımları içindeki yüzdesi 53,9'dan 48,3'e düşmüştü.²⁴³ OECD'nin bir raporunda Türkiye'nin on yıllık dış yardım tarihi şöyle özetlenmişti:

1950 ile 1960 arasındaki on yıllık dönem boyunca ekilmeye elverişli olduğu halde işlenmeden bırakılan topraklar işlenmeye başlandı ve Türkiye büyük hacimde dış yardım aldı. Ama tarım alanındaki verimliliğin yükseltilmesi ve ihracatın teşviki için

237 IBRD, *The Economy of Turkey*, Ekim 1961, s. 12.

238 Lester B. Pearson, *Partners in Development: Report of The Commission on International Development*, Pall Mall Press, London, 1969, s. 319.

239 Pearson, s. 321.

240 Pearson, s. 320. Tasarruflar milli gelirin yaklaşık yüzde 12'sinde kalmıştı.

241 Hershlag, s. 175.

242 Kongar, s. 360.

243 Devlet İstatistik Enstitüsü verilerini derleyen Kongar, s. 358.

pek bir şey yapılmadı. Bu alandaki yatırımların büyük bir kısmı boşuna oldu. Dış borçlar büyük bir hızla arttı. Öyle ki Türkiye artık, sırtında ödemek zorunda olduğu hayli ağır bir borç taşıyan dünya ülkeleri arasında sayılmaktadır.²⁴⁴

Türkiye, ekonomik olarak gerçekleştiremediği hedeflerini stratejik konumunu ve askeri potansiyelini kullanarak tamamlama çabalıyordu. Türkiye'nin güvenlik odaklı olarak ABD ile yaptığı 5 Mart 1959 tarihli İşbirliği Anlaşması, bir anlamda dış yardımların devam etmesini sağlama amacı da taşıyordu.²⁴⁵ Anlaşmanın ikinci maddesi dış yardımın askeri ve ekonomik olarak devam edeceğini teyit ediyordu.²⁴⁶ Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren, Türkiye'de projelerinin büyük aksaklıklar nedeniyle sürekli geciktiğini ve bunun nedeninin de yönetsel sorunlar, yetki karmaşası ve güçlü bir merkezi yönetim eksikliği olduğunu Bakanlığına aktarmıştı. Bu sorunlar nedeniyle, Askeri Yardım Programı altındaki Gelişmiş Silahlar projeleri hariç hiçbir yeni proje hazırlanmamasını önermişti.²⁴⁷

ABD, 1961 yılında USAID'in kuruluşu ile beraber dış yardımlarda ağırlığını Batı Avrupa ekonomilerine bırakmaya çabalıyordu. Bu amaçla, OECD Konseyi'nin 10 Temmuz 1963'te aldığı kararla *Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu* kurulmuştu.²⁴⁸ Konsorsiyum, Türkiye'nin aldığı dış yardım borçlarının yönetiminden sorumlu olacak ve Türkiye'ye danışmanlık yapacaktı. Dış yardımlarda ABD'nin —en azından ekonomik bağlamda— ağırlığının azalması, Konsorsiyum'un kuruluşu ve Türkiye'nin planlı dönem ekonomisine geçişi ile dış yardımlarda bir dönem sona ererken, başka bir dönem başlıyordu. 1961'den itibaren ABD, Türkiye'deki tarımsal teknik destek programında gözle görülür bir azaltmaya gitmişti.²⁴⁹

27 Mayıs askeri müdahalesinden sonra Türkiye, dış yardımlara kapılarını kapatmamış, hatta yeni yönetimin ilk işlerinden biri emekli edilmesi planlanan askerlerin emeklilik

---

244 OECD, "Etudes Economiques: Turquie", Ağustos 1964'den alıntılanan Yerasimos, s. 1406.

245 Sander, s. 175. RG, 16 Mayıs 1960, No. 10506.

246 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 16, 1959–August 10, 1959, 782.5/3–659, 6 Mart 1959.

247 DIT, Decimal File 782.5, Internal Political and National Defense Affairs, Turkey, National Defense Affairs. Army, Navy and Air (General), April 16, 1959–August 10, 1959, 782.5/4–959, 9 Nisan 1959.

248 Canan Balkır, *Dış Yardım ve Türkiye'nin Kalkınmasında Konsorsiyum Yardımlarının Ekonomik Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir, 1978, s. 115.

249 Richard P. Garlitz, *Academic Ambassadors in the Middle East, The University Contract Program in Turkey and Iran, 1950–1970*, Ohio University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ohio, 2008, s. 127.

fonu için yardım talebinde bulunmak olmuştur.²⁵⁰ 1948–1962 arasında Türkiye'nin askeri kaynaklarının üçte biri ABD'nin yardımları ile gelmekteydi. Kalan üçte ikisi ise geleneksel devlet alımlarıydı. Bunların içinde ABD'den yapılan ticari alımları da sayarsak, ABD'nin Türk Ordusu'nun temel kaynak sağlayıcısı olduğu söylenebilir.²⁵¹ Türkiye ABD'den aldığı askeri malzemeleri kendi savunması için kullanabilecekti ama bunları amacı dışında kullanılamayacağını 1947 ve 1948 yılında yapılan Truman Doktrini ve Marshall Planı ile ilgili anlaşmalarda ve sonraki yıllarda imzalanan Karşılıklı Güvenlik Programı ile ilgili anlaşmalarda kabul edildiği biliniyordu. Bu bağlamda, Türkiye ve Yunanistan, ABD'den aldıkları silahları, Kıbrıs'ta oluşturdukları kuvvetlere aktarabilmek için Truman Doktrini'ne bağlı imzaladıkları anlaşmaların Dördüncü Maddesi uyarınca izin istemişlerdi. ABD Büyükelçisi Fletcher Warren, Türk Genel Kurmayı ve JUSTMAT'ın ortaklaşa kararlaştırdıkları malzemelerin Kıbrıs'a gönderilmesi konusunda anlaşılması için 6 Mayıs 1960'ta bir nota göndermiş, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, bu anlaşmayı 16 Haziran'da verdiği notayla onaylamıştı.²⁵²

Türkiye, ABD'ye olan askeri tek taraflı bağılılığın ortak düşman (Sovyetler Birliği) sebebiyle kendisine zarar vereceğini düşünmediğinden olsa gerek, Başkan Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs'a olası bir müdahalesini engellemek için yazdığı mektuptaki askeri yardımların kullanımına dair sözleri beklemiyordu. 5 Haziran 1964 tarihli Johnson Mektubu'nun dış yardımlara ilişkin kısmı şöyleydi:

...Sayın Başbakan, aynı zamanda dikkatinizi Birleşik Devletler ve Türkiye arasında askeri yardımlar konusunda yapılmış olan ikili anlaşmaya çekmek isterim. Türkiye ile Temmuz 1947 tarihinde yapılmış olan anlaşmanın dördüncü maddesine göre, anlaşma ile sağlanan askeri yardımları anlaşmanın amaçları dışında kullanmak için hükümetinizin Birleşik Devletler'in rızasını alması gereklidir. Hükümetiniz çeşitli vesilelerde bu koşulu anladığını Birleşik Devletler'e bildirmişti. Size açık yüreklilikle söylemek zorundayım ki Birleşik Devletler sağladığı herhangi bir askeri teçhizatın ne koşulda olursa olsun Kıbrıs'a bir Türk müdahalesinde kullanılmasını kabul edemez.

Yardımanın nasıl kullanılabileceğine dair koşullar çok önceden bilinse de, Johnson'ın sözleri Türkiye'de şok etkisi yaratmıştı. Özellikle, askeri yardım malzemelerinin Başkan'ın onayı olmadan kullanılması halinde Türkiye'nin olası bir saldırıya karşı korunmayacağı

250 FRUS, 1958–1960, C. 10, ss. 869–878.

251 Shorter, s. 35.

252 U.S. Congress, *Security Agreements and Commitments Abroad: Report to the Committee on Foreign Relations*, United States Senate, U.S. Government Printing Office, 1970, s. 1170.

iması Türkiye'nin ABD'ye olan güvenini sarstı. Bu konuya ilişkin Kongre'de konuşma yapan Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Güney Asya İşleri'nden sorumlu Müsteşar Yardımcısı Hon Davies Antlaşma'yı şu şekilde yorumladıklarını aktarmıştı:

Antlaşmanın otomatik bir karşılık gerektirdiğini düşünmüyoruz. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın bir üye devlete karşı saldırı tümüne karşı bir saldırdır şeklindeki dili, Birleşik Devletler'in parçası olduğu savunma taahhütleri içinde en güçlü ifade edilmiş olanıysa da, antlaşma bir üyeyi otomatik olarak diğer bir üyeye yapılan saldırıya silahlı destek vermeye zorlamaktan çok uzaktır. Antlaşma her bir üye devletin gerekli görürse bahsedildiği gibi, 'bireysel ve diğer üyelerle birlikte' eyleme geçme hakkını saklı tutmaktadır. Ayrıca, on birinci maddede açıkça görülmektedir ki, antlaşma hiçbir şekilde ulusal anayasal gereklilikleri aşmayı veya Kongre ya da ABD Başkanı'nı anayasal yetkileri çerçevesinde hareket geçmeye zorlamayı içermemektedir. Dolayısıyla, vardığımız sonuç şudur ki, Birleşik Devletler, Kuzey Atlantik Antlaşması'nın Beşinci Maddesi altında bir üye devletin başka bir üye devlete karşı saldırısını, kendisine karşı yapılmış bir saldırı olarak görmek veya bu maddede belirtilen daha öte adımları atmak zorunluluğunda olmayacaktır.²⁵³

Görüldüğü gibi Davies, soruya Yunanistan ve Türkiye arasında bir saldırı olacak şekilde cevap vermiştir. Bunun üzerine Kongre üyeleri itiraz etmiş, Sovyetler Birliği'nin Türkiye gibi üye bir ülkeye saldırısı durumunda üye ülkeye destek vermeye karar vermeden önce saldırının koşullarını değerlendirme zorunluluğu içinde miyiz, şeklindeki soruya 'Evet' cevabını vermişti.

Başkan Johnson'ın mektubu ve Kongre'de yapılan görüşmelerden anlaşıldığı gibi Antlaşma'nın Beşinci Maddesi'nde açıkça üye ülkeye yapılan bir saldırı durumunda bu tüm üyelere bir saldırı sayılacaktır demesine karşın ABD, bu maddenin kendisini saldırıya uğrayan ülkeye yardım etme zorunluluğuna ittiğini kabul etmemektedir. Buna göre, askeri yardım sağladığı NATO üyesi ülkelerdeki Amerikan malzemelerinin nasıl kullanılacağına da müdahale edebildiği için,²⁵⁴ NATO üyesi ülkelerin başka bir ülkeye karşı dış politikalarını belirlemede, askeri malzemelerini kullanma hakkını alma ve olası bir saldırı durumunda ülkeye yardım etme taahhütünü kendi değerlendirmesine tabi bırakma araçlarıyla, bu ülkelerin dış politikasını açıkça yönlendirme ve aksi yönde hareket edilirse ciddi yaptırımlar uygulama olanağı elde etmiş oluyordu. ABD'nin askeri yardımlar aracılığıyla elde

253 U.S. Congress, *Security Agreements and Commitments Abroad: Report to the Committee on Foreign Relations*, s. 1855.

254 Türkiye, 1947 anlaşmasının yanı sıra 26 Mayıs 1955 ve 10 Ağustos 1962'de ABD ile imzaladığı anlaşmalarla dış yardımla sağlanan askeri malzemeleri iade etme veya yok etmeyi kabul etmişti.

ettiği bu üstünlüğüne rağmen, Batı Bloku'nun temel örgütü olan NATO'nun en önemli savunma dayanaklarından olan Beşinci Madde ciddi bir yara almıştı. Johnson Mektubu'nu izleyen yıllarda, ABD'ye yönelik giderek artan şüpheli yaklaşımın ve Türkiye'de canlanan Amerikan karşıtlığının arkasında, bu yardımların bir taraf lehine oldukça ağır basan bir dengeyle alındığını anlaşılmasının olduğunu söyleyebiliriz. Johnson Mektubu, dış yardımlar tarihi açısından kurumsal ve yapısal bir değişiklik getirmese de, sembolik anlamda bir dönemin kapanışını temsil ediyordu.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'na fiilen katılmamış, işgale uğramamış veya herhangi bir yıkım yaşamamıştı ama savaşın siyasi ve ekonomik etkileri ağır olmuştu. Savaş sırasında sermaye birikimine katkıda bulunacak ihracat yapılamamış, bütçenin büyük bir kısmı ordunun hazır tutulması için harcanmıştı. İhracattan elde edilen döviz olmayınca, sanayi yatırımları için kaynak bulunamamıştı. Özkaynakları ile gelişmeye çalışan genç Cumhuriyet, savaş sırasında artan karaborsa ekonomisinin yarattığı eşitsizliklerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Savaş öncesinde ekonomik planlamada örnek aldığı ve siyasi işbirliği içinde olduğu Sovyetler Birliği, savaş sırasında ödediği bedellerin yeni-den yaşanmaması için Türkiye'den taleplerde bulununca, dış tehdit algılamaları değişmiş, savaştan sonra askeri harcamalar azalacağına artmaya başlamıştı. Türkiye, hem bu dışsal etkenler hem de hükümet politikalarının değişimi çerçevesinde dış politikasını ABD yönüne doğru çevirmişti.

Savaş sırasında Türkiye'ye Birleşik Krallık üzerinden Ödünç Verme ve Kiralama sistemiyle ulaşan Amerikan malları, bu politik ve ekonomik değişimin ilk ayağıydı. Savaştan sonra imzalanan 1945 tarihli Karşılıklı Yardım Anlaşması ve onu takiben yapılan savaş fazlası malzemelere dair anlaşmalar, Türkiye'nin sadece dış yardımlar politikasının değil, tümüyle dış politikasının eksen değişiminin kurumsal ayaklarıydı. Bu noktada Türkiye, iki savaş arası dönemde yürütmeye çabaladığı bağlaşıksız ve çok uluslu dostluk ve işbirliği çabalarına dönebilirdi. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve TBMM'deki milletvekilleri, Türkiye'nin ABD eksenli bir dış politika yürütmesi yönünde ortak kanaate vardılar. Cumhuriyet Halk Partisi döneminde başlayan bu politika, Demokrat Parti döneminde de kesintisiz bir biçimde devam etti. 27 Mayıs askeri müdahalesinin ilk gününde bile bu politikanın kayıtsız şartsız uygulanacağı ilan edilmişti.

Savaş sonrasında başlayan bu bağlaşıklıkın hukuki ve kurumsal temelleri dış yardımlara ilişkin yapılan anlaşmalarla kuruldu. Karşılıklı Yardım Anlaşması ve devamında gelen dış yardımlara ilişkin anlaşmaların içerdiği serbest ticareti engelleyen gümrük ve tarifelerin kaldırılacağına dair hükümler, Türkiye'nin iki savaş arası dönemde yürüttüğü korumacı ekonomi politikalarının değişeceğinin ilk göstergelerindendi. Ayrıca, Türkiye bu yardımlar aracılığıyla elindeki Avrupa merkezli silah ve cephaneleri ABD merkezli olanlarla değiştirmiş oluyor ve ABD'nin askeri-sınai kompleksiyle olan bütünleşmesinin ilk adımlarını atmış oluyordu. Ancak ekonomi politikalarının değişimi Devletçilik politikasının tamamen terk edilmesi anlamına gelmiyordu. Türkiye'nin savaş sonrasında eklektik bir biçimde yeri

gelince liberalleşme yeri geldiğinde ise devlet korumacılığına olanak tanıyan politikalar güttüğüne dair birçok gösterge vardır. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığı'nın diplomatları da çeşitli raporlarda, Türkiye'nin söylemlerine rağmen birden bire ekonomideki devlet kontrolünü bırakmasının söz konusu olmadığını açıkça yazmışlardı. Ekonomide devlet iştiraklerinin büyüklüğüne bakıldığında da açıkça görüldüğü gibi, 1950'lerin sonuna gelindiğinde ekonomideki devlet etkinliği hiç azalmamış, hatta çok az olsa da artmıştı.

Türkiye, savaşın ertesinde ekonomik kalkınma planlarını ve sanayileşme çabalarını terk etmemişti. ABD'ye Ekim 1945'te yapılan 500 milyon dolarlık kredi talebi ve 1947 iktisadi planı içerisinde sanayileşmeye odaklanması, Türkiye'nin hala tarımsal ekonomisinden kurtulmaya çalıştığını gösteriyordu. Ancak ABD, böyle bir gelişme planını desteklemeyi düşünmüyor ve Türkiye'nin Batı ekonomileriyle bütünleşmesi için başka bir plan öngörüyordu. ABD ve SSCB arasındaki ayrılıkların kesinleşmesi ile beraber, askeri öncelikler ekonomik planların önüne geçti. Birleşik Krallık'ın 1947 yılı başında Türkiye ve Yunanistan'a daha fazla destek olamayacağını söylemesi, ABD'nin 'Yakın Doğu' bölgesinde kesin bir taraf olmasına ve Sovyetler'e karşı saldırganca bir tutum almasına yol açtı. Truman Doktrini, Sovyetler'in kurduğu siyasal sistemi kesin bir şekilde karşıt grup olarak tanımlarken, ABD ve onunla işbirliği içinde olan ülkelerin Sovyet nüfuzu altına girmesini engellemek için girişimlerde bulunulacağını ilan ediyordu. Aslında, Türkiye Truman Doktrini'nin asıl hedefi değildi. Öncelik, Yunanistan'daki iç savaşın kazanılması ve Sovyet etkisinin ortadan kaldırılmasıydı. Türkiye'nin Amerikan askeri stratejileri içerisinde dahil edilişi ise bunun tamamlayıcısı olacaktı. Bu nedenle Truman Doktrini ile alınan askeri dış yardımların en büyük etkisi Türkiye'nin kabullenmiş olduğu askeri stratejik planlardı. Pincher serisi planlar içerisinde Türkiye'yi ilgilendiren plan olan Griddle'da Türkiye'nin Sovyetler'e karşı geciktirici bir güç olması öngörülmüştü.

Dış yardımlarla sağlanan askeri malzemeler, Sovyetler'i durdurma veya savaşta mağlup etme değil, geçici olarak engelleme amaçlıydı. Bu planla başlayan karayollarının yenilenmesi projesi de, tamamen askeri lojistik kaygılarla hazırlanmıştı. Türkiye'nin bu planları açık bir şekilde kabul ettiği mi yoksa bu planlardan haberi olmadan, askeri savunmasını güçlendirmeye çalıştığı kesin olarak bilinmemektedir. Bu gerçeği açığa çıkartacak olan ABD arşivlerindeki belgeler halen gizliliklerini korumaktadır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu belgelerin gizliliğinin kaldırılması için çaba gösterilmeli ve yeni açılacak olan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki belgelere başvurulmalıdır. Gizliliği

korunan bu belgelerin bilgi edinme kanunları çerçevesinde açtırılması aylar, hatta yıllar alan bir sürece ve belgelerin kopyalama ve araştırılması için istenen mali bedeller nedeniyle büyük bir parasal fona ihtiyaç duymaktadır.

Truman Doktrini yardımlarıyla başlayan askeri bütünleşme, Marshall Planı yardımları ile ekonomik bağlamda tamamlanmıştı. Türkiye, savaştan yıkımla çıkan ülkeler içerisinde yer almasa da, Plan'ın içerisine dahil edilmiş ve Batı Avrupa ülkelerine içerisinde kurulan ticari bütünleşmenin bir parçası haline getirilmeye çalışılmıştır. İlk başta, Türkiye Marshall Planı'nından —önceki yardım programlarında denediği gibi— geniş çaplı bir kalkınma planı yürütmek için faydalanmak istemişti. Lakin, Marshall Planı'yla kurulan sistem, ülkelere kalkınma desteği vermek değil, Batı Avrupa ülkelerini Doğu Bloku'ndan koparmak ve dış ticaretlerinde yaşanan dolar açığını Üçüncü Dünya ülkelerinin alımları ile kapatmayı öngörüyordu. İşte bu sistem içerisinde Türkiye'ye atfedilen rol, tarım ve hammadde ürünleri ihracıyla, Batı Avrupa'nın ayağa kalkmakta ihtiyaç duyduğu temel ürünleri sağlamak ve EPU aracılığıyla da dolara gereksinim duymadan kendilerine yeni pazarlar oluşturabilmelerini sağlayabilmektir.

Marshall Planı, dolar açığını kapatmakta yeterli olamadıysa da, Türkiye'nin bu sistemle ticari serbestleştirmeler aracılığıyla bütünleşmesinde araçsal bir görev gördü. Türkiye, Thornburg gibi Amerikalı uzmanların tavsiyeleri ve ECA gibi yardım kuruluşlarının yardım için belirlediği program ve projelerle, ekonomisini tarım ihracatçısı ve işlenmiş ürün ithalatçısı olma yönünde yeniden yapılandırdı. Bunun bedeli 1950 ile 1954 arasında bir milyar dolara yaklaşan kısa vadeli ticari borçların birikimiydi. Kore Savaşı sonrasında artan emtia fiyatları ve iyi hava koşullarının etkisi bile Türkiye'nin sonraki yıllarda içinden çıkılmaz bir ödemeler dengesi sorununa mahkum olmasını engelleyemedi. Amerika ve Avrupa'nın tarım ürünlerinin piyasaya girişi ile fiyatların düşmesi, tarımda yaşanan iyi hava koşullarının sona ermesiyle beraber, bazı yıllar Türkiye en temel ihtiyaçlarını bile gideremez duruma düştü.

Kore Savaşı'nın ardından yardımların giderek askeri odaklı olmaya başlaması ve Türkiye'nin ithalat ihtiyacının giderek artması ile beraber yaşadığı ödemeler dengesi sorunları, uzun vadeli kalkınma planlarından ziyade ödemeler dengesi ve bütçe açığı sorunlarını gidermeye yönelik dış yardımlar almaya yönelmesine yol açmıştı. Türkiye ile ABD'nin özellikle ödemeler dengesi açığı kapatılamaz hale geldiğinde yaşadıkları temel çıkmaz,

Türkiye'nin enflasyonist etkiler yaratan aşırı talebi kısıtlayıcı tedbirler almaması, tarım üzerindeki sübvansiyonları azaltmaması ve ek vergiler koymamasıydı. İthal edilen mallarda kısıntıya gidilmemesi ve ithalatçı kredileri ile günü kurtaracak çözümlere gidilmesi, ABD'nin dış yardımlar konusunda yeri geldiğinde sert bir tavır almasının nedenlerinden biriydi.

Türkiye, dış yardımlar aracılığıyla kabul edilen tarımsal üretim odaklı planlamalara karşı, ekonomik kalkınma gayesinden tamamen vazgeçmedi. 1950'lerin başında yaşanan ve özellikle kırsal kesimde yaşam koşullarının iyileşmesini sağlayan ekonomik büyüme, Hükümetlerin toplumsal desteğini arttırdığı için, devam ettirilmesi hem bir dış politikanın hem de iç politikanın bir aracı oldu. Ancak bu kalkınma çabası Türkiye'nin NATO'ya üye olmakla kurumsallaşan Batı Bloku'nun önemli askeri güçlerinden biri olma amacıyla çelişiyordu. Türkiye, ekonomisinin kaldıramayacağı büyüklükte savunma giderlerine sahipti. Türk Ordusu'nun NATO gereklerine göre modernleştirilmesi bu planın bir parçasıydı. Savunma için ayrılan her bütçe ödeneği veya yardım programı, ekonomik alanda bir taviz verilmesi anlamına geliyordu. Amerikalı yöneticiler bunun gayet farkındaydılar ve buna bir çözüm bulmak için uzun süre çabalamışlardı. Ancak, Türkiye'nin tam anlamıyla modern bir ordu oluşturması ve onun masraflarını karşılayabilmesi güçlü ve sanayileşmiş, katma değer yaratan, dış açık değil fazla veren bir ekonomiye ihtiyaç duyuyordu. Türkiye'nin böyle bir ekonomi yaratabilmesi için ise öncelikle askeri harcamalarda kesinti yapması ve ekonomiye öncelik vermesi gerekiyordu. Bu içinden çıkılmaz ikilemde tercih askeri yönde oldu. Ağır savunma giderlerinin Türkiye ekonomisini çöküşe sürüklememesi için dış yardımlar her sene bazen azalan bazen artan düzeylerde devam etti. Böylece Türkiye ekonomisi ne borçlarını ödeyemez bir duruma düşüyor ne de askeri harcamalarında bir kesintiye gidiyordu. Sovyetler Birliği'nin güneyinde bir cephe ülkesi olma ve stratejik bir kale görevi üstlenmek, dönem boyunca Türkiye'nin ekonomik planlarıyla çelişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda kendisine belirlediği en önemli gayelerden biri ekonomik bağımsızlıktı. Ekonomik kararların ve kaynakların dış kaynaklara bağlanması doğal olarak bağımsız karar alma yetisinin de yavaş yavaş erimesine yol açtı. CHP ve DP Hükümetleri, ekonomik kararların alınma şekillerinde ve yabancı yöneticilerin kendilerine aldıkları kararları dayatmaları konusunda çoğunlukla tepkisel bir yaklaşım gösterebilirler de, sonuçta yardımların belirli projeler ve programlara göre belirlenmesini engelleyemediler. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl kapitülasyonlar ve borç deneyimi Cumhuriyet üzerinde

travmatik bir etki bırakmıştı. Ülke ekonomisinin yeniden yabancı ülkelerin kontrolü altına girmesi korkusu yapılan birçok diplomatik görüşmeye yansımıştı. Lakin, Türk yöneticilerin ihtiyaç duydukları anlarda Amerikan diplomatlarından ricacı bir şekilde yardımların artmasını talep etmeleri Türkiye'nin aldığı dış politika kararlarında bir zaaf olmuştu. Türk diplomatlar Türkiye'nin stratejik konumu sayesinde bir koz elde ettiklerini ve bunun karşılığında Türkiye ekonomisi için yardımlar aldıklarını düşünürken, aslında NATO'nun cephe ülkesi olarak askeri yapılanmanın kara ordusu olma görevi karşılığında yardım alıyorlardı.

Askeri yapılanmaya eklenmeye çalışan Türkiye, bir yandan bu hedefle çelişen bir kalkınma çabasını yürütmeye çalışıyordu. Bu hedefin yürütülmesinde dış yardımların orantısız ve plansız bir şekilde uygulanması sona erdirilemeyen ödemeler dengesi açığının oluşumuna katkıda bulundu. Tarımda aşırı makineleşme ve karayollarına odaklanma, topraklarında yeterince petrol kaynağı olmayan Türkiye'nin, petrol ürünlerinin alımı için her sene ABD yardım ödeneklerinin serbest bırakılmasını beklemesine neden oluyordu. Tarımda makineleşme sadece maliyetler sorunu yaratmamıştı. Tarım işçilerinde artan işsizlik köylerden şehre göçü son derece hızlandırmış ve çarpık kentleşmenin temellerini atmıştı. Bu süreç tamamıyla dış yardımlara atfedilemezse de, dış yardım programıyla yürütülen program, kırsal kesimin kentlere kaldıramayacakları ölçüde göç etmesinde katkıda bulunmuştu. Üstelik tarımda makineleşme beklendiği gibi üretimi arttırmamış, kuraklık dönemlerinde, Amerikan tarım fazlası ithalatı olmadan şehirlerin beslenemediği yıllar olmuştu. Yapılan sanayii yatırımları da dış yardım programlarının bir parçası olarak hammadde üretimi ve ihracatıyla askeri sını kompleksini besleyecek olan fabrikalara yönelikti. Ulaşımda demiryollarının terk edilmesinin bedeli olarak petrol ürünlerine olan bağımlılığın artışı sonraki Cumhuriyet tarihinin değişmez bir parçasıdır ve günümüzde bile en önemli girdi kalemlerinden biridir.

Dış yardımların devam ettirilemez savunma giderleri ve ithal girdilerle bir araya gelmesi sonucu Türkiye, 1950'lerin ilk yarısında bir milyar doları aşan ticari borç biriktirmişti. Bu borçların ödenebilir hale gelmesi için uluslararası bir yardım programına ihtiyaç duyulmuştu. Bu yardım paketiyle temerrüte düşmekten kurtulan Türkiye, karşılığında sonraki elli yılında sık sık karşılaşacağı bir istikrar programına imza atmıştı. Kapitülasyonlar ve Düyun-ı Umumiye gibi yapılardan çekinmekte olan Türkiye, bu yardım programıyla temelde borçlarını ödeyemeyen ve yapılandırılması için uluslararası

bir yapılanmanın müdahalesine ihtiyaç duyan bir ülke durumuna düşmüştü. Bazı hükümet temsilcileri böyle bir ekonomik tablonun, Sovyetler tarafından işgale uğramaktan daha tercih edilebilir bir seçenek olduğunu düşünüyorlardı. Ancak, olası bir işgale karşı güvendikleri ABD desteği, Türkiye'nin Kıbrıs'a bir müdahalede bulunma olasılığı ortaya çıktığında boşa düştü. Johnson'ın mektubu, Türkiye'nin kendi güvenliği ve dolayısıyla bir üyesi olduğu NATO'nun güvenliği için sahip olduğunu zannettiği askeri teçhizatın aslında yardımı veren tarafın izni olmadan kullanılamayacak araçlar olduğunu gösterdi. Türkiye, aldığı onca ekonomik dış yardıma rağmen dış ödemeler dengesini döndüremez haldeyken, askeri anlamda da kendi ordusunun malzemelerini bağımsız bir şekilde kullanamaz hale gelmişti. Kuruluş temellerini siyasi ve ekonomik bağımsızlık söylemi üzerine atmış bir Cumhuriyet'in, bu şekilde tek taraflı bir bağımlılık içerisine düşmesi gerçekten tirajıktır.

Türkiye'nin dış yardımlar tarihinin incelenmesi sadece Türkiye'nin iktisadi tarihinin anlaşılması için değil, sosyo-ekonomik yapısının ve dış politikasının oluşumunu anlamak için de önemli bir araçtır. Yeni kaynakların ortaya çıkmasıyla beraber Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ve dış yardımlar deneyiminin tahlil edilmesi için yeni araştırmalar yapılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİVLER

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi—BCA, Ankara, Türkiye.

030.01, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu.

030.10, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu.

030.18, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu.

U.S. National Archives and Records Administration—NARA (ABD, Ulusal Arşivler ve Kayıtlar İdaresi), College Park, Maryland, ABD.

Record Group 59, General Records of the Department of State, 1763–2002, Department of State, Bureau of Near Eastern, South Asian, and African Affairs, Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs, Subject Files for Turkey, 1947–1950, Box 29–31, 38.

Record Group 59, General Records of the Department of State, 1763–2002, Department of State, Bureau of Near Eastern, South Asian, and African Affairs, Office of Greek, Turkish, and Iranian Affairs, Office of the Officer-in-Charge, Greek Affairs, Subject Files, 1946–1951, Box 39.

Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Administrative Records, 1948–1956, Box 1–3.

Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Office of the Chief of Mission, Classified Subject Files, Entry 1400, Box 8, 12.

Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Unclassified Central Files, 1948–1961, Box 80, 99.

Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Central Files, 1948–1953, Box 17.

- Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1948–1953, Box 1, 3, 6–11, 14, 21, 22.
- Record Group 469, Records of U.S. Foreign Assistance Agencies, 1942–1963, Department of State, International Cooperation Administration, U.S. Operations, Mission to Turkey, Executive Office, Classified Central Files, 1952–1960, Box 27–31, 33.
- U.S. National Archives, Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey (ABD Dışışleri Bakanlığı Türkiye’nin İşşlerine Dair Kayıtlar), 1945–1949, Microfilm Catalog, M–1292, Roll 11–15.
- U.S. National Archives, Archives Unbound, Democracy in Turkey—DIT, 1950–1959: Records of the U.S. State Department Classified Files, (Türkiye’de Demokrasi adlı ABD Dışışleri Bakanlığı Gizli Dosya Kayıtları Çevrimiçi Arşiv Veritabanı), <http://www.gale.cengage.com/ArchivesUnbound>.
- Dünya Bankası Arşivi—DB (World Bank Archives), <http://documents.worldbank.org/curated/en/home>.
- Uluslararası Para Fonu Arşivi—IMF (International Monetary Fund Archives), <http://www.imf.org/external/np/arc/eng/archive.htm>.

BASILI RESMİ BELGELER

T.C. Resmi Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi—TBMMTD

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1944, The Near East, South Asia, and Africa, the Far East*, C. 5, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1965.

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1945, The Near East and Africa*, C. 8, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1967.

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1946, The Near East and Africa*, C. 7, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1969.

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1947, The Near East and Africa*, C. 5, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1971.

U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1948, Eastern Europe; The Soviet Union*, C. 6, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1973.

- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1949, National Security Affairs, Foreign Economic Policy*, C. 1, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1974.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1949, The Near East, South Asia, and Africa*, C. 6, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1974.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1950, National Security Affairs, Foreign Economic Policy*, C. 1, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1976.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1950, The Near East and Africa*, C. 5, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1976.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1951, National Security Affairs, Foreign Economic Policy*, C. 1, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1979.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1951, The Near East and Africa*, C. 5, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1979.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1952–1954, General: Economic and Political Matters*, C. 1, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1979.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1952–1954, The Near and Middle East*, C. 9, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1979.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Foreign Aid and Economic Defense Policy*, C. 9, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1985.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Foreign Economic Policy; Foreign Information Program*, C. 10, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1985.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1955–1957, Soviet Union, Eastern Mediterranean*, C. 24, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1985.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey*, C. 10, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1985.

- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1958–1960, Foreign Economic Policy*, C. 4, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1985.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Eastern Europe; Cyprus; Greece; Turkey*, C. 16, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1988.
- U.S. Department of State, *Foreign Relations of the United States, 1961–1963, Foreign Economic Policy*, C. 9, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1988.
- U.S. Department of State Bulletin—DOSB, <http://www.bpl.org/govinfo/online-collections/federal-executive-branch/departments-of-state-bulletin-1939-1989/>

RESMÎ RAPORLAR

- Barker, James M., *The Economy of Turkey: An Analysis and Recommendations for a Development Program*, The Johns Hopkins Press for the International Bank for Reconstruction and Development, Baltimore, 1951.
- Bozikas, George P., *U.S. Security Assistance and Regional Balance of Power: Greece and Turkey, A Case Study*, U.S. Army War College, Carlisle Barracks, 1998.
- Central Intelligence Agency, *The Current Situation in Turkey*, Ekim 1947.
- Central Intelligence Agency, *Opposition to ECA in Participating Countries*, Şubat 1949.
- Central Intelligence Agency, *Effects of a US Foreign Military Aid Program*, Şubat 1949.
- Chenery, Hollis Burnley ve Strout, Alan Mayne, *Foreign Assistance and Economic Development*, Department of State, U.S. Agency for International Development, Office of Program Coordination, Washington, D.C., 1965.
- Chenery, Hollis Burnley, Ed., *Turkish Investment and Economic Development*, United States of America Operations Mission to Turkey, U.S. Foreign Operations Administration, Ankara, 1953.
- Comptroller General of the United States, *United States Economic Assistance to Turkey: Report to the Congress*, U.S. General Accounting Office, Washington, D.C., Eylül 1974.
- Council for Economic and Industry Research, *Evaluation of Industrial Development: Turkey*, International Cooperation Administration, Washington, D.C., 1957.
- Devlet Bakanlığı ve Dışişleri Vekaleti Milletlerarası İktisadi İşbirliği Genel Sekreterliği, *Türkiye’de Marşal Planı*, Ankara, 1950–1959, 41 Cilt.

- Eckaus, Richard, *Economic Criteria for Foreign Aid*, Massachusetts Institute of Technology, Kasım 1968, <http://hdl.handle.net/1721.1/63556>.
- Economic Cooperation Administration, *Information for American Businessmen on the Marshall Plan*, U.S. Government Printing Office, 1949.
- Economic Cooperation Administration, *Turkey, Country Study, European Recovery Program*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1949.
- Executive Office of the President of the United States, *First Report to Congress on the Mutual Security Program*, Washington, D.C., March 1952.
- Executive Office of the President of the United States, *Second Report to Congress on the Mutual Security Program*, Washington, D.C., Kasım 1952.
- Executive Office of the President of the United States, *Third Report to Congress on the Mutual Security Program*, Washington, D.C., Ocak 1953.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended June 30, 1953*, Washington, D.C., Ağustos 1953.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended December 31, 1953*, Washington, D.C., March 1954.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended June 30, 1954*, Washington, D.C., Ağustos 1954.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended December 31, 1954*, Washington, D.C., March 1955.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended June 30, 1955*, Washington, D.C., Ağustos 1955.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended December 31, 1955*, Washington, D.C., May 1956.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended June 30, 1956*, Washington, D.C., Eylül 1956.

- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended December 31, 1956*, Washington, D.C., Nisan 1957.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended June 30, 1957*, Washington, D.C., Ekim 1957.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended December 31, 1957*, Washington, D.C., May 1958.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Six Months Ended June 30, 1958*, Washington, D.C., Ocak 1959.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the First Half of Fiscal Year 1959*, Washington, D.C., Ekim 1959.
- Executive Office of the President of the United States, *The Sixteenth Semiannual Report on the Operation of the Mutual Security Program for the Period Ending June 30, 1959*, Washington, D.C., Ocak 1960.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the First Half of Fiscal Year 1960*, Washington, D.C., Mayıs 1960.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Fiscal Year 1960*, Washington, D.C., Ocak 1961.
- Executive Office of the President of the United States, *Report to Congress on the Mutual Security Program for the Fiscal Year 1961*, Washington, D.C., Haziran 1962.
- Foreign Affairs and National Defense Division Congressional Research Service, *Turkey's Problems and Prospects: Implications for U.S. Interests: Report Prepared for the Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on Foreign Affairs U.S. House of Representatives*, U.S. Congress, U.S. Government Printing Office, 3 Mart 1980.
- Frey, Frederick W., Rural Development Research Project, Turkey: Report, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 1966.
- Gleason, Carl, *U.S. Economic Assistance to Turkey, 1947–1970*, U.S. Agency for International Development, 1970.

- Gray, Gordon, *Report to the President on Foreign Economic Policies*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., Kasım 1950.
- Gruening, Ernest, *Report of a Study of United States Foreign Aid in Ten Middle Eastern and African Countries*, U.S. Congress, Washington, D.C., 1963.
- Harriman, Averell W., *Monthly Report of the Mutual Security Agency to the Public Advisory Board*, Mutual Security Agency, Washington, D.C., 1952.
- International Bank for Reconstruction and Development, *Statistical Tables on Turkey*, Eastern European Division Loan Department, Ekim 1947.
- International Bank for Reconstruction and Development, *Preliminary Report on Turkey*, Eastern European Division Loan Department, 1948.
- International Bank for Reconstruction and Development, *The Economy of Turkey*, Ekim 1961.
- International Bank for Reconstruction and Development, *The Economic Development of Turkey*, Nisan 1974.
- International Research Associates, *The Effectiveness of the Aid Programs in Eight Countries*, U.S. Department of State, New York, 1963.
- Kalijarvi, Thorsten V., *Introduction and Chronology of the Marshall Plan from June 5 to November 5, 1947*, Washington, D.C., 1947.
- Logue, Ruth, *History of U.S. Foreign Aid since the Second World War*, Federal Reserve Board, Washington, D.C., Nisan 1961.
- Lynch, James, *Summary of the External Public Debt of Turkey*, International Bank for Reconstruction and Development, Aralık 1953.
- Maliye Bakanlığı, *Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları*, Ankara, 1960–1962, 6 Cilt.
- Organisation for Economic Cooperation and Development, *The Flow of Financial Resources to Countries in Course of Economic Development*, 1959.
- Robinson, Richard, *Road Program, İskenderun*, Institute of Current World Affairs, Ekim 1948.
- Robinson, Richard, *American Aid to Turkey*, Institute of Current World Affairs, Kasım 1948.
- Robinson, Richard, *Road Program, Adana*, Institute of Current World Affairs, Eylül 1948.
- Robinson, Richard, *ERC in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1949.
- Robinson, Richard, *ECA Operation in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1950.

- Robinson, Richard, *With the Barker Mission in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1950.
- Robinson, Richard, *A New Farm Program in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1951.
- Robinson, Richard, *Americans in Turkey*, Institute of Current World Affairs, 1952.
- Robinson, Richard, *Tractors in the Village*, Institute of Current World Affairs, 1952.
- Robinson, Richard, *Impact of American Military and Economic Assistance Programs in Turkey*, American Universities Field Staff, New York, 1956.
- Rogers, Keith D., *Utilization of Food Aid in Economic Development*, Center for Agricultural and Rural Development, Iowa State University ve Agency for International Development, Washington, D.C., May 1971.
- Tarnoff, Curt, *The Marshall Plan: Design, Accomplishments, and Relevance to the Present*, CRS Report for Congress, Library of Congress, Washington, D.C., 1997.
- U.S. Agency for International Development, *U.S. Foreign Assistance and Assistance from International Organizations: Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945–June 30, 1961 (Revised), March 21, 1962*, <https://dec.usaid.gov/dec/content/Detail.aspx?ctID=ODVhZjk4NWQtM2YyMi00YjRmLTkxNjktZTcxMjM2NDBm-Y2Uy&rID=Mjc3ODE5>.
- U.S. Agency for International Development, *Participant Training in Turkey: An Evaluation Survey of Returned Participants, 1949–1960*, U.S. Agency for International Development, Ankara, Eylül 1964.
- U.S. Agency for International Development, *U.S. Economic Assistance Programs Administered by the Agency for International Development and Predecessor Agencies, April 3, 1948–June 30, 1971*, Washington, D.C., 1972.
- U.S. Agency for International Development, *U.S. Overseas Loans and Grants, U.S. Agency for International Development*, Washington, D.C., 2005, <http://purl.access.gpo.gov/GPO/LPS74907>.
- U.S. Agency for International Development, *Custom Country Report*, Şubat 2011, <http://gbk.eads.usaidallnet.gov/query/do>.
- U.S. Congress, *Foreign Aid Appropriation Bill for 1949: Hearings before the Subcommittee of the Committee on Appropriations, House of Representatives, Eightieth Congress, Second Session*, United States Government Printing Office, Washington, D.C., 1948.

- U.S. Congress, *Security Agreements and Commitments Abroad: Report to the Committee on Foreign Relations, United States Senate*, U.S. Government Printing Office, 1970.
- U.S. Congress, *Legislative Origins of the Truman Doctrine: Hearings Held in Executive Session before the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Eightieth Congress, First Session*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1973.
- U.S. Department of Commerce, *Investment in Turkey; Basic Information for United States Businessmen*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1956.
- U.S. Department of State, *Register of the Department of State*, 1946.
- U.S. Department of State, *Aid to Greece and Turkey; a Collection of State Papers, Department of State Bulletin Supplement*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1947.
- U.S. Department of State, *Coordinating Foreign Aid*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C., 1949.
- U.S. Department of State, *Third Report to Congress on Assistance to Greece and Turkey*, U.S. Government Printing Office, 1948.
- U.S. Department of State, *Fifth Report to Congress on Assistance to Greece and Turkey*, U.S. Government Printing Office, Ocak 1949.
- U.S. Department of State, *Seventh Report to Congress on Assistance to Greece and Turkey*, U.S. Government Printing Office, 1949.
- U.S. Department of State, *Treaties in Force; A List of Treaties and Other International Agreements of the United States*, Office of the Legal Adviser, U.S. Department of State, Washington, D.C., 2012.
- U.S. Foreign Operations Administration, *The Mutual Security Program Fiscal Year 1956 A Summary Statement*, U.S. Foreign Operations Administration, Washington, D.C., May 1955.
- U.S. International Cooperation Administration, *Certain Reports and Proposals on Foreign Aid since 1947*, Federal Lithograph Co., Washington, D.C., 1956.
- U.S. International Cooperation Administration, *Programs of the International Cooperation Administration under the Mutual Security Program*, 196?.
- U.S. International Cooperation Administration, *The Mutual Security Program Fiscal Year 1957 A Summary Presentation*, Washington, D.C., Nisan 1956.
- U.S. International Cooperation Administration, *The Mutual Security Program Fiscal Year 1958 A Summary Presentation*, U.S. International Cooperation Administration, Washington, D.C., Haziran 1957.

- U.S. International Cooperation Administration, *The Mutual Security Program Fiscal Year 1959 A Summary Presentation*, U.S. International Cooperation Administration, Washington, D.C., Şubat 1958.
- U.S. International Cooperation Administration, *The Mutual Security Program Fiscal Year 1960 A Summary Presentation*, U.S. International Cooperation Administration, Washington, D.C., Mart 1959.
- U.S. International Cooperation Administration, *The Mutual Security Program Fiscal Year 1961 A Summary Presentation*, Washington, D.C., Mart 1960.
- U.S. National Security Administration, NSA's Oldest Third Party SIGINT Partnership, *Der Spiegel*, Ağustos 2014, <http://www.spiegel.de/international/documents-show-nsa-and-gchq-spied-on-partner-turkey-a-989011.html>.
- Varvaressos, K. ve Zafiriou, R., *The Reports of The Bank's General Survey Missions, A Synthesis*, International Bank for Reconstruction and Development, 5 Mart 1956.
- West, Quentin M., *Agricultural Development in Turkey: Effect on Products Competitive with U.S. Farm Exports*, U.S. Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service, Washington, D.C., 1958.
- Wilson, John R., *A.I.D. Assistance to Agriculture in Turkey*, U.S. Agency for International Development, 1971.

KİTAPLAR

- Agnew, John A. ve Entrikin, J. Nicholas, *The Marshall Plan Today Model and Metaphor*, Routledge, London, 2004.
- Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia Turgay, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- Akalın, Cüneyt, *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.
- Aktan, Reşat, *Analysis and Assessment of the Economic Effects [of] Public Law 480 Title I Program [in] Turkey*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- Albertini, J. M., *Az gelişmişliğin Mekanizması*, Geçiş Yayınları, İstanbul, 1972.
- Ambrose, Stephen E. ve Brinkley, Douglas, *Rise to Globalism American Foreign Policy Since 1938*, Penguin Books, New York, 2011.
- Arı, Kemal, *Tarih Yöntemi: "Tarih Ne Güzel Bir Aynadır," İleri*, İzmir, 2011.
- Arı, Önder, *Türkiye-ABD İlişkilerinde Çok Yönlü Etkenler*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1977.

- Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk–Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- Arnold, H. J. P., *Aid for Development: A Political and Economic Study*, Bodley Head, London, 1966.
- Ataöv, Türkkaya, *NATO and Turkey*, The Faculty of Political Science of the University of Ankara, Ankara, 1970.
- Athanassopoulou, Ekavi, *Turkey–Anglo–American Security Interests 1945–1952: The First Enlargement of NATO*, Routledge, London, 2013.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni: (Dün, Bugün, Yarın)*, C. 1, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni: (Dün, Bugün, Yarın)*, C. 2, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1982.
- Aydın, Zülküf, *The Political Economy of Turkey*, Pluto Press, London, 2005.
- Banfield, Edward C., *American Foreign Aid Doctrines*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C., 1963.
- Barkay, Gül İnanc, *ABD Diplomasisinde Türkiye: 1940–1943*, Büke Yayınları, İstanbul, 2001.
- Barratt, Bethany, *Human Rights and Foreign Aid: For Love or Money?*, Routledge, London, 2008.
- Başak, Zafer Z., *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri: Türkiye 1960–1970*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Batmaz, Eftal Şükrü, Emiroğlu, Kudret ve Ünsal, Süha, *İnşaatçıların Tarihi: Türkiye’de Müteahhitlik Hizmetlerinin Gelişimi ve Türkiye Müteahhitler Birliği*, Tarih Vakfı ve Türkiye Müteahhitler Birliği, İstanbul, 2006.
- Beisner, Robert L., *Dean Acheson: A Life in the Cold War*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
- Benham, Frederic, *Economic Aid to Underdeveloped Countries*, Oxford University Press, London, 1961.
- Bernier, Bernard A. ve Wood, Karen A., *Popular Names of US Government Reports: A Catalogue*, Library of Congress, Washington, D.C., 1984.
- Bhagwati, Jagdish ve Eckaus, Richard S., *Foreign Aid: Selected Readings*, Penguin Books, Baltimore, 1970.

- Bilgin, Mustafa, *Britain and Turkey in the Middle East Politics and Influence in the Early Cold War Era*, Tauris Academic Studies, London, 2008.
- Birkhead, Guthrie S. ve Erem, Sevda, *Institutionalization at a Modest Level: Public Administration Institute for Turkey and the Middle East*, University of Pittsburgh, Graduate School of Public and International Affairs, Pittsburgh, 1967.
- Bischof, Günter, Pelinka, Anton ve Stiefel, Dieter, *The Marshall Plan in Austria*, Transaction Publishers, New Jersey, 2000.
- Black, Lloyd D., *The Strategy of Foreign Aid*, Van Nostrand, Princeton, 1968.
- Bolling, Landrum Rymer ve Smith, Craig, *Private Foreign Aid: U.S. Philanthropy for Relief and Development*, Westview Press, Boulder, 1982.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Bostanoğlu, Burcu, *Türkiye–ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa*, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
- Bostdorff, Denise M, *Proclaiming the Truman Doctrine: The Cold War Call to Arms*, Texas A&M University Press, College Station, 2008.
- Brainard, Lael, Ed., *Security by Other Means: Foreign Assistance, Global Poverty, and American Leadership*, Brookings Institution Press and Center for Strategic and International Studies, Washington, D.C., 2007.
- Bulutoğlu, Kenan, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Butterfield, Samuel Hale, *U.S. Development Aid—An Historic First: Achievements and Failures in the Twentieth Century*, Praeger Publishers, Westport, 2004.
- Callaway, Rhonda L. ve Matthews, Elizabeth G., *Strategic US Foreign Assistance: The Battle between Human Rights and National Security*, Ashgate, Aldershot, 2008.
- Cardwell, Curt, *NSC 68 and the Political Economy of the Early Cold War*, Cambridge University Press, New York, 2011.
- Cem, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem, İstanbul, 1970.
- Cohen, Michael Joseph, *Fighting World War Three from the Middle East: Allied Contingency Plans, 1945–1954*, Psychology Press, London, 1997.
- Coyle, David Cushman, *A Brief Survey of United States Foreign Economic Cooperation since 1945*, Church Peace Union, New York, 1957.
- Crawford, Gordon, *Foreign Aid and Political Reform: A Comparative Analysis of Democracy Assistance and Political Conditionality*, Palgrave, Houndmills, 2001.

- Çelik, Edip, *100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Dacy, Douglas C, *Foreign Aid, War, and Economic Development: South Vietnam, 1955–1975*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- DeConde, Alexander, Richard Dean Burns ve Fredrik Logevall, *Encyclopedia of American National Security Policy*, Oxford University Press, New York, 1982.
- Dikeç, Üstün, *Dış Yardımların Koordinasyonu ve Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu*, Gazi Üniversitesi, Ankara, 1984.
- Genelkurmay Başkanlığı, *İngilizce–Türkçe Askeri Terimler Sözlüğü*, E.Ü. Basımevi, Ankara, 1956.
- Gerson, Louis L., *The American Secretaries of State and Their Diplomacy John Foster Dulles*, C. 17, Cooper Square, New York, 1967.
- Gimbel, John, *The Origins of the Marshall Plan*, Stanford University Press, Stanford, 1976.
- Goh, Keng Swee, *The Economics of Modernization*, Marshall Cavendish Academic, Singapore, 2004.
- Goldman, Eric Frederick, *The Crucial Decade—and after: America, 1945–1960*, Vintage, New York, 1961.
- Gökeer, Süleyman, *Türk Kooperatifçilik Hareketi 1863–1973*, y.y., Ankara, 1975.
- Gökmen, Oğuz, *Bir Zamanlar Hariciye: Eski Bir Diplomatın Hatıraları 1*, Yayıncı Yok, İstanbul, 1999.
- Gönlübol, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1990)*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993.
- Groves, Leslie Christine ve Hinton, Rachel Barbara, Ed., *Inclusive Aid: Changing Power and Relationships in International Development*, Earthscan, London, 2004.
- Guess, George, *The Politics of United States Foreign Aid*, Routledge, Oxon, 2010.
- Gupta, Kanhaya L., *Foreign Aid: New Perspectives*, Kluwer Academic Publishers, Boston, 1999.
- Güçlü, Yücel, *Eminence Grise of the Turkish Foreign Service: Numan Menencioğlu*, y.y., Ankara, 2002.
- Güven, Sami, *Türk Ekonomisi Üzerinde Amerikan Kalkınma Reçeteleri*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
- Hald, Marjorie W, *A Selected Bibliography on Economic Development and Foreign Aid*, Rand Corporation, Santa Monica, 1958.

- Hale, William, *Turkish Foreign Policy, 1774–2000*, Routledge, 2012.
- Harris, George S., *Troubled Alliance: Turkish–American Problems in Historical Perspective, 1945–1971*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington, D.C., 1972.
- Harrison, David, *The Sociology of Modernization and Development*, Routledge, London, 1990.
- Hasanli, Jamil, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945–1953*, Lexington Books, 2011.
- Hayter, Teresa, *Emperyalizmin Yardımı, Yöntem*, İstanbul, 1972.
- Hershlag, Z. Y., *Turkey, The Challenge of Growth*, E. J. Brill, Leiden, 1968.
- Hoffmann, Stanley ve Maier, Charles S., *The Marshall Plan: A Retrospective*, Westview Press, Boulder, 1984.
- Hogan, Michael J., *The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- Hogan, Michael J., *A Cross of Iron: Harry S. Truman and the Origins of the National Security State, 1945–1954*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- Horowitz, David, *From Yalta to Vietnam: American Foreign Policy in the Cold War*, Penguin, Harmondsworth, 1967.
- Hudson, Michael, *Super Imperialism: The Origin and Fundamentals of U.S. World Dominance*, Pluto Press, London, 2003.
- Kapoor, Ilan, *The Postcolonial Politics of Development*, Routledge, London, 2008.
- Karpat, Kemal, *Turkey's Foreign Policy in Transition: 1950–1974*, Brill Archive, 1975.
- Karpat, Kemal, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press, Princeton, 1959.
- Kazgan, Gülten, *100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Kazgan, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Kepenek, Yakup ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.
- Kılıç, Altemur, *Turkey and the World*, Public Affairs Press, Washington, D.C., 1959.
- Kılıçoğlu, İlhami, Aykut Göker ve İsmet Çebi, *Türkiye'nin Genel Çizgileri ile Dış Kaynaklara Bağımlılığı*, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Ankara, 1974.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Türkiye İş Bankası Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

- Koçak, Cemil, *İkinci Parti: Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları, 1945–1950*, İletişim, İstanbul, 2010.
- Kolars, John F., Rustow, Dankwart A., Shorter, Frederic C. ve Yenil, Oktay, *Four Studies on the Economic Development of Turkey*, Routledge, London, 2013.
- Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye, 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.
- Krueger, Anne O. ve Ruttan, Vernon W., *Aid and Development*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989.
- Krueger, Anne O., *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey*, National Bureau of Economic Research, New York, 1975.
- Kuneralp, Zeki, *Arz Ederim: Bir Büyükelçinin Bakanlık Makamına Yazıları 1955–1979*, İsis, İstanbul, 1992.
- Kuniholm, Bruce Robellet, *The Near East Connection: Greece and Turkey in the Reconstruction and Security of Europe, 1946–1952*, Hellenic College Press, Massachusetts, 1984.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türk–Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, 1800–1959*, Doğu Matbaası, Ankara, 1959.
- Lacey, Michael James, *The Truman Presidency*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Cambridge, 1991.
- Lachman, Alexis E., *The Local Currency Proceeds of Foreign Aid*, Organisation for Economic Cooperation and Development, Paris, 1968.
- LaFeber, Walter, *America, Russia, and the Cold War, 1945–1990*, McGraw–Hill, New York, 1991.
- Lahiri, Sajal, *Theory and Practice of Foreign Aid*, Elsevier, Amsterdam, 2007.
- Lancaster, Carol, *Foreign Aid: Diplomacy, Development, Domestic Politics*, University of Chicago Press, Chicago, 2007.
- Larrain, Jorge, *Theories of Development: Capitalism, Colonialism, and Dependency*, Polity Press, Cambridge, 1989.
- Latham, Michael E., *Modernization as Ideology: American Social Science and “Nation Building” in The Kennedy Era*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2000.
- Leffler, Melvyn P. ve Painter, David S., *Origins of the Cold War: An International History*, Psychology Press, New York, 2005.

- Leffler, Melvyn P. ve Westad, Odd Arn, Ed., *The Cambridge History of the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Leffler, Melvyn P., *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford University Press, Stanford, 1992.
- Lerner, Daniel, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Free Press, New York, 1958.
- Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, 3. Baskı, Oxford University Press, New York, 2001.
- Machado, Barry, *In Search of a Usable Past: The Marshall Plan and Postwar Reconstruction Today*, George C. Marshall Foundation, Lexington, 2007.
- Maddox, Robert James, *From War to Cold War: The Education of Harry S. Truman*, Westview Press, Boulder, 1988.
- Martin, Lee R., *A Survey of Agricultural Economics Literature: Traditional Fields of Agricultural Economics, 1940s to 1970s*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1977.
- Martinelli, Alberto, *Global Modernization Rethinking the Project of Modernity*, Sage, London, 2005.
- Mason, Edward S., *Foreign Aid and Foreign Policy*, Council on Foreign Relations, New York, 1964.
- McCormick, Thomas J., *America's Half-Century: United States Foreign Policy in the Cold War and After*, JHU Press, Baltimore, 1995.
- McGhee, George Crews, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu...*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.
- Miller, Merle, *Plain Speaking: An Oral Biography of Harry S. Truman*, Berkley Pub. Corp., New York, 1974.
- Milward, Alan S., *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51*, University of California Press, Berkeley, 1984.
- Nas, Tevfik F., *Tracing the Economic Transformation of Turkey from the 1920s to EU Accession*, Martinus Nijhoff, Leiden, 2008.
- Nilsson, Mikael, *Tools of Hegemony: Military Technology and Swedish-American Security Relations 1945-1962*, Santerus Academic Press, Stockholm, 2007.
- Offner, Arnold A., *Another Such Victory: President Truman and the Cold War, 1945-1953*, Stanford University Press, Stanford, 2002.

- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim*, İstanbul, 2001.
- Orkunt, Sezai, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1978.
- Ökçün, A. Gündüz, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan: Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara, 1997.
- Ökçün, A. Gündüz, ve Ökçün, Ahmet R., *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.
- Öniş, Ziya ve Riedel, James, *Economic Crises and Long-Term Growth in Turkey*, World Bank, Washington, D.C., 1993.
- Özkan, Abdullah, *Türkiye'deki Amerika*, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Öztürk, Kenan, *Amerikan Sendikacılığı ve Türkiye İlk İlişkiler: AFL-CIO'nun Avrupa Temsilcisi Irwing Brown ile Söyleşi*, TUSTAV, İstanbul, 2004.
- Pach, Chester J., *Arming the Free World: The Origins of the United States Military Assistance Program, 1945-1950*, UNC Press Books, USA, 1991.
- Pearson, Lester B., *Partners in Development: Report of The Commission on International Development*, Pall Mall Press, London, 1969.
- Pentony, DeVere Edwin, *United States Foreign Aid; Readings in the Problem Area of Wealth*, H. Chandler, San Francisco, 1960.
- Price, Harry Bayard, *The Marshall Plan and Its Meaning*, Cornell University Press, Ithaca, 1955.
- Ranis, Gustav, *The United States and the Developing Economies*, Norton, New York, 1973.
- Riddell, Roger, *Does Foreign Aid Really Work?*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Robinson, Richard D., *The First Turkish Republic, A Case Study in National Development*, Harvard University Press, Cambridge, 1963.
- Rodrik, Dani ve Rosenzweig, Mark R., *Handbook of Development Economics*, Cilt 5, North-Holland, Amsterdam, 2010.
- Rozaliev, Osobennosti, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri: 1923-1960*, Onur Yayınları, İstanbul, 1978.
- Ruttan, Vernon W., *United States Development Assistance Policy: The Domestic Politics of Foreign Economic Aid*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996.
- Sander, Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979.
- Sander, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

- Servan-Schreiber, Jean Jacques, *Amerika Meydan Okuyor*, Sander, İstanbul, 1968.
- Sever, Ayşegül, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945–1958*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
- Shenin, Sergei Y., *America's Helping Hand: Paving the Way to Globalization (Eisenhower's Foreign Aid Policy and Politics)*, Nova Publishers, New York, 2005.
- Smith, Gaddis, *The American Secretaries of State and Their Diplomacy Dean Acheson*, C. 16, Cooper Square Publishers, New York, 1972.
- Smith, Kenneth, *The Marshall Plan Epoch in American Public Administration*, Department of Public Affairs, George Mason University, Virginia, 1983.
- Sorel, Eliot ve Padoan, Pier Carlo, *The Marshall Plan: Lessons Learned for the 21st Century*, OECD, 2008.
- Sorensen, Vibeke, *Denmark's Social Democratic Government and the Marshall Plan 1947-1950*, Museum Tusculanum Press, Copenhagen, 2001.
- Sönmez, Nezihe, *Az Gelişmiş Memleketlere Yapılan Dış Yardımlar*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1966.
- Stevens, Georgiana G., *The United States and the Middle East*, The American Assembly, 1964.
- Stoker, Donald J., *Military Advising and Assistance: From Mercenaries to Privatization, 1815–2007*, Routledge, Oxon, 2008.
- Şenses, Fikret ve Öztürk, Sedef, *Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi*, İletişim, İstanbul, 1996.
- Taffet, Jeffrey F., *Foreign Aid as Foreign Policy: The Alliance for Progress in Latin America*, Routledge, New York, 2007.
- Tansky, Leo, *U.S. and U.S.S.R. Aid to Developing Countries; a Comparative Study of India, Turkey, and the U.A.R.*, Praeger, New York, 1967.
- Tarp, Finn ve Hjertholm, Peter, *Foreign Aid and Development: Lessons Learnt and Directions for The Future*, Routledge, London, 2000.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1974.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1982.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Cumhuriyetin Harcı, Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, C. 3, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

- Tekeli, İlhan, Ed., *Türkiye’de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt Yayınları, Ankara, 1984.
- Thornburg, Max Weston, Spry, Graham ve Soule, George Henry, *Turkey, An Economic Appraisal*, The Twentieth Century Fund, New York, 1949.
- Thornburg, Max Weston, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1950.
- Timur, Taner, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Tinbergen, Jan, *Az Gelişmiş Ülkeler*, Milliyet, İstanbul, 1966.
- Tören, Tolga, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2007.
- Truman, Harry S., *Memoirs*, New American Library, New York, 1965.
- Tuncer, Baran, *Milletlerarası İktisadi Yardımlar ve Kalkınma Meselesi*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963.
- Tunçkanat, Haydar, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2001.
- Türkman, Sayim, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, Nobel Yayın, İstanbul, 2007.
- Türkmen, Füsun, *Kırılgan İttifaktan “Modern Ortaklığa”: Türkiye–ABD İlişkileri*, Timaş, İstanbul, 2012.
- Twomey, Michael J., *A Century of Foreign Investment in the Third World*, Routledge, New York, 2000.
- Uslu, Nasuh, *Türk–Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.
- Uslu, Nasuh, *The Turkish–American Relationship between 1947 and 2003: The History of a Distinctive Alliance*, Nova Science Publishers, New York, 2003.
- Veen, A. Maurits van der, *Ideas, Interests and Foreign Aid*, Cambridge University Press, New York, 2011.
- Ward, Robert E. ve Rustow, Dankwart A., *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, New Jersey, 1964.
- Westwood, Andrew F., *Foreign Aid in a Foreign Policy Framework*, Brookings Institution, Washington, D.C., 1966.
- White, John Alexander, *The Politics of Foreign Aid*, Bodley Head, London, 1974.
- Willis, Katie, *Theories and Practices of Development*, Routledge, London, 2006.
- Winkler, Allan M., *The Cold War: A History in Documents*, Oxford University Press, New York, 2003.

- Witherell, Julian W., *The Republic of Turkey: An American Perspective: A Guide to U.S. Official Documents and Government-Sponsored Publications*, Library of Congress, Washington, D.C., 1988.
- Wood, Robert Everett, *From Marshall Plan to Debt Crisis: Foreign Aid and Development Choices in the World Economy*, University of California Press, Berkeley, 1986.
- Yalman, Galip L., *Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s*, İstanbul Bilgi University Press, İstanbul, 2009.
- Yazar Yok, *The Middle East 1957*, Europa Publications, London, 1957.
- Yazar Yok, *İktisadi Gelişme ve Dış Yardım*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1969.
- Yazar Yok, *The Annals of America: Introduction*, Encyclopaedia Britannica, Inc., Chicago, 1978.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1974.
- Yılmaz, Demet, Ed., *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, Dipnot, Ankara, 2006.
- Zabcı, Filiz, *Dünya Bankası—Yanılışmalar ve Gerçekler*, Yordam Kitap, İstanbul, 2009.

MAKALELER

- Aktan, Reşat, “Economic Effects of the U.S: Agricultural Aid Program in Turkey,” *Turkish Yearbook of International Relations*, C. 5 (1964), ss. 120–137.
- Amerian, Stephanie M., “‘Buying European’: The Marshall Plan and American Department Stores,” *Diplomatic History*, C. 39, S. 1 (Ocak 2015), ss. 45–69.
- Asso, Pier Francesco ve Fiorito, Luca, “A Scholar in Action in Interwar America, John H. Williams’ Contributions to Trade Theory and International Monetary Reform,” *Department of Economics University of Siena*, 2004, <https://ideas.repec.org/p/usi/wpaper/430.html#top>.
- Avşaroğlu, Nadir, “Marshall Planı, Amerikan Dış Kredileri ve Türkiye Madencilik Sektörüne Etkileri,” Ankara, 2008, http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/4cdde86a4560c17_ek.pdf?tipi=.
- Aydın, Mustafa ve Erhan, Çağrı, “Selective Bibliography on Turkish–American Relations,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 31 (2000), ss. 267–292.
- Baber, Z., “Modernization Theory and the Cold War,” *Journal of Contemporary Asia*, C. 31 (2001), ss. 71–85.

- Baran, Paul A. ve Hobsbawm, E. J., "The Stages of Economic Growth," *Kyklos*, C. 14, S. 2 (1961), ss. 234–242.
- Bernath, Clifford, "JUSMMAT and Turkey: History and Overview," *The DISAM Journal of International Security Assistance Management*, C. 7, S. 4 (Yaz 1985), ss. 1–10.
- Bilge, Suat, "Dış Yardımlar," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2 (1965), ss. 441–475.
- Bischof, Günter, "The Advent of Neo–Revisionism?," *Journal of Cold War Studies*, C. 7, S. 1 (Kış 2005), ss. 141–151.
- Bonds, John Bledsoe, "Looking for Love (or Tragedy) in All the Wrong Places," *Journal of Cold War Studies*, C. 7, S. 1 (Kış 2005), ss. 152–158.
- Borhi, Laszlo, "Was American Diplomacy Really Tragic?," *Journal of Cold War Studies*, C. 7, S. 1 (Kış 2005), ss. 159–167.
- Conley, Richard S., "Congressional Position Votes in the Truman Administration, 1947–52: A View from the White House," *Congress & the Presidency*, C. 37, S. 2 (Mayıs 2010), ss. 200–216.
- Cox, Michael ve Kennedy–Pipe, Caroline, "The Tragedies of American Foreign Policy: Further Reflections," *Journal of Cold War Studies*, C. 7, S. 1 (Kış 2005), ss. 175–181.
- Cox, Michael ve Kennedy–Pipe, Caroline, "The Tragedy of American Diplomacy? Rethinking the Marshall Plan," *Journal of Cold War Studies*, C. 7, S. 1 (Kış 2005), ss. 97–134.
- Diamond, William, "The Industrial Development Bank of Turkey," *Middle East Journal*, C. 4 (1950), ss. 349–352.
- Erhan, Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 51, S. 1 (1996), ss. 275–287.
- Ertem, Barış, "Türkiye–ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı," *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, S. 21 (Haziran 2009), ss. 377–397.
- Evriviades, Marios L., "Turkey's Role in United States Strategy during and after the Cold War," *Mediterranean Quarterly*, C. 9, S. 2 (Bahar 1998), ss. 30–51.
- Fischer, Andrew M., "Putting Aid in Its Place: Insights from Early Structuralists on Aid and Balance Of Payments and Lessons for Contemporary Aid Debates," *Journal of International Development*, C. 21, S. 6 (Ağustos 2009), ss. 856–867.
- Frazier, Robert, "Kennan, 'Universalism,' and the Truman Doctrine," *Journal of Cold War Studies*, C. 11, S. 2 (Nisan 2009), ss. 3–34.

- Gaddis, John, "Reconsiderations: The Cold War Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?," *Foreign Affairs*, C. 52, S. 2 (Ocak 1974).
- Gaddis, John Lewis, "The Emerging Post-Revisionist Synthesis on the Origins of the Cold War," *Diplomatic History*, C. 7, S. 3 (Temmuz 1983), ss. 171-190.
- Hagen, James M. ve Ruttan, Vernon W., "Development Policy under Eisenhower and Kennedy," *The Journal of Developing Areas*, C. 23, S. 1 (Ekim 1988), ss. 1-30.
- Hakim, George, "Point Four and the Middle East," *Middle East Journal*, C. 4 (1950), ss. 183-195.
- Healey, Timothy, "Will Clayton, Negotiating the Marshall Plan, and European Economic Integration," *Diplomatic History*, C. 35, S. 2 (Nisan 2011), ss. 229-256.
- Heffelfinger, Elizabeth, "Foreign Policy, Domestic Fiction: Government-Sponsored Documentaries And Network Television Promote The Marshall Plan At Home," *Historical Journal of Film, Radio and Television*, C. 28, S. 1 (Mart 2008), ss. 1-21.
- Karaosmanoğlu, Attila, "Hollis B. Chenery'yi Anarken", *METU Studies in Development*, C. 23, S. 4, 1996, s. 661-667.
- Kayaoğlu, Barın, "Strategic Imperatives, Democratic Rhetoric: The United States and Turkey, 1945-52," *Cold War History*, C. 9, S. 3 (Ekim 2009), ss. 321-345.
- Kerwin, Robert W., "The Turkish Roads Program," *Middle East Journal*, C. 4 (1950), ss. 196-208.
- Leffler, Melvyn P., "From the Truman Doctrine to the Carter Doctrine: Lessons and Dilemmas of the Cold War," *Diplomatic History*, C. 7, S. 4 (Ekim 1983), ss. 245-266.
- Leffler, Melvyn P., "The American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War, 1945-48," *The American Historical Review*, C. 89, S. 2 (Nisan 1984), ss. 346-381.
- Leffler, Melvyn P., "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952," *Journal of American History*, C. 71, S. 4 (Mart 1985), ss. 807-825.
- Leffler, Melvyn P., "The United States and the Strategic Dimensions of the Marshall Plan," *Diplomatic History*, C. 12, S. 3 (Temmuz 1988), ss. 277-306.
- Leffler, Melvyn P., "The Cold War: What Do 'We Now Know'?", *The American Historical Review*, C. 104, S. 2 (Nisan 1999), ss. 501-524.
- Lerner, Daniel ve Robinson, Richard D., "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force," *World Politics*, C. 13, S. 1 (Ekim 1960), ss. 19-44.

- Livingston, Craig, “‘One Thousand Wings’: The United States Air Force Group and the American Mission for Aid to Turkey, 1947–50,” *Middle Eastern Studies*, C. 30, S. 4 (Ekim 1994), ss. 778–825.
- Maier, Charles S., “The Politics of Productivity: Foundations of American International Economic Policy after World War II,” *International Organization*, C. 31, S. 4 (Ekim 1977), ss. 607–633.
- Maier, Charles S., “The Marshall Plan and the Division of Europe,” *Journal of Cold War Studies*, C. 7, S. 1 (Kış 2005), ss. 168–174.
- Merrill, Dennis, “The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity,” *Presidential Studies Quarterly*, C. 36, S. 1 (Mart 2006), ss. 27–37.
- Mikesell, Raymond F., “The Key Currency Proposal,” *Quarterly Journal of Economics*, C. 59, S. 4 (Ağustos 1945), ss. 563–576.
- Nicholls, William H., “Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries,” *The American Economic Review*, C. 45, S. 2 (Mayıs 1955), ss. 58–73.
- Okyar, Osman, “Development Background of the Turkish Economy, 1923–1973,” *International Journal of Middle East Studies*, C. 10, S. 3 (Ağustos 1979), ss. 325–344.
- Opie, Redvers, “American Assistance and the Problem of Development,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1 (1953), ss. 98–110.
- Ozer, Mehmet Halis, “The Effects of the Marshall Plan Aids to the Development of the Agricultural Sector in Turkey, the 1948–1953 Period,” *International Journal of Economics and Financial Issues*, C. 4, S. 2 (2014), ss. 427–439.
- Özcan, Feridun Kemal, “U.S. Aid and Turkish Macroeconomic Policy; a Narration of the Aid Bargain Process in The 1946–1958 Period,” *The Turkish Yearbook of International Relations*, C. 34 (2003), ss. 119–136.
- Parrish, Scott D. ve Narinsky, Mikhail M., “New Evidence on the Soviet Rejection of the Marshall Plan, 1947: Two Reports,” *Cold War International History Project*, Washington, D.C., Mart 1994, <http://www.wilsoncenter.org/publication/new-evidence-the-soviet-rejection-the-marshall-plan-1947-two-reports>.
- Peretz, Don, “United States Aid in the Middle East,” *Current History*, C. 33, S. 192 (Ağustos 1957), ss. 95–100.
- Robey, Richard, and Vordermark, Jeffrey, “Security Assistance Mission in Turkey,” *The DISAM Journal of International Security Assistance Management*, C. 26, S. 2 (Kış 2003–2004), ss. 1–18.

- Sadak, Necmeddin, "Turkey Faces the Soviets," *Foreign Affairs*, C. 27, S. 3 (Nisan 1949), ss. 449–461.
- Satterthwaite, J. C., "The Truman Doctrine: Turkey," *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, C. 401, S. 1 (Ocak 1972), ss. 74–84.
- Simon, Herbert A., "Birth of an Organization: The Economic Cooperation Administration," *Public Administration Review*, C.13, S. 4 (Ekim 1953), ss. 227–236.
- Sönmez, Attila, "Türk Ekonomisinin Altın Yılları ve Chenery Raporu", *METU Studies in Development*, C. 23, S. 4, 1996, s. 668–683.
- Starch, Elmer, "The Future of the Great Plains Reappraised," *Journal of Farm Economics*, C. 31, S. 4 (Kasım 1949), ss. 917–927.
- Sturc, Ernest, "Stabilization Policies: Experience of Some European Countries in the 1950's," *Staff Papers (International Monetary Fund)*, C. 15, S. 2 (Temmuz, 1968), ss. 197–219.
- Thompson, John A., "The Exaggeration of American Vulnerability: The Anatomy of a Tradition," *Diplomatic History*, C. 16, S. 1 (Ocak 1992), ss. 23–43.
- Trachtenberg, Marc, "The Marshall Plan as Tragedy," *Journal of Cold War Studies*, C. 7, S. 1 (Kış 2005), ss. 135–140.
- Türkcan, Ergun, "Chenery Raporu'na Göre 1950'lerin Başında Türkiye Ekonomisi," *Mülkiye Dergisi*, C. 34, S. 267 (Şubat 2014), ss. 123–128.
- Ulunian, A.A., "Soviet Cold War Perceptions of Turkey and Greece, 1945–58," *Cold War History*, C. 3, S. 2 (Ocak 2003), ss. 35–52.
- Uman, Nuri, "Az Gelişmiş Memleketlerin İktisadi Kalkınmasında Dış Yardım ve İhtiyacın Önemi," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 20, S. 2 (1965), ss. 301–340.
- Ülman, Haluk, "NATO ve Türkiye," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 22 (1967), ss. 143–167.
- Üstün, Senem, "Turkey and the Marshall Plan: Strive for Aid," *Turkish Yearbook of International Relations*, C. 27 (1997), ss. 31–52.
- Wittner, Lawrence S., "The Truman Doctrine and the Defense of Freedom," *Diplomatic History*, C. 4, S. 2 (Nisan 1980), ss. 161–188.
- Yılmaz, Eylem ve Bilgin, Pınar, "Constructing Turkey's 'Western' Identity during the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft," *International Journal*, C. 61, S. 1 (Aralık 2005), ss. 39–59.

TEZLER

- Altun, Ulaş, *Marshall Yardımı ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Aytaç, İren Dicle, *Marshall Planı Filmleri (1948–1953): Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2008.
- Balkır, Canan, *Dış Yardım ve Türkiye'nin Kalkınmasında Konsorsiyum Yardımlarının Ekonomik Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi, İzmir, 1978.
- Berberoğlu, Nursel, *Foreign Aid and Post-War American Foreign Policy*, Middle East Technical University, Ankara, 1983.
- Birinci, Burcu, *The Marshall Plan in Turkey, A Critical Evaluation of United States' Interests in the Plan and Its Effects on the Republic*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2007.
- Bülbül, Bilgehan, *Marshall Planı ve Türkiye'de Uygulanışı 1948–1957*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2006.
- Carver, Michael M., *'A Correct and Progressive Road' U.S.–Turkish Relations, 1945–1964*, Doktora Tezi, Bowling Green State University, Ohio, 2011.
- Cengiz, Recep, *NATO'ya Giriş Sürecinde Türk Amerikan İlişkileri ve Amerikan Askeri Yardımlarının Türk Silahlı Kuvvetlerine Etkisi*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009.
- Cıla, Mehmet Sait, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri (1945-1955)*, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay, 2014.
- Coffing, Arthur Lee, *PL–480 Imports, the Disincentive Effect, and Implications for Development in Turkey*, Doktora Tezi, Iowa State University, Iowa, 1974.
- Çakal, Hüseyin, *The Origins of the Cold War in the Middle East: The Turkish Case*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.
- Çaycı, Sadi, *U.S. Security Assistance and Foreign Military Sales*, The Judge Advocate General's School, Virginia, 1988.
- Çetiner, Yusuf Turan, *The Making of Turkey's Western Alliance: 1944–1952*, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2001.
- Dumludağ, Devrim, *The Political Economy of Foreign Direct Investment in Turkey 1950–1980*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2002.
- Erdoğan, Zeki, *1950–1960 Döneminde Türkiye'de İzlenen İktisat Politikalarının Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2008.
- Garlitz, Richard P., *Academic Ambassadors in the Middle East, The University Contract Program in Turkey and Iran, 1950–1970*, Doktora Tezi, Ohio University, Ohio, 2008.

- Guertner, Gary L., *Security Assistance as an Instrument of United States' Foreign Policy*, US Army War College, Claremont, 1973.
- Güler, Yavuz, *Marshall Planı ve Türkiye'de Marshall Planı'nın Uygulanışı*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2009.
- Gürbüz, Mehmet Vedat, *An Overview of Turkish–American Relations and Impact on Turkish Military, Economy, and Democracy, 1945–1952*, Doktora Tezi, University of Wisconsin, Wisconsin, 2002.
- Hisamoglu, Ebru, *Turkish Economic Development in Comparative Perspective*, Doktora Tezi, City University of New York, New York, 2008.
- Husein, Jamal G., *Essays on the Impact of Foreign Aid on Economic Growth and Development: The Case of Jordan*, Doktora Tezi, Utah State University, Utah, 1998.
- Jones, Defne, *Economic Assistance to Turkey from Europe and the United States*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2004.
- Karaahmet, Alpar, *An Appraisal of U.S. Security Assistance to Turkey between 1950 and 1992*, Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School, Monterey, 1994.
- Karagöz, Ferda, *Yoksullukla Mücadelede Dış Yardımın Etkinliği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2007.
- Kayaoğlu, Barın, *Bringing Them Together: Turkish–American Relations and Turkish Democracy, 1945–1950*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2005.
- Keklik, Serap, *Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasında Dış Yardımların Rolü ve Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2011.
- Keskin Kozat, Burçak, *Negotiating Modernization Through United States Foreign Assistance: Turkey's Marshall Plan (1948–1952) Re-Interpreted*, Doktora Tezi, University of Michigan, Michigan, 2007.
- Korkmazcan, Selen, *Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005.
- Küçükbayrak, İsmail, *Uluslararası İlişkilerde Bir Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımlar: ABD ve Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2010.
- Marım, Yüksel, *1946–1960 Arası Amerikan Yardımlarının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Yansımaları*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2010.
- Mazul, Gregory S., *Formation of U.S. Security Assistance Policy 1947–1959*, Yüksek Lisans Tezi, Air Force Institute of Technology, Ohio, 1997.

- Munson, Howard Adelbert, *The Joint American Military Mission to Aid Turkey: Implementing the Truman Doctrine and Transforming U.S. Foreign Policy, 1947–1954*, Doktora Tezi, Washington State University, Pullman, 2012.
- Nardi, Philip P., *Foreign Military Sales Policy of the Kennedy Presidential Administration*, Yüksek Lisans Tezi, Air Force Institute of Technology, Ohio, 1995.
- Öner, Sera, *Labor in the U.S. Foreign Policy during Early Cold War: The Marshall Plan and American–Turkish Labor Relations 1945–1955*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2006.
- Örnek, Cangül, *1950’li Yıllarda ABD ile Buluşma: Anti–Komünizm, Modernleşmecilik ve Maneviyatçılık*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2010.
- Pakel, Aykın Berk, *Turkish–American Relations (1945–1980): Quest for Security and Adapting to Change*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2007.
- Saruhan, Ozcan, *An Analysis of Foreign Military Sales Procedures (Turkish Procurement Example)*, Yüksek Lisans Tezi, Defense Technical Information Center, Ft. Belvoir, 1989.
- Schutt, Robert J., *Military Assistance Policies during the Eisenhower Administration*, Yüksek Lisans Tezi, Air Education and Training Command, Texas, 1995.
- Şahin, Serkan, *Marshall Planı Ekseninde Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2014.
- Şen, Leyla, *The US Foreign Aid Policy and the Institutionalization of Dependency in The Periphery in the Post–WW2 Era: Turkey and India Compared (1947–1973)*, Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2003.
- Tokatlı, Fatih, *The Policy of the Eisenhower Administration Towards Turkey, 1953–1961*, Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 2004.
- Toprak, Sinan, *The Evolution of Turkey’s Foreign Policy: The Truman Doctrine and Turkey’s Entry into NATO*, Yüksek Lisans Tezi, Western Michigan University, Michigan, 1987.
- Torun, Esmâ, *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç ve Dış Etkiler (1945–1960)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2002.
- Tören, Tolga, *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2006.
- Yılmaz, Suhnaz, *From Strangers to Allies: Turkish–American Relations (1800–1952)*, Doktora Tezi, Princeton University, New Jersey, 1999.
- Zhang, Huang, *Foreign Aid, National Interest, and Economic Development, The Case of China, 1949–2000*, Doktora Tezi, Kent State University, Ohio, 2002.

GAZETELER VE HABER DERGİLERİ

Akis

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Forum

Milliyet

New York Times

Yarın

İNTERNET KAYNAKLARI

Boston Public Library, Department of State Bulletin (1939-1989),

<http://www.bpl.org/govinfo/online-collections/federal-executive-branch/departments-of-state-bulletin-1939-1989>

Central Intelligence Agency, Freedom of Information Act Electronic Reading Room,

<http://www.foia.cia.gov>

Dwight D. Eisenhower Presidential Library, Museum and Boyhood Home

<http://www.eisenhower.archives.gov>

HathiTrust Digital Library,

<http://www.hathitrust.org>

House of Commons Parliamentary Papers Online,

<http://parlipapers.chadwyck.co.uk/>

Internet Archive, Digital Library,

<http://www.archive.org>

Measuring Worth,

<http://www.measuringworth.com>

The George C. Marshall Foundation,

<http://marshallfoundation.org/>

The Harry S. Truman Presidential Library and Museum,

<http://www.trumanlibrary.org>

University of Wisconsin Digital Collections Center, Foreign Relations of the United States,

<http://uwdc.library.wisc.edu/collections/FRUS>

USAID, The U.S. Overseas Loans and Grants, Obligations and Loan Authorizations,

<https://eads.usaid.gov/gbk/data/greenbook.cfm>

EKLER

EK-1: ABD ve Uluslararası Kuruluşlardan Alınan Dış Yardım Ödenekleri 1946-1961 (cari fiyatlarla, milyon dolar)

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	Toplam
Savaş Fazlası	6,1	2,8	3,3														12,2
Exim Bank	2,6	21,7	8							5,5		0,1		26,4			64,3
Uluslararası İşbirliği İdaresi (Borçlar)				33,8	40		11,2			20	25	25	10	37,5	6	117,3	325,8
Uluslararası İşbirliği İdaresi (Hibeler)					31,9	49,8	58,4	58,6	78,7	70,6	84,2	33,8	74,5	104,5	86,4	94,4	825,8
PL 480 1. Başlık										13	0,1	39,5	27,5	23,8	26,2	19,6	149,7
PL 480 2. Başlık										0,2	12,5	0,7	0,5	0,7	1,2	1	16,8
ABD Ekonomik Yardımı Toplam	8,7	24,5	11,3	33,8	71,9	49,8	69,6	58,6	78,7	109,3	121,8	99,1	112,5	192,9	119,8	232,3	1394,6
Truman Doktrini Yardımları			68,8	83,5	6,3												158,6
Askeri Yardım Programı Hibeleri					103,31	149,64	186,53	154,59	333,25	13,89	183,68	83,57	144,76	184,11	107,92	134	1779,25
Uluslararası Askeri Eğitim ve Talim					0,69	0,76	1,56	5,01	5,35	6,2	4,22	6,08	5,27	7,54	7,89	7,89	58,46
Stok Fazlası Transferleri						19,6	1,3	7,1	2,2	2,3	1,6	1,4	4,6	14,6	13	9,7	77,4
Diğer Askeri Hibeler														3,8	7,9		11,7
ABD Askeri Yardımı Toplam			68,8	83,5	110,3	170	189,39	166,7	340,8	22,39	189,5	91,05	154,63	210,05	136,71	151,59	2085,41
Dünya Bankası						25,1	22,8		12,8								60,7
Birleşmiş Milletler Teknik Yardım							0,1	0,3	0,4	0,5	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	5,1
Birleşmiş Milletler Özel Fonu														1,6	0,4		2
Uluslararası Kuruluşlar Toplam						25,1	22,9	0,3	13,2	0,5	0,6	0,6	0,6	2,2	1,1	0,7	67,8
Genel Toplam	8,7	24,5	80,1	117,3	182,2	244,9	281,89	225,6	432,7	132,19	311,9	190,75	267,73	405,15	257,61	384,59	3547,81

Kaynaklar: USAID, *USAID Economic Analysis and Data*, "Custom Country Report", February 8, 2011, [http://gbk.eads.usaidallnet.gov/query/do.USAID Statistics and Reports Div., U.S. Foreign Assistance and Assistance from International Organizations: Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945-June 30, 1961 \(Revised\), March 21, 1962, https://dec.usaid.gov/dec/content/Detail.aspx?ctID=ODVhZjk4NWQeM2YyMi00YjRmLTkxNjktZTcxMjM2NDNmY2Uy&rID=Mjç3ODE5](http://gbk.eads.usaidallnet.gov/query/do.USAID+Statistics+and+Reports+Div.,+U.S.+Foreign+Assistance+and+Assistance+from+International+Organizations:+Obligations+and+Loan+Authorizations,+July+1,+1945-June+30,+1961+(Revised),+March+21,+1962,+https://dec.usaid.gov/dec/content/Detail.aspx?ctID=ODVhZjk4NWQeM2YyMi00YjRmLTkxNjktZTcxMjM2NDNmY2Uy&rID=Mjç3ODE5). Ayrıca bu kaynaklarda verilen rakamlar NARA Microfilm Publications, NARA College Park ve Democracy in Turkey arşivleri ve veritabanlarında verilen sayılarla karşılaştırılmıştır.

EK-2: ABD ve Uluslararası Kuruluşlardan Alınan Dış Yardım Ödenekleri 1946-1961 (sabit fiyatlarla 2011, milyon dolar)

	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	Toplam
Savaş Fazlası	85,64	24,4	26,26														136,3
Exim Bank	24,9	189,1	63,66							37,79		0,65		163,07			479,17
Uluslararası İşbirliği İdaresi (Borçlar)			260,24	312,85			79,85			137,43	167,43	161,35	62,66	231,64	36,61	705,41	2155,47
Uluslararası İşbirliği İdaresi (Hibeler)				249,5	369,42	416,38	410,34	545,05	485,11	563,91	218,15	466,78	645,5	527,11	567,7		5464,95
PL 480 1. Başlık									89,33	0,67	254,93	172,3	147,01	159,84	117,87		941,95
PL 480 2. Başlık						0,01			0,01	1,37	83,72	4,52	3,13	4,32	7,32	6,01	110,41
ABD Ekonomik Yardımı Toplam	110,54	213,5	89,92	260,24	562,35	369,42	496,24	410,34	545,06	751,03	815,73	639,6	704,87	1191,54	730,88	1396,99	9288,25
Truman Doktrini Yardımları			547,51	642,9	49,27												1239,68
Askeri Yardım Programı Hibeleri					808,01	1110,05	1329,92	1082,51	2307,99	95,44	1230,16	539,36	907	1137,26	658,4	805,84	12011,94
Uluslararası Askeri Eğitim ve Talim					5,39	5,62	11,15	35,08	37,05	42,61	28,25	39,25	33,01	46,55	48,15	47,42	379,53
Stok Fazlası Transferleri						145,4	9,27	49,72	15,24	15,8	10,72	9,04	28,82	90,19	79,31	58,33	511,84
Diğer Askeri Hibeler														23,47	48,2		71,67
ABD Askeri Yardımı Toplam			547,51	642,9	862,67	1261,07	1350,34	1167,31	2360,28	153,85	1269,13	587,65	968,83	1297,47	834,06	911,59	14214,66
Dünya Bankası*						217	193		107								517
Birleşmiş Milletler Teknik Yardım*							0,84	2,52	3,35	4,2	4,97	4,79	4,67	4,63	5,32	5,26	40,55
Birleşmiş Milletler Özel Fonu*														12,3	3,04		15,34
Uluslararası Kuruluşlar Toplam*						217	193,84	2,52	110,35	4,2	4,97	4,79	4,67	16,93	8,36	5,26	572,89
Genel Toplam	110,54	213,5	637,43	903,14	1425,02	1847,49	2040,42	1580,17	3015,69	909,08	2089,83	1232,04	1678,37	2505,94	1573,3	2313,84	24075,8

Kaynaklar: USAID, *USAID Economic Analysis and Data*, “Custom Country Report”, February 8, 2011, <http://gbk.eads.usaidallnet.gov/query/do>. USAID Statistics and Reports Div., U.S. *Foreign Assistance and Assistance from International Organizations: Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945–June 30, 1961 (Revised)*, March 21, 1962, <https://dec.usaid.gov>. Ayrıca bu kaynaklarda verilen rakamlar NARA Microfilm Publications, *NARA College Park ve Democracy in Turkey* arşivleri ve veritabanlarında verilen sayılarla karşılaştırılmıştır. Yıldız (*) ile işaretli olan miktarlar ABD Tüketici Fiyatları Endeksi’ne göre hesaplanmış, diğer tüm miktarlar USAID’in yaptığı hesaplamalardan alınmıştır. Enflasyon oranına göre güncellenmiş olan bu fiyatlar, tüketici fiyat endeksinde göre hesaplandığı için, gelirlerde ve satın alma gücündeki değişimi göstermek açısından net bir sonuç ortaya çıkarmasa da, sayısal açıdan bir fikir vermesi için sunulmuştur.

EK-3: TEZDE ADI GEÇEN KİŞİLERİN ALDIKLARI GÖREVLER

- Acheson, Dean (1893–1971)**, ABD Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı (1945–1949),
ABD Dışışleri Bakanı (1949–1953).
- Balta, Tahsin Bekir (1902–1970)**, TBMM 7. Dönem Rize Milletvekili,
T.C. 15. Hükümet Ekonomi ve Çalışma Bakanı.
- Bayar, Mahmut Celal (1883–1986)**, T.C. Üçüncü Cumhurbaşkanı.
- Baydur, Hüseyin Ragıp (...–1955)**, T.C. Washington, D. C. Büyükelçisi (1945–1948).
- Churchill, Winston (1874–1965)**, Birleşik Krallık Başbakanı (1940–1945 ve 1951–1955).
- Eisenhower, Dwight D. (1890–1969)**, ABD Genelkurmay Başkanı (1945–48),
ABD Başkanı (1953–1961).
- Erkin, Feridun Cemal (1899–1980)**, T.C. Washington, D. C. Büyükelçisi (1948–1955).
- Esenbel, Melih (1915–1995)**, T.C. Dışışleri Bakanlığı Meslek Memuru, dış yardımlar
dönemi görevleri: Dışışleri Bakanlığı Milletlerarası Ekonomik İşler Dairesi Müdürü
(1952), Ekonomik İşler Genel Müdürlüğü Müdür Yardımcısı (1954), Genel Sekreter
Birinci Yardımcısı (1956), Müsteşar (1957), T.C. Washington Büyükelçisi (1960).
- Forrestal, James V. (1892–1949)**, ABD Donanma Bakanı (1944–1947),
ABD Savunma Bakanı (1947–1949).
- Foster, William C. (1897–1984)**, Ekonomik İşbirliği Örgütü
(ECA) Genel Müdür Yardımcısı (1948–1951).
- Görk, Ali Haydar (...–1966)**, T.C. Washington, D. C. Büyükelçisi (1955–1957).
- Hare, Raymond A. (1901–1994)**, ABD Ankara Büyükelçisi (1960–1965).
- Hoffman, Paul G. (1891–1974)**, Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECA)
Genel Müdürü (1948–1950).
- Hollister, John Baker (1890–1979)**, Uluslararası İşbirliği İdaresi Müdürü (1955–1957).
- Hull, Cordell (1871–1955)**, ABD Dışışleri Bakanı (1933–1944).
- Humphrey, George M. (1890–1970)**, ABD Hazine Bakanı (1953–1957).
- Johnson, Lyndon B. (1908–1973)**, ABD Başkan Yardımcısı (1961–1963),
ABD Başkanı (1963–1969).

Kennan, George F. (1904–2005), ABD Moskova Misyonu Şefi Yardımcısı (1944–1947), ABD Dışışleri Bakanlığı Politika Plan Birimi Müdürü (1947–1949), ABD Moskova Büyükelçisi (1951–1952).

Kohler, Foy D. (1908–1990), ABD Ankara Büyükelçiliği'nde yeni Büyükelçi atanana kadar ABD'yi temsilen Maslahatgüzar olarak çalışmıştır (1956).

Köprülü, Mehmet Fuat (1890–1966), 19. ve 20. Hükümet Dışışleri Bakanı.

Lippmann, Walter (1889–1974), ABD'li gazeteci ve köşe yazarı, Soğuk Savaş sözünü ilk kullanan kişilerden.

Marshall, George C. (1880–1959), ABD Genelkurmay Başkanı (1939–1945), ABD Dışışleri Bakanı (1947–1949), ABD Savunma Bakanı (1950–1951).

Menderes, Adnan (1899–1961), 19. ve 20. Hükümet Başbakanı.

McBride, Horace L. (1894–1962), ABD Ordusu Generali, JAMMAT Şefi (1947–1950).

McGhee, George C. (1912–2005), ABD Dışışleri Bakanı Müsteşarı (1946–1947), Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Koordinatörü (1947–1950), ABD Dışışleri Bakanı Yardımcısı (1950–1952), ABD Ankara Büyükelçisi (1952–1953).

Omurtak, Salih (1889–1954), T.C. Genelkurmay Başkanı (1946–1949).

Patterson, Robert P. (1891–1952), ABD Savaş Bakanı (1945–1947).

Peterson, Maurice D. (1889–1952), Birleşik Krallık Ankara Büyükelçisi (1944–1946).

Riley, William E. (1897–1970), Birleşik Devletler Türkiye Operasyonlar Misyonu Başkanı (1955–?).

Saka, Hasan (1885–1960), T.C. 15. Hükümet Dışışleri Bakanı, 16. ve 17. Hükümet Başbakanı.

Saraçoğlu, Şükrü (1886–1953), T.C. 13. ve 14. Hükümet Başvekili.

Smith, James Hopkins Jr. (1909–1982), Uluslararası İşbirliği İdaresi Genel Müdürü (1956–1959).

Stassen, Harold E. (1907–2001), Dış Operasyonlar İdaresi Genel Müdürü (1953–1955).

Steinhardt, Laurence A. (1892–1950), ABD Ankara Büyükelçisi (1942–1945).

Sümer, Nurullah Esat (1899–1973), T.C. Maliye Vekili (1944–1946).

Thornburg, Max (1892–1962), ABD'li şirket yöneticisi ve hükümet danışmanı, Thornburg Misyonu başkanı ve raporunun yazarı.

Truman, Harry S. (1884–1972), ABD Başkan Yardımcısı (1945),
ABD Başkanı (1945–1953).

Uşaklıgil, Bülent, T.C. Washington, D. C. Büyükelçisi (1960–1962).

Ürgüplü, Suat Hayri (1903–1981), T.C. Washington, D. C. Büyükelçisi (1957–1960).

Vandenberg, Arthur H. (1884–1951), ABD Kongresi, Senatör (1928–1951),
Senato Başkanı (1947–1949).

Wadsworth, George (1893–1958), ABD Ankara Büyükelçisi (1948–1952).

Warren, Avra M. (1893–1957), ABD Ankara Büyükelçisi (1953–1956).

Warren, William F. (1896–1992), ABD Ankara Büyükelçisi (1956–1960).

Wilson, Edwin C. (1893–1972), ABD Ankara Büyükelçisi (1945–1948).

Yamut, Nuri (1890–1961), T.C. Genelkurmay Başkanı (1950–1954).

Zorlu, Fatin Rüştü (1910–1961), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Sekreteri
(1951–1952), NATO Türkiye Daimi Temsilcisi (1952–1954), 20. Hükümet
Başbakan Yardımcısı (1954–1955), Dışişleri Bakanı (1957–1960).

EK-4: TÜRKİYE’NİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI DIŞ YARDIMLAR TARİHİ KRONOLOJİSİ*

- 23 Şubat 1945,** Türkiye ile ABD arasında Ödünç Verme ve Kiralama Kanununa ilişkin yardımların usullerini belirleyen Karşılık Yardım Anlaşması imzalandı.
- 11 Eylül 1945,** 3 milyon 60 bin dolarlık uçak ekipmanı alımı yapıldı.
- 2 Ekim 1945,** Türkiye, ABD’den 500 milyon dolarlık yardım istedi.
- 27 Şubat 1946,** Türkiye ile ABD arasında 10 milyon dolarlık savaş fazlası malzemenin alımı için Kredi Anlaşması imzalandı.
- 12 Şubat 1946,** Türkiye ile ABD arasında hava nakliyatına dair anlaşma imzalandı.
- 7 Mayıs 1946,** Türkiye ile ABD arasında ödeme anlaşması imzalandı.
- 6 Aralık 1946,** 27 Şubat 1946 Kredi Anlaşması’na ek anlaşma imzalandı.
- 27 Şubat 1947,** Birleşik Krallık, ABD’ye bir nota göndererek, Yunanistan ve Türkiye’ye yardım etmeye devam edemeyeceğini bildirdi.
- 12 Mart 1947,** Başkan Truman, adını alacak olan Truman Doktrini konuşmasını yaptı.
- 15 Mayıs 1947,** Yunanistan ve Türkiye’ye yardım, ABD Kongresi tarafından 75 numaralı yasayla onaylandı.
- 24 Haziran 1947,** Edwin C. Wilson, Ankara’da Büyükelçilik görevine başladı.
- 12 Temmuz 1947,** Türkiye ile ABD arasında Truman Doktrini’ne ilişkin yardım anlaşması imzalandı.
- 14 Temmuz 1947,** 25 milyon dolarlık Eximbank kredisi onaylandı.
- 30 Aralık 1947,** Türkiye ile ABD arasında Maritime Commission’dan 12 ticaret gemisinin 5 milyon dolarlık kredi ile alınması için anlaşma imzalandı.
- 2 Nisan 1948,** Marshall Planı’nın yasal zeminini oluşturan Ekonomik İşbirliği Yasası çıkarıldı. Bu yasayla Avrupa Kalkınma Programı’nı idare edecek olan Ekonomik İşbirliği Örgütü (Economic Cooperation Administration, ECA) kuruldu.
- 26 Nisan 1948,** Türkiye ile ABD arasında 12 Temmuz 1947 tarihli anlaşmaya ek anlaşma (karayolları hakkında) imzalandı.

*Bahsedilen anlaşmaların tamamı, aksi not edilmediyse, tezin yayımlandığı tarihte yürürlüktedir.

- 4 Temmuz 1948,** Türkiye ile ABD arasında Türkiye'nin Marshall Planı'na katılımını sağlayan Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalandı. (Anlaşmada değişiklikler: 31 Haziran 1950, 16 Ağustos 1951, 30 Aralık 1952.)
- 2 Kasım 1948,** Türkiye ile Eximbank arasında 30 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalandı.
- 20 Ocak 1949,** Başkan Truman, teknik destek programına öncü olan 'Dördüncü Nokta' konuşmasını yaptı.
- 24 Mart 1949,** Türkiye'nin Eximbank'tan aldığı krediyi 38 milyona çıkaran anlaşma imzalandı.
- 21 ve 30 Kasım 1949,** Nota teatileri ile Türkiye ile ABD arasındaki çekme haklarına ilişkin anlaşmaya varıldı.
- 27 Aralık 1949,** Türkiye ile ABD arasında Türkiye'de bir Birleşik Devletler Eğitim Komisyonu kurulması için bir anlaşma yapıldı. (Anlaşmada değişiklikler: 8 Ocak 1957, 1 Şubat 1960, 21 Nisan ve 30 Mayıs 1961.)
- 3 Nisan 1950,** ECA ilk defa özel bir Türk şirketi ile anlaşma imzaladı.
- 1 Haziran 1950,** Uluslararası Kalkınma Yasası, Teknik İşbirliği Örgütü'nün (Technical Cooperation Administration, TCA) kurulmasını sağladı.
- 15 Haziran 1950,** Barker Misyonu Türkiye'ye geldi.
- 19 Eylül 1950,** Türkiye'nin Avrupa Ödemeler Birliği'ne (European Payment Union, EPU) katılım anlaşması imzalandı.
- 19 Ekim 1950,** Türkiye Sınai Kalkınma Bankası için alınan 9 milyonluk kredi için Dünya Bankası ile garanti anlaşması imzalandı.
- 31 Ekim 1951,** 1951 Karşılıklı Güvenlik Kanunu, askeri, ekonomik ve teknik yardım programlarını birleştirdi ve Karşılıklı Güvenlik Ajansı'nın (Mutual Security Agency, MSA) kurulmasını sağladı.
- 15 Kasım 1951,** Türkiye, Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın Üçüncü Maddesi'ne bağlı olarak yatırımcılara garantiler sağlayan anlaşmayı imzaladı. (Anlaşmada değişiklik: 15 Ocak 1957.)
- 1 Ocak 1952,** Türkiye'deki ECA misyonu, yerini MSA misyonuna bıraktı.

- 7 Ocak 1952,** Nota teatisi ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nda değişiklikler yapıldı ve 1951 Karşılıklı Güvenlik Kanunu'na uyumlu hale getirildi.
- 30 Haziran 1952,** Marshall Planı resmen sonlandırıldı.
- 30 Aralık 1952,** Nota teatisi ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nda değişiklikler yapıldı ve Amerikan Misyonu'nun masrafları için ayrılan yüzde 5 oran yüzde 10'a çıkarıldı.
- 23 Haziran 1954,** Türkiye ile ABD arasında ABD'nin ortak savunma amaçlı yaptığı harcamalara vergi muafiyeti sağlayan anlaşma imzalandı.
- 23 Haziran 1954,** Türkiye ile ABD arasında gizli Askeri Tesisler Anlaşması imzalandı.
- 1 Temmuz 1954,** Türkiye ile ABD arasında ABD'nin Türkiye'ye iki denizaltı ödünç verdiği anlaşma imzalandı. (Yürürlükte değil.)
- 10 Temmuz 1954,** 480 numaralı kanun (PL 480) ile ABD'nin üretim fazlası gıda ürünlerini satışına onay verildi.
- 26 Mayıs 1955,** Türkiye ile ABD arasında karşılıklı savunma yardımları programı kapsamında sağlanan malzemelerin geri verilmesine ilişkin anlaşma imzalandı. (Anlaşma'da değişiklik: 10 Ağustos 1962.)
- 29 Haziran 1955,** Türkiye ile ABD arasında karşılıklı güvenlik programıyla gelen malzemelerin deniz ötesinden getirilmesine dair anlaşma imzalandı.
- 18 Mayıs 1956,** Türkiye ile ABD arasında savunma amaçlı sağlanacak teknik bilgi ve patentlerin korunmasına dair anlaşma imzalandı.
- 23 Kasım 1956,** Türkiye ile ABD arasında tarım ürünlerinin alımına dair anlaşma imzalandı.
- 6 Eylül 1958,** Türkiye ile ABD arasında Kalkınma Borcu Fonu'na yapılan ödemelerin kullanılmasına dair anlaşma imzalandı.
- 14 Ekim 1958,** Türkiye ile ABD arasında Türkiye'ye gemi ödünç verilmesine ilişkin anlaşma imzalandı. (Yürürlükte değil.)
- 5 Mart 1959,** Türkiye ile ABD arasında işbirliği anlaşması imzalandı.
- 17 Mart ve 16 Eylül 1959,** Türkiye ile ABD arasında patentlerin belgelenmesini kolaylaştırma amaçlı bir anlaşma imzalandı.
- 26 Mayıs 1959,** Türkiye ile ABD arasında Türkiye'ye ilkokullarda kullanılmak üzere prefabrik kulübeler sağlama amaçlı bir anlaşma imzalandı.

- 6 Ekim ve 13 Kasım 1959,** Türkiye ile ABD arasında hurda maden alımına ilişkin anlaşma imzalandı.
- 30 Kasım 1959,** Türkiye ile ABD arasında Karşılıklı Güvenlik Programı kapsamında M-12 telemetreleri sağlanmasına dair anlaşma imzalandı.
- 2 Mart 1960,** Türkiye ile ABD arasında silah üretimine dair anlaşma imzalandı.
- 29 Temmuz 1961,** Türkiye ile ABD arasında tarım ürünleri alımına ilişkin anlaşma imzalandı. (Yapılan değişiklikler: 6 Eylül 1961, 8 Aralık 1961, 3 Ocak 1962, 5 Ocak 1962, 14 Mart 1962, 21 Haziran 1962, 21 Haziran 1962, 11 Ekim 1962, 21 Kasım 1962.)
- 4 Eylül 1961,** Uluslararası Kalkınma Yasası ile ICA, DLF ve diğer Amerikan yardım kuruluşları birleştirildi ve Uluslararası Kalkınma Ajansı (Agency for International Development, USAID) kuruldu.

**EK-5: 30 HAZİRAN 1962 TARİHİNE KADAR DIŞ YARDIM
KARŞILIK FONLARININ KULLANIM DURUMU***

Kullanım Alanı	Anlaşma Miktarı	Tarih	Ödenen (Bin TL)
Milli Savunma Sektörü			
1. Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu	5.500	18.10.1951	5.500
2. Astsubay Programı	10.640	20.12.1951	10.640
3. Askeri Yardım Programı	72.884	28.12.1951	72.884
4. 1951 mali yılı bazı askeri masraf	80.000	28.12.1951	80.000
5. 1952 yılı ek askeri yardım	100.000	5.8.1952	100.000
6. 1953 yılı ek askeri yardım	111.400	5.8.1952	111.400
7. 1954 yılı ek askeri yardım	115.920	15.9.1954	115.920
8. 1955 yılı ek askeri yardım	108.600	29.12.1955	108.600
9. 1956 yılı ek askeri yardım	91.520	10.8.1956	91.520
10. 1957 yılı ek askeri yardım	104.796	30.9.1957	104.795
11. 1958 yılı ek askeri yardım	170.000	25.9.1958	170.000
12. Erlere okuyup yazma programı	43.000	20.1.1959	43.000
13. 1959 yılı ek askeri yardım	110.000	21.6.1959	110.000
14. 1959 yılı ek askeri yardım	240.000	18.9.1959	240.000
15. 1959 yılı ek askeri yardım	280.000	19.12.1959	280.000
16. 1960 yılı ek askeri yardım	500.000	4.7.1960	500.000
17. 1961 yılı ek askeri yardım	363.300	29.7.1961	363.300
18. 1962 yılı ek askeri yardım	550.000	30.6.1962	—
Ara Toplam	3.057.561		2.507.561
Kamu Sektörü			
1. Ziraat Bankası	15.339	22.10.1950	15.339
2. Karayolları ve Su İşleri	56.997	1.12.1950	56.997
3. Teknik Yardım	73.477	Yıllık	73.477
4. Zirai Sayım	1.000	20.7.1951	1.000
5. Tuzla Yolları	404	20.7.1951	404
6. Göçmenlere Yardım	30.000	10.8.1951	30.000
7. Etibank	42.352	26.2.1951	42.352
8. Tarım Bakanlığı	34.300	20.12.1951	34.300
9. Ankara Hastahanesi ve Hemşire Okulu	1.000	20.12.1951	1.000
10. Devlet Demiryolları	3.864	27.2.1953	3.864
11. M.T.A. Enstitüsü	1.000	15.5.1953	1.000
12. Deprem bölgesine yardım	4.000	7.7.1953	4.000

***Kaynak:** Maliye Bakanlığı, *Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları*, Cilt 46, Ankara, 1962, ss. 21–23'den aynen alınıp, günümüz Türkçesine uyarlanmıştır.

**EK-5: 30 HAZİRAN 1962 TARİHİNE KADAR DIŞ YARDIM
KARŞILIK FONLARININ KULLANIM DURUMU (DEVAMI)**

13. İstatistik programları	1.000	5.8.1953	1.000
14. Mudi programı	2.520	25.6.1952	2.520
15. İktisadi Devlet Teşebbüsleri	280.000	5.8.1959	280.000
16. Teknik İşbirliği	70.000	26.3.1960	66.596
17. İktisadi Devlet Teşebbüsleri	90.000	24.2.1961	90.000
18. İktisadi Devlet Teşebbüsleri	30.000	27.6.1961	30.000
Ara Toplam	737.253		733.849
Özel Sektör			
1. Sınai Kalkınma Bankası Hususi Teşebbüs Fonu ihdasından önceki projeler	17.255	Çeşitli	17.255
2. Sınai Kalkınma Bankası Hususi Teşebbüs Fonu	107.245	10.8.1951	1 14.500
3. Sınai Kalkınma Bankası Sermaye İştirak Fonu	40.000	1.3.1961	40.000
4. Teknik İşbirliği Projeleri	64.335	26.3.1960	56.610
5. Sınai Kalkınma Bankası Sınai İhracat İşletme Sermayesi Fonu	75.000	13.4.1961	22.000
6. Özel Teşebbüs İşletme Sermayesi Fonları	70.000	18.4.1961	49.000
7. Turizm	25.000	9.10.1961	—
Ara Toplam	398.835		299.365
Genel Toplam	4.193.649		3.533.670

EK-6: EXIMBANK İLE YAPILAN KREDİ ANLAŞMALARI*

Tarih	Miktar	Anlaşma Kabul Tarihi ve Kanunu	Resmi Gazete’de Yayın Tarihi ve No’su
2 Kasım 1948	30 Milyon Dolar	24 Aralık 1948, 5282 Sayılı Kanun	28 Aralık 1948, No. 7091
4 Mart 1949	30 Milyon Dolar	25 Mart 1949, 5359 Sayılı Kanun	29 Mart 1949, No. 7168
27 Ekim 1950	36 Milyon Dolar	12 Aralık 1951, 5852 Sayılı Kanun	18 Aralık 1951, No. 7985
20 Nisan 1955	20 Milyon Dolar	1 Eylül 1956, 6849 Sayılı Kanun	10 Eylül 1956, No. 9403
20 Mart 1956	25 Milyon Dolar	14 Haziran 1957, 7005 Sayılı Kanun	20 Haziran 1957, No. 9638
28 Haziran 1957	25 Milyon Dolar	3 Haziran 1959, 7318 Sayılı Kanun	11 Haziran 1959, No. 10228
1 Eylül 1959	153.428.400 Lira	29 Ağustos 1961, 360 Sayılı Kanun	5 Eylül 1961, No. 10898
17 Mayıs 1960	157.943.000 Lira	29 Mart 1961, 285 Sayılı Kanun	3 Nisan 1961, No. 10772
27 Eylül 1960	1 Milyon Dolar	29 Mart 1961, 288 Sayılı Kanun	4 Nisan 1961, No. 10773
27 Eylül 1960	5,5 Milyon Dolar	29 Mart 1961, 287 Sayılı Kanun	4 Nisan 1961, No. 10773
27 Eylül 1960	15 Milyon Dolar	29 Mart 1961, 289 Sayılı Kanun	5 Nisan 1961, No. 10774
27 Eylül 1960	1.731.000 Lira	29 Mart 1961, 290 Sayılı Kanun	5 Nisan 1961, No. 10773
6 Aralık 1960	4 Milyon Dolar	29 Mart 1961, 286 Sayılı Kanun	4 Nisan 1961, No. 10773

*Kredi anlaşmalarındaki miktarların büyük kısmı 1950’ler boyunca kullanılmamıştır. Kullanım yılları EK-1’de ayrıntılı bir biçimde görülebilir.

**EK-7: SİPİRİ VERİTABANINA GÖRE TÜRKİYE’İN ABD’DEN ALDIĞI
SİLAHLAR VE ASKERİ MALZEMELER (1950-1961)***

Silahın Tanımı	Silahın Türü	Sipariş Tarihi	Teslim Tarihi	Miktar	Açıklama
M-101A1 105 mm	Çekili Top	1949	1950-1958	600	İkinci el
M-114A1 155 mm	Çekili Top	1949	1950-1958	517	İkinci el
M-24 Chaffee	Light tank	1949	1950-1952	50	İkinci el
Balao	Denizaltı	1950	1950	2	İkinci el ama teslimattan önce modernleştirilmiş, Türkçe ismi: Birinci İnönü
PA-18/L-18/L-21	Hafif Uçak	1950	1951-1952	149	L-18B ve L-18C sürümleri
Penguin/ASR	Kurtarma Gemisi	1950	1950	1	İkinci el, dört yıllık, Türkçe ismi: Kurtaran
T-33A Shooting Star	Eğitim Uçağı	1950	1951-1952	74	Karşılıklı Savunma yardımı
F-84 Thunderjet	FGA Uçak	1951	1952-1954	300	Karşılıklı Savunma yardımı, F-84G sürümü
Beech-18/C-45	Hafif Nakliye Uçağı	1952	1953	8	İkinci el
LSM	Çıkartma Gemisi	1952	1952	3	İkinci el ama teslimattan önce mayındökücüye modernleştirilmiş, Karşılıklı Savunma Yardımı
Balao	Denizaltı	1954	1954	2	İkinci el, borç, teslimattan önce modernleştirilmiş, Türkçe ismi: Birinci İnönü
M-47 Patton	Tank	1954	1955-1958	540	İkinci el, (büyük olasılıkla) birkaç yıllık
MIM-3 Nike Ajax	SAM	1954	1955	50	
Nike Ajax/Hercules	SAM Sistemi	1954	1955	2	MIM-3 Nike Ajax füzeleriyle kullanılmak üzere
DC-4/C-54	Nakliye Uçağı	1955	1956	3	İkinci el

*Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute Arms Transfers Database, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/_register.php, Erişim: Ocak 2015. Askeri yardımların büyük bir kısmı halen gizliliğini koruduğu için yukarıdaki liste eksiktir, ancak mevcut dönemdeki silah ticareti konusunda fikir vermesi amacıyla konulmuştur.

**EK-7: SİPİRİ VERİTABANINA GÖRE TÜRKİYE’İN ABD’DEN ALDIĞI
SİLAHLAR VE ASKERİ MALZEMELER (1950-1961) (DEVAMI)**

F-84F Thunderstreak	FGA Uçağı	1955	1957-1958	108	Karşılıklı Savunma yardımı, İkinci el de dahil ama en fazla birkaç yıllık
M-59 155mm	Çekili Top	1955	1955-1957	171	İkinci el, Kara Ordusu
RF-84F Thunderflash	Keşif Uçağı	1955	1957-1958	39	Karşılıklı Savunma yardımı
AIM-9B Sidewinder-1A	SRAAM	1956	1958	600	F-86 ve F-100 savaş uçakları için
M-59	APC	1956	1957-1958	500	
F-100D Super Sabre	FGA Uçağı	1957	1959-1961	101	Karşılıklı Savunma yardımı, 15 F-100F ve 36 F-100C, no. 107 ve 20 F-100F olabilir
RT-33A T-Bird	Keşif Uçağı	1957	1958	30	
Adjutant	Mayın Tarayıcı	1958	1959	4	
Balao	Denizaltı	1958	1958-1960	3	İkinci el, Türkçesi: Birinci İnönü
F-86D Sabre	Savaş Uçağı	1958	1958-1959	50	İkinci el
MIM-14 Nike Hercules	SAM	1958	1959-1964	524	
Nike Ajax/Hercules	SAM Sistemi	1958	1959-1960	8	MIM-14 Nike Hercules füzeleriyle kullanılmak üzere
M-41 Walker Bulldog	Hafif Tank	1959	1959-1960	100	İkinci el
M-115 203mm	Çekili Top	1960	1961-1965	162	İkinci el
M-48 Patton	Tank	1960	1961-1965	1250	İkinci el
M-113	APC	1961	1961-1964	1000	

**EK-8: ABD-TÜRKİYE ARASINDA YAPILAN PL 480
BAŞLIK I ANLAŞMALARI (1954-1962)*
(SATIN ALMA YETKİSİ İŞLEMLERİNDEN SONRA, BİN DOLAR)**

Sayı	Tarih	Piyasa Değeri	Okyanus Aşırı Taşımacılığı	Toplam
1	15 Kasım 1954	17.330	4.759	22.089
	28 Nisan 1955	4.143	333	4.476
	Ara Toplam	21.473	5.092	26.565
2	12 Mart 1956	3.825	193	4.018
	11 May 1956	9.807	1.258	11.065
	Ara Toplam	13.632	1.451	15.083
3	12 Kasım 1956	39.313	5.507	44.820
	25 Ocak 1957	20.727	3.280	22.007
	20 Nisan 1957	(25 Ocak'la birleşik)		
	Ara Toplam	60.040	8.787	68.827
4	20 Ocak 1958	43.402	3.281	46.683
	25 Haziran 1958	5.000 •	213	5.213
	Ara Toplam	48.402	3.494	51.896
5	13 Şubat 1959	33.163	1.351	34.514
6	22 Aralık 1959	31.424	3.493	34.917
7	11 Ocak 1961	12.376	1.530	13.906
	29 Mart 1961	10.632	1.029	11.661
	17 Temmuz 1961	500	153	653
	Ara Toplam	23.508	2.712	26.270
8	29 Temmuz 1961	18.299	3.081	21.380
	6 Eylül 1961	25.055	2.146	27.201
	8 Aralık 1961	19.600	1.535	21.135
	5 Ocak 1962	19.100	2.300	21.400
	Ara Toplam	82.054	9.062	91.116
9	14 Mart 1962	26.047	3.000	29.047
	21 Haziran 1962	6.200	800	7.000
	21 Kasım 1962	800	104	904
	Ara Toplam	33.047	3.904	36.951
	Genel Toplam	346.743	39.346	386.089

*Kaynak: FAS, USDA, Report No. SDS-I-62'den alıntılanan Reşat Aktan, *Analysis and Assessment of the Economic Effects [of] Public Law 480 Title I Program [in] Turkey*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 54.

**EK-9: 1950-1962 YILLARINDA TÜRKİYE’DE
UYGULANAN TEKNİK DESTEK PROJE TİPLERİ***

TARIM

Et konserveciliği müşavirlerinin
Türkiye’ye gönderilmesi
Tarım istişare grubunun Türkiye’ye
gönderilmesi
İstisnas için Türk ziraatçilerinin
Amerika’ya gönderilmesi
Türk tarım profesörlerinin Amerika’ya
gönderilmesi
Melez mısır tohumu yetiştirme
uzmanlarının Türkiye’ye gönderilmesi
Kasaplık canlı hayvan sanayii
bursiyerlerinin Amerika’ya gönderilmesi
Hayvan beslenmesi bursiyerlerinin
Amerika’ya gönderilmesi
Toprak ve toprakların idaresi
bursiyerlerinin Amerika’ya gönderilmesi
Brucellosis hastalığı kontrol
bursiyerlerinin Amerika’ya gönderilmesi
Et konserveciliği sanayii bursiyerlerinin
Amerika’ya gönderilmesi
Tarım sahalarının uygulanması
müşavirlerinin Türkiye’ye gönderilmesi
Teknik ziraat müşavir ve malzemesinin
Türkiye’ye ve Türk bursiyerlerinin
Amerika’ya gönderilmesi
Tarım idarecilerinin Amerika’ya
gönderilmesi
Özel tarım bursiyerlerinin Amerika’ya
gönderilmesi
Ev ekonomisi bursiyerlerinin
Amerika’ya gönderilmesi
Amerika’da Toprak Muhafaza konferansı
ve eğitim programı yapılması
Amerika’da çiftlik idaresi enstitüsü
açılması Kamıştan şeker yapılmasını
tetkik edecek müşavirlerin Türkiye’ye
gönderilmesi
Besleme ve ev ekonomistlerinin
Amerika’ya gönderilmesi

Besleme programları tekniği
bursiyerlerinin Amerika’ya gönderilmesi
Pamuk ticareti müşavirlerinin
Türkiye’ye gönderilmesi
Toprak Mahsulleri Ofisine hububat
silolama ve nakli müşaviri gönderilmesi
Sıtma savaş uzmanlarının Türkiye’ye
gönderilmesi
Amerika’da sıtma tetkik eğitimi
Amerika’dan gelen malzeme ile Türkiyede
melez mısır demonstrasyonu
Tarım Bakanlığı uzmanlarının
Amerika’ya gönderilmesi
Pamuk tasnifi ve piyasaya arzı
uzmanlarının Türkiye’ye gönderilmesi
Et konserveciliği müşavirlerinin
Türkiye’ye gönderilmesi
Türkiye’ye toprak laboratuvarı malzemesi
temini
Amerika’da devamlı bir şekilde tarım
eğitimi
Toprak kurtarma uzmanlarının
Türkiye’ye ve bu sahada eğitim
göreceklein Amerika’ya gönderilmesi
Canlı hayvan hastalıkları bursiyerlerinin
Amerika’ya gönderilmesi
Mer’a ve yem bursiyerlerinin
Amerika’ya gönderilmesi
Zirai yayım bursiyerlerinin Amerika’ya
gönderilmesi
Hortikültür bursiyerlerinin Amerika’ya
gönderilmesi
Canlı hayvan ve kümes hayvanları
uzmanlarının Türkiye’ye gönderilmesi
Canlı hayvan ve kümes hayvanları
bursiyerlerinin Amerika’ya gönderilmesi
Nebat, ot ve otlak uzmanlarının
Türkiye’ye gönderilmesi
Nebat, ot ve otlak bursiyerlerinin
Amerika’ya gönderilmesi

***Kaynak:** Amerikan Haberler Merkezi, *Türkiye’nin Yarına Hazırlanması Müşterek Gayretlerin Bir Tarihçesi*, Tarih Yok [Takriben 1963], Ankara, ss. 40-45.

Çiftlik makineleri bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Buğday yetiştirme bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Nebat muhafaza bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Ev ekonomisti bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Çiftlik idaresi bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Toprak kullanma ve bakım
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Mer'a ve otlak kullanılması
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Kümes hayvanları yetiştirme
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

SU KAYNAKLARI

Türk Hidrolik Mühendislerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Büyük Menderes vadisini tetkik edecek
uzmanların Türkiye'ye gönderilmesi
Hidrolik mühendisinin Türkiye'ye
gönderilmesi
Sulama ve su kaynaklarının geliştirilmesi
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Gediz Vadisi Barajının tetkiki için
uzmanların Türkiye'ye gönderilmesi
Gediz Vadisi Müşahede Heyeti
uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi
Evros-Meriç nehir havzasını
tetkik edecek uzmanların Türkiye'ye
gönderilmesi
Yeraltı sularının geliştirilmesi
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Hidrolik mühendisleri bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Toprak ve su kaynakları heyetinin
Türkiye'ye gönderilmesi; Türk
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Sulama bursiyerlerinin Amerika'ya
gönderilmesi
Sulama programları idaresi
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

ORMAN KAYNAKLARI

Ağaçlandırma metodları bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Orman mahsullerinin
kıymetlendirilmesi bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Orman idaresi bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Fidanlık ve orman geliştirme
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Orman haşarat ve hastalık kontrolü
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Orman İdaresi bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi
Orman tanzimi ve sulama idaresi
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Ormancılık Bursiyerlerinin Amerika'ya
gönderilmesi
Ormancılık bursiyerlerinin Amerika'ya
gönderilmesi; uzman ve teçhizatın
Türkiye'ye gönderilmesi

MADENCİLİK ve MADEN KAYNAKLARI

Kurşun tasfiye metalörji uzmanının
Türkiye'ye gönderilmesi
Kömür madencilerinin Amerika'ya
gönderilmesi Murgul bakır madeni eğitim
grubu için Türkiye'ye uzman gönderilmesi
Madenlerin elektrikleştirilmesi
uzmanının Türkiye'ye gönderilmesi
Ergani bakır madeni teknisyenlerinin
Amerika'da eğitimi
İskenderun limanını tetkik etmek
üzere Türkiye'ye uzman gönderilmesi
Jeoloji ve petrol müşavirinin Türkiye'ye
gönderilmesi
Kobalt elde etme uzmanının Türkiye'ye
gönderilmesi
Maden müşavirleri ve teçhizatın
Türkiye'ye gönderilmesi
Zonguldak limanının geliştirilmesi
için uzman ve teçhizatın Türkiye'ye
gönderilmesi
Zonguldak kömür havzasının
geliştirilmesi için uzman ve teçhizatın

Türkiye'ye gönderilmesi Murgul bakır madeni teknik eğitim programı için Türkiye'ye uzman gönderilmesi
Murgul bakır madeni sülfürik asidini denize indirecek ulaştırma yolu projesi için Türkiye'ye teçhizat gönderilmesi
Soma, Tunçbilek ve Değirmisaz Linyit madenleri için Türkiye'ye teçhizat gönderilmesi
Özel madenlerin geliştirilmesi için Türkiye'ye teçhizat gönderilmesi
Maden Yardım Komisyonu için Türkiye'ye uzman gönderilmesi

EĞİTİM

Laboratuvar ve araştırma teçhizatının Türkiye'ye gönderilmesi
Göze-kulağa hitapla eğitim uzmanının Millî Eğitim Bakanlığı'na gönderilmesi
Teknik eğitim araçlarının Türkiye'ye gönderilmesi
Nebraska Üniversitesinin ziraî eğitim hususundaki kontratı
Pennsylvania Üniversitesi şehircilik ve köy plânlama sahasından uzmanların Orta Doğu Teknik Üniversitesine gönderilmesi
Atom enerjisi bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Florence Nightingale Hemşire Okulu için Türkiye'ye uzman gönderilmesi ve bu okuldan Amerika'ya bursiyerlerin gönderilmesi
Umumî eğitim hizmetleri bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Silâhlı Kuvvetler Er Eğitim programı için Amerika'dan teçhizat gönderilmesi
Millî Eğitim Bakanlığı eğitim hizmetleri bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Teknik ve Meslekî Eğitim Komisyonu bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi ve bu komisyon için Türkiye'ye uzman gönderilmesi
Öğretmen eğitimi uzmanının Türkiye'ye gönderilmesi ve Türk bursiyerlerin de Amerika'ya gönderilmesi

ENDÜSTRİ

Tuz endüstrisini genişletme programı için Türkiye'ye uzman gönderilmesi
Karabük Çelik Tesisleri için Türkiye'ye uzman gönderilmesi
Denizyolları müşavirinin Türkiye'ye gönderilmesi
PTT için telekomünikasyon uzmanının Türkiye'ye gönderilmesi
Telefon İdaresi (PTT) bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Elektrik mühendisliği bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Elektrik teknisyenleri bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Elektrik İşleri Etüd İdaresi bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
İstihsal yardım uzmanının Türkiye'ye gönderilmesi
Elektrik İşleri Etüd İdaresi müdürlerinin Amerika'yı ziyaretleri
Denizyolları uzmanının Türkiye'ye gönderilmesi
Otomobil bakım eğitim uzmanının Türkiye'ye gönderilmesi
Elektrik İşleri Etüd İdaresi enerji istihsalı tetkiki konusunda Türkiye'ye uzman gönderilmesi
PTT için telekomünikasyon müşavirlerinin Türkiye'ye gönderilmesi

İŞ ve İNSAN GÜCÜ

İnsan gücünden istifade uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi
İşçi eğitimi ve yetiştirilmesi uzmanları ve teçhizatının Türkiye'ye gönderilmesi
Sanayide ustabaşlarının teknik eğitim için Amerika'ya gönderilmesi
Çalışma Bakanlığı bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi
Çıracak ve işbaşında eğitim programı uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi, bursiyerlerin Amerika'ya gönderilmesi
Meslek okulları eğitim uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi

İşçi sendikaları uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi; bursiyerlerin Amerika'ya gönderilmesi

NAKLIYE

Devlet Demiryolları için uzmanların Türkiye'ye gönderilmesi

Havacılık uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi Sivil havacılık bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Karayolları bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Buharlı lokomotif bakımı bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Karayolları trafiği eğitimi bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Türkkuşu fabrikalarının değiştirilmesi; uzmanların Türkiye'ye gönderilmesi

Karayolları mühendislerinin Amerika'da eğitimi Demiryolu hareket memurlarının Amerika'da eğitimi; uzmanların Türkiye'ye gönderilmesi

Hava alanı teçhizatı uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi

Karayolları teçhizatını inceleyecek uzmanların Amerika'ya gönderilmesi

Demiryolu büro usullerini inceleme uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi

Demiryolu iş kıymetlendirme incelemesi uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi

Demiryolu atölyeleri istihsal uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi

Demiryolu limanlarının yeniden organizasyonu programı; uzmanların Türkiye'ye gönderilmesi

Karayolları bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Havayolları çalışmaları ve bakım uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi

Sivil havacılık bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Demiryolları büro ve muamelât usulleri uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi

Karayolları uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi; bursiyerlerin Amerika'ya gönderilmesi

Demiryolları inşaat malzemesi mühendisliği bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

İstanbul karayolları şebekesinin incelenmesi programı; uzmanların Türkiye'ye gönderilmesi

ÂMME İDARESİ

Merkezî İstatistik Bürosu için istatistiki inceleme; bursiyerlerin Amerika'ya gönderilmesi

Türk maliye sisteminin incelenmesi; uzmanın Türkiye'ye gönderilmesi

Şehir planlanması grubunun Türkiye'ye gönderilmesi

Sosyal Sigorta sistemi uzmanlarının Türkiye'ye gönderilmesi

Meteoroloji Umum Müdürlüğü için bursiyerlerin Birleşik Amerika'ya gönderilmesi

Maliye Bakanlığı için malî teşkilât konusunda bir uzmanın Türkiye'ye gönderilmesi

Sümerbank'a idareci yetiştirmek için bursiyerlerin Amerika'ya gönderilmesi

Maliye Bakanlığı bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

İleri âmme idareci bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Meteoroloji idarecisi için bursiyerlerin Amerika'ya gönderilmesi

Milletlerarası ödemeler hususunda bursiyerlerin Amerika'ya gönderilmesi

İstatistik uzmanının Türkiye'ye gönderilmesi

Vergi ve maliye mevzuunda bursiyerlerin Amerika'ya gönderilmesi

Âmme idaresi bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Georgetown Üniversitesi İngilizce eğitim programı

Âmme idaresi bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

İdarecilik eğitim programı uzmanlarının
Türkiye'ye gönderilmesi; bursiyerlerin
Amerika'ya gönderilmesi

İleri çalışmalar yapmış meteoroloji
bursiyerlerinin Amerika'ya gönderilmesi

Hava rasat aletleri için bursiyerlerin
Amerika'ya gönderilmesi

Meteoroloji uzmanlarının Amerika'ya
gönderilmesi

Sosyal sigorta bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi

Tekaüt sandığı bursiyerlerinin
Amerika'ya gönderilmesi

Ankara Üniversitesi için New York
Üniversitesi ile kontrat

Hukuk Fakültesi profesörlerinin New
York Üniversitesini ziyareti

KARŞILIK PARALAR FONU HAKKINDA YAPILAN 44. ANLAŞMA TAHTINDAKİ İNŞA PROJELERİ

İstanbul Üniversitesi Ormancılık
Fakültesi

İstanbul Florence Nightingale
Hastabakıcılık Okulu

Ankara Yüksek Ticaret Öğretmen Okulu

Ankara Ziraî Eğitim Merkezi

Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okulu

Ankara Yüksek Öğretmen Okulu

Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Ev
Ekonomisi Bölümü

Atatürk Verem Sanatoryumu

Ankara Eğitim Araçlarını Geliştirme
Merkezi

Ankara, Hacettepe Çocuk Hastahanesi,
Şaban Şifai Kliniği

Esenboğa Havacılık Eğitim Merkezi

Ankarada Türk Standartlar Enstitüsü ve
Laboratuvarı

Ankara Üniversitesi Tıp Merkezi

Ankara Üniversitesi Tıbbî İzotop

Tesisleri

Adana ve İstanbulda Yetişkinler Meslekî
Eğitim Merkezleri

Bursa Şeftali Ambalaj Tesisleri

Gazi Pedagoji Enstitüsü Muvakkat
Tesisleri

Ankara İktisat ve Ticaret Akademisi

KARŞILIK PARALAR FONU İLE İKRAZ PROJELERİ

Toprağın hazırlanması, sulanması,
toprak muhafazası çalışmalarının
geliştirilmesi

Et için sağlam sığırın, bakımı ve piyasaya
şevki çalışmalarının geliştirilmesi

Balıkçılık Sanayii, Kalkınma İkraz Fonu

Özel madencilik riziko sermaye fonu

Ziraat makinaları ve aletlerinin
mübayaası

Özel maden kalkındırma fonu

Küçük iş sahiplerini kalkındırma ikraz
fonu

Turizmin geliştirilmesinde pilot proje

KARŞILIK PARALAR FONU İLE İLGİLİ DİĞER PROJELER

Teknik ziraat personelinin eğitimi ve
gösteriler

Zirai eğitim ve iş kampları

Okul kütüphaneleri için kitap

İller Bankası elektrikçilerinin eğitimi

İstanbul Üniversitesi İş İdaresi Enstitüsü
piyasa faaliyetleri araştırması

Genel tarım enformasyonu faaliyetleri
Türkiye'nin yatırım sahalarının tetkiki

Sınai istihsal imkânlarının tetkiki

Muhtelif bölgelerde aynı nebatların
yetiştirilmesinin tetkiki

Millî Kalkınma Plâniama Araştırma
Fonu

Taze meyva ihraç projesi

Sekreterlik okullarının açılması ve teçhiz
edilmesi

Milletlerarası Ekonomik İşbirliği

Teşkilâtı muhasip ve hesap uzmanlarının
eğitimi

ÖZGEÇMİŞ

Gökser Gökçay 1981 yılı, İzmir doğumludur. İlk ve Ortaöğrenimini İzmir’de bitirdi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü’ndeki Lisans eğitimini 2003 yılında tamamladı. Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı’ndan “*Türk Basını’nda Türkiye Cumhuriyeti’ni Ziyaret Eden Sovyet Misyonları (1923-1938)*” adlı Yüksek Lisans tezi ile mezun oldu. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü’ndeki doktora çalışmalarına devam ettiği süre boyunca şu konferanslara katıldı: 16 Ekim 2008’de ETH Zürih’te, Kalkınmanın Küresel Tarihine Doğru Çalıştay’ında “*A Multidimensional Approach to Turkey’s Foreign Aids Experience in the Cold War*” (Soğuk Savaş Türkiye’si’nin Dış Yardımlar Deneyimine Çok Boyutlu Bir Yaklaşım) adlı bildiri; 19 Haziran 2009’da Sekizinci ODTÜ Uluslararası İlişkiler Konferansı’nda “*The Future of Identity Politics in International Relations Theory*” (Uluslararası İlişkiler Teorisi’nde Kimlik Siyaseti’nin Geleceği) adlı bildiri; 19 Ağustos 2009’da Aarhus Üniversitesi, Modern Tarih Nordik Yaz Okulu’nda “*The Instrumentality of Foreign Aids in Turkey’s Accession to the Atlantic Bloc*” (Türkiye’nin Atlantik Bloku’na Katılımında Dış Yardımların Araçsallığı) adlı bildiri; Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi’nde “*Atatürk Döneminde İzmir’i Ziyaret Eden İki Önemli Yabancı Heyet*” adlı bildiri; 25 Şubat 2012’de Kentucky Üniversitesi, Yirmibirinci Yıllık Bluegrass Sempozyumu’nda “*A ‘Small’ History of the Image of ‘America’ in Turkey During the Postwar Period*” (Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’deki ‘Amerika’ İmajının ‘Küçük’ Bir Tarihi) adlı bildiri; 9 Temmuz 2014’te Ghent Üniversitesi, Onüçüncü Transatlantik Çalışmaları Derneği Yıllık Konferansı’nda “*Turkey and the Securitization of Foreign Assistance in the Cold War*” (Türkiye ve Soğuk Savaşta Dış Yardımların Güvenlikleştirilmesi) adlı bildiri; 21 Ağustos 2014’te ODTÜ Dördüncü Orta Doğu Çalışmaları Dünya Kongresi’nde “*Turkish Modernization and the Technical Advisors of the USA in the Postwar Period*” (Türk Modernleşmesi ve Savaş Sonrasında ABD’nin Teknik Danışmanları) adlı bildiri sundu. Bu konferansların üçü için (2009, 2012 ve 2014 yıllarında) TÜBİTAK Yurt Dışı Bilimsel Etkinliklere Katılma Desteği Programı’ndan burs almaya hak kazandı. 2009–2012 yılları arasında özel bir eğitim kuruluşunda Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi dersleri verdi. 2010 yılında yayımlanan *Dr. Eren Akçiçek’e Armağan* adlı kitabın editörlüğünü yaptı. Türkçe’den İngilizce’ye çeviri ve basılı kitap mizanpajı konularında çalışmaları mevcuttur.